

AZƏRBAYCAN

5'2017

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 05.05.2017 Sifariş 1143 Tiraj 600	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azyb.az
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41	Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 13 çap vərəqi 18,2 şərti çap vərəqi	Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, “Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur

**Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:**MUSA YAQUBUN 80 YAŞI**

MUSA YAQUB - Şeirlər.....	3
NİZAMİ CƏFƏROV - Təbiət qədər təbii.....	13
ƏJDƏR OL - Həmişə şair.....	20
GÜNAY QARAYEVA - "...Sağ ol, təmiz ömür, var ol, təmiz yol...".....	24

P O E Z İ Y A

TAHİR TAİSOĞLU - Şeirlər.....	92
MAYİS SƏLİM - Şeirlər.....	100
İSA SEVƏR - Şeirlər.....	115
GÜLƏMƏİL MURAD - Şeirlər.....	120
LEYLA ƏSƏDULLAYEVA - Şeirlər.....	123
ZİRƏDDİN QAFARLI - Şeirlər.....	146
RAMİZ KƏRƏM - Şeirlər.....	150
MAHCAMAL - Qəzəllər.....	154
LİLPAK CƏMŞİD QIZI - Şeirlər.....	157

N Ə S R

HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOV - Qazi Bürhanəddin səltənətinin süqutu.....	28
SADİQ ZAMAN - Kolumbun səhvi (hekayə).....	105

X A T İ R Ə L Ə R , D U Y Ğ U L A R

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Mənim ilk kitabım.....	126
--	-----

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

OLEQ AMİQİN (SİDOROV) - Tigin ağacı (hekayə).....	130
YURİ ŞERBAKOV - Şeirlər.....	136
SUHEYR ƏL-QALAMAVİ - Alovlu məktub (hekayə).....	141
HƏNƏFİ BİN İSA - Əlcəzairli Parisdə (hekayə).....	144

M Ü S T Ə Q İ L L İ K Y O L L A R I N D A

SÜDABƏ AĞABALAYEVA - Yaddaş.....	160
----------------------------------	-----

Ə D Ə B İ T A L E L Ə R

GÜNEL NATİQ - Həyatını ispan müğənnisinə həsr etmiş rus yazıçısı.....	168
---	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

PƏRVİN NURƏLİYEVA - Anar yaradıcılığında tənhalıq.....	175
VAQİF YUSİFLİ - Qəzəl dünyamız (əvvəli).....	182
PAŞA ƏLİOĞLU - Səməd Vurğun və Şəhriyar.....	194
ÜLVİYYƏ RƏHİMOVA - Midas effekti və Yusif Səmədoğlunun "Bayatı Şiraz" hekayəsi.....	199

S Ö Z X Ə Z İ N Ə M İ Z D Ə N

PAŞA KƏRİMOV - Əlyazmalar İnstitutunun yeni nəşrləri.....	205
---	-----

K İ T A B R Ə F İ206

◆ Musa Yaqubun 80 yaşı

Musa YAQUB

XATİRƏ DAĞLAR

Hanı güclü nəfəs, o tutarlı əl?..
Qayalar salardı bərkinə məni.
Atılıb minərdim belinə əvvəl,
İndi təpə almaz tərkinə məni;
Nə Güllüsiyarın çəmənini bilər,
Nə Şeykəm çağırır ərkinə məni.

Bir də çıxım gedim Uzunquşuna,
Sürəklər, növbələr yada düşəydi.
Gedib dirənəydim dağ yoxuşuna,
Etdiyim tövbələr yada düşəydi.

Kaş bir də keçəydim Yelligədəkdən,
Bir soraq biləydim bala əlikdən...
Sinəm nişangahdı, könlüm mələrdi...
Ordayam, burdayam, hələ bilmirəm,
Bu da söz üstündə gəzişmələrdi.

Can candan can alsın, nəfəs nəfəsdən,
Yolum Qızqayadan keçəydi qəsdən.
Heyrətə gələydim ilahi səsdən -
İsgəndər quşları oxuyaydılar,
Sübhə səs çələngi toxuyaydılar.

O da ocağımız, Baba dağımız,
Yolunda qaçırdır əl-ayağımız.

"Babanın yolları daşdır,
 Çəkdiyimiz cəfa xoşdur,
 Babam hey! Babam hey!..."
 Özünü Həzrətə hədəf tutanlar,
 Məzarı büllura tərəf tutanlar,
 "Canımı bu yolda al" deyənlərə
 Salavat çevirib Salavatgahdan
 Qoşulaydım əhli-hal deyənlərə.

Çözürəm xatirə oyaqlarımı -
 Babadan enirdik,
 Küləkdöyəndə
 Külək yandırmışdı dodaqlarımı...
 Axır ki çəkinə-çəkinə məni
 Aldı Qızdar xala tərkinə məni,
 Atı məhmizləyib "dəh-dəh" deyəndə
 Qamçıya tutmuşdu ayaqlarımı...
 Saldım ayağımı tərlik altına
 Yenə də yandırdı oynaqlarımı -
 O qamçı ağrısı qalıb yadımda,
 Ayğırın sağrısı qalıb yadımda.

Quzey dağım, qarın belə bol olsun,
 Yay ayları çayın dolhadol olsun,
 Ömürdən-ömürə yolun yol olsun,
 Aparsın bizi də gələcəklərə,
 Hələ görmədiyim görəcəklərə.

Əsəd qayasıyla Havaxan durur,
 Göylərdə keçidi-dar heyvan durur,
 Keçənin önündə imtahan durur,
 Biri keçim deyir, biri keçməyim.
 Dirə bulağından içim-içməyim?

Dağlar əfsanədir, dağlar nağıldı...
 Şimşəyi çaxıldı, göyü sağıldı.
 Zaqının, Bığırın evi dağıldı...
 Hərə bir tərəfə güzar eylədi,
 İnsanı insandan bezar eylədi.

Peşnodan yuxarı qızıl qayası,
 Üzündə ağ cuna gəlin həyası,
 Süzülür buluddan ayın ziyası -
 Çaylar qaranlıqda bəyaz küçələr
 Dağlar nə qərribə olur gecələr.

Ruhumda şairlik təbi olaydı,
 Daşımda ildırım zərbi olaydı.
 Yenə mən olaydım, Nəbi olaydı -

Bir gedib çıxaydıq Toğludərəyə,
Düşəydik dağkəli olan bərəyə.

O dərin dərədə sürü yatanda,
Sürüyə gözətçi fiti çatanda,
Elə bil dağ-dərə qopdu yerindən,
Dağkəli sürüsü atıldı birdən
Yel kimi keçdilər aşırma dağdan,
Nəbi də bir güllə atdı uzaqdan...
Sonra səs yayıldı:

- Kəllər hardadır?!

Mən qaldım söylüyə-söylüyə:

- Gəl çıx!

Kəlləri salmışam töylüyə

- Gəl çıx!

Elə o günlər də keçdi yel kimi,
Xatirə xəyallar incəlir hələ,
O kəllər tövlədə dincəlir hələ.

Seyfəddin kişinin zarafatları,
Alın qırıqları qaya çatları.
Onun əmrindəydi kolxoz atları
Hərəmiş birinə minib gedəydik,
Alçalı taladan enib gedəydik -
Xalidlə çox oldum dağ səfərində,
İndi fikrim gəzər hündəvərində.

Nə bilim mən belə huşa getmişəm,
Söykənib mamırlı daşa, getmişəm.
Mənə bu bərədən məkan olmadı;
Keçdi şimşək kimi cüyür təkəsi,
Tüfəng qaldırmağa imkan olmadı...
Çatıb sürəkçilər keçdi yanımdan,
Utanc bir gizilti keçdi canımdan...
Yenə mamırlı daş yanıma olaydı,
Elə gizilti canım olaydı.

Ovçu Ağarıza haman olardı,
Danlardı ovçunu naşı görəndə.
Özü atıb özü peşman olardı
Maralın gözündə yaşı görəndə.
O da sızlayardı gözündə yaşlar: -
"Mən də ovçuluğu atdım qardaşlar"
Amma bərələrdə yenə yatarı,
Yenə gözləyərdi, yenə atardı...

Sarı əminin də gələrdi səsi,
Hər nəhəng ağacda bir nişanəsi -
Əlində üçatlan dövləti-varı

Dağlara qalxmağa tabı da vardı:
 "Burda canavarı mən öldürmüşəm", -
 Əminin bir atım gapı da vardı,
 Təki o söhbətlər, gaplar olaydı,
 Dizimdə əvvəlki tablalar olaydı.

İrzanın gülləsi çıxanda boşa,
 Bir az pərt olardı gedərdi huşa:
 "Mən də bir ovçuyam, bilmirəm bəyəm"?-
 Ona tanış idi hər kol, hər kaha -
 Ovu barmağımla göstərəcəyəm -
 Amma barmağımı atmayasız ha...
 Eh, təki gülləsi çıxaydı boşa,
 Bizimlə Zarata gedəydi qoşa...

Axır xahişidi, lap son xahişi -
 Hə, bir də baxdılar ağır halına,
 Ölüm yatağında şıxvələd kişi,
 Onu çıxartdılar yaylaq yoluna.
 Yığıldı başına doğması-yadı...
 Dedi: - bu yataqdan baxın dağlara,
 Burdan baxılarda dağlar başqadı... -
 Keçdiyi yollara baxdı yenidən,
 Yaşı saqqalından süzüldü dən-dən;
 Üzünü yollara döndərdi getdi,
 Ruhunu dağlara göndərdi getdi...

Sən ey qoca dünya, dağlar sənini?
 O çayı oyaqlar çağlar sənini?
 Məni də göylərə bağlar, sənini?
 Çünki ilham payın fələkdən gəlir,
 Keçib min xəlbirdən, ələkdən gəlir.

Görən o dad damaqlarda qalırımı?
 Görən o iz ovlaqlarda qalırımı?..
 Ovlaqda ov əti daş arasında,
 Piyi cızıldardı daş parasında -
 Can əti - hər üzü məxmər kimiydi -
 Adamın yeməyə heyfi gəlirdi;
 Ovlayan kim idi, yeyən kim idi?..
 Hazırına çoban Seyfi gəlirdi -
 Alırdı, içirdi, yeyib gedirdi,
 Kimlərdən kimlərə deyib gedirdi...

Yenə Ağcabərə -
 Dərələr duman...
 Üstündə iki göl - əksi asiman...
 Başı Qara qaya, ayağı zindan
 Çiyin-çiyinədir neçə pəhləvan

Şahdağı qoynunda Sənəm yaylağı,
Nə Sənəm qocalar, nə də Şahdağı...
yay, 2016
Buynuz

TƏNHALIGİN ÜSYANI

Hər şey qaldı arxada,
Hər şey qaldı geridə,
Neçin könlüm darıxqan,
Tarimardır bu yerdə?

Evdən-eşikdən kənar,
Son tüstüsü buglanan,
Urəyim sönük fanar...
Ya bilmirəm soluxmus
bir payız bənövşəsi,
Ya, bəlkə, tək bulagam,
Üzündə buz şüşəsi -
Bir əl toxunsa əgər,
Ya sınar, ya əriyər,
Bir də soyuyub gedər
Könlüm uyuyub gedər...

Heyf o etibardan,
Heyf o intizardan -
Solun yaşıllıqların,
Olan yaxşıqların
Axırı nə?
bir heç nə...
Tutub bu hecnəlikdən
Hara gedim bilmirəm...
Uçdum hansı yuvadan?
Hara yetim bilmirəm,
Harda bitim bilmirəm,
Bilmirəm hansı üzü
Tutub üzümə gəlmişəm.
Mənə elə gəldi ki,
Sən məndən incimisən,
Mən səndən incimişəm,
Dönüb küsüb gəlmişəm.
İndi bildim tənhayam
Gündüzümdə, gecəmdə -
Evdən-eşikdən uzaq...
Mən bir asi yalquzaq,
Qurd ulayır icimdə.

Dayan görüm, sən Allah,
Yol yaratsın Yaradan!

Səninlə barış üçün
Söz gəzirəm arada...

Bilirəm, yalvarışla,
Hiylə sözlə xoşun yox,
Üstün olmaq həvəsin,
Bir haqsız savaşın yox.
Eh, nə qəsdi-qərəzdi?..
Biz küsü saxlamazdıq,
İnciklik havasında
Dilimiz işləməzdi.

Hardan doğub bu duygu
Hardan gəlib bu sorğu;
Ömrün hansı üzüdü? -
Sən yoxsan bu dünyada
Bu nə umu-küsüdü?..

Sən ki, yoxsan dünyada,
Nədir bu giley-güzar,
Burda tale sirri var.

O köhnə cığırında,
Bəlkə, otlar icində
Ömrünün axırında
Əkdiklərin göyərilib,
Açıb gülün, çiçəyin,
Baxmamışam, keçmişəm,
İncik düşüb ürəyin?

Bu həyət sənin idi,
Köhnə ocaq yerində
Sönüb qalan kəsövlər,
Alovlanıb bu səhər...
Amma basqa əl ilə,
Amma basqa ocaqda -
Sən qalmısan qıraqda,
Mən qalmışam uzaqda.
Görmüsən mən də yoxam
Həmin ocaq başında,
İncik-incik yanmısan
Ömrün qara daşında,
O qızılı donun da
Evdə qalmışdı hələ.
Bəlkə, o keçib ələ
Kimisə geyindirib,
Kimisə isindirib,
Bu sənə ayan olub,

Ruhunu diksindirib,
Məni də diksindirib.

Dayan, sən Allah, dayan,
Könlüm sınıq darıxqan.
Çaxıb çox ildırımlar,
Çaylaq daşı od tutub,
Məni də yandırılar.
Göyün tağına baxma,
Bulud qalıb, dan keçib.
Sinə dağıma baxma,
Üstündən hicran keçib.

Xoş xəbər ol, xos çapar,
Dur ayaga, umudum!
Tut qolumdan sən apar:
Gedim, təzədən gedim
Ocağım yanan yerə.
Ürəyim məqam tutub
Könlüm dayanan yerə.

Qızıl balıqlar kimi,
Çay daşımı tanıyım.
Açın ilkin yolumu,
Öz daşımnda bayılıım.

Orda cığır saldığım
Qoşa keçdiyim yerə.
Bütün sevgilərimə,
O and içdiyim yerə.

Ev-eşiyə qarışım,
Öz arxımla danışım.
Mən də köhnə kösövəm,
Ocağımnda alışım.
Daha səni tapmaram,
Keçdi qoşa günlərim,
Tək günümlə barışım,
Xatirə günlərimin
Ətəyindən yapışım.
Giley-güzar sarıdan
Dolub daha siyahım -
Öz günahım, öz ahım -
Gedər qiyamətəcən,
Bütün tənhalıqları
Çapıb gedər qiyamım!

payız, 2016
Bakı

NƏSİHƏT

Xalq sözü elə cür el malıdır ki,
Müdrilər də dözür ən acı sözə.
Şair çiy sözü də udmalıdır ki,
O sözü bişirib çıxarsın üzə.

yay, 2016

Buynuz

QIZIL PAYIZ, QIZIL DAŞ

Qızıl payız, qızılını neylədin? -
Rəngi səndə, qiymət qaldı payızda.
Fani dünya qızılını bəkləyər,
Sənin canın çən-dumanda sızıldar.

Qızıl payız, qızılını neylədin? -
Qızılların yarpaq-yarpaq töküldü,
Arxa dolub çör-çöplərə büküldü,
Bir meşənin ehtişamı söküldü,
Qızıl payız, qızılını neylədin...

Sarağanın yarpaqları qızıl qan,
Sarı çağan meşəsindən gün doğur;
Tək budaqda cüt yarpaqlar asılqan,
Yel quş uçan yarpaqları qurudub;
Asılqanda sarıköynək libası -
Özü uçub, köynəyini unudub...

Möhtəşəmdir, möhtəşəmdir, möhtəşəm,
Torpaq ulu, xəzan təzə, gül həşəm
Qızıl payız, qızılını neylədin? -
Eh nə deyim quru gedir, yaş gedir,
Tamah cibdə, yenə qızıl daş gedir -
Qucaqlardan-qucaqlara atılmış,
Bu əllərdən o əllərə satılmış
Daş qızıllar yenə qaldı yiyəsiz...
Şair, buna, bəlkə, bir söz deyəsiz:
-Bəlkə də, borcundan çıxmadım, Vətən!
Ömür bahar deyil, bir də qayıtsın,
Ölsəm də qoynunda qoy ölüm ki mən,
Çürüyüm, bir ovuc torpağın artsın.

Nə yaxşı ki, qızıl sözlər deyən var,
Qızıl sözlə qızıl paltar geyən var -
Nə yaxşı ki, daşa tamah içində
Hələ sənə "qızıl payız" deyən var.
Çünki sənın torpaq adlı yiyən var.

Kirayədən-kirayəyə verilmiş
Daş qızıllar yenə qaldı yiyəsiz.

Yarpağa bax, yarpağa bax, yarpağa,
Yel gətirdi, sel apardı, yer aldı,
Yarpaq idi, yenə döndü torpağa...
Qızıl günəş bir də yerə baş əydi,
Bu, torpağa əbədi bir dəyərdi,
Bu dünyanın qızıl daşı göyərməz,
Bir də gördün qızıl payız göyərdi.

noyabr, 2016
Buynuz

SÖZÜ QAYIDANDA...

Dünyadan nakam getmiş
cavan şairimiz Alim Məhərrəmliyə

Oxudum şeirini, göynətdi məni,
Bir sarı sim üstə söylətdi məni.
Başqa aləmlərə, başqa hallara,
Başqa duyğulara öyrətdi məni.

Mən sənə şeirdən dərs dedim o vaxt,
Amma dərs deməyim lap nahaq imiş.
Sənin şeir duyğun, düşüncələrin
Mənim dediyimdən çox oyaq imiş.

Kimdən eşitmişdin ömür nağlını?
Bəs könlün nə idi - şeir qovluğu,
Böyük qardaşına verdin ağlını,
Özünə götürdün dəlisovluğu.

Ayə, "dəli" oğlan,
dəlisov oğlan,
Nə gördün
özünə biganəlikdən?
Belə tənhalıqdan, pərvanəlikdən,
Qovulan ceyrandan,
qaçan əlikdən
nə gördün, bala?
Gizlində özünə dəydi ahlarnın,
itdi o məhəbbət nişangahların,
Ov keçdi bərədən,
aşdı gədikdən.
Kim getdi,
kim gəldi
murada yetdi?..

Əvvəl elə bildin
mələkdi dünya.

Yox, bala,

ələnən
ələkdi dünya,

Ələk ələndimi qurtardı getdi

Ələkdə bir ovuc kəpəkdi dünya.

Ələnən ələklə neyləmək olar?

Bir ovuc kəpəklə neyləmək olar?

Heç kəs sevməz belə, sevilməz belə,

Sevgin də sonalar sonasıdır, bil.

Sənin qələmində, sənin sözündə

Anan da analar anasıdır, bil -

Deyəsən, bu mənim anamdır, Vallah.

Sən də şərik çıxdın o göz yaşına,

Şeir də yazmısan

"qara daşım"a -

Bilmədin ki, lap Arazı içsə də,

Anaların köynəyindən keçsə də,

Öpdüyün yer isinib çat versə də,

Kainatın axsa dərya yaşları,

Göyərdə bilməz o qara daşları.

Bu qoca dünyanın öz havası var,
Dedin hər havayla oynamır adam -

Çiçəklər oynadı yaz havasına,

Subaylar oynadı qız havasına -

Sən də ki, oynadın

söz havasına -

Başında bir dəli sevda da vardı...

Uyub durnaların xoş nəvasına,

Oynada-oynada səni apardı.

Sözün qayıdanda, özün gəlmədin,

Bəlkə, qayıtmağa üzün gəlmədi.

Dövrəndi, lap üzdən salıb üzünü,

Şairi vurdular, sözü əydilər;

Yenidən Yesenin asdı özünü,

Təzədən Müşfiqi güllələdilər.

19.12.2016

Bakı

Nizami CƏFƏROV

TƏBİƏT QƏDƏR TƏBİİ

Musa Yaqub deyəndə, mənim təsəvvürümə, hər şeydən əvvəl, vüqarlı bir dağ gəlir, daş-qayası, çayı, bulağı, ağacı, kol-kosu, baharı-qışı ilə... Sonra isə gözlərim qarşısında hüdudsuz, dərin bir ümman canlanır, daxilindəki təlatümü boğub saxlamağa, bürüzə verməməyə çalışsan, ancaq bunu sona qədər bacarmayıb hərdən təlatümə gələn bir ümman... Və Musa Yaqubun poeziyası dönmədən təlqin edir ki, təbiət qanunları ilə cəmiyyət qanunlarının tamamilə fərqli olması barədə müasir elmin iddiaları kökündən yanlışdır. Həyatın, varlığın elə qatları, «süxurları» var ki, orda iki yox, həm təbiətə, həm də cəmiyyətə eyni dərəcədə aid olan bir qanun işləyir... Ədəbiyyatın, xüsusilə poeziyanın əbədi missiyası Musa Yaqub kimi mütəfəkkir şairlərin timsalında məhz həmin qanunu, daha doğrusu, qanunauyğunluğu aşkarlamaqdan ibarətdir.

Təbiətdən təcrid olunmuş cəmiyyətin (İnsanın) hansı fəlakətlərlə üzləşdiyi; həm təbiətdə, həm də cəmiyyətdə təbiiliyin pozulduğu zaman nə cür faciələrin baş verdiyi, görünür, heç də hər kəsə ya məlum deyil, ya da cəmiyyət hansısa şeytani qüvvənin təkidi (və təzyiqi) ilə «öz xeyrinə» disharmoniya yaratmağa meyllidir...

Biz son zamanlar ekologiyadan çox danışırıq. Ancaq etiraf etmək lazımdır ki, burda nə isə namərd bir təmənnə, konyuktur bir özünüaldatma var... Biz təbiətdən ehtiyac olmayacaq qədər ayrılıyıq, ona get-gedə daha çox yuxarıdan aşağı baxırıq... Özü də yalnız ətrafımızdakı təbiətə yox, həm də daxilimizdəki, ruhumuzdakı, əxlaqımızdakı təbiətə (və təbiiliyə)... İnsanda (və cəmiyyətdə) ağıl, təmkin, hövsələ adında bir şey qalmır...

***Səbr kasasıdır o dolan bulud,
İldırım-ildırım daşır fəzası.
Səbr kasasıdır mənim ürəyim,
səbr kasası.***

***...Səbr kasasıdır Bakı torpağı,
O da buruq-buruq içildi getdi.
Mən də öz içimdə çəkib cəzamı
Beləcə içirəm səbr kasamı.***

***...Daşsa Araz kimi, coşsa nər kimi,
Sərhəd var,
yolunu saxlar qəzamin.
Əllərim tikanlı məftillər kimi
Qapanar ağzına səbr kasamın.***

***Mən belə boğaram səbrimi belə,
Mən belə qazaram qəbrimi belə.***

***Bu şeiri yazanda qaynadı odum,
Öz səbr kasamdan içdim bir udum.***

**Gördüm ki, heç nədən yoxdu gərəyim,
Taleyin demə bir cəzası qalıb...
Səbr kasasıdır mənim ürəyim,
Səbri ölüb,
quru kasası qalıb.**

Bu misraların müəllifinə ona görə təbiət şairi demirlər ki, təbiətdən çox yazır, ona görə deyirlər ki, təbiət qədər təbiilik onun poeziyasının ideya-estetik məzmun-mündərəcəsini təyin edən əsas amil, üslubi-metodoloji məhvədir.

Bir vaxtlar Musa Yaqub İsmayılıda, mənzərəli Buynuz kəndində yaşayırdı. Və bu kənd Azərbaycanın, demək olar ki, bütün ədəbiyyat adamları arasında məhz Musa Yaquba görə məşhurdur... Necə oldusa, onu Bakıya, «Azərbaycan» jurnalında işləməyə dəvət elədilər. Çox keçmədi, ortaya belə bir söz-söhbət çıxdı ki, Musa Yaqub daha şeir yazsa bilmir. Yadımdadır, Yazıçılar Birliyinin «Nəvan» klubunda keçirilən gənclər günündə hər şeydən narazı odu-olovlu qələm yoldaşlarımızdan biri qəflətən (və təbii ki, icazəsiz) yerindən qalxaraq Rəyasət heyətində əyləşmiş Birlik rəhbərliyini ittiham etdi: siz istedadlı bir şairi - Musa Yaqubu yerindən-yurdundan edib Bakıya gətirdiniz ki, ilhamını söndürüb məhv eləyirsiniz... Ağsaqqallar etirazlarını bildirmək istəyəndə İsmayıl Şıxlı (o zaman birinci katib idi) onları sakitləşdirib gənc ittihamçıya özünəməxsus təmkinlə «düz deyirsən» dedi, «biz də gördük ki, Musa Yaqubun ilhamı burada get-gedə daha az sözüne baxır. Ona görə də qərara gəldik ki, bu günlərdə işdən çıxarıb göndərək gəldiyi yerə... Odu ki, narahat olmağa dəyməz»...

Və elə də oldu. Musa Yaqub öz yerinə-yurduna qayıdıb ilhamla yazıb yaratmağa başladı.

Maraqlı bir əhvalat eşitmişəm...

Stalin belə qərara gəlir ki, Mixail Şoloxovu öz stanitsasından getizdirib SSRİ Yazıçılar İttifaqının sədri seçdirdin. Və bu barədə Mərkəzi Komitənin ideoloji işlərə baxan katibinə göstəriş verir. Əl- ayağa düşən katib öyrənir ki, Şoloxov nə iş üçün Moskvaya gəlib... Ona zəng edib bir az da zarafatla deyir ki, «elə Moskvaya gəlmişkən, geri qayıtmayın, sizi Yazıçılar İttifaqına sədr seçmək istəyirik». Şoloxov ciddiliyini pozmadan cavab verir: «Yox, yox, sağ olun, gecikmisiniz, mən artıq biletimi almışam, sabah qatarla geri qayıdıram»...

Musa Yaqubun Böyük Qafqazın cənub ətəklərinə sığınmış «stanitsa»sı onun ilhamının qartal qanadlarını gərib duyğularının, hissələrinin fəzalarına yüksəlməsi üçün möhkəm, etibarlı istinad nöqtəsidir...

**Bir vergidi, bir sehrdi,
əfsanədi, nağıldı...
Ayağı su, sinəsi od,
cığırı daş Qafqazın.
Oba-oba mən köksünə,
o, köksünə sıxıldı.
Fəda oldum torpağına
o baş-bu baş Qafqazın.**

**... O Əlibəy qayasıdır, -
üfüqdə bir gümüş taxt,
Əlibəylə Züleyxanı
könlüm burda anar hey...**

**O zamandan bu sevginin
üstünə qar tökülür vaxt,
Qar altında məhəbbətin
ocaqları yanar hey...**

**...Ulu babam, ulu babam!
Ey mənim şah Qafqazım!
Axı, daşı çiçək açır,
qocadı, cavandımı?..
Dağkələsi od parçası,
qartalları pərvazım,
Zirvə- zirvə dəvə dağlar
əbədi karvandımı?..**

Dağlar oğlunun, lap qısa müddətə olsa da, Bakıya köçüb redaksiyada kiminsə şeirini redaktə eləməsi adama qəribə gəlir...

Rəhmətlik Nadir Cabbarov danışdı ki, «Azərbaycan» jurnalında Musa Yaqubun ona şeir gətirmiş müəlliflərlə işləməsi, mükəllimləri müsibət idi. Heç bir şairə «şeyirlərin zəifdir» və ya «çapa layiq deyil» deyib xətrinə dəymək istəmirdi. Onda göürdün ki, hansısa müəllifin qoluna girib yalvar-yayıyla, «Allah haqqı!» deyə- deyə liftin qabağına qədər ötürür ki, gedib daha yaxşı şeir gətirsin...

Yaxşı şeirin doğulacağı ünvanı isə bir ürək bilir, bir də yollar... Düz yollar, təbii yollar, təmiz yollar...

**Gör məni hayana gətirdi bu yol,
Bir də təzələnib güldü həyatım.
Sağ ol, a dağ çayı, a yaylaq, sağ ol,
Burda bir anımı bir il yaşadım.**

**...Bir Allah taxtıdır o quzey, güney,
Burda təbiətin işi nə düzdü.
Qəzəb deyilən şey, qəsd deyilən şey
Yoxdu bu dünyada, əfsanə sözdü.**

**...Sağ ol, təmiz ömür, var ol, təmiz yol,-
Ey mavi zümrümə, ax, daim var ol...**

**Maral talasında gülən çəmənim,
Yaşa yəhər qayam, - var ol, daş atım,
Sağ ol, ey qismətim, möhlət verənim,
Bir az ömür sürüb xeyli yaşadım...**

Musa Yaqub poeziyasının təbiət qədər təbiiliyinin bir əlaməti də insanı dünyaya gətirib ona insan olmağı öyrədən həyat eşqinə daimi minnətdarlığıdır. Hər cür riyadan, «diplomatiya»dan uzaq olan bu minnətdarlıq şairin zəif qürurlu (və daxilən təvazökar) lirik qəhrəmanının mənəvi zənginliyinin minnətsiz ifadəsidir. Və, görünür, əxlaq dediyimiz şey mücərrəd etik normaların insana təcəvüzkar təzyiqi yox, insanı insan edən, onu mənən, ruhən yüksəldən, onun həyatına ilahi bir harmoniya verən münasibətlərin, hisslərin, həyəcanların təbii axınıdır. Baharda qarların əriməsi, dağ çayının öz yatağından çıxması, çiçəklərin açması əxlaqıdır... Payızda, qışda isə yox... O fəslin öz əxlaqı var...

Hər Musa Yaqubu görəndə yadıma ilk növbədə onun məşhur şeirlərindən biri düşür. Və bu adsız şeiri tam əzbər bilməsəm də, misraların ehtiva etdiyi zəngin ideya, eləcə də intonativ improvizasiya enerjisi imkan verir ki, unuttuğum yerləri həmin kök üstündə özümdən deyim...

Heç şübhəsiz, Musa Yaqubun bir çox şeirləri kimi, bu da bədii kəşfdir... Poetik model, poetexnologiya icadıdır... Həm də süni yox, təbiil..

***Burda hər meşənin min cür ağacı,
Burda hər ağacın yamyaşıl tacı,
Burda hər tac üstə sarmaşlıq saçı,
Hər saçın küləkdən darağı vardır.***

***Burda hər budağın şeyda bülbülü,
Burda hər bülbülün qönçə bir gülü,
Burda hər qönçənin yaşıl bir tülü,
Hər tülün xırdaca saçağı vardır.***

***Burda hər yamacın çiçəkdir daşı,
Burda çiçəklərin şəhdir göz yaşı,
Burda şəh damlası bir üzük qaşı,
Hər qaşın qızılı qurşağı vardır...***

Mənə elə gəlir ki, bu şeiri eyni ritm-intonasiya əsasında sonsuza qədər yorulmadan, zövq ala-ala davam etdirmək olar... Ancaq son misralar, nə qədər vətənpərvər təəssübkeşliklə (və səmimi) deyilmiş olsa da, nəinki ümumi (və bitkin) polifoniyaya uyğun gəlir, hətta kifayət qədər «xaric» (və prozaik) səslənir:

***Harda bu saydığım gözəllik olsa,
Orda Azərbaycan torpağı vardır.***

Əslində, «Azərbaycan» adı çəkildi-çəkilmədi, Vətən torpağının şiresi Musa Yaqub poeziyasının zatında, mayasındadır. Və bu poeziyanın ruhuna, mahiyyətinə az-çox bələd olanlar bilir ki, şairin

***Bəlkə də, borcundan çıxmadım, Vətən,
Ömür bahar deyil, bir də qayıtsın.
Ölsəm də, qoynunda qoy ölüm ki mən,
Çürüyüm, bir ovuc torpağın artsın! -***

misraları təsadüfi deyil, Musa Yaqubun tamamilə təbii hissələrinin, düşüncələrinin məhsuludur...

Mən ikinci bir şair tanıyıram ki, «torpaq» sözünü bu qədər işlətsin və həmin sözə bu qədər estetik, metaforik mənalar qazandırmış olsun...

Azərbaycan poeziyasında, xüsusilə aşıq şeirində dağlar barəsində həm çox, həm də gözəl deyilib. Səməd Vurğun gənc yaşlarında qələmə aldığı bir şeirində yazırdı:

***Möhtərəm qarelər məni bağışlar,
Cavandı yazanı bizim dağların.***

Musa Yaqub da gəncliyində - təxminən əlli il bundan əvvəl dağlara müraciət edib:

**Aranda bürküdən yorğun bir quşdum,
Fikrin qanadında uçdum, ha uçdum.
Gəlib bir bulaqlı daşını qucdum,
Oldum torpağının qurbanı, dağlar.**

**Keçmə bu yerlərin şalaləsindən,
Qayalar titrəşər qartal səsindən.
Polad əllərilə göy qübbəsindən
Çəkər ağışuna dumanı dağlar.**

**...Çəkib qoynunuza gətirin məni,
Alıb ölməzliyə yetirin məni.
Siz Allah, gözətçi götürün məni,
Olum bu güllərin bağbanı, dağlar.**

Və bu dağlar nə Aşıq Ələsgərin, nə də Səməd Vurğunun yox, Musa Yaqubun dağlarıdır. Həm poetik leksikonu, həm bədii intonasiyası, həm də ümumi ruhu, ovqatı ilə...

Məmməd Arazla Musa Yaqub arasında aydın görünən poetik təfəkkür, hətta dil-üslub qohumluğu var. Və hər iki böyük şairi birləşdirən cəhətlərdən biri təbiətə vurğunluqdu, digəri ifadə tərzinin son dərəcə (və özünəməxsus!) təbiiyyəti. Elə sözlər, ifadələr işlədirlər ki, ilk baxışdan şeir dilinə yad görünür, ancaq bu zahiri «kələkötürlük» tədricən o qədər təbii (rahat) qəbul edilir ki, adamın ümumən şeir dili zövqünə təsir göstərir.

**...O gülyanaq bənddir bir xoş baxışa,
Körpə budaq əl açıbdır yağışa.
Min baharın hərərəti yığışa,
Bu dünyanın qara daşı göyerməz.**

**Ot göyərdib o cığırım, o izim,
Tufanlanıb çalxalanmaz dənizim.
Daha məndən sevgi umma, əzizim,
Bu dünyanın qara daşı göyerməz.**

**Araz boyu çox mənalar sezmişəm,
Elə bilmə əllərimi üzmüşəm.
Ürəyimə daş bağlayıb dözmüşəm, -
Bu dünyanın qara daşı göyerməz.**

Ancaq etiraf etmək lazımdır ki, Məmməd Arazla Musa Yaqubun ideya-estetik təfəkküründə ciddi bir fərq də var: Məmməd Araz təbiətdən nə qədər çox yazsa da, prinsip etibarilə, təbiət şairi deyil. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, Məmməd Arazın bədii interpretasiyasında təbiət, əslində, cəmiyyəti, ictimai münasibətləri dərk etmək üçün vasitədir... Musa Yaqub isə cəmiyyətdən yazanda da ictimai münasibətlərin təbiətinə varır...

**Bəxtdə varsız, bağda barsız,
Dağda qarsız qalsan belə,
Heç demə ki, zaman belə,
Dövran belə, insan belə...**

**Yeri bağlı, göyü bağlı
Kibrit çöpü olsan belə,
Bir kimsənin çırağını
Yandırmamış söndünsə, heç...**

Və ümumiyyətlə, nədən yazırsa yazsın, Musa Yaqubun elə bir şeirini təsəvvür etmək mümkün deyil ki, orada sözün həm dar, həm də geniş mənasında təbiət (və təbiilik!) onun fəlsəfi və ya ideya-metodoloji əsasında dayanmasın. Şairin nəzərində dünyanın ən ali duyğusu olan Məhəbbət də təbiətin (və təbiiliyin!) təzahürüdür:

**Nə yaxşı bu yerdə çıxdın rastıma,
Elə bil gün doğdu süst həyatıma.
Sözün məlhəm oldu qol-qanadıma,
Xeyli yaşadacaq məni bu ümid.**

**Fikrimə, duyğuma çökmüşdü duman,
Dumanda sozalan çıraq kimiydim.
Səhra günəşinin altında yanan
Qovrulub sızlayan torpaq kimiydim.
Bu yağış hayandan çiləndi gəldi,
Gözümün üstündə şəh gilələndi,
Xeyli yaşadacaq məni bu ümid.**

**Gördüm ki, sinəmdə döyünür ürək...
Baxışın mənimçün qızıl dan kimi...
Noyabr günəşi xoş təsəllitək
Payız yarpağını ovudan kimi,
Xeyli yaşadacaq məni bu ümid...**

Musa Yaqubun Məhəbbətində, ümidlə yanaşı, məsuliyyətli bir nigarançılıq var... Çiçəkləyən ağacın bar nigarançılığı, qış dumanının qar nigarançılığı, nişanlı oğlanın yar nigarançılığı kimi... Və bir də öyrəşmək, uyuşmaq (ülfət!) var ki, şairin aləmində bu, Məhəbbətin ən ali, ən insani təzahürü deyilsə, bəs nədir?..

**Mən bir az baharlı budaq kimiyəm,
Bir az da sadələvh uşaq kimiyəm.
Bala anasına qovuşan kimi,
Leylək yuvasına qovuşan kimi,
Arı gül-çiçəyə uyuşan kimi,
Eh, mən də adama tez yovuşanam,
Sevgi atəşində tez alışanam,
Amma ki, sönməyim çox çətin olur -
Sevgidən dönməyim çox çətin olur...
Öyrətmə özünə, öyrətmə məni.**

**...Mənim dərdlərimin ayaqları var,
Harda olsa gəlib tapacaq məni,
Yaxıb yandıracaq bu ocaq məni.
Gəl məni özünə öyrətmə belə.**

**Əlimi əlinə öyrətmə belə,
Gözümü gözünə öyrətmə belə.**

Musa Yaqubun şairlik «texnologiya»sının bir əlaməti də odur ki, intellektin, informasiyanın hesabına poetik təfəkkürünün inersiyasını (fitrətini!) zədələməkdən nə qədər mümkündürsə o qədər qaçır. Və təbinin şeirini yazır... Əlbəttə, təbin özündə də həm intellekt, həm də informasiya var, ancaq məsələ burasındadır ki, nə intellektdə, nə də informasiyada təb (hisslərin, düşüncələrin sadələvh-inersion qaynarlığı) yoxdur. Mənşəyi bilinməyən «ağıl»ın ölçü-biçisi var ki, onun da poeziyası yoxdur.

Musa Yaqub müstəqil Azərbaycan Parlamentinin ilk çağırış deputatı - millət vəkili olub. Buna qədər də İsmayılıda rayonun ictimai işlərində həmişə yaxından iştirak edib. Və bu gün də dost məclislərinin yaraşığıdır... Ədəb-ərkan sahibi, dediyi sözün ağır-yüngüllüyünü bilən, daxili dünyası təlatümlü olsa da, təmkinini gözləyən müdrik bir ağsaqqaldır... Dünya nemətlərinə marağı da cüzi ehtiyacları qədərdir. Kiməsə borcu, kiminsə qarşısında gözükgəliyi yoxdur... Nə minnət qoymaz, nə minnət götürməz.

Mən inanmıram ki, Musa Yaqub bu xüsusiyyətləri zaman-zaman, dünyanı görə- görə qazanmış olsun. Nəsildən, kökdən, yurddan gəlməsə, bütün bunlar mümkün deyil... Və Musa Yaqub kökləri çox-çox dərinlərdə olan iri gövdəli, qollu-budaqlı nəhəng bir İnsan ağacıdır...

İnsan isə «doğulandan» İnsan axtarır... İnsan adam!..

**Hardasız, hardasız, insan adamlar?
Ah, bu cin adamlar, şeytan adamlar,
Ah, bu şər adamlar, böhtan adamlar,
Bu yalan adamlar, ilan adamlar,
Bu çalan adamlar öldürdü bizi.**

**...Hardasız, hardasız, mələk adamlar,
Hardasız, hardasız, çiçək adamlar.
Bu şeytan adamlar, böhtan adamlar,
Bu tikan adamlar öldürdü bizi.**

Musa Yaqub yaradıcılığının (və şəxsiyyətinin) təbiiliyi (və təbiəti) mənsub olduğu cəmiyyətin mənəvi sərvətlərindən biridir... Ümidi, gümanı ilə... İnamı, imanı ilə...

Əjdər OL**Həmişə şair**

Musa Yaqub Azərbaycanda hər kəsin tanıdığı şairdir. Onun şeirlərini əzbərdən deyənlər nə çox. Şeirlərini yarımçıq da olsa söyləyənlər, yeri gələndə bir-iki misrasını dilə gətirənlər də az deyil. İlk şeirlərindən oxucunun qəlbinə yatan şair neçə onillikdir ki, sevilməkdə, oxunmaqda, öyrənilməkdədir.

Mənə görə, sağlığında heç olmasa bir-iki şeiri dilə-dişə düşməyən şairin gələcəyi yoxdur. Amma Musa Yaqubun ölməz misraları belə nigarançılıqdan uzaqdır. Musa Yaqub dünyaya və insanlara sevgi gözü ilə baxır və çevrəsindəki təbiətlə, müasirləri ilə anlaşılıqlı şirin bir dildə danışır.

Məsələn, onun "Öyrətmə özünə, öyrətmə məni" şeirini oxumaqdan, oxuya-oxuya kövrəlməkdən, düşüncələrə dalmaqdan doymaq olmur:

***Taleyin qisməti rast saldı bizi,
Yolumuz hardasa qırılacaqsa,
İtirəcəyiksə bir-birimizi,
Xatirəm yadında qalmayacaqsa,
Bu əllər mənimki olmayacaqsa,
Bu tellər mənimki olmayacaqsa,
Sən Allah, özünə öyrətmə məni!
Hicran qorxusuyla göynətmə məni.***

Təbiəti içdən duyan, yaxından tanıyan, ondan güc, zövq almağı bacaran, dostluqda möhkəm, insanları göz dolusu, könül dolusu yaşamağa çağıran və duyğularını həzin, kövrək, yapışıqlı şəkildə ifadə etmək istedadına sahib şair Musa Yaqubun səksən yaşı tamam oldu. Yuvarlaq götürsək, arxada altmış illik yaradıcılıq yolu və irili-xırdalı neçə-neçə kitablar, dəmə qoyulmuş əlyazmaları durur.

Altmış ildir ki, bu şair insanlara saf ovqat, ruh bağışlayır. Onu oxuyanda adam Günəşin bir telindən yapışib dizinə güc verərək yığıldığı yerdən dikəlib dura bilir, qarışıq fikirlərini cəmləyib durulur və təbiətin bir parçasına çevrilir.

Musa Yaqub oxucunun özünə doğma saydığı şairlərdəndir. Onun şeirlərinin ayrıca havası, ləngəri, intonasiyası, dadı-duzu var. Adamın boş, xoş vaxtı ola, oturub tələsmədən, darıxmadan, nəfəs dərə-dərə, ürəyinə yatan bəndlərini, misralarını dodaqaltı zümzümə eləyə-eləyə, canına sinirə-sinirə oxuyasan, ləzzət aparasan.

Bu şair o vergili qələm sahiblərindəndir ki, ən azı, hər şeirində ələgələn nəşə var. O qədər rastımıza çıxıb ki... bəzən şeir bütövlükdə tutarlı olmur, hansısa bəndi, ya misrası ilə dilə-dişə düşür. İnsafla desək, Musa Yaqubun yaddaqalan, şux qafiyələrlə hörülmüş, içidolu, boyundan asılı olmayaraq, bütöv, pilə kimi yumşaq şeirləri çoxdur. Uğurlu bəndləri, beytləri, misraları isə saysız-hesabsızdır.

İlk dəfə Musa Yaqubu canlı şəkildə uşaqlıqda dinləmişəm və oxuduğu şeirlər döşümə yatıb. O zaman şair bir neçə qələm dostu ilə məktəbimizə görüşə gəlmişdi. Görüşdə onun Alban hökmdarı Cavanşir, İsgəndər quşları,

Azərbaycan haqda şeirlər oxuduğu indiki kimi yadımdadır. Ancaq balaca bir şeiri dərhal dilimdə əzbər oldu:

***Bəlkə də, borcundan çıxmadım, Vətən,
Ömür bahar deyil bir də qayıtsın.
Ölsəm də qoynunda qoy ölüm ki, mən,
Çürüyüm, bir ovuc torpağın artsın.***

Əvvəllər bu şeirin sonuncu iki misrası məni tutmuşdu. Vətənə sevginin, torpağa bağlılığın yeni, pak ruhu, duru ifadəsi xoşuma gəlmişdi. Ancaq sonralar əvvəlki iki misra da mənə doğma göründü. Doğrudan da «Bəlkə də, borcundan çıxmadım, Vətən!» Onsuz da vətənin borcundan tam çıxmaq mümkün deyil. Amma bu borcun bir hissəsini qaytarmaq olar. Necə ki, haqqında danışdığımız insan şairliyilə bunu etməkdədir.

Gözümü ədəbiyyata açandan bəri Musa Yaqub şair kimi yeni-yeni şeirləri, kitabları ilə mənim üçün həmişə təzəliyini, təravətini, məhrəmliyini saxlayıb. Süniliklərlə, saxtakarlıqlarla, qurama işlərlə dolu dünyamızda könlümüze toxtaqlıq gətirən, ruhumuzu üşüməyə qoymayan, təpərimizi artıran məqamları üzə çıxardan şair qələminin yazdığına baxın:

***Torpağı duymazsan sən mənim kimi,
başqadır ruhumuz, danışma hədə.
İsti otaqlarda səməni kimi
məni nələkidə böyütməyiblər.***

***Palıd ağacında yaşayır adım,
hər budaq üstündə eşqim var olub.
Yolkaya pambıqdan qar yağdırmadım,
yolkam da qar basmış ağaclar olub...***

Onun məşhur şeirləri çoxdur. Zaman-zaman yaddaşlarda ilişib qalan bu şeirlərin məqamı gələndə adları çəkilir, kitabdan, yaxud da əzbərdən oxunur, haqqında yazılır. «Bu dünyanın qara daşı göyerməz», «İlahi, mən bu daşı götürürəm, götürməyim?!», «Bir günah sənindir, bir günah mənim», «Və başqaları...», «Dağlar çox qəribə olur gecələr» şeirseverlərin tez-tez üz tutduğu əsərlərdir. Amma şairin məşhur olmayan nə qədər gözəl şeirləri də var.

***Bir xəfif, xeyirxah bahar yelində
çiçək açılanda nə deyir? - Heç nə.
Şəhotu çiməndə səhər mehində,
Bəxtəvər olanda nə deyir? - Heç nə.***

***Bax, mən də eləyəm, ay iki gözüm,
demə ki, xoş sözlə gəl məni dindir.
Mənim çiçək sözüm, şəhotu sözüm
qalıb ürəyimdə, amma sənindir.***

Şairin «Atam... Atam» adlı süjetli şeiri yadıma gəlir. Əldən-ayaqdan uzaq kənddə yaşayan ata qəfildən yorğan-döşəyə düşür. Kəndin birçə savadlısı var - Alı müəllim, onun da həkimlikdən başı çıxmır. Göydən yağış tökür. Oğul qonşu kəndə həkim dalınca getməlidir. Ancaq sədrdən izn alıb kolxozun

Ağyal atını tapmaq uzun çəkir. Noxdasız atın boynuna çatı bağlayıb sürən naşı uşaq mənzil başına çatanda məlum olur ki, feldşer qonşu kənddədir, çay daşılıb, geri qayıda bilmir. Əli hər yerdən üzülən balaca kor-peşman geri qayıdır və görür ki, dünyada hər şey onun istəyinin tərsinə dövr edir.

***Tərs kimi qarşıdan qış da gəlirdi,
tərs kimi atam da üçcə gün qabaq
ətliyə vermişdi inəyimizi.
Soruşduq demədi,
bilmədik haçan
Səlim də vergiyə qoşmuşdu bizi.
Tərs kimi bu dərdlər böyük dərd idi,
tərs kimi qanun da bir az sərt idi...
Öldü cavan atam,
gör nə yaşdaydı -
Hər şeyin günahı o yağışdaydı,
ya da ki, Ağyalı gec tapmağında.
Yox, günah Göyçayın daşmağında.
Havanın yas tutub gülməməyində,
Alı müəllimin İbn Sinadan
bir kəlmə olsun da bilməməyində,
feldşerin vaxtında gəlməməyində,
günah o yağışda, yağışdaydı ki...
Öldü cavan atam,
nə yaşdaydı ki...***

Musa Yaqub həmişə şairdir. O, uşaqlıqda da, cavanlığında da, sonrakı yaşlarında da, çalışdığı işlərdə də, vəzifələrdə də, millət vəkilliyində də daim şair olaraq qalıb. Yaxşı ki, belə olub. Bu, oxucu qismətidir.

O, istər şeirlərində, istərsə də danışığında təəccübünü, heyrətini, nəyəsə hayıl-mayıl olduğunu bildirərkən «Qəribədir!», «Çox qəribədir!» kəlmələrini tez-tez işlədir. Bu kəlmələr hər dəfə onun dilindən çıxanda adama xoş gəlir. Deməli, hələ ustadın əli qələmdən soyumayıb, söz-söz, çiçək-çiçək, ilmə-ilmə, misra-misra dünyanı duymağdadır.

Səksən yaşlı palıd necə məğrur, əzəmətli, süslü boy verib dayanırsa, səksən min yaşlı qaya tufanlarla döş-döşə gəlmək üçün necə ayaqda durubsa, Musa Yaqub da saxlığı və şuxluğu ilə elə canısulu görünür.

Şairin yetmiş illik yubiley gecəsində mən də var idim və qabaqcadan danışdığımız kimi səhnəyə çıxıb söz deməliydim. Ancaq onun qələm yoldaşları olan tay-tuşları biri-birinin həvəsinə o qədər geniş danışdılar ki, mənə növbə tədbirin beşinci saatında çatdı. Hətta ədəbi görüşün aparıcısı, xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı xahiş etdi ki, lap kəsədən gedim. Heç özümün də uzun danışmaq fikrim yox idi. Səhnəyə çıxanda isə qərarımı tamam dəyişdim. Tribuna önündə bir anlıq pauza verib, sağ əlimi yumaraq baş barmağımı yuxarı qaldırdım və dedim:

- Uzun sözün qıyası, Musa Yaqub belə şairdir!

Və sol əlimlə qucağımda saxladığım gül dəstəsini aparıb şairə verdim. Ən qısa çıxışdan sonra kim danışasıydı ki? Aparıcı sözü yubilyara verməklə tədbiri yekunlaşdırdı.

Həmənin gecə banketdə Musa Yaqub qulağıma pıçıldadı:

- Gərək yığıncaqda birinci söz sənə veriləydi. Beş saat əsir-yesir qaldıq dörd divarın arasında. Adam da belə məclisi (banketi) qoyub eləsinə gedər?!

Kimsən, nəçisən, fərqi yoxdur, canlı, gözəri qaya parçasına oxşayan Musa Yaqubla şəxsən tanış olmaq üçün aracıya ehtiyac qalmır. Onun həlim, isti, doğma baxışı səni özünə çəkir.

Bir dəfə millət vəkili kimi rəsmi nümayəndə heyətinin tərkibində Kiyevə gedibmiş. Qarşılanma zamanı necə olursa, Ukrayna Respublikasının Prezidenti Leonid Kuçma böyük vəzifəliyə qoyub birinci ona yaxınlaşır və şairlə qucaqlaşib görüşür. Ümumi tanışlıqdan sonra nümayəndə heyətinin rəhbəri fürsət tapıb şairdən soruşur:

-Şair, Leonid Kuçma ilə çoxdan tanışsınız?

Musa Yaqub cavab verir:

-Yox, birinci dəfədir onu görürəm.

Maraqlı şəxs ikinci sualını verir:

-Bəs necə oldu ki, bizi qoyub birinci sizin üstünüzə gəldi?

Şair məntiqli cavab verə bilməyəcəyini görüb zarafata keçir:

-Baxışlarımla ona "Kuçma, Kuçma, gəl qucumal!" dedim, o da mənə sarı gəldi.

Musa Yaqubdan söz açdınsa, gerek onun doğulduğu və məşhur elədiyi Buynuz kəndinin də adını çəkəsən.

Mən bir neçə yol bu kəndin qonağı olmuşam. Sonuncu dəfə ötən yay türkiyəli yazar, şair və yazıçılarımızın əsərlərini çevirərək öz ölkəsində çap etdirən İmdat Avşar və sənətkar dostum Ağalar Bayramovla Musa Yaqubun süfresinin başında əyləşmişik. Yeyirdik, içirdik, biri-birimizin başına dolanırdıq...

Şairin heyətində uca bir dəmir körpü var. Bu körpü onun evinin ikinci mərtəbəsinin eyvanından dağın döşündə bitmiş nəhəng dağdağan ağacının kölgəliyinə çıxır. Körpünün altından keçən dəyirman arxından gur su axır. Mən körpüyə "Musa Yaqub körpüsü" adını qoymuşam. Keçdiyim bu körpüdən yüzlərlə insanlar keçib, hələ lap çoxları da keçəcək.

Bu həm əbədiyyət, həm ədəbiyyat, həm gözəllik, həm də sevgi və ünsiyyət körpüsüdür.

Sözümü bir arzum ilə bitirirəm: Ustad, bundan belə də həmişə canından təpər, ürəyindən ilham, əlindən badə eskik olmasın!

Günay QARAYEVA

**“... Sağ ol, təmiz ömür,
var ol, təmiz yol...”**

*Nə əvvələm, nə indiyəm,
Həştadımın içindəyəm.
Axırncı keçiddəyəm,
Bu keçidi keçim gedim.
O bulaqdan çox içmişəm,
Bu bulaqdan içim gedim.
Bir sot biçin yerim qalıb,
O sotu da biçim gedim.*

Yaşı bilinməyən şair ömrünün 80 ili! Acılı-şirinli xatirələri ilə arxada qalan yaşanmış ömür, nəfəsini tənqidtdiyi ata qayğısının yanğısı, yarımçıq qalmış ata ömrünün yükünü çəkmək, müharibənin ağır sınağından çıxmış, Minirə xalanın bir loxma çörəyinin ətrinə həsrət uşaqlıq illəri, qışın sazağında daş altında bahar nəfəsinin cüçərdtdiyi arzular, ümidlər, sabaha bağlanan inam hissi, sevgi, taleyin qismət etdiyi, alınına möhürlənmiş ömrü vicdanla yaşamaq məsuliyyəti, təbiətin sevə-sevə verdiklərinin qopardıqlarına dözümlü və, nəhayət, üz-üzə qaldığı savab və günahları! 80 il bundan öncə Azərbaycanımızın dilbər guşələrindən biri İsmayılı torpağında sakit bir guşədə, “dağların beşik kimi araya alıb uyutduğu”, “üstündən sehirlil küləklər əsən”, dünyanın gözəlliklərinin və eybəcərliklərinin aydın göründüyü bir məkanda - Buynuz kəndində doğuldu şair. İlk tərbiyəni xalq dastanlarının əzbər bilicisi, aşiq sənətinə hörmət göstərən, xalq yaradıcılığını, folklordan süzülüb gələn dastanları dərinləndirən bilən sənətkar Səfiməmməd kişinin ocağında aldı. Sinəsi bayatlarla dolu olan Rəbiyə ananın laylasına uyudu, doğulduğu məkənin əsrəngiz gözəlliyinə bələnərək boy atdı. Zamanın dövrü təlatümə gətirən hadisələri, müharibənin dəhşətli ağırları, bir tərəfdən də dağlarına söykəndiyi doğma yurdun gözəllikləri hələ məktəb illərində şairi şeir yazmağa həvələndirdi. Adı kənd məktəbindən başlanan ömür yolculuğu şəhər-kənd arasında gərgin bir ömrü adladı, ədəbi iqlimdən siyasi iqlimə və, nəhayət, özü olmaq, özüylə başbaşa qalmaq, tənhalığına sirdaş doğma yurduna döndü.

Tənqidçi və ədəbiyyatşünasların əksəriyyəti Musa Yaqub poeziyasında əsas mövzunun təbiət olduğunu vurğulayırlar. Bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, təbiət heç də bu poeziyada yalnız müstəqim şəkildə dərk edilmir, təsvir və tərənnüm obyektini kimi məhdudlaşmır. Güclü müşahidə qabiliyyəti, təbiətin qoynunda hər hissəciyini duyan, hiss edən, onu canlı qismində təsvir və tərənnüm şeirlərində ilk nəzərə çarpan xüsusiyyətlərdəndir. Hətta təbiət təsvirlərinin, fraqmentlərinin, lövhə və peyzajların üstünlük təşkil etdiyi ilk qələm təcrübələrində də şair yalnız seyirçi mövqeyində dayanmır, təbiət gözəlliyinin oyatdığı duyğuları, hissləri səmimi şəkildə şeirə çevirir, insanlarda təbiətə məhəbbət, qayğı, mərhəmət hissi oyadır, güclü müşahidə qüvvəsi, təbiəti müəyyən estetik məkən genişliyində ümumiləşdirmək bacarığı bu poeziyada yüksək sənətkarlıqla reallaşır.

***Burda hər meşənin min bir ağacı,
Burda hər ağacın yamyaşıl tacı.***

**Burda hər tac üstə sarmaşiq saçı,
Hər saçın küləkdən darağı vardır.**

**Burda hər yamacın çiçəkdir daşı,
Burda hər çiçəyin şəhdir göz yaşı;
Burda şəh damlası bir üzük qaşı,
Hər qaşın qızılı qurşağı vardır...**

**...Harda bu saydığım gözəllik varsa,
Orda Azərbaycan torpağı vardır.**

Təbiətə vurğunluq M.Yaqub poeziyasında vətənə məhəbbət, vətəndaşlıq hissi kimi poetik məramın ifadəsinə yönəlir, bədii fikri konkret mövzuda sabitləşən monoton düşüncə, sxematik təsvirlərdən uzaqlaşdıraraq bitkin fəlsəfi konsepsiyaya çevirir.

**Bəlkə də, borcundan çıxmadım, Vətən,
Ömür bahar deyil bir də qayıtsın.
Ölsəm də, qoynunda qoy ölüm ki, mən
Çürüyüm, bir ovuc torpağın artsın!**

Təbii, mövcud həyat qanunlarına münasibətini əsaslandırarkən, bədii fikri adillikdən çıxararaq qeyri-adi, inandırıcı və özünəməxsus yaşantı səviyyəsinə də ifadədə poetik fraqmentə çevirmək Musa Yaqub üslubunun səciyyəvi xüsusiyyətlərdəndir. Təbiət hadisələrinə, təzahürlərinə həssas duyum və yaşantı mövqeyindən yanaşan şairin poeziyasında təbiət get-gedə insanla, zamanla, cəmiyyətlə bağlı düşüncə obyektinə çevrilir. İnsanı təbiətə şamil edəcək hər bir şeyi dərin fəlsəfi mənalandırma və ümumiləşdirmələr üzərində quran, varlığın dialektik vəhdət və harmoniyasına can atan şairin şeirlərində insan-təbiət fəlsəfəsi bütün hallarda iki varlığın daxili birgəlik məzmununu ifadə edir. Ona görə də bu şeirlərdə iki varlığı bir-birindən təcriddə təsəvvür etmək mümkün deyil.

**Gəlib, bu cığırdan payız keçibdi,
Nə əcəb payızın izi göyərir,
Bir çürük almanın toxumu ruhdur,
Bədəni əriyir, özü göyərir.**

Təbiətin qayğısına qalmaq, onu qorumaq hissəsinə yalnız təbiətin problemi səviyyəsindən yanaşmaq Musa Yaqub üslubu üçün xarakterik deyil. Burada əlaqələndirmə, mənalandırma bütöv varlığın qavrayış üsuluna yönəlir. Bu üsul şairin "Zərnəvada bağlar gördüm", "Qarağaclar", "Zəmidə tək qovaq vardı" və s. yaradıcılığının ilkin mərhələsində qələmə aldığı nümunələrdə olduğu kimi, daxili məzmunluluğunu sonrakı mərhələdə də "Yemişən ağacı", "Nə bilim, bəlkə də, haray qoparır", "Qırğın" və digər şeirlərində ictimai mətləblərin dərkini və açılmasına istiqamətlənir. Bu nümunələrdə humanizm, təbiətə qarşı təəssübkeşlik, mərhəmət, qayğı hissləri ictimai məzmunla, təbiətin fonunda insanlararası münasibətlərin iç qatının açılmasına xidmət edir.

Musa Yaqub poeziyası təbiət-cəmiyyət və eləcə də cəmiyyət-təbiət müstəvisində inkişaf edərək dərin bədii-fəlsəfi məzmun qazanır. İnsan-təbiət probleminin poeziyada konseptual şərh şairin poeziyasında keçən əsrin 80-ci illərinə doğru yeni bir üslubi istiqamətə çevrilir. Şair yaradıcılığının məhsuldar dövrü kimi səciyyələnən bu mərhələdə təbiət notları üzərində köklənən lirikası məzmun-ideya siqləti baxımında da kamilləşir. Şair insanı, onun yüksək, ali hisslərini, duyğularını, dünyanın, cəmiyyətin təzadlı rənglərini təbiət motivində kəşf etməyə başlayır. Təbiətdə öz ovqatına uyğun detallar axtarır tapmaq şairin yaşadığı həyata, ictimai mühitə, insanın daxili aləminə

münasibətinin bədii-emosional vasitəsinə çevrilir. “Şair, rəssam təbiətə həyat haqqında baxışlarını, öz “mən”ini verərək mənzərəni özünün dili ilə danışmağa məcbur edir. Bu emosional effekt “poetik hallüsinasiya” bizi öz cazibəsinin təsiri altına alır” (Qalanov B.E). Təbiətin insanın daxili aləmi ilə müvazi verilməsi Musa Yaqub şeirinin əsasını təşkil edir.

**A meyvəsi əlac, çiçəyi dərman,
Dərman ağacında qismət belədir.
Sən dərman vermişən, o qırıb töküüb,
Görürsən, insanda xislət belədi.
Yox, insan başqadır, dərman ağacım,
Bizim baltamız var, bizim dəhrəmiz,
Gərək min-min budaq kəsək hərəmiz...
Hə, insan belədir, bir-birisinin
Ömür ağacını kəsir, ay yazıq.**

Musa Yaqubun qəhrəmanı yemişən ağacını kəsilmiş, doğranmış gördükdə ağacın vəziyyəti canlı bir varlıq kimi ona təsir edir. Digər tərəfdən isə, verilən təsvirlə lirik qəhrəmanın daxili aləmi birləşir, “Elə mənim kimi qırıb töküblər”, “Mənim də ürəyim sınıq, döyənək”, “Görürsən könlümü yaralayanlar”, “Dərman payımı da alıb gediblər” kimi psixoloji durumun inikasına çevrilir.

Şairin təbiətə məxsus cizgilərlə, xoş duyğularla qələmə aldığı məhəbbət şeirləri də az deyildir. Onun bu mövzudakı poetik nümunələri ənənəvi məhəbbət şeirlərindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Şair məhəbbət aləminə gözəlliklərlə, füsunkarlıqla dolu olan təbiətlə bir vəhdət kimi daxil olur və təbiətə məxsus lirik yaşantılarını zərif çalarlarla, poetik boyalarla tərənnüm edir.

**Mən bir az baharlı budaq kimi yəm,
Bir az da sadələvh uşaq kimi yəm,
Bala anasına qovuşan kimi,
Leylək yuvasına yovuşan kimi,
Eh, mən də adama tez yovuşanam,
Sevgi atəşində tez alışanam,
Amma ki sönməyim çox çətin olur,
Sevgidən donməyim çox çətin olur,
Öyrətmə özünə, öyrətmə məni...**

Bu lirika klassik poeziyamıza məxsus dəyanət, səxavət, dözümlü, əhdə- ilqara sadıqlıq keyfiyyətləri ilə yanaşı, təbiətə məxsus saflıq, gözəllik, paklıq xüsusiyyətlərini də özündə birləşdirir. Müqayisə, bənzətmə, psixoloji paralelizm, assosiasiya əsasən təbiətlə bağlı şəkildə qurulur.

**Bulud yağışını əsirgəyəndə,
Torpaq cadarlanıb “yandım” deyəndə,
Baxma o torpağın qarğışlarına,
O yenə üzünü
Bir vüsal günü
Sürtər o buludun yağışlarına.**

Təbiətin fəsil ovqatını insanın ömür ovqatına qatmaq, müəyyən bir anı və ya təəssüratı düşüncə obyektinə çevirmək Musa Yaqub poeziyasının insanı özünüdərk fəlsəfəsinin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Payız fəslinin daha çox xatırladığı bu poeziyada fəslin ovqatı insan ömrünün mərhələləri ilə ahəngdarlıq tapır.

**Dağ ətəyi, bir də payız havası,
Qızıl rəngdə torpaq yanır, daş yanır.
Qızıl tordur günəşin son şüası,
Qızıl tordan qızıl yarpaq boylanır.**

Burada payıza məxsus aydın, parlaq, bir-birilə ziddiyyət yaradan eyni rəng çalarları insan ömrü ilə vəhdətdə götürülərək axıra qədər ahəng davam etdirilir. Şair ömrün çalarlarını təbiətin rənglərinə uyğunlaşdıraraq “qızıl rəngdə yanan torpaq”, “qızıl tordan boylanan yarpaq”, “qızıl donlu çinar” ilə budağından tez düşmüş “qızıl gənclik” arasında güclü ahəng yaradır. Şeirdə aşılana hiss, qurulan əlaqə axıra qədər davam etdirilir, ömür və təbiət fraqmentləri bir-birini əvəz edir.

**Yamaclarda geydi sarı kürkünü,
Dərə doldu qızıl yağış selindən.
Gümüş sular alıb qızıl yükünü
Yaman qaçır bu sükutun əlindən.**

**Qızıl gənclik, nə tez düşdün budaqdan,
Yarpaq olub çeşmələrdə axıram.
İl dalınca heç baxmazdım o zaman.
İndi durub an dalınca baxıram.**

Şairin bu vaxta qədər sırf payız fəslə ilə bağlı qələmə aldığı 26 adda şeirin heç biri təkrar deyil. Hər bir şeir təsvirin yox, müəyyən bir fikrin, düşüncənin, əhval-ruhiyyənin daşıyıcısı kimi orijinal quruluşa və tərtibata malikdir. Psixoloji assosiativliyin güclü olduğu Musa Yaqub yaradıcılığında həyat, ölüm, əbədiyyət haqqında düşüncələr şairin payızla bağlı duyumlarının şərhində hər zaman güclü olub. Təbiətin fəsil ovqatını insanın ömür ovqatına qatmaq, müəyyən bir anı və ya təəssüratı düşüncə obyektinə çevirmək Musa Yaqub poeziyasının insanı, özünüdərk fəlsəfəsinin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir.

**Bağda gülüm soldu, cənnətdə tubum,
Bir payız axsamı çatdı qürubum,
Çatdı, çatmağına inanmadığım.**

Musa Yaqubun son dövr yaradıcılığında lirik xarakterin tənhalıq, kimsəsizlik ovqatı təsirləndirir, düşündürür. İnsanı həyat eşqinin bitib-tükənməzliyinin bir zaman sonunun labüdlüyünə hazırlayır.

Təbiətdə doğulan, bütün ömrünü onunla təmasda yaşayan şair, sözüne, əsasən də özü-özünə verdiyi sözə etibarını itirməyib. Hələ 1967-ci ildə yazdığı “Dağlar” şeirində dağların əzəmətini, qüdrətini, təbiətdəki nizam və saflığı duyaraq düşüncələr axarında öz qarşısında qoyduğu tələbi şair həyat, yaşam kredosuna çevirə bilmişdir.

**Musa, bu yerlərdən uzaq düşmə heç,
Təpə kölgəsində daldalanma, keç,
Arxa da seçəndə dağdan arxa seç,
Ram edər özünə zamanı dağlar.**

Sonda kiçik bir haşiyyə də çıxmaq istədim! Şairin 80 illik ömrünün içində mənim də taleyimin, bəxtimin zərif bir işartısı bərlənir. Bu yaş mənim ədəbiyyat, poeziya sevgimin 30 illik ömür yaşdır. Düz 30 il bundan öncə doğma İsmayılıda şairin təntənəli yubiley mərasimi qeyd olunurdu. Mərasimə respublikamızın tanınmış ziyalıları, şair və yazıçılar, rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri toplaşmışdı. Böyük izdihamın içində titrəyə-titrəyə kürsüyə çıxıb şairin anamın mənə əzbərlətdiyi dörd misralıq şeirini utana-utana söyləyib əlimdə tutduğum bir dəstə gülü həyəcanımdan Musa Yaquba yox, Tofiq Bayrama təqdim etdim. Bu, mənim sənət adamları ilə ilk tanışlığım və sonralar bütün ömrümə işiq saçıyan ədəbiyyat və poeziyaya sevgimin ilk günü oldu.

Hüseynbala MİRƏLƏMOV

QAZI BÜRHANƏDDİN SƏLTƏNƏTİNİN SÜQUTU

◆ Roman

Yaxın və uzaq keçmişə baxış tarixi nəsrin sovet dövrü təc-rübəsində də olub, müstəqillik dövrü ədəbi nümunələrində də var. Bu gün bu maraq yazıçı İsa Muğannanın təbirincə de-sək," təhrif olunmuş mənaları" bərpa etmək niyyətindən güc alır. Amma hər bir halda, tarixi mövzular daha çox şəxsiyyət və zaman münasibətlərinin kökünə yönəlməklə, cəmiyyət - xalq qarşısında məsuliyyət məsələsini ədəbi yaddaş müstəvi-sində təhlilə çəkir. Yazıçı Hüseynbala Mirələmovin roman - trilogiya kimi düşündüyü "İki şah, iki sultan" əsəri də bu sı-rada istisna deyil. Həmin əsərdən görkəmli dövlət xadimi, məşhur sərkərdə və şair Qazi Bürhanəddinin hakimiyyəti illə-rinə işıq salan "Qazi Bürhanəddin səltənətinin süqutu" fəslini oxucuların diqqətinə təqdim edirik.

... Şeyx Məhyəddin dünyagörmüş müdrək kimi məmləkətdə nizam-intizamın məhz Qazi Bürhanəddinin sayəsində qorunub saxlandığını yaxşı bilirdi. Ona görə də istəmirdi ki, hələ yeni varis məsələsi həll olunmamış, ölkəni idarə edə biləcək bir kimsənin olmadığı zamanda Qazi Bürhanəddin dünyasını dəyişsin, məmləkəti başsız qoyub getsin. Ölkədə qarışıqlığın baş verə biləcəyini, hakimiyyətin səriştəsizlərin əlinə keçəcəyini, bəlkə, Şeyx Məhyəddindən savayı kimse dərinə anlamırdı. Şeyx Məhyəddin ona görə Qazinin yastığının başını kəsdirib oturmuşdu. Fürsətdən istifadə edib baş verən olaylardan Qazini hali edirdi. O, əmin idi ki, Qazi ayılacaq, yenidən hakimiyyətin boşalmış iplərini əlinə alacaq, hər şey qaydasına düşəcək. Ancaq bu sarsıntıdan sonra Qazinin çox yaşamayacağı da ona belli idi.

...Qazi Bürhanəddin necə ki, Şeyx Məhyəddinin söhbəti zamanı Dürdanənin taleyi sarıdan nigaran idi, indi də taxta çarpayının üstündə uzanıb, xidmətçi Ağbənizin intizarını çəkirdi. Bəs bu qadının taleyi necə oldu? Qazi Bürhanəddinin bir vaxtlar Baş Əyanın iqamətgahında gördüyü hündürboylu, sifətçə Orta Asiya qadınlarını xatırladan həmin cavan gözəlçə

sonra hara itdi? BaŐ əyan yenidən onu iqamətgahında saxladı, ya yox? Əgər o, deyilənə əməl etm miŐdis , Dürdanənin BaŐ  yanın evindəki zill t, həyati haqqındaki həqiqətləri a ıb demiŐdis , onda ötən ki, bir də BaŐ  yanın evinə qayıdaydı. Həqiqətən də bu, çox acınacaqlı bir tale oyunuydu.

Qazi Bürhanəddin beynindən keçirdiyi fikirləri a ıb-a arda bilməsə də, indi t ess f eləyirdi yaŐadı ı h yatin ziddiyy tl rin . Əgər bu haqq-hesablar, qansızlıqlar, insan taleləri ilə bağlı al aqlıqlar onun h kml nlik el diy  məmləkətdə yaŐanırdısa və bu olayların hamısı gözlərinin qaba ında baŐ verirdisə, bəs o, necə ədalətli hakim idi? Sanki Qazi Bürhanəddinin bu hadisələri g r n gözləri kor olmuşdu.

Őeyx Məhyəddin Qazinin bil yini təkrar yoxladı. Nəbzi normal ah ngl  vururdu. Rəngi  st n  g lmiŐdi. AvazımıŐ sifəti, durulmuş yanaqları az da olsa, qırmızıya  alırdı. Őeyx bir  li ilə Qazi Bürhanəddinin nəbzini saxlayıb, o biri  li ilə g z qapaqlarını qaldırıb hər iki g z n  baxdı. Qazinin gözləri artıq hərəkətdə idi.

Qazi yavaŐ-yavaŐ heç bir t laŐ v  həyəcan keçirmədən g z qapaqlarını araladı. T bibini həlim, mehriban baxıŐla seyr etdi. Őeyx onun s zl  oldu unu görüb: - Buyur, ey f qir-f q ranın atası, yazıqların himayədarı, millətin sütunu, biz sənin s z n  m nt zirik, - dedi.

Őeyxin ya lı kəlmələrini eŐid n Qazi Bürhanəddinin  z nd  istehzalı təbəssüm oynadı. Őeyx yaxŐı baŐa d Őd  ki, Qazi onun təmtəraqlı sözlərinə istehza eləyir: «Yəni ki, mən hardan yazıqların himayədarı oldum; əgər kims sizl r, k m ksizl r m ml k timd  olmazın bəlalara tuŐ g lirl rs ». Qazi Bürhanəddin Őeyxin dediklərinə n    n istehzalı təbəssümlə yaŐadı ını bildirm di, asta-asta dodaqlarını t rp tm kl  nigaran lı ını  kdiyi qadının taleyini soruŐdu:

- Ke  n  g z Őt deyərlər. Bəs o qadının taleyi necə oldu? BaŐ  yanın iqamətgahında tez-tez gördüyüm Ağbəniz...

Őeyx Məhyəddin, həm Qaziye t skindirlik   n, həm də onu yaxŐı baŐa d Őd y n  bildirməkdən ötrü bu dəfə daha a ıq danıŐdı:

- Ey məmləkətin baŐbil ni, dövlət elə bir saraydı ki, onun sütunlarının kimsənin xoŐuna gəlib-g lm m sindən asılı olmayaraq, bu sarayı saxlamaq gərəkdir. Onun dəxli yoxdur ki, kim s  az və ya çox səhv edib.

Őeyx Məhyəddin təzədən ke miŐ qayıtmalı oldu, həm də ona görə seyr etməli oldu ki, Qazi Bürhanəddin Ağbəniz sonrakı taleyini soruŐurdu. Őeyx də məhz ona görə əhvalatları yerli-yataqlı danıŐırdı ki, məmləkətdə baŐ verənlərdən hökmdarı xəbərdar eləsin. Axı, bu olub-ke miŐ hadisələri zaman arxada qoymuŐ olsa da, Qazinin bundan sonrakı h kml nlik   n dərs səciyyəsi daŐıyırdı.

...Ağbəniz QazibaŐının h km n  g z yaŐları ilə qarŐıladı. Divandan sonra bura yı ıŐan adamların hərəsi bir tərəfə getdi. M lazimbaŐı Dürdanənin arxasınca B ndalı kiŐinin kəndinə  z tutdu. Saraydan çıxandan sonra Ağbəniz istədi ki, heç BaŐ  yanın iqamətgahına tərəf getməsin.  z n   virib  l , biyabana yol alsın. Ancaq BaŐ  yanın necə zalım oldu unu yadına saldı. Əgər qayıtmayırdı, bu qəddar v  qansız adam hardan olsaydı, onu tapdırıb, iqamətgaha qaytarar,  xlaqsızlıqda, qulluqdan qa maqda su landırıb amansız Ő kild  c zalandırardı.

Necə ki, əvvəllər belə hadisələr az baŐ verm miŐdi. Fitva ilə meydanın ortasında guya pis əməllərinə görə t Ősirl ndiril n xidmətçi qadınlar daŐ-qalaq edilmiŐdi. Halbuki, A b niz  aydın idi, onlar BaŐ  yanın iqamətgahında t h-qir olunmaqdan, al aldılmaqdan bezib, bu evdən baŐ götürüb hara gəldi qa- ırdılar. Amma nə olsun? Kimə sübut eləmək olardı ki, BaŐ  yanın sarayında

filan hadisə baş verir?! Hər halda Ağbəniz bunların şahidi olmuşdu. İndi bu səbəbdən Baş Əyana, günü sərxoşluqda keçən oğluna fürsət verməmək üçün düz iqamətgahın özünə yol aldı. Doğrudur, qapını üzünə açdılar, amma kimsə yaxına gəlib halını soruşmadı. Hətta onu görən xidmətçilər, xırda qulluqçular elə yoxa çıxdılar ki, biçarə kimsəni tapıb burda nə baş verdiyini öyrənə bilmədi. Ancaq bir azdan Evbaşı həyəətə çıxıb işarə ilə onu dalınca gəlməyi tapşırırdı. Qadın onun arxasınca Baş Əyanın adam boyu qalxmış hündür hasarından kənara çıxdı. Evbaşı sağ əlini qaldırıb naməlum bir istiqamətə tuşladı. Yəni ki, hara istəyirsən get, daha sən burda yerin-yuvan yoxdur. Bunu Ağbəniz yaxşı başa düşdü. Evbaşı yenidən həyəətə qayıtdı və qapını bağladı. Əslində, Ağbəniz elə bunu istəyirdi: ürəyində Allahına şükür elədi ki, yaxşı qurtardı canım bu ilan-əqrəb yuvasından. Üstəlik, daha Baş Əyanın insanlığa yaraşmayan şər-böhtanına tuş gəlməyəcəkdi.

Ağbəniz soraqlaşsa-soraqlaşsa kərpickəsən Bəndalının kəndini tapdı. O, bura çatmamış Dürdanə dəfn olunmuşdu. Bu bəd xəbəri kənd uşaqlarından öyrəndi və elə ordan qəbiristanlığa üz tutdu. Təzə məzarın Dürdanənin olduğunu bildi. Yaxına gəldi. Yaş torpağı xışmalayıb, ovuclarının arasına aldı. Üzünə yaxınlaşdırdı. Ovuclarındakı yaş torpağı iylədi. Elə bil nakam Dürdanənin ətrini duydu. Sanki bu bir-iki ovuc nəm torpaq bəxtsiz bir tale yaşamış Dürdanənin özü idi. O, bura gələndə gün günortadan keçmişdi. Artıq çöl-bayırdan qayıdan adamlar yaxınlığından keçib gedirdilər. Hətta bəziləri dayanıb bu qadına baxır və hiss edirdilər ki, o, bu tərəflərin adamı deyil. Yaxına gələndə də vardı: «Ay bacı, sən kimsən, bu yerin adamına oxşamırsan?! Axşam düşür, burda nə qədər qalacaqsan?» - kimi suallar verirdilər. Ağbəniz sanki bunların heç birini eşitmirdi. Nə qədər vaxt ötdüyündən xəbəri yox idi. Artıq gün təpələrin arxasında görünməz olmuşdu. Axırncı saraltı da itdi. Hava isə hələ tam qaralmamışdı.

Bir az keçmiş başını qaldırıb gördü ki, bir cavan oğlan məzarın yanında dayanıb, sakit, səssiz... göz yaşı axıdır. Sanki ürəyinin qanını göz yaşlarına qarışdırıb bu müqəddəs torpağın üzərinə səpirdi. Ağbəniz bu şəxsi heç vaxt heç yerdə görməmişdi. Həm də libasından, görkəmindən gənc də bu yerlərin adamına oxşamırdı. Ağbəniz düşündü ki, hər kimdisə, indiki anlarda onların hər ikisinin dərdi eynidir. Hər halda, ona belə gəlirdi.

- Ay oğul, sən kimsən? Bu qəbirdə yatan sən nəyindir? - soruşdu.

Ağbənizin Məhiyə «oğul» deməsi qəlbini bir az da kövrəltdi. İndi bu yaş torpaq, bu cavan oğlan və orta yaşını keçmiş qadın - hər üçü doğmalaşmışdı. Məhi bu doğmalıqdan bir təskinlik tapdı. O, bu dünyada tənha deyildi. Uzaq səfərin ayrılığına dözməyən ata-anası dünyadan köçmüşdülər. Dağılmaqda olan ev-eşiklərini gördü, qəlbə qubar elədi. Bu xaraba qalmış yurdun ağrı-acısı hələ canında ikən, ikinci bir ağır zərbə aldı. Sevgilisi qucağında dünyadan köçdü. Doğrudur, son dəfə Dürdanənin nəfəsini duymağı Məhyəddinin əbədi təskinliyi olmuşdu. Bu bir neçə gündə sevgilisinin duyub ruhuna, varlığına çəkdiyi nəfəsi, qoxusu ilə yaşamışdı. Düşünürdü ki, bəlkə, heç burada qalmasın. Təzədən uzaq səfərə başlasın. Bu yerlərdən köçüb getsin. Onsuz da Dürdanədən sonra onu bu tərəfə bağlayası bir tel qalmamışdı. Bəlkə də, sevgilisi ilə sonuncu ayrılığın ötən günlərini sayırdı. Yeddi gün dözəcəkdi, bu dözüm qırx günə çatacaqdı, ya bəlkə, heç dözümü olmayacaqdı... bunu bilmirdi. İndi birdən-birə Dürdanənin məzarı başında ağlayan qadının səsində bir analıq duyğusu, doğmalığ gördü. Sanki o, vaxtsız itirdiyi anasını yenidən tapmışdı. Axır ki, özünü cəmləyib qərüb qadına cavab verdi:

- Hə, ana, bu məzarda yatan mənim ürəyimdir. Bu torpağın altına gömülmüş ürəyimim ağrısı ilə yaşayıram.

Qadın dünyanın d rd v  ađrı y k n  çiyinlərinə yıđmıř cavanın taleyinə acıdı. Onsuz da gözləri çox odlar-alovlar g rm řd . Bařa d řd  ki, əgər indi bu cavana bir həyan duran tapılmasa, dərdinə řerik çıxan olmasa,  z  də Dürdanənin taleyi ilə  zleřec k. Bu dünyadan k səc k, zaman-zaman d rd- l m onu  okd rəcək, varlıđını xaraba qoyacaq. Qadının cavana yazıđı gəldi. Həqiqətən bir anda dərdi yadından çıxdı.

- Bildim, ay ođul, Dürdanə illər ərzində gözlərindən axıtđıđı qanlı yařla s ni yařatdı. Mən səni tanıdım. Sən M hy ddins n. Dürdanənin ilk və son sevdası. Heç kim, heç bir var-dövlət, heç bir qadađa, qorxu s ni onun ürəyindən çıxara bilmədi. Sən h miř  onun varlıđında yařayırdın.

- O yoxdursa, mən necə yařaya bilərəm? - Məhyəddin ađır-ađır dilləndi.  z  də bu  ađırırıřı ilə bir daha çarəsiz olduđunu, yařaya bilməyəcəyini ana dođmalıđı ilə ona baxan qadına  atdıрмаq istəyirdi.

- Belə anlarda insanın neyləyə biləcəyini, n  etmeli olduđunu g r k ki, sən daha yaxřı biləsən.

Ađb niz ayađa qalxıb cavanla  zb z dayandı.  z  də elə qətiyyətlə, inamla dilləndi ki, Məhyəddin  z n  yıđıřdırmalı oldu. Bəlkə də, indicə yadına d řd  ki, axı o, t bibdir. T bibl r təkcə insanın cismini qorumurlar.

- Dođrudur, mən t bib m, ancaq bilmirəm, bundan sonra mən insanlara h kimliyiml  bir fayda verə bilərəm, ya yox?

- Axı, niyə fayda verə bilməzsən? - Görünür, Məhyəddinin cavabı qadını razı salmamıřdı. Ona görə belə qətiyyətlə soruřdu.

-  unki mənim ruhum ölüb, mənim vaxtsiz k c m ř sevgilim mənim canımı  z  ilə aparıb, sađ qalan ancaq cismimdi.

- Xeyr, o, sənin ruhunu  z  ilə aparmayıb, əslində, o,  z ruhunu sənə bađıřlayıb gedib. Sən indi daha g cl s n. İki ruhun dařıyıcısısan...

Məhyəddinin varlıđı dir lmiřdi. Həqiqətən, qadının sözlərindən sonra elə bil Dürdanənin də ruhunu varlıđında hiss elədi, qolunun g c  artdı.

Bu vaxt yenidən qadının  ađırırıřını eřitdi:

- İndi d z n  de, sən onu  z varlıđında hiss edirsən, ya yox?

Məhyəddinin gözləri sevincə parladı.

- H , edirəm, - dedi.

- Onda get, dünyaya gələcək D rdan ni g zl , - qadın bunları Məhyəddinə pıçıldadı,  z n  d nders  də yenə əlavə elədi:

- Mənsə elə  z  qaranlıđa tərəf yol bařlayıram. Onsuz da bu dünya mən dođulan gündən  z m  qaranlıq olub, mən bu dünyanın iřıđını g rm miř m.

Ađb niz  z n  çevirib getmək istədi. Məhyəddin sanki indicə tapdıđı səadəti təzədən itirəcəkd , dərhal onun arxasınca y y rd . Qolundan yapıřıb:

- Yox, sən mənim anam olacaq, mənimlə birgə yařayacaqsan. O sən deyən gözəl günləri, inřallah, birgə qarřılayarıq, - söylədi.

Təzəcə torpađa qoyulmuř Dürdanənin məzarı üstündə dünyanın dərdləri altında  zil n, acıdan, dərddən çiyinləri d řm ř iki bədbəxt ř xs dođma adamlar kimi qucaqlařdılar.

* * *

Məhyəddin elə bil dünyadan k sm řd . Həyat  z n  gəlmədiyi kimi, o da həyatın  z n  g lm rd . K nl nd  dařıdıđı bu  l mi, bəlkə də, ömrünün axırınacan dařıyacaq, onu heç nə ovundurmayacaqdı. Get-gedə insanlardan uzaqlařacaq,  mr n  guř niřinlikl  bařa vuracaqdı. Yox, dünyanın elə  z  varmıř ki, bəzən xořb xtlik insanın taleyinə iřıq salır, onu vaxtından əvvəl  lm y , solmađa qoymurmuř. Yařadıđı kənddə atasından qalma daxmasını g c  çatan qədər abad el miř, dađdan su arxı əkib, həyətində meyvə ađacları  kmıřdi. G n n  bu ađaclara qulluq eləməklə

keçirərdi. Ancaq Ağbəniz həmin gündən sonra onunla yaşamaqda və ona oğlu kimi qulluq etməkdəydi. Elə bil ki, illər boyu Şərqi gəzib-dolanıb, Ərəbistanın, Hindistanın, Orta Asiyanın tibb alimlərindən öyrəndikləri bilgiler heç kəsə lazım deyilmiş.

Bir gün qəribə bir hadisə Məhyəddinin həyatını dəyişdi. Əri Teymurilərlə döyüşdə həlak olmuş bir qadının qəflətən xəstələnməsi xəbəri yayıldı. Qadının dişləri kilidlənmiş, gözləri çevrilmişdi. O, demək olar, boğulur, son anlarını yaşayırdı. Bir kimsənin əlindən bir iş gəlmirdi. Ağbəniz hay-harayla Məhyəddinin yanına qaçıb, onu xəstəyə yardım eləməyə çağırırdı. Məhyəddin isə bu hay-harayı sanki eşitmir, laqeydcəsinə susurdu. Qadın yaxasından yapışıb silkələdi.

- Sən neyləyirsən? O dünyaya hansı üzlə gedəcəksən - bu dünyada görüb-götürdüyün, öyrəndiyin elmin bir kimsəyə faydası yoxdursa?

Deyəsən, Məhyəddin yuxudan ayılan kimi oldu. Lap qonşuluğunda yaşayan qadının həyatını xilas etmək üçün tez evlərinə yollandı. Çətinliklə də olsa, ağzını açıb dilini çəkdi, qadın özünə gəldi. Məhyəddin Ağbənizə məsləhətlərini verdi ki, qonşu arvada necə qulluq eləsinlər. Bundan sonra Məhyəddin həmin şəxsi yoxlamaq üçün gələrkən otlardan hazırladığı dərmanları da gətirdi. İllər boyu çəkdiyi iztirablar qadını haldan salmışdı. Daim yüksək təzyiq altında olurdu. Bunu Məhyəddin görürdü.

Bir gün tənha qızını Ağbənizin ümidinə qoyub, həyata "əlvida" deyən ananın ölümündən sonra Ağbəniz onun qızına da həyan durdu. Ölümlər nə qədər ağır və kədərli olsa da, bəzən həyatın şirinliyi bu acı kədəri yaddan çıxarmağa qadirdi. Ağbəniz iki evin arasında qalmışdı. Anasını itirib yalnız qalan Yazgülü unutmur, Məhyəddinə isə analıq qayğısını əsirgəməirdi.

Bir gün Ağbəniz Məhyəddinin oğrun-oğrun Yazgülü süzdüyünü görüb sevindi. Bəlkə də, yaz gülləri kimi təzəcə açılmış bu qız Məhyəddini özünə qaytara biləcəkdə. Həmin hadisədən - Yazgülün anasına tibbi yardımdan sonra Məhyəddinin həkimliyi haqqında kənddə söz-söhbət gəzdi. Onun əsl loğman olduğu, təbabətdən baş çıxartdığı hamıya məlum oldu. İndi tez-tez xəstələr yanına gəlir, məsləhət alırdılar. Əvvəllər Məhyəddin yalnız məsləhət verməklə kifayətlənir, şəfali otların adını deyir, əlamətlərini izah edir, ondan necə istifadə eləməyi başa salırdı.

- Ay oğul, bəlkə, faydalı otları elə biz yığıb-toplayıb, gətirək. Sən də onlardan məlhəm hazırlayarsan, əlinin altında hazır olar, - Ağbəniz təklif verdi.

- "Siz" deyəndə, yəni kim? - Bu dəfə Məhyəddin dilləndi.

- Mən və Yazgül. - Bəlkə, elə bilirsən biz bacarmırıq, otları tanımarıq, nigaran qalma. Bəs biz elə bu yerlərdə böyüməmişik? Yazgül də o otları pis tanımır. Mənim özüm də ki, sənin söz-söhbətindən az öyrənməmişəm. Otları yaxşı tanıyıram. Sən bizə həmin otları nə vaxt, necə çıxarmağı, necə qurudub saxlamağı öyrət.

- Deyirsən, yəni Yazgül səninlə birgə bu işdən baş çıxarar?

- Əlbəttə, çox fəhmli qızıdır. Özü də bacarıqlı, istiqanlı, qəşəng...

Ağbənizin ağızdoluğu tərifindən sonra Məhyəddinin dodaqları qaçdı, üzünə ılıq təbəssüm yayıldı. Bunu Ağbəniz də duydu. Gördü ki, qız haqqında dediyi xoş sözlər Məhyəddinə ayrıca zövq verir. Əlbəttə, dünyada yeganə pasibanı olan Məhyəddinin gözlərində gördüyü bu həyat işartıları dul qadını sevindirməyə bilməzdi.

Bir gün qəribə bir təsadüf onu ilk gəncliyindən, bəlkə, lap uşaqlıq çağlarından yaxşı tanıdığı, çox vaxt günlərini eyni yerdə keçirdiyi Qazi ilə görüşdü. Qazi Bürhanəddin ucqarlara gəzintiyə çıxmışdı. Ov bəhanəsi ilə dağları dolaşmış, ölkənin sərhədlərində keşiyin nə yerdə olduğu ilə tanışlıq

imkanı tapmışdı. Qəflətən kolun içindən pırıltı ilə uçan qırqovul atı hürkütmüş, yüyənindən çəkdiyi kəhər onu arxasınca dartmış, ayağı burxulmuşdu. Yaxında yaşayan Məhyəddin yanına gəlmiş və burdaca uzun illərdən sonra Qazi Bürhanəddinlə göz-gözə dayanmışdı. Məhyəddin Qazinin ayağını yoxlamış, topuqdan çıxdığını öyrənmişdi. Elə ordaca isti-isti ayağını çəkib yerinə salmış, əlavə məsləhətlər vermişdi. Ağbəniz və Yazgül dağ döşündən şəfali otlar yığıb Məhyəddinin dediklərindən təpitmə hazırlamış və hökmdarın ayağına qoymuşdular. Hökmdarın ayağının ağrısı səngimmiş və iri bir qaya parçasının üstündə oturub dincəlməli olmuşdu.

- Sən mənə tanış gəlirsən. Kimsən, burda neyləyirsən? - hökmdar Məhyəddindən soruşdu.

Bu vaxt Məhyəddinin qırxdan artıq yaşı vardı. Bəlkə iyirmi ildən artıq olardı ki, onlar bir-birini görməmişdilər. Əlbəttə, Məhyəddin hökmdarı elə ilk baxışdaca tanımışdı. Bunu bürüzə vermək istəmirdi. Dürdanənin başına gələn hadisədən sonra o, Qazinin gözüne görünməkdən tamam imtina eləmişdi. Hərçənd ki, ilk gənclik çağlarında necə mehriban və yaxın idilər. Birinin yolu taxt-taca, digərinki elmə tərəf dönmüşdü. Hələ Məhyəddinin yadında o da qalmışdı ki, Qazi ona nələr demişdi.

- Eşitmişəm, səyahətə çıxırsan. Səfərin nə qədər çəkər?

- Mən adi səfərə getmirəm. Məqsədim dünyanı gəzmək, dolaşmaq deyil.

- Bəs onda bizi niyə tərk edirsən? - Qazi dostundan incimmiş kimi dilləndi.

- Yox, məni düz başa düşmədin. Mən Şərqi elm mərkəzlərinə gedirəm.

Məqsədim təbabəti dürüst öyrənməkdir.

- Onda, lap yaxşı. Qayıdanda gəlib mənim sarayımda həkimlik işlərinə baxarsan.

- Əlbəttə, rəva bilsən, baxaram. Görək həyat nə göstərəcək.

- Xeyir olar, inşallah, əgər əhdinə dönük çıxmasan.

Beləcə, onlar ayrıldılar və aradan keçən uzun illər hökmdarlıq qayğıları ilə birləşib, Qazinin yaddaşından Məhyəddini tamam silib-süpürdü.

İndi onlar Anadolunun uzaq kəndlərinin birində qarşı-qarşıya gəlmişdilər.

- Bəs sən niyə əhdinə vəfa etmədin? - Qazi Bürhanəddin ömrünün təxminən yarısını ötürməkdə olan dostunun üzünə baxdı. Məhyəddin başını aşağı dikmişdi. Düzdü, onun sakit, səssiz nəzərlərini yerə dikib susması o demək deyildi ki, əhdinə vəfa etməyib və indi bundan xəcalət çəkir. Məhyəddin bütün olub-keçənləri təzədən Qazi Bürhanəddinin üzünə deməyinin mənasız olduğunu düşünürdü. Bunun, əlbəttə, heç bir faydası olmazdı. Çətin ki Qazi Bürhanəddin də keçmiş hadisələrə təzədən qayıda, kimdənsə hayıf ala, cəzalandıra... və bunların mənası yox idi. Hələ üstəlik, kənddə yaşayan bir təbibin, sakit həyatı ilə güzəran keçirən yoxsul bir insanın dinc həyatı pozulardı. Bəli, bunu Məhyəddin ağıl-fəhmiylə hiss edirdi.

Bir azdan mühafizəçilərinin köməyi ilə Qazi Bürhanəddin atının belinə qalxdı. Demək olar, xudahafizləşmədən kəhərinin üzünü döndərib xeyli getdi. Məhyəddin ayağa durmuşdu. Heç özünə də məlum olmayan düşüncələrlə köhnə uşaqlıq yoldaşının arxasınca baxırdı. Fikir götürmüşdü onu: doğrudanmı, insanların taleyini oyuncaq kimi atıb-tutan biganə adamlar hakimdirler? Bəlkə də, elə bu andaca Məhyəddin başını qaldıraraq hökmdarın arxasınca nifrətlə, qəzəblə nə isə deyəcəkdi, ancaq yox, buna vaxtı çatmadı.

Birdən hökmdar dəstədən ayrılıb atını düz Məhyəddinə tərəf sürdü.

- Sən cavab ömrünü sərf eləyib elm öyrənmisən, az qala dünyanın yarısını gəzib-dolaşmışsan, özünə necə rəva bilirsən ki, bir balaca kənddə baş gırləyirsən. Sənin biliyindən xüsusilə təbabət elmindən - həkimliyindən bütün ölkə faydalana bilər. Gör neçə-neçə yeni həkimlər yetişdirə bilərsən. Şəfanın

səndən gəldiyini bilən insanlar hər yerdə şad olar, sənə uzun ömür arzulayar, Allaha dua eləyərlər.

Əvvəlcə Şeyx Məhyəddin Qazi Bürhanəddinin sözlərinə əhəmiyyət vermək istəmədi. Bu deyilənləri ötəri bir hissən təsiri kimi anladı. Düşündü ki, yəqin, hökmdar bu sözləri deyib, yenə atını çapıb gedəcək. Elə onun saraya gedib çatması, təzədən hökmdarlıq qayğıları ilə məşğul olması bəs edəcəkdi ki, Məhyəddin yenə yaddan çıxsın.

- Hökmdar, mən əlimdən gələni insanlardan əsirgəmirəm, - dedi.

- Yox, Məhyəddin, sən düz danışmırsan, sən daha böyük işlər üçün doğulmusan. Yerin Anadolunun ucqar kəndi deyil. Sən tezliklə iqamətgaha təşrif buyurmalısən. Saraydakı şəfəxanaya başçılıq eləməlisən. Üstəlik, məmləkətin təbabət işləri bütünlüklə sənə ixtiyarına keçməlidir. Bilirsən ki, müxtəlif vaxtlarda elə xəstəliklər peyda olur, nəinki ayrı-ayrı kəndlərdə yaşayan insanlar, lap orduda da əsgərlər qarışqa kimi qırılır. Bunun qarşısını ancaq sənə kimi güclü həkim, elm adamı ala bilər. Gərək alim elmini, həkim şəfahətini xalqından, Vətəninəndən əsirgəməsin.

Hökmdar başqa cür rəftar eləsəydi, könlündən zor tətbiq eləmək keçsəydi, Məhyəddin başqa cür cavab verərdi. Amma hökmdarın bu səmimi təpkilərindən sonra sanki söz tapmırdı, daxilən zənginləşirdi.

- Mən insanların qulluğunda dayanmağa həmişə hazırım, - dedi, dərhal əlavə elədi. Onların can sağlığını qorumaq borcumdur.

Bu sözlər Qazi Bürhanəddinə o qədər xoş gəlməsə də, hər halda bunu Məhyəddinin razılığı kimi başa düşdü.

- Dayan, yeri gəlmişkən, mən bir söz soruşmaq istəyirəm.

- Buyurun, hökmdar.

- Bu ətrafda hörmətli bir şəxs haqqında qulağım çalıb, söz eşitmişəm.

- Ola bilər, hökmdar, məmləkətdə hörmətli zatlar az deyil, - Məhyəddin qısaca cavab verdi.

- Yox, Şeyx Məhyəddin adlı müdrik loğmandan söhbət gedir. Olmaya həmin Şeyx sənə?

- O hörmətli Şeyx adının nə dərəcədə mənə aid olduğunu deməkdə çətinlik çəkirim, ancaq bu yerlərdə mənə Şeyx Məhyəddin çağırırlar, - cavabında dolayısı ilə hökmdarın fikrini təsdiqlədi.

- Bu mənə ikiqat sevindirir. Öz məmləkətində onu tanıyan insanlar arasında böyük hörmət, izzət sahibi olmaq asan deyil. Demək, sən bunu qazanmısan, saray üçün də böyük işlər görməyə qadirsən.

- Saray üçün yaxşı işlər görə bilən adamlar var, hökmdar. Mən siyasət adamı deyiləm.

Söz Qazi Bürhanəddini tutdu. Bir anlığa hökmdarlıq iddiası yenidən baş qaldırdı. «Bunun ağızından qan iyi gəlir» - düşündü. Yenə hökmdarın sağlam düşüncəsi, ağıllı münasibəti üstün gəldi.

- Şeyx, sən heç nədən nigaran qalma, siyasət adamının öz işi var, sənə öz işin. Heç kim də sənə işinə qarışa bilməyəcək. Bunu mən deyirəm: Anadolunun hakimi, Diyarbəkriin sultanı Qazi Bürhanəddin...

- Baş üstə, hökmdar, axı, sən də həkimsən. - Söz Qaziyə xoş gəldi. Amma Şeyx Məhyəddinin nəyi nəzərdə tutduğunu hələ özü üçün tam aydınlaşdırmamış, yenidən sözünə davam edən Məhyəddini başdan-ayağa süzdü. Məhyəddin əlavə elədi:

- Bəli, hökmdar, axı, sən şairsən. Şairlər də həkimdirlər, təbibdirlər. Siz şairlər insanları mənə mualicə edirsiniz, yeni ruhu oxşayan bədii sözlə, şeirin ecazkar diliylə, bizsə, cismən. Hər birimizin məqsədi insanların ruhunu qorumaq, ona keşik çəkməkdir.

Şeyx Məhyəddinin hökmdarın şairliyin  d y r verməsi dođrudan-dođruya Qazi Bürhanəddinin ruhunu göylərə qaldırmıřdı. Həqiqətən o, indi  z n  hökmdar kimi yox, řair kimi təsəvvür edirdi.

- Bu əbədi olmayan dünyada əbədi nə var, Şeyx?

- Əbədi insanlıqdı, insanlıđa mənəvi ziyn t vuran Söz d r.

Şeyxin t rifatından sonra Qazi Bürhanəddin atdan endi. Burxulmuř ayađını astaca yerə qoydu. Şeyx M hy ddinl  qucaqlařıb,  p řm d n ayrılmaq istəmədi.

* * *

Qazi Bürhanəddin ətrafındakılara ötəri nəzər saldı. Baxdı ki, heç kim ona tərəf heç gözünün ucuyla da olsa nəzər yetirmir. Ancaq Şeyx Məhyəddinin diqqəti bəs eləyirdi ki, Qazi Bürhanəddin h km n   atdırmađa kifayət qədər imkan tapsın. Bəlkə, Qazi bu məqamda min adamın bařının k silmesine də rəvac verərdi. Şeyx Məhyəddin  g r bu məqamda, bu yerdə olmasaydı, hökmdar qəzəbini də, nifrətini də cilovlaya bilməzdi.  unki o, təbiətən zalim deyildi, həyatın, taleyin qismət elədiyi ilə barıřırdı, onacan ki, səbri t k nirdi, qılınca  l atırdı. İndi gözünün önündə, qabađında ona riřx nd eləyən, qıcanmıř diřl  v  kinayəli baxıřla baxan yad adamlar görürdü sanki...

Qazi Bürhanəddin qarmaqarıřıq yuxunun ona nəyi təlqin elədiyini qədərincə aydınlařdırmamıřdı. Hiss eləyirdi kimsə, hardansa kölgəsini qılınclayır: «Mən səni məhv edərəm», - deyir. Onu da görürdü ki, elə bir məhrəm qüvvə var və  z n  göstərməyə cəhd edir. Deyir: «Narahat olma, mən səni  n ötən sınaqlardan ke ir m, qoruyaram». Qisası, r yanın içində - bəlkə, heç yuxunun içində yox, əhvalın, s hh tin diqtə elədiyi məqamda bütün bunlar yuxu kimi gəlib ke m lydi. Qazi Bürhanəddin ətrafında olanların heç birinə cavab verə bilmirdi. Heç səsini də çıxarmır, cıncırını   kmir, bütün danıřıqların hamısını onun yanında, ətrafında olan söhbətlərin hamısını yerli-yerində, d qiqliyil  dinləyirdi. Söhbətin hikməti, m đzi onda idi, Qazi Bürhanəddin bütün bunları bařa d řs n, - istər yaxřılıđa, istər pisliy .  n əsası da o idi ki, həqiqət ortalıđa çıxsın.

... Şeyx Məhyəddin  lini uzadıb hökmdarın nəbzini yoxladı. Gördü ki, sol əlin n bzi daha sürətli və ahəngdar döyünür. Bununla da anladı ki, Qazi Bürhanəddin artıq yatdıđı əbədi yuxudan oyanıb, əsas da o idi ki, ətraf mühitdə Qazinin g c n  s rh dl y n heç nə yox idi. Külli- l m  - Şeyx Məhyəddinin təbirincə deyilsə, məmləkətin bütün insanlarına daha nə lazım idi - Qazi Bürhanəddinin oyanıřı, dir l ři. Bu elə bir xoř xəbər idi ki, onu asanlıqla qəbul etmək, piřvazına çıxmaq mümkün deyildi. Şeyx Məhyəddin n  qədər sevinirdi, bunu Allah bilir, ancaq  z n n sevindiyi qədər də bu sevinci bütün insanların duymasını istəyirdi.

* * *

...Hökmdar səfərə çıxır. Heç kim deyə bilməz ki, bu səfərin müddəti neçə gün, həftə, aydır. G r k bu vaxt ərzində bir kimsənin toyuđuna dař atılmasın. Qazi səhər g st riř verdi: - Bütün ov adamları h zurmada hazır vəziyyətdə olsunlar.

Qazinin dediyi kimi, bütün ov adamları həmin gün hazır oldu. Amma Qazi bilmədi ki, elə o ov hazırlıđının içində onun üçün necə təhlükə, necə t l  qurulur.

...Qazini Allah qoruyurdu. Necə t l l r, qorxu-qadalar arasından ke miřdi, bunu ancaq Allah bilirdi. İndi isə Qazinin dünyasına güc göstərəcək,  z n  təsdiq edəcək bircə qüvvə var idi. Bu da onun qızı v  Əhmədin taleyi ilə bađlı mac ra idi. Qazi  z n  n  qədər güc, qüdrət sahibi hesab eləsə də, bacısı ođlu ilə qızı arasındakı məhəbbət mac rasını həzm edə bilmirdi. Qazi

düşünürdü ki, bu dünyada həqiqi sevgidən söhbət gedə bilməz. Dünyanın əsas gücü budur ki, insanları inandıra biləsən, özünə tabe edəsən.

Qazi Bürhanəddin öz sarayında böyük şəfa mərkəzi - istedadlı gənclərin də cəlb olunduğu bir şəfaxana açmışdı. Şeyx Məhyəddin bütün bunların əsas özəyi idi. O, insanları qorumaq naminə öz həyatından da keçməyə hazır idi. Təki onun mənəvi mühitini qoruyacaq insanlar onun kimliyini axıracan dərk edəydilər, qoruyaydılar.

Kimsənin şühhəsi yox idi ki, Qazi səfər elədisə, demək, onun bütün əhli-əyalı və ən başlıcası, tibb-təbabət tərəfindən - bütün istəyən, istəməyən kim varsa, hamısı onunla olmalı idi. Ona görə də Şeyx Məhyəddinin özü ilə birgə bütün tibb-təbabət gücünü göstərəcək adamların hamısı onun yanında olmalı idi. Qazi Bürhanəddinin səfər yolunda bütün ordu səfərbər idi.

Şeyx Məhyəddin də səfərdə iştirak eləyirdi. Amma elə səhər tezdən Ağbəniz qarının ona deməyindən də məlum idi ki, bu səfər onun üçün təqdirli deyildi. Hər bir insanın taleyində elə hadisələr baş verir, bu olaylar o insanları bəlkə də müəyyən məqamlarda ən uca zirvələrə qaldırır və bəzən də əksinə alınır. Həmin gün ovdə Əhməd nə gözləyirdi, yalnız uca Allaha bəlliydi.

Amma Şeyx Məhyəddini xəbər gözləyirdi. Ona sonsuz sevinc və eyni zamanda ağır dərd gətirən xəbər... Belə də olur: bəzən sevinc bütün varlığı ilə insanın üzünə gülür, dünyalar bəxş edir. Eyni anda insanı bir kədər seli də ağuşuna alır. Qəlbini ömürlük yaralayacaq bu kədər sevincə qarşı-qarşıya durur. Şeyx Məhyəddin də, Qazi Bürhanəddin də, elə hökmdarın bacısı oğlu Əhməd də, sevgilisi Gülçöhrə də sanki o gün böyük qəzavü-qədərin qənsərində idilər.

...Yeddi günlük ov səfəri başa çatmışdı. Hökmdar geri qayıdırdı. Səfər iştirakçıları da onunla birgə. Amma bu, əvvəlki qayıdışlara bənzəmirdi. Necə ki, əvvəllər ova gedəndə şeypurlar çalınar, təbillər vurulardı, eləcə də qayıdan baş elə qarşılanardı. Hökmdarın uğurlu ov mərasimi saray ətrafında adamların halay-mərəkə qurub şənlənməsi ilə başa çatardı. Qara zurnanın sədalari altında oynayanlar, rəqs edənlər, "Cəngi" altında küştü tutanlar, ip üstə yeriyənlərin məhərəti, ox atanların yarışı... bütün bunların hamısı insanlara xoş ovqat bəxş edərdi və axırda hamı bir ağızdan: «hökmdarın ömrü uzun olsun, hakimiyyəti əbədiyyətəcən uzansın», - qışqırardılar. Hələ xanəndələrin hökmdarın qəzəllərini muğam üstə ifa etmələri, sazəndələrin şux havacatları uzun müddət insanların yaddaşından çıxmazdı. Sonradan yeni ov mövsümünü böyük istəklə gözləyərdilər. Hökmdar əhvalının yaxşı vaxtında, xüsusilə, Novruz ərəfəsində ayrıca fərmanlar imzalayardı. Zərərsiz məhbuslar azad olunar, həbs müddəti azaldılardı. Hansı tərəfdə, əyalətin quraq keçən yerlərində məhsul qıtlıq idisə, həmin yerin adamları vergidən azad edilərdi.

Amma bugünkü qayıdış heç kimə xoş əhval vəd eləmədi. Bütün yolu hökmdar dinib-danışmamışdı. Hətta iqamətgaha yaxınlaşan məqamda Baş Əyan:

- Hökmdar, bəlkə, qayıdışınızı davullarla, şeypurlarla bildirək?! - deyib qılığa girməyə çalışmışdı.

Qazi Bürhanəddindən səs çıxmırdı. Baş Əyan atını onun atının bərabəri ilə sürür, xeyli susur, bir azdan yenə təkrarlayırdı:

- Hökmdar, deyirəm, bəlkə...

Qazi Bürhanəddin üzünü döndərərək Baş Əyana öldürücü baxışıyla diqqət yetirdi. Mənəli-mənəli başını silkələdi, Baş Əyan, demək olar heç nə başa düşmədi, cəsarəti də çatmadı ki, təzədən nəsə soruşsun. Çünki bilirdi ki, tapşırığı yerinə yetirə bilməyib. Axı, ovdan əvvəl onun Baş Əyanla arasında üstüörtülü söhbəti olmuşdu...

- Allaha şükür, hökmdar, əhvalın yaxşıdır.
- Eləmi, yaxşıdır?
- Bəli, bəli, hökmdar, - elə bil Qazi heç neçə ayın üzüntülü, sarsıntılı günlərini yaşamayıb, - əvvəlcə necə vardınsa, indi eləcə görünürsən.
- Necə görünürəm?
- Qürurlu, əzəmətli. Ölkəni idarə eləməyə qadir yeganə sima kimi.
- İndi deyirsən, yəni məndən başqa bu ölkəni idarə eləyə bilən tapılmaz?
- Bəli, bəli, hökmdar. - Baş Əyan tələsik cavab verdi.
- Deyirsən, varis də məndən sonra hakimiyyəti idarə edə bilməz?
- Xeyir, hökmdar, mən elə demərəm. Əgər Allahın qisməti, hökmdarın istəyi, planı necədirsə, yəqin ki, eləcə də olar, baş tutar.
- Deyirsən, varisə bir rəqib çıxmaz ki?

Baş Əyanın dalağı sancdı, canına üşütmə düşdü. Ona elə gəldi, hökmdar onun gizli niyyətindən xəbər tutub. Axı o, bu barədə kimsəyə bir söz deməmişdi. Baş Əyan illərdən bəri gözləyirdi ki, Qazinin ayağı büdrəyən kimi maymaq saydığı, hakimiyyətin nə olduğunu bilməyən və fərsiz hesab elədiyi Qazinin oğlunu hakimiyyətə gətirsin, sonra başını əkib, məmləkətə sahiblik eləsin. Bu barədə nəinki qeyri kimsəyə, hətta tək olanda özü-özü ilə danışmağa cəsarət eləməmişdi, çünki "yerin də qulağı var", - düşünmüşdü. Bəs indi necə ola bilər Qazi onun niyyətindən xəbər tutmuş olsun? Bir az həyəcanlansa, daxilindən bir qorxu küləyi əssə də, özünü cəmləyib dayandı. Keçirtiyi sarsıntını bürüzə verməməyə çalışdı. Amma birtəhər kilidlənmiş dili açıldı:

- Hə, hökmdarımız, Allahın rızası ilə nəyi, necə buyursa, biz əmrinə müntəzirik. Başqa yol yoxdu.
- Sən bilən, varisə rəqib ola biləcək kim var?
- Əlbəttə, "meşə çaqqalsız olmaz" deyiblər. Xəbis və nankor adamlar hər yerdə mövcuddur. Ancaq buna kimsənin cəsarəti çatarmı?
- Yenə də, sən kimləri nəzərdə tutursan? - hökmdar qətiyyətlə soruşdu.

Baş Əyanın dizləri əsdi. Rəngi avazıdı və hökmdarın başa düşəcəyindən ehtiyatlandığı üçün bir az da qorxu hissi yaşadı. Yaxşı ki, hökmdar ona tərəf baxmırdı. Bu, Baş Əyanın nəzərindən yayınmadı, hələ onu sevindirirdi də. Bir məkr, hiylə ilə aradan çıxmağın məqamı gəlib çatmışdı. Hələ hökmdarın indiki əhvalından istifadə edib, gələcəkdə öz niyyətlərini yerinə yetirməkdə ona mane ola biləcək kəslərin adlarını da qaralamaq, üstündən xətt çəkmək mümkün idi: ancaq ehtiyatla. O, bilirdi ki, Qazi ayıq adamdı, cüzi bir səhv Baş Əyanı badi-fənaya verə bilərdi. Ona görə yenə hiylə pərdəsini ortaya çəkdi:

- Hökmdar, Tanrının qüdrətindən sənə taxt-tacına gözünün ucu ilə heç kəs baxa bilməz. O ki qaldı, varis məsələsinə, sənə iki qoçaq igid bacı oğlanların var. Biri Əhməd, digəri Qara Yuluq Osman. Allaha şükür, hər ikisinin də ordudakı nüfuzundan xəbərdarsan.

- Bəli, ondan da xəbərdaram ki, Əhməd başından yekə səhvlə özge niyyətə düşüb.

- Eşitmişəm, hökmdar, bəlkə, bacın oğlu Əhməd sənə kürekənin olsa, bu daha çox işin xeyrinə yararar?!

- Sən belə düşünürsən? Bəlkə, onun niyyəti tamam başqadır?

- Hökmdar, bunu bilməyə borclu olsam da, qəti bir söz deməyə çətinlik çəkərəm. - Baş Əyan bildi ki, bu söz hökmdarın xoşuna gəlməyəcək. Ona görə də tez sözünə düzəliş elədi, - amma bilirəm ki, insan çiy süd əmib, ondan nə desən, gözləmək olar.

- Bəlkə, niyyət kök atmamış, məqsədə rəvac verilməmiş, qarşısı vaxtında alınsa, xətalər sovuşar.

- Elədir, hökmdar, - Baş Əyan dodaqlarını kip sıxıb, mənalı-mənalı başını tərptədi. Axır ki, handan-hana səsini çıxartdı, - vaxtın uzanmağı işin xeyrinə deyil.

- Necə bilirsən, bəlkə, ova çıxacaq?

- Çox münasib vaxtdı, hökmdar, hamı sənin ənənəvi ov səfərini səbirsizliklə gözləyir.

- Elə üzümüzlə gələn həftə... - hökmdar söhbətə yekun vurdu.

Artıq Baş Əyan hər şeyi başa düşmüşdü. Elə sevinirdi ki, uçmağa qanadı yox idi. Niyə də sevinməsin? Onun da qorxduğu hökmdarın doğmaca bacısı oğlanları idi. Bilirdi ki, nə qədər meydanda Əhməd at oynadır, Qara Yuluq var, o, heç vaxt taxt-taca yaxın gedə bilməyəcək.

İndi gizli niyyətinə doğru yolu astaca açılmaqda idi. Elə hökmdarın özünün dili deməsə də, gizlin rəyi ilə rəqibin birini aradan çıxarar, qalar ikincisi. Doğrudur, təkcə elə Qara Yuluqun özü qorxulu qüvvə idi. Onunla da hesabı çürütmək çətin olacaqdı, hər halda o, tək qalacaqdı. Təki isə məhv etmək nisbətən asan məsələydi.

...Baş Əyan bilirdi ki, ov uzaqbaşı yeddi gün çəkir. Hökmdar tezliklə göstəriş verəcəkdə ki, geri qayıtsınlar. Günlər isə elə sürətlə ötürdü ki... Baş Əyan qəti bir tədbir görmədiyindən ortada gərginlik, əsəbilik yaranmışdı. Bilirdi ki, əgər bu mövsümdə məsələni çürütməsə, Əhməd burdan sağ-salamat iqamətgaha qayıtsa, hökmdarın da qızının istəyi ilə qəlbi yumşalar, fikri dəyişərdi. Bu da Baş Əyanın gələcək planlarını alt-üst edərdi. O, məsələni elə indi, lap ov səfərinin sonuncu günü həll eləməliydi. Neçə gün idi ki, tədbir tökülür, Əhmədi aradan götürməyi kiməsə tapşırmağı düşünürdü. Ən çox da oğlu haqqında götür-qoy edirdi. Bəlkə, elə bunu oğluna tapşırırsın. Amma buna cəsarət eləməirdi. Çünki iş açılsaydı, Qazi Bürhanəddin onun oğlunu edam edəcəkdə. Bu, xalqın tələbi ilə olacaq, insanlar Əhmədin qanını yerdə qoymaq istəməyəcəkdə. Beləcə Baş Əyanın oğlunun başı hamının gözü qarşısında cəza meydanında kəndirə keçiriləcəkdə. Hələ iş bununla bitməyəcəkdə. Baş Əyanın özü də oğluna görə cavab verməli olacaqdı. Hadisənin onun planı əsasında ortaya atılacağı məlum olacaqdı, başqa nöqsanları açılacaqdı. Elə ona görə də Baş Əyan bu işi oğluna tapşırmaqdan vaz keçdi. Axır ki, qoruyucularından birini yanlayıb, qısaca tapşırıq verdi.

- Bu gün Əhmədi aradan götürməlisən.

Qoruyucunun gözü kəlləsinə çıxdı:

- Necə? Mən varisi - hökmdarın oğlunu aradan götürməliyəm?

- Yox, ay axmaq, - Baş Əyan öz qoruyucusunun üstünə çımxırdı. - Hökmdarın bacısı oğlu Əhməddən söhbət gedir. Onun hökmdara qarşı gizli niyyəti var, bunun qarşısını vaxtında almalıyıq. Əgər bu işi layiqincə yerinə yetirə bilsən, tezliklə mənim baş mühafizim olarsan.

Gənc oğlanın gözlərində işıq yandı. Əlini yanından asılmış qılıncın dəstəyinə apardı. Sanki, hökmdarın bacısı oğlu Əhməd onun qarşısında idi. O da qılıncını çəkib, "Ya Allah" deyəcək və bircə zərbə ilə onun başını bədənindən ayıracaqdı.

- Baş üstə, mənim Əyanım, - dedi.

- Get, bilirsən ki, bu gün səfərin son günüdür. Yaxşı olar, heç Əhmədin cəsədi də tapılmasın.

Həmin vaxt Qara Yuluq Osman və Əhməd hökmdardan xeyli aralıda - dağın yüksəkliyində ov bərəsində dayanmışdılar. Əhməd irəliddə, Qara Yuluq Osman isə ondan bir qədər yuxarıda. Aralarındakı məsafə elə də çox deyildi. Gün günorta yerinə hələ çatmamışdı. Bir azdan onlar aşağıya - hökmdarın çadırının qurulduğu yerə qayıdacaqdılar. Bulaq başında kölgəliklərdə bir qədər

dincəlib axşam geri yə - iqamətgaha dođru d nəcəkdilər. Dađın sıldırım yamacında Qara Yuluq Osmanla Əhməd arasında belə bir söhbət də olmuřdu:

- Osman, necə bilirsən, uđurlu ovdan sonar, yəqin ki, hökmdarın əhvalı yaxşı olar?

- Əlbəttə, əlbəttə.

- Onda, bəlkə, niyyətini hökmdara ordaca bildirim.

Osman bilirdi ki, Əhməd hökmdarın qızının ařiqidir. Onu da bilirdi ki, hökmdar heç də bu eřq macərəsindən razı deyil. Hökmdarın nə u n razı olmadığını da anlayırdı. Demək, hökmdar onun bu t mənnəsindən sevinməyəcəkdı. Yəqin ki, iřlər ötən olacaqdı. Ancaq Əhmədə bařqa cür məsləhət vermək mümkün deyildi.  unki bu sevdanın nə qədər saf v  səmimi olduğunu və böyük məhəbbətin nəyə qadirliyini dərk edirdi. Əhməd bařını verməyə razı olardı, amma sevgisindən keçməzdi.

- Nə olar, Əhməd. Hər halda, sən sevgini hökmdara a ıq bildirm lis n. Əgər hökmdarı inandıra bilsən, onun gələcək varisinin də təhlükəsizliyi təmin olunar, yoxsa...

- Əlbəttə, yoxsa onun ətrafındakı quduzlar hökmdarın ođlunun hökmdarlıq taleyini özləri həll edərlər. Siyasət iřlərindən bařı  ıxmayan varis Əhmədi asanlıqla aradan götürürlər, - Qara Yuluq Osman fikrini  ekinm d n bildirdi.

İndi onlar dađa qalxmıřdılar. Aralıdan bir dəstə  lik otlaya-otlaya dađ cıđırı ilə  z  ařađı enirdi. Alab z k, yarařıqlı heyvanı Əhmədin g z  tutdu.

- G l, yuxarıya qalxaq, mən o alabəzək keyiki k m ndl  tutaram. Onu eləcə diri apararam G l  hr m u n. Bu, ona ovdan ən yaxşı hədiyyə olar.

- Onda qalxaq yuxarı. Mən elə yerdə dayanacam ki, keyikl r mənim yanımdan ke c c k. Sən yuxarıda dayan, birdən h rk b qayıtsalar, tutarsan.

Onlar ov bərəsində  z yerlərini tutmuřdular. Əhməd barmađını dodaqlarının  st n  qoyub Osmana iřar  elədi. Yeni "t rpenm , gəlirlər" - demək istəyirdi. Osman da bařı ilə "bilirəm", - dedi. T hl k d n xəbərsiz keyikl r dađ cıđırında atılıb d ř -d ř  Əhmədə tərəf ir lil yirdil r. Birdən Qara Yuluq Osman gördü ki, Bař Əyanın yanında gördüyü, lap elə yaxşı tanıdıđı m hafizl rd n biri əyilə- yil  Əhmədə tərəf yeriyir. Əvvəlcə elə bildi ki, o da keyikl r u n yeriyir. İstədi ki, kiçik bir dař atıb ayıq salsın ki, Əhmədə yaxınlařmasın. Amma birdən mühafiz qılıncını siyirib arxadan Əhmədə tərəf y y rd . Həmin anda Qara Yuluq Osman onun niyyətini bařa d řd . X nc rini  ekib mühafizi tuřlamađıyla atmađı bir oldu. X nc r sađ  iyininin üstündən mühafizin bođazını deřib o biri tərəfə keçdi. Qılınc əlində havada qaldı. S ntirl di. Ha istədi ki,  z n  saxlasın, mümkün olmadı. Bođuq bir səs çıxarıb Əhmədin bircə addımlıđında  z  d r y  yuvarlandı. Bunu Əhməd də gördü. Keyikl r də qaçıb getmiřdilər. Əhməd hələ də nə bař verdiyini qəti anlamamıřdı. Osman d ř b onun yanına gəldi. Səssiz-səssiz dayanıb  z  d r y  baxdılar. Səs tamam k silmiř, bir řıqqıltı da gəlmirdi. Yəqin ki, x yan tkarın son nəfəsini qayalara  ırpılması k smiřdi. Onu oradan çıxarmaq m řk l məsələ idi. G r k çoxlu adamlar g l ydi, kəndirlə ařađıya d ř ydil r.

Qara Yuluq Osman bař verənləri Əhmədə açıqladı. Əhməd dilləndi:

- Mən gedim adamları  ađırım. Bař Əyana da xəbər verim.

- Yox, Əhməd, ola bilsin ki, bu elə onun planıdır. Məsələni a maq keyrimiz  deyil.

Onlar fikirli, qanıqara olsalar da, kimsəyə bu barədə heç nə demədilər.

* * *

Ovdan qaıydanların arasında řeyx Məhyəddin yox idi. Hələ onun dördüncü günündə arxasınca çapar g lmiř, hadisənin də nədən ibarət olduđunu ona  atdırmıřdı. řeyx Məhyəddin d ř nm řd  ki, hər necə

olsun, gerek mütləq hökmdara bildirsin. Özbaşına çıxıb gedə bilməzdi. Ancaq xasiyyətinə bələddi, hökmdar səfərdən yarımçıq qayıtmağı xoşlamır. Bəlkə, Şeyx Məhyəddinin çıxıb gedəcəyi təqdirdə hökmdarın yanında bir hadisə baş verdi, kimsə yaralandı? Hər hansı səbəbdən xəstələnən ola bilər,- gerek mütləq burada təbib olsun. Hələ obaşqa məsələdir ki, hökmdarın özünün başına bir iş gələ bilər. Özünün əhvalı pozular. Bəs onda buna kim cavab verəcəkdi?

Çapar başqa bir xəbər deməmişdi. Təkcə Ağbənizin adından xəbər gətirmişdi ki, gerek Şeyx tezliklə geriye qayıtsın. Şeyxin də ağına hər cür fikirlər gəlirdi. Axı, Ağbəniz onu nə üçün belə təcili geri çağırmalı idi? Doğrudur, arvadı Yazgül hamilə idi, onun da vaxtının tamamına hələ düz bir ay qalırdı. Gələndə də Yazgülün əhvalını soruşmuş, ona məsləhətlərini vermişdi. Hansı yeməyi, hansı qidaları necə qəbul eləməyi, özünə xüsusi diqqət göstərməyi dönə-dönə tapşırırmışdı. Bir də ki, onsuz da Ağbəniz Yazgülün yanında idi. Anası qədər, bəlkə, daha da artıq ona qulluq göstərir, hər cür qayğısını əsirgəmirdi. Belə olan təqdirdə, Şeyx Yazgül tərəfdən bir nigarançılıq duymadı. Amma başa düşürdü ki, Ağbəniz səbəbsiz yerə ona təcili qayıtmaq ismarıcını göndərməzdi.

Şeyx Məhyəddin bu başı beləli həyatında çox hadisələrin şahidi olmuş, əhvalatlar görmüş, elə vəziyyətlə rastlaşmışdı ki, bu xəbər keçmiş olayların yanında ona təəccüblü görünmürdü. Yaşadığı, şahidi olduğu olaylardan ona bir dərs qalmışdı ki, bu dərsi də o, əzbər bilirdi. Həyatda qəflətən elə ağılagəlməz işlər baş verir ki, buna insan gerek hər vaxt hazır olsun.

Çapar bütün gecəni at sürmüş, hökmdarın ovlağına qədər gəlib çatmış, burda Allahına yalvarmışdı ki, elə birinci üz tutduğu ovlaqda Şeyx Məhyəddini tapsın. Bəxti gətirmişdi ki, daha bu dağdan-o dağa, o dağdan - bu dağa gedəsi olmamışdı. Elə hökmdarın məşhur ov yerində ocaq çatıldığıнын, tütülərin burumlandığıнын, atların kişnədiyinin, itlərin hürüşdüyünün - bir sözlə, onu çəkən, istiqamətini göstərən tərəfə üz tutmuş və buradaca dəstənin düşərgə saldığını görmüşdü.

Gecə özünün qara kürkünü yığıb getmişdi. Düşərgəyə bir qədər də yaxınlaşan kimi mühafizlər onun qabağını kəsdi:

- Dayan, kimsən? Hara gedirsən?
- Mən hökmdarın baş təbibinin arxasınca gəlmişəm.

Mühafiz onun boy-buxununa, bir də atına baxdı. Döyüşçü görkəmi yox idi. Sıradan bir kəndli görkəmində olan şəxs, əslində, Şeyx Məhyəddinin şəfəxanasında xidmət göstərən cavanlardan idi.

- Bilirsən ki, ov vaxtı hökmdar xəbər gətirəni xoşlamır?
- Bilirəm, Şeyx özü bizə bu barədə deyib.
- Bəlkə, sən gətirdiyin xəbər hökmdarı açmadı, onda?..
- Lap başımı da versəm, mən bu xəbəri Şeyxə çatdırmalıyam.

Mühafizbaşı cavanın qətiyyətli, inadlı sözlərindən sonra fikrə getdi: «Birdən elə xəbər olar ki, məmləkət üçün, hökmdar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edər. Onda mənim başım gerek bədənimdən ayrılmış olsun. Axı, nə üçün mən heç nədən başımı qurban verməliyəm? Yox, birdən dəyərsiz xəbər oldu, onda yenə tənə-qınaq yeri olaram. Rütbəmi də endirərlər. Hər iki halda məni cəza gözləyir. Amma cəza da var cəza da... Yenə bu xəbər gətirəni, bəlkə, Baş Əyanın mühafizlərinə təqdim edim. Onda başım lap salamat olar». Mühafizbaşı düşüncələrindən ayrılıb yenə çapara başdan-ayağa bir nəzər saldı. Heç şərə-şur adama oxşatmadı.

- İndi sən deyirsən ancaq Şeyx Məhyəddini görmək istəyirsən?
- Bəli, mən ancaq Şeyx Məhyəddinə xəbər gətirmişəm.

- Bəlkə, mənə deyəsən n  x b rdi?

- Dođrusu, mən  z m də səhih bir Őey bilmirəm. - çapar dayandı. Ancaq m hafizbaŐının onu səbəbsiz yerə hələ xeyli l ngid c yini d Ő n b tez də əlavə elədi: - Mənim xəbərim Őeyxin ailəsinə aiddir.

 aparın bu sözlərindən sonra m hafizbaŐı hiss etdi ki, o, səmimi danıŐır. Deyəsən, həqiqətən də qara bir niyyəti yoxdur.

M hafizbaŐının Őekkaklıđının səbəbi vardı. Hələ ötən il ov mövsümündə bir azmıŐ adamın gəlib hökmdarın d Ő rg sin  çıxması adi hal kimi qarŐılanmıŐdı. Sonra məlum olmuŐdu ki, onun niyyəti tamam baŐqadır. Hökmdara qarŐı sui-qəsd  c n g nd rilmiŐ adam imiŐ. Sonralar bunun çox söz-söhbəti getmiŐ, iŐin k k  araŐdırılmıŐdı. Məlum olmuŐdu ki, bəli, Qazi Bürhanəddinin h kmdarlıđına son qoymaq istəyən qonŐu  yal tl rd n birinin adamı olub. İndi bu əhvalatın  z  unudulsa da təcrübəsi qalırdı. Ov vaxtı d Ő rg y  yaxınlaŐan hər hansı bir yad adam çox diqqətlə yoxlanılır, niyyəti öyrənilirdi. M hafizbaŐının sorđu-suala tutduđu  aparın l ngidilm sinin də səbəbi elə bu idi.

Axır ki, m hafizbaŐı onu d Ő rg y  gətirib BaŐ  yanın m hafizl rin  təhvil verdi. Onlar da  aparı sorđu-suala tutdular v  nəhayət, bu barədə BaŐ  yana məlumat verildi. O da əyalətin mərkəzindən g lmiŐ  aparın yanına gətirilməsinin tapŐırdı.  apar BaŐ  yanın h zurunun çatan kimi ədəb- rkanla təzim elədi:

- H kmdarımızın BaŐ  yanına salam olsun, - dedi.

- Salam g tir nin də q d ml ri xoŐ olsun. - BaŐ əyan da onun salamını cavabsız qoymadı.

Demək olar ki, BaŐ  yanla  apar arasındakı söhbət elə m hafizbaŐının Őahidi olduđundan o yana keçmədi. Amma hər halda BaŐ əyan  aparı axŐama qədər l ngitdi. D Ő n rd  ki, bəlkə, nəsə təzə bir xəbər  yr n r. Yalnız axŐam, hələ günün sarısı  tm miŐ onu Őeyx Məhyəddinin yanına buraxdılar.  apar Ađb nizin Őeyx  ünvanlanan «təcili g l» ismarıcını çatdırdı.  lav  onu da dedi ki, mən yerli-yetərli heç nə bilmirəm. Ancaq mənə elə gəlir, arvadınızın əhvalı yaxŐı deyil. Qulluqçu qadın məni elə buna görə göndərib.

Őeyxi t laŐ b r d .  lav  sorđulara cavab almadıđından  z n  tez Qazi Bürhanəddinin yanına saldı:

- Hökmdar, bütün külli- l m bilir ki, sən  dl v  əql sahibis n. Mənim arvadımın da ikicanlı olmađından xəbərin var. Əgər vəziyyət elə gərgin olmasaydı, heç mənə belə ismarıc gəlməzdi. Görünür, məsələ ciddidir.

- Bəs istəyən nədir? - Qazi Bürhanəddin Őeyxin məqsədini öyrənmək  c n soruŐdu.

- İst yim budur ki, Qazi icazə versə, mən elə indicə d Ő rg ni t rk edib evə gedərəm. Vəziyyətdən hali olaram. Əgər hər bir iŐ qaydasına d Ős , lap səfərin axırncı g n  də olsa,  z m  bura  atdıraram.

Qazi bilirdi, Őeyx asanlıqla t laŐa d Ő n deyil. Əgər o, belə h y canlanıbsa, onda məsələ, həqiqətən, fikirl Ődiyi kimidir. Xidm t il rin  buyurdu ki, Őeyx  y yr k bir at versinlər. Elə indicə d Ő rg d n çıxıb yola d Őm sinin təmin etsinlər.

Bu g r Őd   c nc  bir Ő xs də var idi. Dinib-danıŐmır, heç nəyə müdaxilə eləmirdi. H tt  axırda Qazi Bürhanəddinin g st riŐin  r đm n, razılıqla baŐını da t rp tmıŐdi. Demək olar ki, heç bir kənar rəy bildirm miŐdi. Bu, BaŐ əyan idi. Ancaq bu zaman BaŐ əyan tamam özgə məsələlər haqqında d Ő n rd . O, yaxŐı bilirdi ki, nə qədər Qazi Bürhanəddinin sarayında Őeyx Məhyəddin kimi bir m dr k yalnız Ő faxana rəhbəri, t bibbaŐı deyil, həm də nüfuzlu bir

məsləhətçidir, hökmdarın inandığı adamdır - bir o qədər də Baş Əyanın elə özünün başının üstündən təhlükə əskik olmayacaq. Neçə il idi ki, Şeyx Məhyəddinin güdazə verilməsi üçün plan qurur, tədbir töküdü, amma hamısının ahı elə sinəsində qalırdı. Bütün gözlənilməzliklərdə Şeyx Məhyəddinin dəyərli məsləhəti, ağıllı qənaəti, yetərli tədbiri onu hökmdarın gözündə ucaldır, nüfuzunun üstünə nüfuz gətirir, hörmətinə hörmət qatırdı. Hələ demək artıqdır ki, neçə dəfə qorxulu xəstəliklərin qabağını almış, elə axırncı əhvalatda hökmdarın həyata qayıdışını Tanrıdan sonra o, təmin etmişdi. Bütün bunlara görə Şeyx Məhyəddinin sərhədlərini dağıtmaq, onun özünü məhv etmək planlarından - niyyətlərindən əl çəkməsə də heç nə edə bilmir, yanıb-yaxılırdı. İş o yerə gəlib çatmışdı ki, hökmdar Baş Əyanla məsləhətləşəndən sonra hökmən Şeyxin rəyini öyrənirdi. Çox vaxt da əməl Şeyxin dediyi kimi icra edilirdi. Hökmdar uşaq deyildi, kimin hansı kamala malik olduğunu bilirdi. Hiss edirdi ki, Baş Əyan məmləkəti səssiz idarə edə bilir, onun bu bacarığını kimsə dana bilməzdi. Kimin hansı yuvanın quşu olduğunu Baş Əyan qədər heç kəs tanımazdı. Hətta qonşu əyalətlərdən, ölkələrdən kimin kimlə müharibəyə hazırlaşdığı, kimin hansı qərar qəbul edəcəyi məsələlərini də bilmək sarıdan Baş Əyanın tayı-bərabəri yox idi. Elə ona görə onu idarəçilikdən ayırmağı Qazi Bürhanəddin ağına da gətirmirdi. Necə deyərlər, zəncirini də əlindən buraxmır, onunla tam ehtiyatla davranırdı. Hətta ürəyinə xal da düşmüşdü ki, bu Baş Əyan, məqamı çatsa, bilsə ki, hər şey təhlükəsiz ötüşər, Qazinin özünə xəyanət etmək qəsdindən də çəkinən deyil. İndi Şeyxə icazə verilib və üstəlik, hökmdarın özünün diqqət və qayğısı ilə əhatələnib, yola salınma mərasimi də Baş Əyanı təzədən cinləndirmişdi. Hətta bir arada «gecənin xeyirindən sabahın şəri yaxşıdır» demək istəmiş, amma söz boğazında qalmışdı. Başa düşmüşdü ki, Şeyx elə də asan həzm olunan yem deyil. O, həmin məsələnin hara, necə, hansı məqam üçün deyilməli olduğunu, harada fayda gətirə biləcəyini, harada ziyan verə biləcəyini elə yerli-yataqlı izah edəcəkdi ki, hökmdarın yanında Baş Əyan bir daha bədnam olacaqdı. Hələ ola bilərdi ki, bununla onun qərəzi də üzə çıxardı. Artıq neçənci dəfə idi ki, hökmdar ona xəbərdarlıq eləmişdi. Özünün hörmət göstərdiyi adama Baş Əyanın qərəzkarlıq göstərdiyi yolverilməzdir. Bütün bunları başa düşdüündən, Baş Əyan dillənmemiş, səsini içinə çəkmişdi. Bu gün isə, bir tərəfdən, heç olmasa, Şeyxi axşama qədər ləngitməyindən məmnun idi. Elə buna sevinirdi. Hər hansı baş verəcək bir hadisə Şeyxin əhvalına təsir göstərəcək, onu sarsıdacaqdı. Bu da bəs edəcəkdi ki, Şeyx daha özünə gələ bilməsin. Onsuz da elə hadisələrin şahidi olub ki, onlar Şeyxin saçlarına vaxtından əvvəl dən salıb.

Baş Əyan hələ onu da düşünürdü ki, bəlkə, mühafizlərindən birini Şeyxin arxasınca göndərib elə bu gecənin qaranlıqları içərisində onun izini itirmək daha yaxşı olar. Amma sonra başa düşdü ki, Şeyx hökmdarın özünün inandığı mühafizlərlə yola salınıb. Ola bilsin ki, hökmdar onlara ayrıca göstəriş də vermişdi - Şeyxi sağ-salamat evinə qədər müşaiyət göstərişi...

Bütün gecəni dayanmadan at sürmüşdülər. Səhərəyaxın, ala-toranlıq çəkilər-çəkilməz həyəətə çatdılar. Şeyx öz həyəətində bir neçə adamın dayandığını gördü. Qonşu qadınlar, şəfaxananın adamları da burda idi. Şeyxin dalağı sancdı: «olmaya, yazığın başında bir iş var?». Elə həmin andaca onu bütöv bir gün Baş Əyanın ləngitməsinin səbəbini başa düşdü. Bütün həyatını şərə xidmətdə keçirmiş olan Baş Əyanın nə üçün Allahın qəzəbinə tuş gəlmədiyinə təəssüf elədi. İçəri girər-girməz, demək olar, yeni bir qəzavü-qədərin astanasında olduğunu anladı.

Adamlar salamını hüznə alıb kənara çəkilir, heç kim qabağa yerimir, kəlmə kəsmir, kimsədən bir səs çıxmırdı...

Şeyx Məhyəddin birbaşa içəri keçdi. Yenice açılmış səhər evi güclə işıqlandırıldı. Yazgülün baş tərəfində yanan şamın solğun şüası gənc qadının üzünə düşmüşdü. Bu solğun şüalar sanki onun üzünə sarıya çalan nur çiləmişdi. Şeyx Yazgülün simasında batan günəşin qürubdakı solğun, sarımtıl rəngini gördü, səksəndi.

Gənc qadın dinməz-söyləməz açılan qapıya tərəf baxmaqda idi. Görünür, o, həyatının son dəqiqələrini yaşaya-yaşaya ötən anları xəyalında intizarla yola salır, Şeyxin təşrifini səbirsizliklə gözləyirmiş. Erkən gəncliyindən bəxtəvərlik üz çevirmiş, həyatın ancaq acısını görmüş, şirinini doyunca dadmamış, Şeyxlə birgə keçirdiyi xoşbəxtliyin gətirdiyi əhvaldan kama çatmamışdı. İndi yenidən taleyin qəza-qədəri onu yataqda yaxalamışdı.

Şeyx yaxına gəldi. Arvadının baş tərəfində diz üstə çökdü, nəbzini tutdu. Nəbzi çox zəif vururdu. Bəlkə də, qadının daxili aləmində yalnız gəncliyinin hesabına özünü qoruyub Şeyxi gözləmək istəyi ilə davam gətirən gücün son müqaviməti idi.

Şeyx gördü ki, Yazgülün gözlərində həyat işartıları sönür. Nəse təcili bir tədbir görmək, onun həyatını xilas etmək üçün düşünsə də, təlaşını duyan Yazgül astaca, sükutdan güclə ayrılan bir iniltiyə:

- Dayan, daha gecdir, - dedi.

- Yox, Yazgül, heç nə gec deyil, darıxma, mən gəlib çatmışam. Axı sənə mənə... Şeyx sözünün davamını gətirmədi. Yəne arvadının dodaqlarının tərpendiyini hiss etdi. Onun nə demək istədiyini eşitmək üçün susdu:

- Onsuz da sən mənə əmanət almışdın. Ata-anamı aparın qəza-qədən sonra yeganə pənahım idin...

Gənc qadın yaşına uyğun olmayan müdrikliklə sanki səksən-yüz illik bir ömrün zirvəsində dayanmışdı. Şeyx yenə təskinlik vermək istədi:

- Mən həmişə sənənin yanında yəm, Yazgül. - Şeyx qadınının sözlərindən sonra heç özü də hiss etmədən kövrəldi, gözləri doldu. Amma sözünə davam etdi: - Əgər sən mənə əmanət verilmisənsə, mən də bu əmanəti qorumalıyam.

Şeyx əlini gənc qadının saçlarına çəkdi. Səssiz-səssiz onun gözlərinə baxdı. Deyəsən, onun gözlərinə bir az işıq gəlmişdi.

- Mən də sənə bir əmanət qoyub gedirəm.

Şeyx gənc qadının nə dediyini yaxşı bilirdi, anlayırdı ki, iş işdən keçib. Yaxşı başa düşürdü ki, indi Yazgülün həyata qayıtması mümkün deyil. O, son anlarını yaşayır. Ancaq bu qadının özü də hələ həyatın ən xoş çağlarını yaşamamış gənc qadının bu qədər təmkinlə, bu qədər həyata doyumluqla yanaşmağında sonsuz bir müdrikliyin haradan, nədən qaynaqlandığını bəlkə də qədərincə anlamırdı. Amma hər halda qızın gözlərində sonsuz bir qüdrət vardı, həyat eşqi vardı. Şeyx yaxşı anlayırdı ki, bütün canlıların, əlbəttə, ən başlıcası, insanların hamısı həyatı qeyri bir nəsnəyə dəyişməyə razı deyil. İnsan üçün nə qədər əzablı, əziyyətli olsa da, həyat daha qiymətlidir. Bəlkə də, həyatın şirinliyi əzablarla yaşadığında daha çox duyulur. Şeyxin imkanı olsaydı, ömrünün qalan hissəsini də kəsib, bu gənc qadının ömrünə calayardı. Tale onun əlindən ilk sevgilisini almış, ona sevgi iztirabları ilə yaşamaq taleyi bəxş eləmişdi. O, illər boyu bu əzabları öz içərisində çəkə-çəkə yaşamışdı. Tənhalığında, bir kimsəyə yovuşmamağında özü bir təskinlik tapırdı. Həmin illərdə onun ən çox qorxduğu bu idi ki, kimsə ona yaxınlaşıb; sən niyə evlənmirsən, ailə həyatı qurmursan - desin. Çünki bu sualların cavablarını ondan mükəmməl bilən bir kimsə yox idi. Amma iş elə gətirdi ki, onun bu yaralarının ağzı qaysaq bağladı. Şeyx Ağbənizin timsalında anasını tapdı. Çox yaxşı anlayırdı ki, əgər Ağbəniz olmasaydı, onun analıq qayğısı olmasaydı,

qəlbindəki sevgi yaraları heç vaxt qaysaq bağlamazdı. Məhz Ağbənizin qayğısı sayəsində analıq nəvazişləri ilə get-gedə yaddaşındakı göynəmələrdən, sızıltılardan xilas ola bildi. Yazgülün öz sədaqəti ilə Dürdanəni xatırlatması da Şeyxin ona bağlılığının əsası oldu. Özü də əbədi bağlılığının. İndi bu dünyada Şeyx yenidən taleyin zərbəsini dadmalı olacaqdı. Bu zərbə də öldürücü olsaydı, onda Şeyx, yəqin ki, bir daha özünə gələ bilməzdi. Həyat onu öz nəhrinin ağzına alar, qayalara, daşlara çırpa-çırpa məhv edər və nəticədə əzablar ümmanında boğardı.

Şeyx bütün bunların hamısını göürdü. Yazgülün həyatı tərək eləməsi onun Şeyx qalib tənha yaşamasından çox üstün görünürdü Şeyxə. İndi onun gözündə iki aləm müqayisə olunurdu. Bu dünyada yaşamaq, yoxsa əbədiyyətə köçmək. Hansı daha üstündür? Amma Şeyx üçün, həyatını qurban versə belə, Yazgülü qoruya bilməyəcəyini anladığı təqdirdə Yazgüldən əmanət qalan qızını tənha Ağbənizlə, bu dünyanın gətirəcəyi zillətlərin qabağında qoyub getmək daha betər idi. Şeyxin yanaqlarından yaş süzülürdü. Nurlu çöhrəsindən süzülən bu damlalarda sanki Yazgülün öz əksini görürdü. O, Şeyxi heç vaxt bu qədər hüznü, dərd içərisində, bu qədər sıxıntı və əzab çəkən görməmişdi. Şeyx Yazgülün timsalında sanki Dürdanəsinin ölümünü, faciəsini təzədən yaşayırdı. Yazgül canında olan həyat işartılarını aşıqı olduğu bu müdrik insanın əzablarını yüngülləşdirmək üçün yenidən cəmlədi. Özünü ələ alıb, bəlkə də, ondan ayrılmaqda olan ruhuna qəlbən yalvardı: «Məni tərək eləmə, mənə bir az da möhlət ver. Qoy mən sonuncu sözlərimlə məndən ötrü bu qədər əzab çəkən insana heç olmasa bir-iki kəlmə ilə təskinlik verim. Ona dayaq olum». Şeyx Yazgülün ona nəse demək istədiyini gözlərindən oxuyurdu, onu duyurdu. Nəinki anlamaq istəyirdi, hətta onun deyəcəyi sözlərin də hər birini axırıncı kəlməsinə qədər bilirdi. Şeyx yenidən Yazgülün başını sinəsinə tərəf çəkdi, sanki ürəyinin döyüntüsü ilə ona demək istəyirdi ki, mən səni duyuram, başa düşürəm. Hətta ona demək istəyirdi ki, əgər bir neçə kəlməni demək sənə üçün çətindirsə, heç əziyyət çəkmə, çünki hər şey mənə məlumdur. Şeyx bunları demək istəyirdi Yazgülə. Necə ki, bir vaxt Dürdanə son anlarını yaşayarkən də beləcə düşünmüşdü. Ağbəniz bir qədər kənarda dayanıb baxırdı. Bu yaşlı qadının həyatda yeganə qazancı, bəlkə də, bu evin divarını, daşını analıq hərərəti ilə isindirmək olmuşdu. O da daxilən çox ağır anlar yaşayırdı. Eyni faciəni, eyni kədəri, dərdi tale bu adamlara təkrar-təkrar necə bəxş edirdi?! Əlbəttə, Ağbəniz özünü də bu dərdin, bəlanın içərisindən ayırmırdı. Ağbəniz göürdü ki, Şeyx bütün mərədanəliyi ilə bu ağır-əzaba dözüür. Allahına asi olmur. Sanki elə əvvəlcədən belə əzablara düçar olacağını bildiyindən sonsuz təmkin göstərirdi. Hər halda, Şeyxin bu sonsuz iztirablara belə mərədanəliklə dözüümü Ağbənizi heyrətləndirirdi. Nə yaxına gələ, nə də kənara çəkilə bilirdi. Axır ki, Şeyx sol əli ilə Yazgülün saçlarını asta-asta sığallamağını dayandırdı, yenidən onun gözlərinə baxdı. Deyəsən, Yazgülün dodaqları tərənirdi:

- Sən yaşamalısan, Şeyx, məndən sonra uzun illər yaşamalısan.
- Sən də mənimlə birgə yaşayacaqsan, Yazgül.
- Bilirəm, - Yazgül dodaqlarını astaca tərətədi. Sanki qəlbindən gələn bir işıqla, güclə sezilən bir təbəssüm göstərdi.
- Əlbəttə, bilirəm ki, bilirsən, - Şeyx yaxşı başa düşürdü ki, Yazgül nəyi nəzərdə tutur.
- Şeyx, mən sənə sədaqətinin, sevginin tükənməzliyinə inanıram. Bilirəm ki, nə qədər yaşasan, mənim də adım sənə qəlbində əbədi qərar tutacaq.
- Doğru deyirsən, Yazgül. Mən səni heç zaman yaddan çıxarmaram, bəlkə, məzarda, başımın içində əqrəblər dolaşanda belə, yenə unutmaram. Çünki sən mənə Dürdanəmi qaytarmısan.

- Mən də elə bunu deyirəm. Sən artıq bir Dürdanə itirmisən. Sənin haqqın yoxdur ki, Tanrının bəxş elədiyi D rdan ni itir s n. Bunun  c n sənin yaşımağın gərəkdir.

Ağbəniz də bu sözləri dinləyirdi. Gözlərinin qabağında böyümüş Yazgülün bu qədər düşüncəli, hissiyyatlı, ağıllı və v fali olduğunu bilməzdi. Onu heyrətə gətirən də elə bu idi. Ancaq Şeyx yaxşı bilirdi ki, Yazg l  bu qədər ilahi bir duyğ  ilə danışdıran hiss onun analıq duyğusudur.  z nd n sonra qalan k rp y  ana məhəbbəti, qadın sevgisidir. Onu danışdıran əsl mətləb o idi ki, övladının taleyindən arxayın getsin.

- Sən hər vaxt baharın gəlişi ilə açılan g ll r  baxarsan. O g ll rin eşiqi ilə oxuyan bülbüllərin səsində məni dinl y rs n. Q n l rin t rav tində məni g r rs n. G r hələ neçə illər biz hər baharda görüşəcəyik. Həmin g ll rin, bülbüllərin bir-biri ilə hansı dildə danışdığını qızımıza danışarsan. Qoy o da bilsin ki, anası onu görmək  c n təzədən dünyaya qayıdacaq.

Ağbəniz də, Şeyx də elə gəlirdi ki, Yazgülün danışığı heç vaxt qurtarmayacaq. O, elə bu cür rəvan, s kutqarışq s sl  əbədi olaraq s z n  davam edəcək. Ancaq belə olmadı. Yazgülün səsi get-gedə lap dərinliklərə ekildi. Bir azdan dodaqlarının da t rp nişi dayandı.

Şeyxin gözlərindən iki damla yaşı süzülüb Yazgülün yanaqlarına düşdü. Daha Yazg ld  həyat əlaməti yox idi. Şeyx ağır bir h znl  onun aıq, hissiz qalan gözlərini qapadı.

Şeyx Məhyəddin Yazg ll  birgə hələ dünyaya gəlməmiş övladını da dəfn elədi. Dünyada həmişəlik onun pasibanı olacaq Ağbəniz v  Ağbənizin  midində qalan Yazgülün yadigarı D rdan si ilə  z n  ovundurdu. Həyatda başı verənlərin yaxşı və pis olmağının f rfin  getmədi. Əgər artıq qızlar bulağından su imiş D rdan si olmasaydı.

Analıq qayğısını, bəlkə, n n lik duyğusunu Ağbəniz üzərinə götürmüşdü. Dürdanənin qaynar gözlərindən onun istəklərini g yd c  oxuyan Ağbəniz qızı g z-bəbəyi kimi qoruyurdu. Hər hərəkətinə g z qoyan analığı bir gün gördü ki, qızın gözləri göylərin d rinliyinc n uzaqlaşıb, elə bil ki, bu dünyanın adamı deyil. Davranışından q rib lik yağır. Yerə-g y  sığmır, aşıb-daşır, səmaya p rvazlanıb uur. Elə bil ki, bu dünya onun  c n görünməz olmuşdu. Hardasa uzaqlarda yalnız onun g z n  görünən bir ulduz parlıdayır, ruhunu  z n  sarı çəkir. O ulduz hardaydı, yaxında, yoxsa uzaqda idi, Ağbəniz bilmirdi. Axır ki, bir gün gördü; Şeyx Məhyəddinin ş faxanasında təbabətin sirlərini  y-rının g nc l r dağılıb getmişdilər. Hələ axşamın qaranlığı gəlməmiş, günəş üfüqdə batmamış iki gəncin ş faxananın qabağında başı-başı verib kimsənin eşıtm y c yi bir tərzdə danışmağın gördü. Əslində, bu danışmaq deyildi. G z-g z  dayanmaq idi. G nc l r bir-birinə elə baxırdılar ki, elə bil ilk d f di biri digərini görür.  z- z , lap yaxından-yaxın dayanmışdılar. G z g r nm z bir qüvvənin cazibəsi ilə ayrılı bilmirdilər. Ağbəniz də  z gəncliyini, həyatının bəxtəvər günlərini həmin anlarda gözünün qabağına gətirmişdi.

O vaxtdan illər keçmiş, çox sular axıb durulmuşdu, indi Ağbəniz həmin günlərə qayıtmışdı.

- Mən sənsiz yaşıya bilmərəm, Ağbəniz. - Bunu gənc, qaraşirin oğlan deyirdi. Udquna-udquna, çəkinə-çəkinə deyirdi, sözlər dodağında od tutub yanırıdı, onların yaxınlığında bir kimsə belə eşidə bilməzdi. H yecandan dizləri bir-birinə d yirdi. Ağbəniz cavanın n  dediyini yaxşı anlayırdı.

- Kim deyir, mən yaşıya bilərəm, ay "qarab niz". Bu sözlər də Ağbənizin dilindən çıxdı. Axı, həmişə sevgilisi ona Ağbəniz, yəni  z adı ilə müraciət edəndə, o da sevgilisine onun rənginə uyğun,  z n n qoyduğı adla cavab verirdi. Ağbənizin dilində "qarab niz" sevgilisinin adı olmuşdu.

- Mənim ixtiyarım var ki, sevgilimi atımın tərkinə qoyub dünyanın o başınacan aparım.

- Axı, hara apara bilərsən məni? - Ağbəniz cavab verdi, sonra da əlavə elədi. - Dünya bir-birinə qarışıb. Hara getsək, müharibə, od-alov, dava-qırğın... Sən də ordunun siyahısından. Harda bizi tapsalar, səni fərari kimi edam edər, məni hüquqsuz köləyə çevirərlər.

- Sən elə düşünmə, Ağbəniz. Gənc söz altında qalmaq istəmədi. Sevənlər Tanrının kölgəsinə sığınar. Tanrının kölgəsinə kimsənin əli çatmaz.

- Yox, əzizim. Unutma ki, bu dünyanın hökmdarları özlərini Allah bilirlər. Onların əli hər yerə çatır. Ona görə də gərək ehtiyatlı davranasan. Sən bir az fürsət və möhlət məqamı gözlə, görək bu müharibələrdən bir nəfəs almaq imkanı yaranır, ya yox.

- O imkan yaranacaq, Ağbəniz. Nə vaxtsa, padşahların gözləri bu dünyadan doyaacaq, onda o imkan da yaranacaq. Biz də o zaman öz istəyimizə çatarıq. Ancaq bir məsələ var.

- Nə məsələdir o, qarabəniz? Ağbəniz istədi, sevgilisinin dumanlanmış gözlərinə bir inam gətirsin, orda aydınlıq bərqərar eləsin. Ona görə bu sualı verdi. Düşündü ki, bəlkə, bir qədər təskinlik verməklə sevgilisinin fikirlərini daha da aydınlaşdırar, ona yeni ruh bəxş edər, güc-qüvvət verər.

- Bilmək istədiyini o məsələ qiyamətə qalacaq.

- Necə, qiyamətdə olacaq?

- Bəli, bəli. Yalnız qiyamətdə.

- Axı, niyə? - Ağbəniz yenə təkidlə soruşdu.

- Çünki bu dünyada hökmdarların gözləri heç vaxt doymur. Ölən insanın gözlərinə torpaq tökürlər, eşitmisən?

- Bəli, eşitmişəm.

- Bilərsən ki, bəlkə də, o torpaq tökmək adəti elə hökmdarları başa salmaq üçün yaranıb. Onlara bu dünyanın gəldi-gedərliyini bu dünyada öyrətmək olmur, ona görə də gözlərinə torpaq tökülür.

- Hə, başa düşdüm. - Ağbəniz cavab verdi. - Yəni ki, bu dünyada gözünüz dünya malından, özünüze aid olmayan torpaqları zəbt eləməkdən, tutmaqdan doymadı, tamahınız öz dişlərini qıcaya-qıcaya qaldı. Bəlkə gözlərinizə tökülmüş bu torpaq doydurur. Nə olsun, ruhunuz bədənizdən uçub, canınızı təslim etmişiniz. Ruhunuz bədəninizi örtən, gözlərinizə tökülən torpağa baxıb deyər ki, bax budur sən kimliyin, axırın. Tamahı hara çəksən, sonu qaçılmazdır.

Qaraşın oğlan Ağbənizin danışığına heyrətlə qulaq asardı. Elə bilərdi ki, bu sözləri Ağbəniz yox, elə Tanrının özü diqtə edir, yalnız Ağbənizin dodaqları tərpənir. Səs isə qaraşın oğlan üçün dünyanın o başından gəlirdi. O yerdən ki, orda Tanrı dağı vardı və Tanrının özü o Tanrı dağında əyləşib, bu dünyanın işlərinə yuxarıdan aşağı baxırdı: «Görün hansı həddə çatıblar? Öz əməlləri ilə özlərinə necə quyu qazırlar?».

Ağbəniz sevgilisinin ona belə heyranlıqla baxmağından vəcdə gəlirdi. Sözü sözə calayır, dil-boğaza qoymurdu. Axşamın qaranlığında, göz gözü görmədiyi bir aləmdə sözünü bitirər-bitirməz boynuna sarıladı. Lap üreyindən tikan çıxanacan onu öpərdi. Qaraşın oğlan da Ağbənizdən doymazdı, əllərini tez-tez saçlarına çəkər, sıgallayar, belini qucaqlayırdı. Arabir «ah, mənim dünyam, mənim əzizim, səni məndən ayırmağa heç kəsin gücü çatmaz» - deyərdi. Beləcə, ömrü çox qısa olan məhəbbətli günlərin xatirələri Ağbənizin yaddaşında hərdən oyanar, uzun müddət keçdiyinə görə gizilti yaratmazdı. İndi ötən xatirələr gözlərinin qabağında olan iki gəncin timsalında təzədən yaddaşında boy göstərəndə, ruhundan bir gizilti keçmişdi. Bəlkə, elə həmin

andaca soruŝan olsaydı ki, onsuz da ađ olan sifəti niyə belə  l  rənginə d ŝ b, niyə qorxub, nədən qorxub? - heç cavab da verə bilməzdi. Hərdən həyatının davamını Dürdanənin v  Varisin timsalında g rd y nd n canına bir v lv l  d ŝ rd . Allahdan güc istəyirdi ki, ona bir m l kl k bacarıđı verilsin, o da qanadlarını gərib bu iki gəncin yanına gəlsin. Onları Allahın yerdəki kölgələri sayılan padŝahların var-mənsəb, ŝan-ŝ hr t xəstəliyindən qurtarsın, hökm sahiblərinin m krind n qorusun. Dürdanənin g z llyi baŝına bəla a a bilərdi, necə ki, Ađb nizin cazib darlıđı baŝına oyun a mıŝdı. Amma Ađb nizin bir təskinliyi də vardı.  unki indi zaman o zaman deyildi. İndi ŝeyx Məhyəddin hökmdar Qazi Bürhanəddinin sarayında ke erli söz sahibi idi. Bir kimsənin cəsarəti çatmazdı ki, ŝeyxin qızına t l  qursun, onu  z istədiyindən ayırsın. Arzusunun qabađına sədd  eksinsin. Amma sad l vh Ađb niz bilmirdi ki, elə Qazi Bürhanəddinin  z n n gözlərini qapayanlar var. Ađb niz bilmirdi ki, indi Qazi Bürhanəddin dünyaya, elə dođma m ml k tinin iŝl rin  Baŝ  yanın onun q nŝerine  kdiyi h r m ek torunun arxasından baxır. Elə bir s z ke en də yoxdur ki, Baŝ  yanın kim olduđunu Qazi Bürhanəddin  c n açsın. Ađb niz heç bilmirdi ki, elə onun  z n n taleyini, Qazi Bürhanəddinin qızı Gülçöhrə  c n Baŝ əyan təzədən yazır. ŝ bh siz, Gülçöhrənin sevgilisi Əhmədin gələcəkdə hakimiyət  c n necə böyük təhlükə mənbəyi olacađını Qazi Bürhanəddinə Baŝ əyan  atdırmıŝdı. Əlbəttə,  g r Baŝ  yanın vicdanı azacıq oyaq olsaydı, o, Əhmədin səltənət  c n necə sədaqətli bir igid olduđunu hökmdara anladardı. Ancaq o bunu el m zdi.  unki bilirdi ki, nə qədər ki, hökmdarın yezn si olacaq Əhməd sađdı və onun arxasında hökmdarın digər bacısı ođlu Qara Yuluq Osman dayanır, o, heç vaxt m ns bl bađlı istəklərinə yet  bilməz. H r c nd ki, Baŝ  yanın m ns bi də balaca deyildi. H kmdardan sonra ikinci ŝ xs idi. Var-dövlət sarıdan da Qazi Bürhanəddindən geri qalmazdı. Geniŝ,  l c s -bi isi olmayan təsərrüfatı, müharibələrdən qənimət kimi g t r lm ŝ v  xəzinədən gizl dilm ŝ saysız-hesabsız ziyn t  ŝyaları, qiymətli mirvaril r, qızıl, g m ŝ... bütün bunlar artıq g c   vriilm ŝdi v  Baŝ  yana bu var-dövlət sakit-sakit anladardı ki, sən məmləkətin sahibi olmađa layiqs n. Baŝ əyan da onunla dilsiz-dilsiz danıŝsa belə, var-dövlətinin dilini yaxŝı bilirdi. Bu var-dövlətin ona n  dediyini yaxŝı anlayırdı. Hərdən  lini qızıl kis l rinin  st n   kiri: «Danıxmayın, t l sm yin, mənim də zamanım g l r, sizi iŝ  salaram, özünüz g l r. Bilərsiniz “saxla samanı, g l r zamanı” n  deməkdir» - deyərdi. Bu zaman təsadüfən kimse gəlib onu g rs ydi, d ŝ n rdi ki, bu kiŝi dəli olub, baŝına hava gəlib. Amma yox, Baŝ əyan ađıllı adam idi. O, belə söhbətlərini qapını kilidl y nd n sonra varlıđını dingild d n qızilları ilə danıŝardı. Ona görə də sirr kənara çıxmazdı. Amma Baŝ əyan da illər uzunu qızilları ilə xəlvət danıŝmaqdan bezmiŝdi. O, daha xəlvət danıŝmaq istəmirdi.  alıŝırdı ki, qızillarının g c n  g rs n. S rv tinin  z  g ls n ki, sahibi-imkan olan Baŝ əyan artıq hökm sahibidir. Vaxt isə uzanırdı. G n g n  üstələyir, Əhmədin ŝ hr ti hər tərəfə yayılır, onun yenilməzliyi, g c , qüdrəti danılmaz olurdu. Axırncı uđursuz tədbir Baŝ  yanın gözünün qabađında dururdu. O da kimsəyə a a bilmirdi ki, tapŝırıq verdiyi mühafiz harada itdi - batdı. Həmin mühafizin ailə üzvləri hər gün onun qapısını kəsir, ondan nəsə cavab umur, amma bir cavab almadan naümid geri qayıdırdılar. Hər halda, Baŝ əyan d ŝ n rd  ki, həmin mühafizin ailə üzvlərini də kiritm lidir. Axır ki, bir gün o, həmin qadını v  ođlunu qəbul edib, onlara aydınlatdı ki, mühafiz mühüm bir tapŝırıqla, elə hökmdarın  z g st riŝi ilə uzaq bir səfərə göndərilib. Sonra səs-sovun çox yayılmaması  c n həmin mühafizin ailə üzvlərinə aylıq donluq da kəsdi. Mühafiz mühüm dövlət tapŝırıđına görə getdiyi  c n dövlətdən h miŝ  yardım alacaqlarını da dedi.

Baş Əyan da bilirdi ki, yaxın ara müharibələrinin baş verəcəyi təqdirdə baş mühafiz söhbəti bağlanacaq. Onun həmin müharibələrin birində öldürüləcəyi bildiriləcəkdi. Bundan sonra ailənin qayğısı dövlətin işi olacaqdı. Amma indi Baş Əyan qəfəsə salınmış şir kimi vurnuxurdu. Özünü divarlara sürtürdü. Bütün gücü ilə hadisələri sürətləndirmək, Əhmədi aradan götürmək üçün münasib yollar arayırdı. Bəlkə də, bu, gec-tez mümkün olacaqdı. Qara Yuluq Osman xəbər tutmasaydı.

...Ağbəniz Dürdanə ilə Varisin görüşlərinə özü şərait yaradırdı. Çünki bu iki cavanın təmizliyinə, paklığına inanırdı. İnanırdı ki, bir kimsə bu Tanrı iradəsi ilə bir-birinə doğru gedən sevnələrin qarşısına sipər çəkə bilməz.

Şeyx Məhyəddin isə, qızı ilə müridinin arasındakı sevgi odundan qışqanmır, əksinə, nəşələnirdi. Qızının azad məhəbbətindən fəxarət duyurdu. Ən başlıcası, özündən sonra yerində bütün şəfaxananı idarə edəcək, sahib olduğu bilikləri verdiyi bir gəncin olması ilə fəxr edirdi. Şeyx Məhyəddin öz söhbətləri ilə, əslində, Qazi Bürhanəddinə anlatmaq istəmişdi ki, dünyanın işlərini ancaq hökmdarlar idarə eləmir, Tanrı da bu işlərə müdaxilə edir; insanların qəlbinə təmiz sevgilər, pak duyğular, eşq odu bəxş eləməklə.

...Qazi Bürhanəddin isə, Şeyx Məhyəddinin düşündüyü qədər müdrik deyildi. İndi o, Baş Əyanın hördüyü və hörümçək toru kimi qatı olan, ancaq asanlıqla kəsilib, doğranmayan bir hiylə şəbəkəsinin arxasında qalmışdı. Bununla da o, özü ilə Şeyx Məhyəddin kimi müdriklərin arasına sədd çəkmişdi. Nə Şeyx Məhyəddinin səsi ona çatırdı, nə də o, Şeyx Məhyəddinin danışdığı hikmətlərdən bir nəticə çıxartmaq iqtidarındaydı. "Əhməd ölməli idi" - Qazi Bürhanəddinin fikri-zikri buydu.

Qara Yuluq Osman gecənin qaranlığında özünü Əhmədin gecələdiyi hücrəyə çatdırdı. O, Baş Əyanla Qazi Bürhanəddin arasında olan söhbəti sözbəsöz xalasıoğluna danışdı.

- Mən Gülçöhrəni qoyub gedə bilmərəm. - Əhməd qətiyyətlə cavab verdi.

- İndiki halda Gülçöhrəni apara bilməzsən. Bu müharibə deməkdir.

- Olsun, "ölmək ölməkdi, xırıldamaq nə deməkdi", mən axıracan döyüşərəm. Əhməd mövqeyindən dönmədi.

- Döyüşərsən, tək-tənha məğlub olarsan. Sən bütün orduya qarşı dura bilməzsən. Ancaq indilikdə bir kənara çəkilsən, bəlkə, hökmdara nə isə başa salmaq mümkün olsun.

- Deyirsən, bəlkə, tale üzümə güldü?

- Bəli, əgər belə olsa, iki sevnənin xoşbəxtliyi məni də fərəhləndirər. Qara Yuluq Osman cavab verdi, deyəsən, heç özü də dediyinə inanmadı.

* * *

Qara Yuluq Osman Əhmədin yanına gələncən bütün olub-keçənləri ən xırda təfərrüatınacan yaddaşının süzgecindən keçirmişdi. İnsan haqqa, haqq insana tapınanda, məmləkətdə əmin-amanlıq, inam artır. Bütün bu narahat çözləmələrin arxasında bircə həqiqət dayanırdı. O da bundan ibarət idi ki, Əhməd öz sevgisindən savayı, nə Qazi Bürhanəddinin məmləkətində, nə də Tanrının bəxş elədiyi şəxsi həyatında bir özgə günahın sahibi deyildi. Qara Yuluq Osman dayısının - Qazi Bürhanəddinin təbiətini yaxşı bilirdi. O, təbiətin vurğunu idi. Gözəl simalara, insanların mənəvi aləmi ilə tarazlaşan görkəmlərinə baxanda özündən asılı olmayaraq, qeyri-ixtiyari elə bu Allahın özüdür, - deyərdi. İndi ona görə də, baxmayaraq ki, Qazi Bürhanəddin hökm sahibidir - və bütün ciddi-cəhdlə öz hakimiyyətini qorumaq niyyətindədir, onun yenə də haqqın tərəfində olacağına inanırdı. Axı Əhməd bir günahın sahibi deyildi. Əgər Qazi Bürhanəddinin məqsədi və məramı öz səltənətinin təhlükəsizliyidirsə, onda gərək Əhməddən heç şübhələnməsin, amma Qara

Yuluq Osman onu da bilirdi ki, Əhmədin qoaqliğı, orduda nüfuzu da Qazi B rhan ddind  elə  vv ll rd n narahatlıq yaratmıřdı. Iřın sonrakı mərhələsi ora gətirib çıxardı ki, Qazi Bürhanəddin biləndə ki, Əhməd onun qızının ařıqıdır, bu, onun bütün inamını dağıtdı. Artıq Qaziye elə gəlirdi ki, bu qoçaq, igid, orduda xüsusi nüfuzu olan bacısı oğılu çox tezliklə onun səltənətinə sahib olacaq. Bunun qarřısını almağın bircə yolu vardı. Bu da ondan ibarət idi ki, Əhməd onun qızı Gülçöhrəni sevm kd n imtina eləsin. Qazi bu barədə  st t rt l  xəbərdarlıqlar, ismarıclar yollayırdı, amma eřid n yox idi.

Qazi Bürhanəddin eřid nd  ki, nə Gülçöhrə, n  də Əhməd bu sevdadan  l çəkən deyillər, ağılına g lmıřdi ki, qızını heç bir səbəb göstərmədən zəhərləyib  ld r m kl  aradan g t rs n. Təki Əhməd ordusunda d y řm kd n imtina eləməsin. Qolunun g c n   sirg m sin. Amma çox g t r-qoydan sonra yeganə, onu sevən qızının həyatdan vaxtsiz köçməsinə, bir sözlə, ata fitvası ilə öldürülməsinə hökm verə bilm miřdi. Hakimiyyətin, səltənətin təhlükəsizliyi naminə sevgidən bařqa bir günahı olmayan qızının öldürülməsinə razı ola bilm miřdi. Axı, niyə qızını  l m  məhkum edəydi? Qoy onun qızını yoldan çıxaran v  gələcəkdə səltənətə birbařa iddialı ola biləcək Əhməd  z   ls n. Burada bařqa bir məsələ də Qazinin yaddařında cövlan eləyirdi. Bu da ondan ibarət idi ki, Gülçöhrəni  ld rs , onu səltənətin təhlükəsizliyi naminə aradan g t rs  belə, bu qəfil  l m məsələsi Əhmədi daha artıq qıciqlandıra bilərdi. Onu, bəlkə də, daha betər əməllərə sövq edərdi. Əhməd Gülçöhrənin ölümünün səbəbini arařdırar və son anda bunun bir qərəzli h km n nəticəsi olduğunu bilər, ona görə də Qazi Bürhanəddinin nəinki  z n , bütün nəslinə qarřı - əlbəttə, yeganə oğıluna qarřı, birinci növbədə qərəzli münasibətə sövq edərdi. Əhməd Gülçöhrənin qisasını qılincının g c n  alardı. Artıq bu zaman n  dayısı Qazi Bürhanəddin, n  dayısı oğılu,  z n n adařı - Əhməd onun g z n  g r nm zdi. Kimin  ld s , kimin qaldısı onun üçün f r q el m zdi. Çünki bacısı oğılu Əhməd üçün yeganə ideal onun qızı idi. Əgər Gülçöhrənin vüsalına qovuřmayacaqdısa, artıq onun üçün dünyanın dəyəri olmayacaqdı. O da qəzəb qılincını çəkəcək, orduda ona g v n n tərəfləri ətrafına yığacaq v  beləliklə, Qazi Bürhanəddinin taxt-tacını bařına uuracaqdı. Elə ona görə də Qazi Bürhanəddin Əhmədi hiylə toruna salmaq, onu yanına ağıрмаq, söhbət əsnasında onun hissələrini qızıřdırmaq ist miřdi. Bununla da alıřmıřdı ki, Əhmədi haldan ıxartsın, onun heysiyy tin  toxunsun. Amma g rm řd  ki, yox, bu, asan sındırılması bir qoz deyil. Məsələni n  qədər örtülü saxlamaq istəsə də, Əhməd dairədən çıxa bilmıřdi.  z  də ətrafındakı qüvvə ilə.

Qara Yuluq Osman dayısı ilə  zb z daniřdıqlarının hamısını indi Əhməd- l  qabaq-q nř r dayananda xəyalından keçirirdi. Əhmədin də qırımına baxırdı. Dayısının da dediklərini yaddařına gətirirdi. Əhməd hər axıřından qığılcım törəyən axmaqdařı kimi parıldıyırdı. Qara Yuluq Osman oxuyurdu ki, deyəsən bu h na o h nadandan deyil. Onun  z n n də ürəyində bir ř bh  bař qaldırırđı. Əgər Əhmədi yola gətirib apara bilsə, Vətənə dayaq ola biləcək belə bir oğılu odun ağızına atmazdı mı? Çoxdan bař vermiř bir əhvalatı xatırlamıřdı:

- Biz Qazi Bürhanəddinin  sg riyik, - bunu Qara Yuluq Osman demiřdi.

- Yox, Qara, biz vətənin  sg riyik, - bunu da Qara Yuluq Osmanın ağızından söz çıxar-çıxmaz xalası oğılu Əhməd demiřdi.  z  də g z n  qırpmadan.

- Mən səninlə razıyam, Əhməd, amma unutma ki, Qazi Bürhanəddin  z  də vətənin rəmzidir.

- Çox doğırudur, Qara, - Əhməd təsdiq el miř, sonra da demiřdi: - Sən unutma ki, vətən əbədi qalır, rəmzlər isə zaman-zaman d yiřir.

Qara Yuluq Osman xalası oğlu Əhmədin belə qırılmaz məntiqə, güclü, dayanıqlı amala sahib olmasından qürurlansa da, özünü o yerə qoymadı.

- Hökmdarlar vətənin timsalıdır. Biz onları vətəni qoruduğumuz kimi qorumalıyıq, - demişdi.

- Doğrudur, igid Qara Yuluq. Nə sən, nə də mən Qazi Bürhanəddinə özgə deyilik, üstəlik də, onun əsgərləriyik. Sonacan da bu yolumuza sadıq olmalıyıq. Ancaq başqa bir məsələ də var.

- O hansı məsələdir? - Qara Yuluq Osman Əhmədin sözünü kəsdi.

- O məsələdir ki, əgər Qazi Bürhanəddin hər hansı bir səbəbdən hakimiyyətdən kənarda olsa, lap elə Allahın iradəsi ilə yığılıb ölsə, biz bu məmləkəti qoyub qaçası deyilik ki. Axı, burada doğulmuşuq, burada böyümüşük. Ona görə də bizim üçün Qazi Bürhanəddindən əzəl vətənin özüdür, məmləkətin özüdür.

Qara Yuluq Osman xalası oğlu Əhmədin belə dərin düşüncəyə, dərin inama, Vətənə sədaqətinə heyran olmuşdu. Amma ürəyindən onu da keçirmişdi ki, belə düşünmək bir tərəfə, hətta onu ağılından keçirmək, dilə gətirib danışmaq nə qədər təhlükəlidir. Əhmədin danışığından belə çıxırdı ki, hökmdarlar gəldi-gedərdi. Yəni Qazi Bürhanəddinlər gəldi-gedərdi, əbədi olan vətən torpaqlarıdır. Əgər varislərin gücü-qüdrəti olsa, vətən torpaqlarını elə qoruyar ki, hökmdarların gəldi-gedərliyi vətən üçün təhlükəyə çevrilməz. Yəni vətən gələcək nəsillər üçün də məskən olar. Yadellilər onun üstünə ayaq açmaz.

Qara Yuluq Osman xalası oğlu Əhmədin danışığına məəttəl qalmışdı. O hardan, hansı səbəbdən belə cəsəretli, qüdrətli olmuşdu. Başa düşmüşdü ki, xalası oğlunun ürəyində elə bir sevgi, elə bir eşq çağlayır ki, bu sevgi, bu eşq ona güc, qüdrət verir. Qara Yuluq Osman bir anlığa ona dünyanın ən xoşbəxt adamı kimi baxmışdı. Öz-özünə düşünmüşdü ki, xalası oğlu Əhməd nə qədər bəxtəverdir. Hakimiyyət, cah-cəlal, daş-qaş, sərvət insanı bu dünyaya bağlayacaq maddi olan hamısı nə varsa, onun gözlərində heç nədir. Amma ürəyində düşünürdü ki, hadisələrin axarı beləcə sakit keçib gedə bilməz. Bu işlərin axırı fəlakətə, edama aparır. İnsafən, Əhməd onun dediklərindən kənara çıxmaq istəməmiş, məsləhətlərini qulaqardına vurmamışdı. Bacardığı qədər Gülçöhrədən uzaq dolanmış, ona da ismarıclar göndərmişdi ki, səbrlə gözləsin, dözsün. Bu hadisələrin nə ilə qurtaracağını, hansı axara düşəcəyini hələ nə o, nə də başqaları bilir.

Amma dəxli yox idi. Hadisələr kəskinləşməyə doğru gedirdi. Qazi Bürhanəddin birbaşa fitva verməsə də, Baş Əyanın əlilə Əhmədi aradan götürməyə çalışmış və buna nail olmamışdı. Axır ki, üzbəüz toqquşmadan sonra Əhməd onu ələ keçirməyə cəhd göstərən fərraşların arasından çıxmağa başlamışdı.

...Qara Yuluq Osman ona görə gəlmişdi ki, Əhmədi geri qaytarsın. Əhmədi geri qaytarmaqda Qazi Bürhanəddinin iki niyyəti var idi. Birincisi o idi ki, Əhmədin inandığı Qara Yuluq Osmanın vasitəsilə Əhmədi qaytarmaqla onun parçalayıb apardığı qüvvələri də geri qaytarsın. Onlara ümumi əfv versin və ordunun həmin güclü bacarıqlı dəstəsi yenidən Qazi Bürhanəddinin ordusunda xidmətini davam etdirdirsin. İkinci niyyəti də ondan ibarət idi ki, Qazinin özünün bildiyi kimi, Əhməd asanlıqla geri qayıtmayacaqdı, ancaq onu Qara Yuluq Osmanla geri qaytarmaq mümkün ola bilərdi. Çünki Əhmədlə Qara Yuluq Osman arasındakı dostluğun, sadıqlığın kökü çox dərinlikdə idi. Onlar hələ ilk gəncliklərindən bir yerdə böyümüşdülər. Qanlı-qadalı döyüşlərdən keçmişdilər. Nə qədər örtülü olsa da, Qazi Bürhanəddinə axırıncı ov əməliyyatından bəzi məsələlər də gəlib çatmışdı. Hiss eləmişdi ki, Əhmədin sağ-salamat qalmasında əsas səbəb elə Qara Yuluq Osmandır.

Amma Qara Yuluq Osmanın da Əhmədin yanına gəlməsində  z n n niyyəti vardı. O, istəyirdi ki, dayısını razı salmaqla Əhmədi ölümdən xilas eləsin. Əhmədin g c n , sədaqətinə güvənərək, ordunu daha da m hk ml ndirsin. Qazi Bürhanəddindən sonra  z n n v  xalası ođlu Əhmədin h myaşıdı olan dayiođlu Əhmədi hakimiyyətə ləyaqətlə gətirsin. Və  n başılcası, Başı  yanı onun bütün tərəfdarları ilə birlikdə hakimiyyətdən k narlaşıdırın. Qazinin ođlu Əhmədin vasitəsilə Qazi Bürhanəddinin  dal tli hakimiyyətinin uzunömürlü olmađını təmin etsin.

Qara Yuluq Osman bilirdi ki, dayısı Qazinin bəsirət g z artıq bađlanıb. O, yalanı dođrudan, yaxşını pisd n ayırmađı ancaq Başı  yanın məsləhətləri ilə görür. Bu da artıq zamanını keçirmiş bir dövr idi. Başı əyan heç bir v cl  n  xalqın xeyrinə, n  də Qazi Bürhanəddinin hakimiyyətinin təhlükəsizliyi naminə iř görmək niyyətində deyildi. Qara Yuluq Osman artıq hiss eləyirdi ki, dayısının hakimiyyətinin nəinki fiziki güc, həm də mənəvi güc baxımından sonudur.

Uzun söz-söhbətdən, ötüb-keçənləri xatırlamalardan sonra Əhməd  z n  Qara Yuluq Osmana tutdu:

- İndi məndən n  istəyirsən?

- Sənin  z n .

- Bəlkə, başı mı?

- Yox, başını aparmaq mənim  c n olardı, - Qara Yuluq Osman dedi. Deyəsən, bu söz Əhmədə xoř gəlmədi.

- Necə yeni asan olardı?

- Çünki səndən başını ist s ydim v  m rdi-mərdanə istəyimi des ydim, inanıram ki, sən yox dem zdin.

- Çox dođru deyirsən, Qara. Əgər mənim başı m bir iř  yarıyacaqsa, vətənə kömək edəcəksə v   n başılcası, mənim G l  hr mi qoruyacaqsa, onda niyə  sirg yim?

- Çox sađ ol, cavabın da xořuma gəldi, üstəgəl s mimiyy tin də. Ancaq indi sənin başı yox,  z n g r ks n.

- Kimə, Qara? - Əhməd soruřdu. Amma bu sualda bir kinayə var idi. Hiss elədi ki, bunu onun qarşısında dayanan xalası ođlu Qara Yuluq Osman da yaxşı qarşılamadı. Qara Yuluq Osman bir qədər kənara  kildi.  z n  gəldiyi tərəfə - məmləkətə sarı tutub dedi:

- Sən vətənə g r ks n.

- O vətənə ki, məni v  sevgilimi məhv edəcək? - Əhməd dedi.

- Yox, vətən elə sənin v  sənin kimilərin sevgilərini qorumaq  c n gərəkdir. - Qara Yuluq Osman asta-asta dilləndi.

Qara Yuluq Osman Əhmədin  z nd   z n  qarşı həlim bir münasibət, inam gördü. O, qəzanın, qədərin n  gətirəcəyini d ř nm rd  də.  sas o idi ki, xalası ođlu Əhməd onunla bir rəyə, fikrə gəlsin. İndi  hm dl   z- z  dayanmışdı. Onun gözündə qəzəb qıđılımları oynayırdı. Elə qəzəb qıđılımları oynayırdı ki, Qara Yuluq Osman bu q z bin haradan gəldiyini, nədən qaynaqlandıđını belə heç dərk eləmirdi.  sas o idi ki, onlar  z- z  dayanmışdı. Əhməd təsadüfi bir adam deyildi, Qazi Bürhanəddinin bacısı ođlu idi. Üstəlik, Qazi Bürhanəddinin qızının sevgilisi idi. Əgər birdən Qara Yuluq Osman Qazi Bürhanəddinin istəyinin  z n  m đayir hərəkət elədi, onda bunun nəticəsi necə olacaq? Yox,  g r Qazi Bürhanəddinin ist yine uyđun hərəkət edərsə, onda Əhmədin taleyi kimin ixtiyarında olacaq? Əlbəttə, yenə Qazi Bürhanəddinin. Qızası, zamanın həll edəcəyi məsələlər indiki vaxtda Qazi Bürhanəddinlə Əhməd arasındakı münasibətdən asılı idi.

- Sən mənimlə getm lis n, - Qara Yuluq Osman Əhmədə  z n  tutub qətiyyətlə tələb elədi.

- Axı, nə üçün mən səninlə getməliyəm? - Əhməd dilləndi. - Başımı vermək üçün?

- Mən sənin başını aparmaq üçün gəlməmişəm. Mən sənin özünü aparmaq üçün gəlmişəm. - Qara Yuluq Osman hirsle dilləndi.

- Amma, deyəsən, belə deyil, əziz xala oğlu, sən, deyəsən, buyruq qulusan.

- Yox, sən səhv eləyirsən, əziz xala oğlu. Mən bütün gücümlə insaniyyəti, ləyaqəti və ən başlıcası, inamı qorumaq istəyirəm.

- İnam sənin nəzərində nədir? - Əhməd soruşdu.

- İnam mənim nəzərimdə insanın insana etibarıdır. İnsanın gələcək yoluna olan açıq qapıdır. - Bunu da Qara Yuluq Osman dedi.

- Yaxşı, mən bütün şübhələrimi bir tərəfə atım və sənə inanım? Bunun axrı nə ilə qurtaracaq?

Qara Yuluq Osman bu sualın cavabında dərin fikrə getdi. Həqiqətən də, əgər Qazi Bürhanəddin qızı Gülçöhrəni Əhmədə ərə verməyəcəksə, onda bu barışığın hansı faydası ola bilərdi? Tale, həyat ona hansı bəxti, qisməti nəsb edəcəkdirdi? Əhməd hakimiyyət iddiasında deyildi, vacib olan, qiymətli olan o idi ki, Gülçöhrəsinə qovuşsun. Gülçöhrəsinə qovuşmaq da Əhməd üçün asan məsələ deyildi. Kimsə ona zəmin durmalı idi. Kimsə onun mənəvi gücünü, kimliyini təsdiq etməli idi. Bunu da təsdiq edəcək bir adam yox idi. Əgər beləsi var idisə, elə Qara Yuluq Osmanın özü idi. Buradan çıxan yeganə nəticə, çıxış yolu ondan ibarət idi ki, Qara Yuluq Osman hər iki tərəf üçün zəmin idi. Qazi Bürhanəddinin bəxti onda kəsə bilərdi ki, o, Qara Yuluq Osmanın gücünü qəbul edəydi, onun mənəvi iqtidarına inam gətirəydi. İndi bunun heç birisi yox idi. Əsas olan o idi ki, Əhməd geriye qayıdaydı, Qazi Bürhanəddinin özünə beyət edəydi. Əhməd üçün nə Qazi Bürhanəddin, nə onun idarə elədiyi məmləkət, nə də bu məmləkətin gələn gəliri olaraq, Gülçöhrənin payına düşəcək məbləğ - bütün bunların heç birisi onu maraqlandırmırdı.

Əhməd uşaq deyildi, kifayət qədər siyasi oyunların iştirakçısı da olmuşdu. Onların məqsəd və məramlarını qədərincə öz həyatında, taleyində oxuya da bilməşdi. Amma indi söhbət oyunlardan, siyasi mənafeələrdən getmirdi. Əhməd üçün qərribə olan, daha doğrusu, ağıla batan o idi ki, onu geriye çağıran qüvvələr sevgisinə qovuşmağa etiraz eləməyirdilər. Gülçöhrənin sevdasına qovuşmaq... bu, o demək idi ki, Qazi Bürhanəddin qızının Əhmədilə izdivacına etiraz eləməyirdi. Bu da Əhməd üçün dünya demək idi.

Dolaşmaq, qarmaqarışmaq fikir və mülahizələr Əhmədi yorub əldən salırdı. O, hansı tərəfə yön tutacağını aydınlaşdırma bilmirdi. Özünün daxili aləmi ilə vuruşurdu. Kimin yaxşı, kimin pis olmağı, kimin ömrünü harda qurtarması işin xeyrinədir, kimin hələ yaşaması işin ziyanıdır. Bunları özü üçün aydınlaşdırma bilmirdi. Qəti və aydın sözü demək isə onun özünün ömrünə, taleyinə xitam verməsi demək idi. Gülçöhrəyə qovuşmağın da yolu, deyəsən, Qara Yuluq Osmanın təklifindən keçirdi. İndi Əhməd neyləsin? Əhməd gücünü, iradəsini səfərbər eləsin. Qazi Bürhanəddindən gələn təhlükədən özünü qorusun, yoxsa, bu təklifi qəbul eləsin? Bəlkə, Qazi Bürhanəddin bütün olub-keçənləri bağışlayar?

* * *

Əhməd Qazi Bürhanəddinlə qarşılaşmadan əvvəl qala arxasında Qara Yuluq Osmanın əlindən tutub dayandı.

- Gəl gedək, Əhməd xaloğlu.

- Yox, gedə bilmərəm, Qara Yuluq Osman.

- Axı, niyə, mənə inanmırsan?

- Mən sənə bütün varlığımınla inanıram, Qara Yuluq Osman.

- Bəs onda niyə getmək istəmirsən?
-  unki sən  z n də qurbansan.
- Necə yəni qurbanam, Əhməd? - bunu Qara Yuluq Osman dedi.
- Ona görə ki, sən inam-əqidə adamı olduėun  c n kifayət qədər

inanmısan boş v  mənasız andlara. Sən g r k bütün andların, m ramların nəyə xidmət elədiyini qədərincə görə bil ydin. Bax sən bunu görə bilməmisən. Sən unutmaya ki, mən də səninlə birgə o meydana - insandan canını istəyəcək meydana gedəcəyəm.

Qara Yuluq Osman xalası oėlu Əhmədin c sar tin , qüdrətinə heyran qalmıřdı.

...Yolboyu dinib-danıřmamıřdılar. Elə bil ki, adi bir səfərdən, ya elə ovdan qayıdurdılar. Doėrudur, hərdən tanıř yerlərdən ke c nd  xatirələr, olub-ke miřl r, yaddařda yařayan duyėular oyanır, onları danıřdırmaq istəyir, amma yenə hər kəs tezliklə  z aləminə qapılırdı. Qara Yuluq Osman n  qədər Əhmədi inandırmıř olsa da, içində n   ekdiyini bilirdi.  unki o da son anda dayısı ilə - hökmdar Qazi Bürhanəddinlə  z-g z  gəlib ayrılında gözlərində parıldayan hiyl ni duymuřdu. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Qazinin ciddi-cəhdlə onu inandırmaya niyyəti bař tutmuřdu. Varlıėına hakim kəsilən inam qara qorxunu da qovub daėıtmıřdı. Qara Yuluq Osmanı təkcə Əhmədin canı  c n yaranmıř təhlükə deyil, bütövlükdə bu əməlin pis sonluėu qorxudurdu.  unki Qara Yuluq Osman Qazi Bürhanəddinin yalnız hakimiyyət qorxusu ilə baėlı olaraq bacısı oėlu Əhmədlə d řn řd y n  bilirdi. Onu da bilirdi ki, heç Qazinin  z oėlu Əhməd də gələcəkdə hakimiyyəti qoruyub-saxlamaq iqtidarında deyil. Elə bu səbəbdən də hakimiyyətə - xüsusən də oėlunun hakimiyyətinə rəqib görmək Qazini dindən-dondan  ıxarmıřdı.  unki bacısı oėlu Əhməd onun qızı ilə eřq sevdasına d řm řd . Əgər bu sevda bař tutsaydı, onda Əhmədin saraya yolu açılırdı. Saray isə dədə-babadan bəri h miř  intriqa yuvası olub. ř bh siz, sarayın  z içindən elə qüvvələr çıxacaqdı ki, onlar da Qazinin kürəkəni Əhmədi m dafil  edəcəkdilər.

 z oėlu Əhməd isə, siyasətə meyilli deyildi. Saray daxilindəki siyasi güc mənbələrini nəzərdən buraxacaq, onlar da Qazinin oėlunu asanlıqla aradan g t r c kdil r. Bu da nəticədə Qazinin varlıėını did n təhlükənin bař verməsi demək olacaqdı. Qazi da elə bu səbəbdən bütün varlıėı ilə  alıřırdı ki, təhlükəni oėlunun taleyindən sovuřdura bilsin. Ola bilsin ki, heç Əhmədin  z qayını olacaq Əhmədə xəyanət eləmək fikri olmasın. Amma saraydakı insan cildində olan yırtıcılar onu rahat buraxmayacaq, onu  z mənafelərinə uyėun yol getməyə məcbur edəcəkdilər. Əhməd istəsə də, istəməsə də onların göstərdiyi yolu se m li olacaqdı.

Hələ Qazi Bürhanəddin Qara Yuluq Osmanı Əhmədin arxasınca g nd rm miřd n və ona Əhmədin təhlükəsizliyi  c n t minataya söz verm miřd n əvvəl və elə sonra da qəti bir fikirdə qalmıřdı. Yox, Əhmədin yetmiř yeddi canı olsa da, o, yerin t kin  ens  də, göyün qatına qalxmıř olsa da, tapılıb  ld r lm lidir. Onu da yaxşı bilirdi ki, Əhmədi müharibəyə  ekm d n, ölkəni parçalanmaq təhlükəsi qarřısında qoymadan yalnız bircə nəfər - Qara Yuluq Osman qaytarıb gətirə bilər. Bařqa heç kimsəyə bu inadkar d y ř  inam baėlayıb, Qazi Bürhanəddinin hüzuruna qayıtmazdı.

O biri tərəfdən, Qara Yuluq Osmanın da qəlbindən qara qanlar axırdı. Əhməd ona inanıb geri qayıdırdı. Çox ke m y c kdı ki, o, Qazinin hüzurunda olacaqdı. Qazi hansı qərarı qəbul ed c kdı - baxmayaraq ki, Qara Yuluq Osmanaya söz vermiřdi - hələ ř bh li idi. Bu ř bh l r də Qara Yuluq Osmanın varlıėında geriye doėru yol zamanı təzədən bař qaldırmıřdı. Deyəsən, o, artıq duymaėa bařlamıřdı ki, xalası oėlunu hökmdarın hüzuruna aparmaqla onu

ölümə sürükləyir. Əhməd lap iki dünya bir olsaydı da təzədən Qazinin hüzuruna qayıtmaz, onu əfv etməyi diləməzdi. O, bu qayıdışı sevgilisi ilə görüş və ya ona qovuşmaq üçün sonuncu imkan hesab eləyirdi. Əgər bu imkan da baş tutmasaydı, onda Gülçöhrə ilə onun görüşü qiyamətə qalacaqdı. Belə olan təqdirdə Əhməd üçün həyatın, yaşamağının özü dəyərini itirmiş olurdu.

Qara Yuluq Osman daxilindən gələn şübhə didişmələrinin sonunu gözləmək məcburiyyətində idi. Əgər Qazi Əhmədi bağışlamayıb, onun boynunu vurdursa, onda Qara Yuluq Osmanın nə məmələkdə, nə də ordu içərisində bir nüfuzu qalmayacaqdı, o, hörmətdən düşəcək, bir igidi namərdcəsinə aldadıb, gətirib tora salmış yalançı kimi tanınacaqdı. Bu da Qara Yuluq Osmanın özünün Əhməddən qabaq ölümü demək idi. O düşünürdü ki, Əhmədin ölümünə yol vermək olmaz. Bəs necə, nə cür? Əgər Qazinin Əhmədi xaincəsinə öldürmək planı olsa, bunun qarşısını necə almaq olar? Hələlik Qara Yuluq Osman üçün bu, aydın deyildi. Amma qılıncının gücünə olsa belə, Əhmədi ölümdən xilas etmək onun borcu, özü də məhz, ləyaqətini qorumaq baxımından borcu idi. Əgər Əhmədin ölümünün qarşısını ala bilməseydi, Qara Yuluq Osmanın bütün qohum-əqrəbası da, Əhmədin nəslə də ona qarşı çıxacaqdı. Bunun özü də Qara Yuluq Osmanın ailəsinə yaxşı heç nə vəd eləməirdi. O başa düşürdü ki, Əhmədin ölümü ilə özündən sonrakı nəsillə, övladlarına, nəvələrinə, nəticələrinə bitib-tükənməyən düşmənçilik miras qoyur. Bu düşmənçiliyin harayacan gedəcəyi məlum deyildisə, məlum olan tərəfləri də var idi. Yəni, Qara Yuluq Osmanın nəslindən kim baş tərpedəcəkdisə, o, hansısa bir qonaqlıqda zəhərlənəcək, yaxud bir döyüşdə arxadan oxlanacaq, hardasa pusquya düşəcək, bir sözlə, məhv ediləcəkdə. İndi Qara Yuluq Osman düşünürdü ki, qılıncının daşı böldüyü bir zamanda nəslinin yaşayışını təmin edəcək bir varidat toplamayıb. Əvəzində o, elə bir miras qoyub gedəcək ki, bunun zərərini zaman-zaman bütün nəsil daşıyacaqdı. Bu da o demək idi ki, ağılı başında olan insan gerek bu yolu getməsin. Bütün bunlar onun varlığını əsir eləmişdi.

Birdən Qara Yuluq Osmana elə gəldi ki, bu dünyada dəyəri olan birçə günəşdir. Çünki onun işığı var. İşığını yer üzünə yayır. Yer üzünü nura qərş edir, bu işığın altında insanlar çox vaxt öz məkrlərini, hiylələrini gizləyə bilmirlər. Onlar işığın altında ifşa olunacaqlarından ehtiyatlanıb, nə qədər bəd əməldən çəkinirlər. İndi də hələlik günəşin göydə sönmədiyindən məmnun qalan Qara Yuluq Osman gözaltı xalası oğluna nəzər saldı. Onun nə qədər dərin fikirlərə qərş olduğunu gördü. Hiss elədi ki, Əhmədin çöhrəsində heç cüzi də olsun ölüm qorxusu yoxdur. Ölüm Əhməd üçün dəyəri olmayan bir hissə çevrilmişdi. İndi onu yalnız birçə duyğu çulğamışdı. Lap uzaqdan-uzağa olsa da, sevgilisini görə bilsin. Dilsiz baxışlarla onunla danışsın. Bilirdi ki, lap dünya dağılsa da, Gülçöhrə haradansa yol tapıb Əhmədlə danışmaq istəyəcəkdə. Əlbəttə, əgər Tanrı onların bəxtinə yar olsaydı, onda insanlığın adına yaraşan nə vardısı, hamısı Qazi Bürhanəddinin timsalında görünəcəkdə. Elə Əhmədin və Gülçöhrənin də xoşbəxtliyi, bir-birinə qovuşması üçün Qara Yuluq Osmanın da az iş görmədiyini düşünürdü Əhməd. Öz aləmində xalası oğluna çox böyük minnətdarlıq hissi ilə, gələcəkdə bunun əvəzini necə çıxacağını demək üçün vaxt, məqam gözləyirdi. Onsuz da Qara Yuluq Osman da, Əhməd də ayrı-ayrı vaxtlarda bir-birlərini ölümün pəncəsindən az almamışdılar. Yaşamağın mənası da, bəlkə, elə bundadır. İnsanlar olub-keçənləri unutmurlar. Hər şeyi yaddaşlarının saxlancına yığır, yeri gəldikcə onu xatırlayır, mənən güc alırlar.

Bəlkə, insanın olub-keçənləri yaddaşında saxlamaq gücü olmasaydı, həyat da belə, öz nizamında qalmazdı. İnsanlar vəhşiyə dönər, bir-birini

par alamağa hazır olan yırtıcılar kimi g z-g z  yatardılar. Su  ekm z, yurd salmaz, yer  km z, ađac basdırmazdılar. Axı, insanın əməli onun hörməti-izzət sahibi olması   n əsasdır. Bir adamın əməlinə baxıb ona qiymət verər, onun kimliyini əməli ilə təsdiq edərlər. Ona görə də insanlıđın adına yaraşan yaxşı əməllər g r k heç vaxt unudulmasın. Qara Yuluq Osman indiyə qədər məmləkətin əmin-amanlıđı naminə çox d şm nl rl  qarşı-qarşıya g lmis , çoxlarına g c n  göstərmiş, kimliyini anlatmışdı. İndi vəziyyət elə bir məqama çatmışdı ki, onun  z n n olumu və ya  l m  sual altında idi. Qara Yuluq Osman Allaha yalvarırdı ki, bütün nəslinin taleyini təhlükə altında qoyacaq bu əməlinin sonluđu yaxşı qurtaraydı. Onu da bilirdi ki, artıq iř iřd n keçmiş, necə deyərlər, söz ađzından  ıxdıđı   n o da sözünün quluna çevrilmişdi. İndi məmləkətdə Əhmədin  z qohumları, onun da x tirini istəyənlər sevinirdilər ki, Qara Yuluq Osmanın sayəsində  hm dl  Qazi Bürhanəddin arasındakı münaqişə qansız-qadasız sovuşacaq. Hətta  hm dl  ayrılıb getmiş hərbi qüvvələr də yenidən geri qayıtmaqla, əslində, mənasız c ngicidaldan qurtulmuş olurdular. Qara Yuluq Osmanın g c , cəsarəti ilə Əhmədin qaytarılıb təzədən divana gətirilməsi, bir növ ađın qaradan, yaxşının pisd n ayrılması demək idi. Bu, məmləkətin  z n n gələcək taleyində də mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdə. Onsuz da müxtəlif tərəflərdən məmləkəti hədələyən xarici qüvvələr az deyildi. Onların bir çoxu Əhmədin nec g cl  bir qəhrəman olduđunu bilirdilər. Əslində, Qazi Bürhanəddin  z  də yaxşı bilirdi ki, əgər Əhmədin hakimiyət   n ođluna rəqib olmaq təhlükəsi olmasaydı, heç Əhmədin bařından bir t k n də  skilm sin  razı olmazdı. Çoxları ona, elə Şeyx Məhyəddin də məsləhət görmüşdü ki, qızı Gülçöhrəni Əhmədə verməyin saraya da, məmləkətin təhlükəsizliyinə də çox böyük təsiri olar. Artıq xarici qüvvələr də Əhmədin h rb i kimi necə q dr t  malik olduđunu bildikl rindən, Qazi ilə qarşılaşmaqdan  ekin rl r.  ks təqdirdə, hərə bir tərəfdən məmləkətin üzərinə diřini qıyayacaqdı. Bəlkə, az müddət i erisində birleşmiş qüvvələr Qazi Bürhanəddinin üzərinə yeriyc k, onu dođulduđu g n  peşman edəcəkdilər. Qazi isə bütün bunları gözlərinin qabađına g tiris  belə, onların hamısından  n betər təhlükə kimi yalnız Əhmədi görürdü. Hətta onun ađlına gəlirdi ki, Əhmədi səssiz-k ys z qaytarmaq   n Gülçöhrəni aradan g t rs n. Dođrudur, Qazi bu hissi q lbine yaxın qoymamışdı. S zarası belə bir yolun olduđunu da onun ađlına Bař əyan salmışdı. Qazi ne e gecə yatmamış, yuxusu ərşə  ekilmışdi. Az qala Allahdan  l m dil m k,  l m  indiki yařamından üstün tutmaq istəmişdi. Həyatının axarı onu gətirib elə bir tərəfə çıxarmışdı ki, ođlunun hakimiy tini v  qızının taleyini qorumađı daha üstün bilmışdi.

Y adına düşürdü ki, qızı təzəcə dil a mıř v  güclü ayaq  st  dayanan, addımlayan vaxtı necə řirin idi. Sonra o necə sürətlə boy atdı, necə dilli-dilav r bir qız oldu...

- N  istəyirsən, qızım?
- Çoxlu şeylər istəyirəm.
- Hər nə istəsən hamısını sənə verərəm.

Qızı qollarını a ıb ətraflı göstərmişdi.

- Bütün bu g rd kl rimin hamısını verərsən?
- Niyy  vermir m ki, qızım, hamısı mənim  limd dir.
- H , onda g n ři ver mənə, - Gülçöhrə demişdi.

Qazi da doyunca g lm ş, sonra da qızının boyunu qucaqlayıb, bađrına basmışdı.

- Yaxşı, b y , boya-bařa  at.
- Necə b y y m, yəni anam kimi olum?

Qazi yenə gülmüşdü. Ancaq başını razılıqla tərptmişdi.

- Hə, anan kimi ol.

- Onda günəşi mənim üçün gətirəcəksən? Mən anam boyda olanda mənim hər şeyim olacaq?

- Əlbəttə, olacaq, qızım. - Qazi qızının saçlarına sığal çəkmiş, əzizləmişdi.

İndi o vaxtdan illər keçmişdi. Qızı böyüyüb boya-başa çatmışdı. Bu əhvalatın təkrarlanması, deyəsən, Qazini utandırır, bütün varlığı ilə özünü sanki ona baxan günəşdən gizləmək istədi. Sanki günəş ona gülmürdü. Günəş onu vədinə əməl etməməkdə, yalançılıqda qınayırdı.

- Bu nə əməldi belə, bu nə işdi belə, - Qazi düşündü. - Bir vaxt mən qızıma göydəki günəşi gətirib verməyi vəd eləmişdim. Amma indi ona öz sevgisinə qovuşmağa belə imkan vermərəm. Gör iş nə yerə gəlib çatıb ki, göydəki günəş də mənə istehza eləyir. Mən o günəşdən utanmağımın ucbatından göyə baxa bilmərəm. Bircə tez gələydi. Bir bəhanə ilə Əhmədi məmləkətin bəlası olmaq təhlükəsindən rədd etsəydim, daha bu dünyada dərdim olmazdı.

...Adamlar vurnuxurdular, hamı bir-birinə dəymişdi. Sevinən də vardı, qəm-dərdə batan da. Əhmədin, Qara Yuluq Osmanın qayıtmağı Qazi Bürhanəddinin daha güclü olmağı demək idi. Hakimiyyət ehtiraslılar indi ona yaxın gələ bilməyəcəkdilər. Ancaq onlar bilmirdilər ki, Qazini nə gözləyir, Əhmədin taleyinə nə yazılıb, Qara Yuluq Osmanın başına nə gələcək.

Göyün üzünü bulud almışdı. Sıx qara buludlar dəstə-dəstə o tərəf - bu tərəfdən həmlə etməkdə idi. Diyarbəkər tərəflərin dağları, təpələri bütövlükdə duman-çiskinə bürünmüşdü. Özü də yoldan keçənin - karvan adamının hamısının təəccübünə səbəb olmuşdu. Hələ heç payız gəlməyib, payızın nəfəsi yetmiş-yetməmiş, yolu, rizi basmış bu duman-çən aləmi bürünmüşdü. Yağış yağacaq, göy guruldayacaq, ildırım çaxacaq, ya bəlkə, sıxsqa yağışa dönəcək? Axırını da döndərəcək qırova, qara. Hələ ki, bunların heç birisi yox idi.

Qazi Bürhanəddin tərəddüdlər içərisində idi. Bilmirdi ki, Əhmədi qəhrəman kimi qarşılansın, yoxsa xəyanətkar kimi?

Qazi həyəte boylandı. Mühafizəçilər elə sıralanmışdılar ki, Qazi Bürhanəddinin bacısı oğlu Əhmədlə Qara Yuluq Osman dairənin içərisində qalmışdı. Ətrafda silahlı adamlar və ən başlıcası, Qara Yuluq Osmanın tanımadığı adamlar qılınc, nizə, oxla silahlanmışdılar. Bircə əmr bes edirdi ki, Qazinin bacısı oğlu Əhməd və o biri bacısı oğlu Qara Yuluq Osman oxlarla dəlmə-deşik olsunlar.

Nə Qara Yuluq Osman, nə də Qazinin bacısı oğlu Əhməd gözünü də qırpmırdı. Qorxu deyilən heç nə bu iki cavan cəngavərin heç hündərinə də yaxın gəlmirdi. Qara Yuluq Osman xüsusilə iddialı idi. O, inanırdı ki, hökmdar onu mütləq qəbul edəcək. Ona görə ki, Əhmədin həyatı üçün zəmin durmuşdu. Bəli, Qara Yuluq Osman qənaətdə inamlı idi, amma Qazi Bürhanəddin də içindəki şübhələrdən hələ qədərincə azad olmamışdı. Ona elə gəlirdi ki, bircə işarə ilə Əhmədi edam ayağından buraxıb, onu Qara Yuluq Osman tərəfə ötürsə, məmləkət məhv olacaq. Ən başlıcası, Qazi Bürhanəddinin məmləkəti olmayacaq və Qazinin məmləkəti olmayacaqdısa, demək, onun üçün bundan sonrakı prosesin heç bir fərqi yox idi. Yaxşı, ya pis.

Qazi Bürhanəddin qərarını elan eləməmişdən əvvəl bütün meydanı nəzərdən keçirdi. Demək olar ki, meydandakıların hamısı onun yaşıdları, ya da ondan cavan nəslin adamları idi. Bacısı oğlu Əhmədin də mənsub olduğu nəslin uşağından böyüyünəcən hamısı burada idi.

Hökmdar ehtiyatlı adam idi. O, bilirdi ki, verəcəyi hökmdən kimlər razı, kimlər narazı ola bilərdi. Qəzəblənənlərin, əlini qılınca atmaq istəyənlərin də

olacağını düşünürdü. Buna görə də kifayət qədər ehtiyat tədbirləri görmüşdü. Həmişə belə tədbirlər bacı oğullarına - Qara Yuluq Osmana və Əhmədə tapşırılırdı. Ən ağır döyüşlərə belə əldə qılınc, atın üstə cəsərlə yeriyən Qazi Bürhanəddin bir dəfə də olsun gözlərinin önünə qara qorxu gətirməmişdi. Çünki bilirdi ki, Qara Yuluq Osman da, Əhməd də - biri sağında, biri solunda onun təhlükəsizliyini göz bəbəyi kimi qoruyur. Bunları düşünəndə Qazi Bürhanəddinin canından bir od qalxdı. Bəlkə də ilk dəfə ağına gəldi ki, indi verəcəyi əmrin gücünə onun çarxı çevriləcək. Amma başqa yol da görmürdü. Əgər Əhmədi aradan götürməsəydi, orduda ikitirlik yaranacaq, qüvvələr nisbəti pozulacaqdı. O zaman bircə yol qalırdı: Gülçöhrəni Əhmədə vermək. Hökmdar isə, dünya dağılsa da, bunu etmək istəmirdi. Çünki bu əməl göz görəsi hakimiyyətin dağılması demək idi. Yəni öz əli ilə hakimiyyəti Əhmədə verməli olardı. Bunu istəmirdi, çünki bu hakimiyyəti, bu səltənəti öz qüdrətinə qazanmışdı. Baxmayaraq ki, qayınatasından almışdı. Əslində, almamışdı. Dağılmaqda olan hakimiyyəti bərqərar etmişdi. Qazi ona sadıq qüvvələrin ayıq-sayıq olduğunu bir də nəzərdən keçirdi. Meydanda heç kimin səsi çıxma bilməzdi. Axır ki, qərara gəldi. O, hökmünü verməli idi...

Qazi Bürhanəddin hökm elədi: - Mən dinin fitvasını almışam. Hər kim ölkənin, məmləkətin mənafeyinə qarşı çıxarsa, hər kim dövlətin hakiminə qarşı çıxarsa, o, xain elan olunur.

Kütlə səsini çıxarmadı. Elə bil camaatın üstünə su ələnmişdi. Bayaقدan nə qədər adam Allaha yalvarırdı ki, Qazi Bürhanəddin öz bacısı oğlu Əhmədi bağışlasın. İndi bir insandan, bir kimsədən səs çıxmırdı. Əhmədi çox istəyən adamların hamısı sanki yox olmuşdular.

Əhməd sükuta qərq olan adamların heç birinə tərəf baxmırdı. Dünya-ələm onun gözündə heç nə idi. Allaha yalvarırdı ki, bircə Gülçöhrəsi bu insanların arasından qabağa çıxsın, gözünə görünsün. Gülçöhrənin gözlərinə baxsın. Hələ ki, Gülçöhrəni görə bilmirdi. Düşünürdü ki, onu bu meydana gətirən Qazi Bürhanəddinin qılıncı sevginin, məhəbbətin önündə gücsüz olacaq. Həmin anlarda gözləri ilə onu bura gətirən xalası oğlu Qara Yuluq Osmanı axtarırdı. Qara Yuluq Osman tərəddüllər içərisində idi. O, hələ də inanmırdı ki, Qazi Bürhanəddin verdiyi sözə belə xilaf çıxır. Axı o, dayısına inanmışdı. Dayısı da ona demişdi ki, əgər Əhmədlə birgə mənim ordumda yürüşə razı olsan, biz sərhədlərimizdəki bütün rəqiblərimizi yenə bilirik.

... Əhmədin sağından, solundan yapışmış adamlar onu iri gövdəli kötüyün yanına gətirdilər. Sonra da onu döndərərək meydanla üz bəz dayandırdılar. Böyükdə, yan tərəfdə başıcağmal, iri çuxalı ruhani dayanmışdı. Əlində də qara, qalın bir kitab. Hələ Əhməd gətirilməmişdən uca səslə o kitabdan nə isə oxuyurdu. Aradabir kitabı qapayıb, "Amin" - deyirdi. Bütün meydan da təkrarlayırdı: «Amin». Meydan "Amin" səsi ilə uğuldayırdı. Bir anlığa Gülçöhrəyə elə gəldi ki, mücdəhidin əlindəki kitabdan oxunan müqəddəs ayələr və o "Amin" sözü Allahın hökmü kimi gücə çevriləcək, qüvvəyə dönəcək, yenilməz bir pəhləvan olacaq, qabağa yeriyəcək. Əhmədin qollarını arxadan bir-birinə bağlayan qandalları qırıb atacaq. Vaxt ötürdü. Allah kəlamı adlanan sözlər də cansız nəfəs kimi havaya uçurdu. Nə pəhləvan olurdu, nə də bir təsir göstərə bilirdi. Hələ ki, meydanda hazırlıq işləri görülürdü və bu da o demək idi ki, Gülçöhrənin qəlbində yalvardığı, ricalar elədiyi Allahın özü də kara gəlmirdi. Birdən Gülçöhrə elə düşündü ki, Allah yatıb, yuxuya gedib, bu meydanda baş verənlərdən xəbəri yoxdur. Necə ola bilirdi ki, hər zaman hər yerdə gözü olan Allah bu meydandakı allahsızlığı görə bilməsin? Gülçöhrənin əli heç yerə çatmırdı. Bir kimsə də onun hayına-harayına gəlmirdi. Elə onu da

yandırıb-yaxan bu idi ki, necə ola bilər onun ürəyini sinəsindən çıxarıb meydana edam ayağına çəksinlər, o da bu dörd divarın arasında qalsın. Gülçöhrə əlini sol döşünün üstünə apardı. Çırpıntıları hiss eləyirdi. Yox, Gülçöhrə bununla barışmırdı, onun ürəyi meydana idi. Necə olur-olsun o, Əhmədin yanına getməli idi. Əlini bayaqdan dağılmış saçlarına atdı və elə bir qıyaya çəkdi ki, çığırtdan daş-divar da sirkələndi. Dünya-aləm gözündə qaraldı, başı fırlandı və necə yığıldığını bilmədi...

Hökmdar hələ meydana gəlməmişdən əvvəl Qara Yuluq Osman onun nə qərar verəcəyini anlamışdı. Artıq başa düşmüşdü ki, Qazi Bürhanəddin qəzəb qılıncını sıyıb. Heç şübhəsiz, o, Əhmədin bu gün, bu meydana camaatın gözü qarşısında edam hökmünü verəcək. Qara Yuluq Osman anladı ki, gücsüzdür. Hökmdarın yanına getmək, onunla axırıncı dəfə üzbəüz gəlmək, ona yalvarmaq, minnət eləmək istəyirdi. Təki Əhmədi edamdan qurtarmaq mümkün olsun. Axı, xalası oğlunun təzədən hökmdarın hüzuruna gətirilməsinin bütün babalı onun boynunda qalmışdı. Əgər Əhmədə zəmin durmasaydı, Əhmədi inandırmasaydı, o, bu gün bu meydana əli-qolu bağlı, ixtiyarı əlindən alınmış bir vəziyyətdə - ölümün önündə gücsüz, köməksiz qalmazdı. Belə olan halda kimin nüfuzundan, köməyindən istifadə etmək olardı? Qara Yuluq Osmanın ağına gəlirdi ki, o, Şeyx Məhyəddinə müraciət eləsin. Onun hökmdarın yanındakı hörmət və nüfuzundan istifadə ilə bəlkə, Əhmədi ölümdən qurtarıb, lap zindana atmalı olsalar da, heç olmasa canını qoruyub saxlamaq olardı. O da, Qara Yuluq Osmanın ağına gəlirdi ki, əgər Şeyx Məhyəddin bir işıq, bir xilas yolu görsəydi, özü bu barədə Qazi Bürhanəddinlə danışardı. Bəlkə, Qara Yuluq Osmanın təvəqqesinə ehtiyac qalmadan, Şeyx Məhyəddin özü Qazi Bürhanəddinlə belə bir söhbət edərdi.

Qara Yuluq Osman gözünü Baş Əyana zillədi. Baş Əyanın sanki çiçəyi çirtlamışdı. Sevincini heç cür gizləyə bilmirdi. Hərçənd ki, hökmdarın niyyətini bilən bütün saray əhli yasa batmışdı. Hökmdarın oğlu Əhməd də bir küncə çəkilməmiş, dərdəndən və xiffətdən büzüşüb qalmışdı. Gülçöhrənin də ağır vəziyyətdə olduğu xəbəri artıq hamıya yayılmışdı. Amma Qazi Bürhanəddin üçün bütün bunların əhəmiyyəti və dəyəri yox idi. Dayısının yaxınlığına gedə bilməyən Qara Yuluq Osman aralıdan-aralıya olsa da, onun dediklərini eşitmişdi: «Məmləkətə, taxt-taca xəyanət eləyənin... aqibəti budur». O, Baş Əyana tabe olan mühafizə dəstəsini yarıb, meydanın yuxarı başında əyləşmiş dayısına çatmaq istədi. Ancaq bunun ağılsız bir düşüncə olduğunu həmin andaca anladı. Çünki özünə tabe olan qüvvələrin hamısının yaraq-əsləhəsi alınmışdı. Qara Yuluq Osman gücsüz olduğunu anlayırdı. Hələ edamın vaxtına var idi. Gün günorta yerinə qalxandan sonra hökmdarın fərmanı icra olunacaqdı. O vaxta qədər meydanın yuxarı tərəfində qoyulmuş taxt-tacın yanından hökmdarın etibar elədiyi, əslində, hökmdara sadıq yox, ona yaltaqlanan, yarınan adamların bir-bir, növbə ilə tutuquşu kimi ötmələrini camaat dinləməli idi. Onlar növbə ilə yuxarıya qalxır, hökmdarın şəninə təriflər yağdırır, canına dualar eləyir və son nəticədə verilən fərmanın nə qədər ədalətli və doğru olduğunu təsdiqləyirdilər. Kütlənin isə cıncırı çıxmırdı. Baş Əyanın özünə tabe olan qüvvələri, eləcə də toplayıb meydana gətirdiyi adamlar da ağızlarına su alıb durmurdular. Hər çıxışçıdan sonra hökmdarın ünvanına "ömrü uzun olsun, taxt-tacı taraz olsun, Allah üstündə yar olsun", - deyə qışqırıqlarla cavab verirdilər, münasibətlərini bildirirdilər. Qara Yuluq Osman bilirdi ki, hökmdarın bütün mühüm tədbirlərində Şeyx Məhyəddin də iştirak edir, ancaq burada gözünə dəymirdi. Geriyə çəkildi, kənara çıxdı. Qabağına çıxan saray əhlindən etibarlı olanın birini yanladı:

- Nə əcəb Şeyx Məhyəddin gözə dəymir? - soruşdu.

- Bəs bilmirsən, hökmdarın qızının vəziyyəti ağırdır?!
- Necə, Gülçöhrəninmi?
- Bəli, bəli, Gülçöhrə bəyimin halı çox pisləşib. - Saray əhlindən olan adam ötüb getmək istədi. Qara Yuluq Osman onun qolundan tutub saxladı.
- Bir dayan görüm, indi haradadır?
- İçəridə, sarayın şəfaxanasında.
- Şeyx Məhyəddin də onun yanındadır?
- Bəli, - saray əhlindən olan adam sözünü qısa elədi və dönüb getdi.
Qara Yuluq Osman tez özünü içəri saldı. Saray qulluqçuları, Gülçöhrənin anası da burada idi. Şeyx Məhyəddin özündən getmiş, halı pisləşmiş qızın böyründə əyləşmişdi. Görünür, ona dərman vermişdi, ayılmağını gözləyirdi.
Qara Yuluq Osman içəri keçib Şeyxə təzim elədi. Şeyx də başı ilə onun salamını aldı. Astaca Şeyxə işarə elədi ki, bir tərəfə çəkilsin.
- Şeyx, Allah səni salamat eləsin, nə yaxşı ki, sən varsan.
- Ay oğul, var olanın əlindən bir iş gəlmirsə, bunun nə faydası? - Şeyx sanki Qara Yuluq Osmandan utanmış kimi başını aşağı saldı.
- Şeyx, bu qızın dəva-dərmanla nicat tapacağına inanırsan?
- Onun nicatı Əhmədin xilasidir, oğul.
- Bəs indi necə olsun? - Qara Yuluq Osman əlacsız-əlacsız soruşdu. - Bəlkə, Qazi Bürhanəddinlə bir də danışasan.
- İndi o, kimsəni qəbul eləmir.
- Bəs qızının belə ağır vəziyyətdə olduğunu bilsə necə? - Qara Yuluq Osman axırıncı imkan kimi bu vəziyyəti də əldən buraxmaq istəmirdi.
- İndi ona bu xəbəri kim apara bilər?
- Bəlkə, sən Gülçöhrənin anasına deyəsən, Şeyx?
Şeyx yenə gümansız-gümansız çiyini çəkdi:
- Nə deyim, bəlkə də... - dedi.
- Şeyx, sən vaxtı itirib, fürsəti ötürmə, hökmdarın xanımını göndər onun yanına, qoy vəziyyəti desin.
Şeyx Gülçöhrənin anasını yanına çağırdı. Qara Yuluq Osman da burada idi. Elə onun yanındaca xanıma müraciət elədi.
- Özün görürsən ki, qızının vəziyyəti necədir...
- Görürəm, Şeyx, Allahdan aşağı ümidimiz sənədir - Gülçöhrənin anası nicat kimi Şeyxə baxdı. O, az qalırdı ki, Şeyxin çuxasının ətəklərindən öpsün. Şeyx əlini qaldırıb onu sakitliyə dəvət elədi. Sonra da asta-asta dilləndi:
- Xanım, sən bilirsən ki, Gülçöhrənin nicatı Əhmədin canının salamatlığındadır. Buna da ancaq hökmdarın fərmanını dəyişməklə nail olmaq olar.
- Şeyx, özün görürsən ki, indi heç kimi onun yanına buraxmırlar. Mən neyləyim?
- Mühafizlərə deyən ki, hökmdara çatdırırsınlar, qızı can üstədir. Son dəfə qızını görmək istəyirsə, gecikməsin.
Hiss olunurdu ki, xanım da hökmdarı çağırmağa cəsarət eləmir. Onu da yaxşı bilirdi ki, belə anlarda bir kimsə hökmdara yaxın gedib bir söz deyə bilməz. Yaxına getmək istəyəni onsuz da Baş Əyanın ixtiyarında olan mühafizlər buraxa bilməzdilər. Bunu Qara Yuluq Osman da yaxşı bilirdi.
- Xanım, ümid birəcə sənədir. Bəlkə, sən özün də bu edam səhnəsinə baxmaq adıyla hökmdara yaxınlaşa bilərsən.
Xanımın da rəngi qaçdı. Bunun da iki başı vardı. Hökmdar qaydanı pozduğuna görə bir kimsəyə asanlıqla güzəşt eləməzdi. Ola bilərdi ki, elə xanımın özünü də qəzəbinin qabağına verib, oradan birbaşa zindana göndərsin. Ana qəlbi iki odun arasında qalmışdı. Canının qorxusu heç ağılına

da gəlmirdi. Gedərdi, ancaq qaydanı pozduğuna görə onun özünü birbaşa zindana atardılar, Gülçöhrəsi də kimsəsiz və köməksiz qalardı. Oğlu Əhməd də bu barədə nəse deməyin mənası yox idi; qan iyi gətirən fərmanın xəbərini eşidən kimi sarsılmış, nə edəcəyini bilmədən qapı-bacanı bağlayıb hücrəyə çəkilmişdi. Bir kimsəni eşitmək istəmirdi. Axır ki, Şeyx xanımı inandırmaq üçün:

- Xanım, doğrusunu Allah bilər, sən indi hökmdarın yanına gedə bilməsən, qızının sağ-salamat qalmasına bir kimsə təminat verə bilməz. Onsuz da ayılsa da, intihar edər, yaşamaqdansa, həlak olmağı üstün tutar.

Qara Yuluq Osman aradan nə qədər vaxt keçdiyinin fərqiində olduğunu bildirmək üçün xanımı tələsdirdi.

- Bizim burada dayandığımız hər an Gülçöhrənin ölümünü yaxınlaşdırır. - Bəlkə də Qara Yuluq Osman Gülçöhrə əvəzinə Əhməd demək istəyirdi. Ancaq Gülçöhrənin ölümünü deməklə xanımı bir qədər də tələsdirmək və onu hökmdarın yanına tez göndərmək, bir sözlə, Əhmədi ölümdən qurtarmaq istəyirdi.

Xanım dönüb üzünün qanı qaçmış, gözləri yumulu, çarpayıda hərəkətsiz qalmış Gülçöhrəsinə baxdı. Dönüb Qara Yuluq Osmanı, Şeyx Məhyəddini bir də süzdü. Bununla demək istəyirdi ki, lap mənim canımı alın, ölümə məni göndərin, ancaq qızımı xilas edin.

Həmin anlarda meydana buraxılmayan bir ana iqamətgahdan xeyli aralı bir həyətdə fəğan eləyirdi, saclarını yolub yellərə verirdi, dırnaqları ilə üzünün dərisindən şırım açmışdı. Qızıl qan içindəydi. - "Vay, oğlum, Əhməd", - deyirdi, nə burada Gülçöhrənin anasının dilsiz fəryadlarını eşidən var idi, nə də o yanda Əhmədin anasının az qala Allahacan yetən ah-naləsinə cavab verən.

Qara Yuluq Osmanın əli qılıncının qəbzəsindən tutmuşdu. Əgər bu daş-divarda bir çarə görseydi, qılıncı ilə daşı yarar, divarı dağıdardı. O, qəbzəsindən sıxdığı qılıncı ilə hökmdarın düşmənlərinə qarşı üz-üzə gələndə, bir kimsənin ona cəsərlə qılınc qaldıracağına inanmamışdı. Nə atdığı nizə boşa çıxmış, nə də endirdiyi qılınc qabağında bir qalxan dayanmışdı. Onun cəsəreti də, gücü də, fəhmi, fərasəti də məmləkət əhlinə yaxşı məlum idi. Amma indi gücsüz idi. İçinə yığılmış qəzəb gözlərində şimşək kimi çaxdı:

- Get, xanım, vaxtı itirmə, yoxsa, Əhmədin ölümü ilə Allahın qəzəbi bu sarayı yerlə-yeksan edər.

Xanım yaydan çıxmış ox kimi onların yanından keçdi. Az keçməmiş mühafizlər qapını açıb, hökmdarı içeri buraxdılar. Şeyx Məhyəddin usta tərpenib Qara Yuluq Osmandan təvəqqe elədi ki, bir tərəfə çəkilsin. Yoxsa, bu hökmdarı daha da qəzəbləndirər.

Qara Yuluq Osman bir tərəfə çəkildi. Hökmdar düz Şeyx Məhyəddinin üstünə şığıdı:

- Nə olub, Şeyx, sən bilmirsən ki, mən fərmandayam?

- Bilirəm, hökmdar. Onu da bilirəm ki, qızın can üstədir. Mən istədim ki, vəziyyətinin necə olduğunu öz gözlərlə görəsən. Axı, hər bir insanın ölümü Allahdan olsa da, cavabdehi yenə biz insanlarıq.

- Gülçöhrənin halı niyə pisləşib? İndi necədir?

- Buyurub baxa bilərsən.

- Bunun dərdi nədir?

- Hökmdar, mən eşqin, sevginin insanların başını necə ucaltdığını size demişdim.

- Yadımdadır, demişdin. Ancaq mən nə demişdim?

Şeyx Məhyəddin dinmədi. Hökmdarın qəzəbinin qarşısında susmağı üstün tutdu. Hökmdar Şeyxin dinmədiyini görüb özü dilləndi:

- Mən də demişdim ki, eşqin, sevginin cilovunu buraxsan, insanı dəli eləyər, çöllərə salar.

Şeyx başını qaldırıb, Qazini yaxşı-yaxşı süzdü. Baxışlarında tənə və kinayə yox idi. Təəssüf var idi sadəcə... Yəni ki, lirik qəzəllər ustası olan, sevgini min-bir dillə tərənnüm edən insan necə belə qəzabnak ola bilər sevgiyə qarşı. Hökmdar qızına tərəf getmədi. Amma əvəzində Şeyxə dedi:

- İndi nə məsləhət bilirsən?
- Əgər hökmdarın fərmanı qüvvədə qalsa...
- Hə, nə olacaq?

Hökmdar Şeyxin sözünü kəsdi.

Şeyx gördü ki, hökmdarla daha məsləhət təriqində danışmağın yeri yoxdur:

- Özün bilirsən, hökmdar, ancaq mən deməyi özümə borc bildim, - dedi.
- Nəyi?

- Onu özümə borc bildim deyəm ki, əgər hökmdarın fərmanı qüvvədə qalsa, Allahın qəzəbinə gələrək.

- Sən bilmirsən ki, hökmdar yerdə Allahın kölgəsidir? Mən hökmlərimi Allahın adı ilə verirəm.

- Bilirəm, hökmdar, ancaq Allahın adı ilə verilən hökmlərin də bir həddi var, yoxsa...

- Yoxsa, nə olar?

- Yoxsa dünya dağlar, - Şeyx Məhyəddin dedi və dönüb halsız uzanan qızın yanına getdi.

...Meydan aram olmuşdu. Hamı sakitlik içində hadisələrin hansı axarda gedəcəyini gözləyirdi. Heç kimin səsi çıxmırdı. Bir tərəfdə - edam xəbərini eşidib gələn adamlar toplanmışdı. Onlar üçün, bəlkə, heç Əhmədin kimliyi belə maraqlı deyildi. Onlar şəhərin elə bir zümrəsi, elə bir təbəqəsi idi ki, heç hökmdardan, onun məmurlarından da asılı deyildilər. Onların əksəriyyəti sənətkarlar, qonşu ərazilərdən edam xəbərini eşidib gələn köçərilər idi. Əslində, onlar bu edam xəbərini eşidib meydana gəlməkləri ilə edam tamaşasının sadəcə görücüsü də deyildilər. Onlar həm də kimin haqlı, kimin haqsız olmasının da marağında idilər. Fitva sahibinin oxuduğu nitqin nə demək olduğunu dinləyənlər, sadəcə, hökmdarın özünün sözü kimi qəbul etmək istəyirdilər. Bəli, yuxu deyildi. Burada heç keçmiş zamanlardakı kimi oğurluq və quldurluğa görə cəza tədbiri də nəzərdə tutulmamışdı. Əslində, qonşu ərazilərin, kənd-kəsəklərin camaatını da bura çəkib gətirən belə bir hiss idi ki, öldürülən adam oğru deyil, öldürülən adam quldur deyil, öldürülən adam bir kimsəyə zərər yetirməyib. Bəs onda onu nə üçün edam edirlər?

İndi edam başlayacaqdı. İnsanın başı kötük üstünə qoyulub kəsiləcəkdi. Özü də bir oğrunun, bir quldurun yox, bir namərhəm üzünə baxanın yox... Söhbət hökmdarın bacısı oğlundan gedirdi. Hökmdarın - Qazi Bürhanəddinin bacı oğlu Əhmədin ölümündən, edamından söhbət gedirdi. Bir az keçəcək, qaraağac kötüyünü edam yerinin ortasına çəkəcəklər. Bir az da keçəcək, hökmdarın bacısı oğlu Əhmədi edam kötüyünün yanına gətirəcəklər. İş də ondan ibarət olacaq ki, məmləkətə, ölkəyə, insanların namusuna, xalqın mənəvi varlığına ən müxtəlif tərəflərdən xəyanət eləmiş adamların görk yeri edam kötüyü olacaq. Bütün bunların hamısı o demək idi ki, bu dünyada hər insan övladının öz çiyində çəkəcəyi bir yük var. Bu, ağıl, idrak yüküdür. Gərək bu yükü şərəf və ləyaqətlə, ağıl və idrakla daşıyasın. Əgər sən harada doğulduğunu, hansı xalqın içində böyüdüyünü unudursansa, onda bu dünyanın cəzasından qurtula bilməzsən. Əsas odur ki, gərək ömrünü elə yaşayasın ki, bu dünyanın qanunları ilə axirət qanunları bir-birini tamamlasın.

Səni axirət qanunları mühakimə eləyəndə bu dünyanın qanunları haray salıb qışqırıq salmasın ki, bu, düz deyil. Demək, insan övladı Vətəninin, millətinin, xalqının təəssübünü o dərəcədə çəkməyi özünə rəva bilsin ki, bir zaman kimsə qabağına durub «sən səhvsən, sən yalansan» - deyə bilməsin. Kənardan bu mənzərəni seyr edən Varis içində qaynayan etirazları boğa bilmirdi. O, düşüncəsindən keçən hər nə var idisə, hamısını yığmalayıb bir daşa çevirmək, Qazi Bürhanəddinin başına çırpmaq istəyirdi. Əlbəttə, Varis dinə bilməzdi, çünki hələ bir gün əvvəl Şeyx Məhyəddinlə - ustadı ilə aralarında söhbət olmuşdu.

- Ustad, gözümüzün qabağında çox ləyaqətli gənc, igid döyüşçü, gələcəyin qüdrətli sənətkarı mühakimə olunur, biz isə onun taleyinin necə olacağını bilmirik.

- Doğrudur, mənim Varisim - Şeyx Məhyəddin «mənim Varisim» sözünü elə dedi ki, Varis bilmədi ki, Şeyx onun adını deyir, yoxsa onu varis kimi gördüyünü etiraf eləyir. - Unutma ki, insanlar sahib olduqları mənəvi özlərinin əbədi mülkü bilirlər. Elə bilirlər ki, nəyə sahib olurlarsa, əbədi olaraq onun sahibdirlər.

- Şeyx, onda belə çıxır ki, bu məmləkət də, bu yer-yurd da, elə bizim hamımız da... - Varis sözünün gerisini deməyə çəkindi. Amma Şeyx Məhyəddin onun nə demək istədiyini, əslində, danışmazdan da qabaq bilmişdi. Ona görə də sağ əlini ustalıqla yuxarı qaldırdı:

- Bir dayan, - dedi.

Varis də mübahisə eləmək fikrində deyildi. Onu maraqlandıran o idi ki, məsələnin nə yerdə olduğunu bilsin, işin kökündən xəbərdar olsun. Əslində, məsələnin mahiyyəti Varisin düşüdüklərindən də çox dərində idi. Varis üçün qəribəsi bu idi ki, hökmdar öz qızını bacısı oğlu Əhmədə nəyə görə vermir? Bax, bunu anlaya bilmirdi. Şeyx Məhyəddin də Varisə birbaşa izah eləmək istəmirdi ki, Qazi Bürhanəddin qorxur qızını Əhmədə verməyə. Varisə çox qəribə gəlirdi: «axı, burada nə var? Hökmdarın qızı Gülçöhrə hökmdarın bacısı oğlu Əhmədi sevir. Lap yaxşı, qoy bir az da artıq sevsin. Bəs niyə hökmdar buna narazı olmalıdır?». Amma bu yazıq Varis onu bilmirdi ki, qızının bacısı oğlu Əhmədə sevgisini bilən hökmdarı yerindən oynadan nədir.

Heç şübhəsiz, Şeyx Məhyəddin məsələnin kökündən xəbərdar idi. O bilirdi ki, Qazi Bürhanəddin bacısı oğlu Əhmədlə ömrü boyu doğmalarıyla, yaxınlıqla, istəklə davranmağı çox istəyirdi. Qazi Bürhanəddin yaxşı bilirdi ki, Əhməd qədər qüdrətli, güclü bir sərkərdəni bir daha tapmayacaq. Amma hakimiyyət qorxusu onun ürəyini daşa döndərmişdi.

Varis dördgözlə ətrafa baxırdı. Fitva səbəbini dinləyərək belə nəticəyə gəldi ki, əgər Şeyx Məhyəddin bu edam mərasimində iştirak eləmərsə, əgər Şeyx Məhyəddin öz varisinə - Varisin özünə «bu mərasimə bax, məsələnin məğzini gör» - deməyibsə, demək, verilən fitvada da, göstərilən hökmdə də şübhə yeri var.

Varis hökmdarın hökmü də - bütün bunların hamısı bir tamaşadır, bir görüntüdür.

Ustadı deyəndə ki, - ay oğul, sən o meydana getmə, - Varis bununla razılaşmamışdı. Ustadı da Varisin xətrinə dəyməmək üçün etiraz eləməmişdi. Əslində, Şeyx Məhyəddin düşünmüşdü ki, cəhənnəm olsun bu dünyanın gəldi-gedəri. Qoy bizim zəmanəmizin insanları da bilsinlər ki, bu dünyanın necə haqq-hesabları var. İnsanlar hakimiyyət, var-dövlət, sərvət naminə ən qorxulu üsullə necə əl atır. Sahib olduqlarını qorumaq üçün necə dəhşətli vasitələrdən istifadə edirlər. Bu yolda oğlundan keçmək, qardaşını öldürmək, doğmalarını məhv eləmək nədir ki, qızının sevgisini ayaqlamaq çətin ola.

Varis meydana yığılan insan kütləsinə tərəf baxırdı. Anlaya bilmirdi ki, bu adamlar, bu qədər insan yığınağı hökmdarın bacısı oğlunun  l m n  sevindir, ya sevindir.

- Ay Allah, bu necə bir qəribə mühitdir? - Varis d ş nd . Bilmək olmur ki, bu adamlar hökmdarı çox istəyir, ya istəmir. Əgər d n n gəlib soruşsaydın ki, sənin bacıoğlun Əhmədin bir t k n  kəsmək istəyirik, onda hökmdar onun başıni bədənindən  z rdi. Amma indi bütün məmləkətin əhalisini hökmdar buraya yığıb. Hamısı g rs n ki, o,  z bacısı oğlunu necə edam eləyir.

Varis məəttəl qalmıřdı. Ağına sığırdırmırdı ki, ədalət hakimi kimi tanınan Qazi Bürhanəddin heç nəyin üstündə bacısı oğlunu edam etdir r.  unki camaat arasında deyilirdi ki, Əhmədin yeganə günahı hökmdarın qızını sevm yidir, vəssalam.

...Əhmədin qolları arxa tərəfdən baėlanmıřdı. Gözlərini də qara bir  rt kl  baėlamıřdılar. Onun gözlərini qara  rt kl  baėlayanda demiřdi:

- Mənim gözlərimi baėlamayın.

- Yox, insan  z  l m n  görə bilməz.

- Axı, nəyə görə görə bilməz?

- Ona görə ki, insanın  z  l m n  görə bilməyi günahdır, - bu sözləri onu edama aparmaq  c n hazırlayan adamlar demiřdilər.

- Necə ola bilir ki, günahsız insanı edama məhkum eləyən heç bir günah dařımır, - bunu da Əhməd demiřdi.

Əlbəttə, həmin məqamda Əhmədi edama hazırlayan adamların heç biri dilindən bir kəlmə də qaçırmamıřdı. Əhməd də onların s ssizliyin  v  yazıqlığına baxıb heç nə dem miřdi. Amma bir az sonra edama aparılan Əhməd g z n  qara örtük baėlayana  z tutub soruřmuřdu:

- Son anda səndən bir söz soruřuram.

- Yaxşı, soruř görüm, n  istəyirsən.

- D z n  de, ömrün boyu bircə k r  sevmis n?

 rt y  əlində tutub Əhmədin qabaėında dayanan adamın elə bil ki, alnının ortasına ox dəydi. Sarsıldı, s ntirl di, geriye  kildi. Bir də ir liye gəldi, n  deyəcəyini bilmədi. Əhməd onun dalbadal s yriy n sifətinə baxdı. Bir anda təkrar-təkrar d yiř n gözlərinin ahənginə baxdı. Bir az keçəndən sonra onun gözlərinin necə dolduėunu gördü. Əhməd ondan ikinci dəfə n  isə soruřmaq istəmədi. İstəyirdi ki, gözlərini baėlayan bu adamın hansı d ř nc d  olduėunu, hansı ist kd  olduėunu hiss eləsin, duysun.

Əhmədin edam yerinə aparıldıėını g r nd  Qara Yuluq Osmanın onu xilas etmək cəhdlərinin bořa çıxdıėını, elə  z n n də etiraz eləmək, Əhmədi ölümdən xilas etmək naminə yeni cəhdlər göstərməyən də mənasız olduėunu hiss elədi. Sanki  li-qolu bořaldı, yanına d řd . Ümidi yerdən-göydən  z lm řd . Q f s  salınmıř řir kimi gərginliyi boėa bilmirdi, i erid n vurnuxurdu. N  qədər  z n  sakit göstərməyə, hadisələrə seyirçi bir nəzərlə baxdıėını göstərməyə  alıřsa da, d z  bilmirdi.

 z  qara  rt kl  baėlanmış cəllad aėzı par-par yanan, hərdən G n řin iřiėi d ř nd  ř alari əks etdirən qılıncı o yan-bu yana çevirir, sanki tələsirdi. Bařına baėlanmış x susı qara örtüyün ikic  deřiyi vardı. Həmin o deřikd n cəlladın  l m yeyən gözləri iřıldayırdı. Edam kötüyünün  st n  bařı qoyulmuř m hkumu soyuqqanlıqla, sanki meř d n bir aėac budaėını k s c k kimi edam eləyirdi.

C llad Qəməlinin neçə illik c lladlıq təcrübəsi vardı. Hələ bir dəfə də olsun edamın qaydasını pozmamıř,  li titr m miřdi. C lladlıėa məxsusi seçib gətirmişdilər onu. İri gövdəli, h nd rboylu, qolu zorlu bir cavan idi. D y ř t l r arasından seçilmişdi. Endirdiyi qılıncın zərbəsi az qala qalxanı da b l rd . Elə

Qazi Bürhanəddinin özünün gözü qabağında döyüşdə məharətini göstərmişdi. O da Baş Əyanı çağırıb, tapşırırdı ki, döyüşdən sonra bu cavan sağ qalsa, onun yanına gətirsinlər.

- Adın nədir, cavan?
- Adım Qəməlidir.
- Haralardansan?
- Diyarbəkrin yuxarı tərəflərindən, - Qəməli cavab vermişdi.
- Atan-anan nə işlə məşğul olur?
- Anam xalçaçdır, xalı toxuyur, toxuduğu xalıları satır, ailəmizin dolanışığına kömək eləyir.
- Bəs atan?
- Atam da bəyliyin ixtiyarında olan adamdır. Təqsirkar adamların salındığı cəza evinin rəisidir.
- Bəs sən bu döyüşçülük sənətini haradan öyrənmişən?
- Qılınc çalmağı, at sürməyi atamdan əxz eləmişəm.
- Var olsun o ata ki, belə cəsəətli, igid böyüdü. Bəs neçə ildir orduda xidmət eləyirsən?
- Beş ildən yuxarıdır. İki il də xidmətdən sonra evimizə qayıdıb, evlənmək, ev-eşik sahibi olmaq, ata-anama yardımçı kimi sakit bir həyat yaşamaq fikrindəyəm.

Qazi Bürhanəddin xeyli dinməmişdi. Oğlanı bir də süzmüşdü. Onu buraya nə məqsədlə çağırıldığını düşüncəsində götür-qoy eləmişdi. Fikirleşirdi ki, birdən məsələni açıqlasa Qəməli razılaşmaz. Qazinin düşündüyü işin öhdəsindən gələsi adamlar uzun müddət sarayda təcrübəli adamların yanında olur, onlardan təlim alır, müəyyən vədişlər qazanırlar. Xüsusilə gerek belə adamların iradəsi möhkəm olsun, güclü-qüdrətli olsunlar. Ən başlıcası, kövrək adamlar belə iş üçün yaramırlar. Cəlladın ki qılıncı sıyranda əli titrədi, başı bədəndən bir zərbəyə ayıra bilmədi, demək, ondan şah cəlladı çıxmaz. Beləsi vəzifəsini icra edəndə bircə qüsura yol verdisə, onda adamların üreyində cəlladdan çox, hökmdara qəzəb, nifrət kini yığılar. Beləsi gerek hər edamda daha qətiyyətli olduğunu, daha güclü olduğunu öz əməli ilə təsdiq eləsin. Qazi Bürhanəddin yan tərəfdə dayanmış Baş Əyana dedi:

- Bu cavanın ailəsini tapın, mənim adımdan hər cür kömək göstərin. Bir qayğıları olmasın. Ayda bir dəfə də ailəsi ilə görüşməyə şərait yaradın. Hələlik bir gün bəs eləyər. Sonralar onun istirahət günlərini artırmaq da mümkündür.

Baş Əyan hökmdarın məqsədini qədərincə bilməsə də, sövq-təbii, uzun illər Qazi Bürhanəddinin yanında olduğundan, onu müşahidə etmək, məqsədini gizləyərək, örtülü şəkildə fikirlərini bildirməkdə gələcək üçün hansı plan qurduğunu, demək olar ki, tamam-kamal öyrənmişdi. Hiss eləyirdi ki, hökmdarın məqsədi bu cavanı sarayda saxlamaq, ona mühüm bir iş tapşırmaqdı. Elə bu sarıdan da bir az dalağı sancmışdı. Qorxurdu ki, bu cavan döyüş məharətini bacarmağından başqa, savada sahib olmuş olsun. Həmişə savadlı, istedadlı gəncləri, cavanları özünə təhlükə hesab etdiyindən, belələrinin Qazi Bürhanəddinin gözünə görünməməsi üçün ciddi-cəhd göstərirdi. Həmin nigaranlığı elə indi də baş qaldırmışdı. Amma buna Qazi Bürhanəddinin sualı son qoydu:

- Qəməli, sən de görüm, oxuyub - yazmağı bacarırsan?
 - Xeyr, mənim hökmdarım, bu xoşbəxtlik mənə qismət olmayıb.
- Hökmdar cavabdan məmnun qaldı. Bunu Baş Əyan da hiss elədi. Demək, bu oğlan nə karəçi olur-olsun, gələcəkdə ona heç bir təhlükə törətməyəcəkdi. Qəməli savad almağı, oxumağı bacarmasa da, bu keyfiyyəti insanda xoşbəxtlik kimi təsəvvür edirdi. Adətən, savadlı gənclər qəddarlıqdan kənar

olur, təbiətlərində bir kövrəklik, yumşaqılıq özünü göstərir. Qazinin də bildiyi bu idi ki, belələri məqsədə yaramırlar. Burası da var ki, Qəməli savadsız idi. Oxudan - kitabdan kənarda qalmışdı. Onu məqsədəuyğun hazırlamaq elə də çətin olmayacaqdı. Bir işarə ilə yaxına gələn mühafizlər Qəməlini bir qədər kənara çəkдилər, dayanıb gözlədilər. Hökmdar təzədən Baş Əyana tərəf baxıb dedi:

- Necə bilirsən, hörmətli Baş Əyan, bu cavan bizim cəllad Abbasəlini əvəz eləyə bilərmə?

- Düşünürəm ki, hökmdarın fəhmi onu aldatmaz - Baş Əyan cavab verdi.

- Hə, elədi, özün bilirsən ki, Abbasəli artıq kardan düşməkdədir. Bir azdan sonra... - Qazi Bürhanəddin sözlərini tamamlamadı. Ancaq Baş Əyan özünə borc bildi onun fikirlərini davam etdirməyi.

- Hə, doğrudur, hökmdar, bir azdan sonra onun əli titrəyəcək. Ən pisi də odur ki, bir boyuna iki zərbə endirməli olacaq. Bu da ki, hökmdarın fərmanına xoş olmayan münasibət yaradar. Hökmlərin dəqiq və yerində icrası hökm sahibinin nüfuzunun bir qədər də yüksəlməsinə xidmət edər.

- Onda sən bu cavanla bağlı tapşırıqlarımı yerinə yetir. Gündəlik məşqlərində gözün olsun. Aradabir mən özüm də yoxlayacam. Özün bilirsən ki, əvvəlcə onun iradəsini möhkəmləndirmək gərəkdir. Qan tökmək, insan öldürmək onun üçün gərəkdir o qədər asan olsun ki, əli titrəməsin, gözü səyriməsin.

- Baş üstə, hökmdar.

- Unutma ki, gərəkdir ata-anası da nigaran qalmasın, oğulun sarayda xidmət eləməyi ata-anaya fərəh gətirməsə, onda o bizə sədaqətlə xidmət eləməz. Hər şey nəzərdə tutulduğu kimi olsa, biz tezliklə, yaxın bir iləcən Abbasəlini əvəz edəcək cəlladımızı gözümüzün qabağında görə bilərik.

Daha örtülü heç nə qalmadı. Baş Əyan hökmdara rəsmi qaydada təzim edib, çıxdı. Mühafizlərin və Qəməlinin yanından keçəndə onlara da arxasınca gəlmələrini tapşırırdı.

Qəməli nazik yaş ağac şivlərini kəsməkdən başladı. Doğrudur, ona belə xırda iş tapşıranda o qədər də xoşlanmamışdı. Heç hökmdarın məqsədini də bilmirdi. Get-gedə vəziyyət dəyişməyə başladı. Bir gün ərzində aşpazxanada işləniləcək ərzaq üçün ayrılan toyuq-cücəni, sonralar qoyun-keçini, daha sonralar iribuynuzlu heyvanları kəsməyi ona həvalə elədilər. Amma bu kəsmək işi də çox davam eləmədi. Tezliklə ona sifariş elədilər ki, heyvanların başını balta ilə bir anda üzsün. Qəməli buna da təəccüb qalırdı. Axı, heyvanı kəsməyin, xüsusilə əti yeyiləsi heyvanın halallıq üsulları vardı. Heyvan yerə yığılır, ayaqları bağlanır, başı qibləyə tutulur, kəsim duası oxunur, sonra da «Bismillah» deyilib bıçaq heyvanın başına çəkilir... Qəməli ona təklif olunan kəsilmənin qeyri-adiliyini görəndə etiraz eləmiş: «Mən günaha bata bilmərəm», - demişdi. Bu zaman cəlladlıq təlimçiləri ona başa salmışdılar ki, ordu üçün hazırlanan yeməyi sən deyən qayda ilə icra eləmək mümkün deyil. Bu da Qəməlinin ağına batmışdı. Get-gedə Qəməli özü də hiss eləyirdi ki, varlığında bir dəyişiklik yaranır, canlılığın ölümü, qanın şorlanıb axmağı onun üçün adi bir mənzərəyə çevrilirdi. Elə bil hiss edirdi ki, daşlaşır, onda ətrafa seyirçi bir təəssürat yaranır. Ən ağır qan tökmələrdə belə, təlimçinin zarafatına zarafat, gülüşünə gülüşlə cavab verirdi. Bundan sonra daha ciddi mərhələ başlanır. Ayrı-ayrı təhlükəli adamların səssiz-səmirsiz aradan götürülməsi işlərinə də cəlb edilir. Onun güclü əllərinin arasında ölüm hökmü verilmiş adam bir anda canını təslim eləyir. Dəmir kimi barmaqlar öldürülməli olanın boğazından yapışır. Az keçməmiş insan qaralır, boğulur, dili ağızından çıxır, heydən düşürdü. O da cansız cəsədi yerə buraxır. Yaxud başı

kəsilməklə edama məhkum olunanları da öldürəndə onun əlinin titrəməyi bir tərəfə, heç gözləri də səyrimirdi. Olurdu ki, edam elə zindanın bir küncündə icra olunurdu. Hansı qayda ilə edam olunmağın tapşırığına uyğun, Qəməli vəzifəsini çox layiqincə yerinə yetirirdi. Əgər ölümə məhkum olunanın qarnı cırılmasına fərman verilmişsə, onda məhkumu oturduğu vəziyyətdə divara bağlayıb, əllərini-ayaqlarını açıq qoyurdular. Qəməli də, tapşırığa əsasən, bıçağı məhkumun qarnına ilişdirib aşağı çəkirdi, məhkum tökülən bağırsaqlarını əlləri ilə qucaqlayıb, yerindəcə canını tapşıırırdı.

Beləliklə, Qəməli öz peşəsinin sadıq quluna çevrildi. Daha insan olmaq heç onun yadına da düşmürdü. O, təzədən qayıdıb insan olmağı heç istəməirdi də. Əvəzində dəfələrlə hökmdardan ənamlar almışdı. Sarayın izzətli-hörmətli adamlarından birinə çevrilmişdi. Hərdən vaxtı olanda küçüyə, bazara çıxanda, görüb-tanıyanlar qarşısına çıxanda süzürdü onu. Doğrudur, çoxları bilmirdi ki, o, hökmdarın cəlladıdır; meydan edamlarında, demək olar ki, həmişə onun başı bağlı olar, ancaq gözləri görünərdi. Hər halda, kimlərsə onun cəlladlığını hiss eləyirdi. Belələri ona vahimə ilə baxır, sanki onun gözlərini görməklə qorxu və təlaş keçirir, tez də ondan aralanırdılar.

Qəməlinin ailəsi yaxşı yaşayırdı. Qoca ata-anasına kənd-kəsəkdə hörmət göstərirdilər. Bəs necə? Axı onların oğlanları hökmdar qulluğunda idi. Bir qayda olaraq, işi haqqında evinə, ailəsinə bir kəlmə də olsun danışmırdı. Amma get-gedə bir qaraqabaqlıq yaranmışdı xasiyyətində. Çox əhatəli söhbətlərə qoşulmurdu.

Bütün bunların hamısı olub-keçmişdi. İndi onun hüsurunda bütün məmləkətin rəğbət bəslədiyi Əhməd dayanmışdı. Əhmədi kötüyün yanına gətirdilər, kötüyün qabağında diz çökməyə məcbur elədilər. Əvvəlcə çökmək istəməirdi. Şeyxə təklif eləmişdilər ki, onun yanına getsin. Günahlarının bağışlanması üçün Allaha dua eləməyi tövsiyə eləsin. Amma Şeyx xəstələndiyini bəhanə eləyərək evdən çıxmamışdı. Fikri də qəti idi. Daha qorxu-hürküdən keçmişdi. Lap hökmdarın adamları gəlib onu hökmdarın əmrini yerinə yetirmədiyi üçün edam eləsəydilər, bıçağı boğazına dirəyib öldürməklə hədələsəydilər də meydana gedəsi deyildi. Bunu Qazi Bürhanəddinə dedilər, Qazi yerindən tərpənmədi də. «Hökmdarın üzünə ağ olub, məmləkətinə xain çıxan, qiyam başçısı olan şəxsin günahını heç Allah da bağışlamır», - demişdi.

Əhmədi edama gətirənlər təkid elədilər ki, başını kötüyün üstünə qoysun. Amma ha çalışdırsa da Əhməd bu tələbi yerinə yetirmədi. Daha təkid eləmədilər. Qəməlinin işarəsi ilə kənara çəkildilər. Qəməli qılıncın dəstəyindən ikiəlli yapışb başıboyu yuxarı qaldırmışdı. Təzəcə ovxarlanmış qılınc havanı üzüyuxarı yardı və bir anda üzüaşağı endi. Əhmədin açıq boyuna çatmış qılınc axırncı dəfə parıldadı və bir anda baş bədəndən ayrılıb, kötüyün o tərəfinə düşdü. İki nəfər Əhmədin ayaqlarından tutub, cəsədini sürüyə-sürüyə bir tərəfə, başqa birisi də başını əlində tutduğu dəri torbaya atdı.

Əhmədin damarlarından fışqıran qan süzülməyində idi. Qoşa qan izi elə bil ki, hansısa qaranlıq bir gələcəyə yol açırdı. Birdən sanki Qazi Bürhanəddin ayıldı.

- Qara Yuluq Osman hanı? - qətiyyətlə soruşdu. Amma Qara Yuluq Osmanı gördüm deyən tapılmadı.

Əhmədi edama aparının çiyinə atdığı qara, kiçik şal örtüyünü görəndə, Qara Yuluq Osman başa düşdü ki, Qazi Bürhanəddinin fikri qətidir. O, axşamdan bəri dəfələrlə təşəbbüs göstərmişdi ki, Qazi ilə təzədən görüşsün. Ancaq yaxına buraxmamışdılar. Doğrudur, bu da Qara Yuluq Osmanı

q z bl ndirmiş, az qala m hafizbaşı ile qılınc savaşına  ıxmalı olmuşdu. M hafizbaşının yalvarışlı nəzərlə "axı, mənim günahım yoxdur" deməsi onu sakitl şdirmiş və yalnız bundan sonra əlini qılıncın dəstəyindən   kmışdi. Onsuz da ətrafda dayanan m hafiz  il rin də ömrü tabe olduqlarını və onlarda da bir günahın olmadığını bildiyindən, Qara Yuluq Osman geri d nm li olmuş, gecəni s h r c n yatmamışdi. G z n  yuman kimi edama aparılan Əhməd gəlib dururdu q nş rində:

- Axı, mən g lmirdim, Qara.

- Dođrudur, bütün günahlar məndədir.

- Mən heç də elə düşünmürəm, günahı da s nd  görmürəm.

- Başıqa kimin günahı ola bilər?

- Sənin, bizim, hamımızın. - Əhmədin bu cavabı onu bir qədər də t acc bl ndirdi. Nəyə görə Əhməd günahı kims d  yox, hamıda görürdü?

- Bəlkə, a ıq danıšanas, Əhməd? Necə yəni hamımızın?

- Bəli, günah hamımızını. Qazi Bürhanəddinin yolunda  l m  gedənlərin, onun uđrunda savaşıanların, ona xidmət el y nl rin hamısının günahı var.

- Demək, günah bizim inamımızdadı. Əgər bu inamımız olmasaydı, elə səninlə mən - Qazi Bürhanəddinin iki bacısı ođlu  ld  qılınc dəfələrlə  z m z  ölümün ađzına atıb onu qorumazdıq.

- Əlbəttə, biz onu qorumasaydıq, Başı əyan kimi yırtıcıların caynađında parça-parça olardı.

- Dođrudur, Əhməd - Qara Yuluq Osman təsdiqlədi, sonra da s z n  davam elədi. Ancaq bir məsələ də var. Axı, biz yalnız Qazi Bürhanəddinin uđrunda yox, həm də dođulub, b y d y m z torpađın uđrunda vuruşmuşuq. Onu yađılardan, yadlardan qorumuşuq.

- Dođrudur, Qara Yuluq Osman, haqlısan sən.

Bir xeyli sükut oldu. N  Qara Yuluq Osman, n  də qarşısndakı Əhmədin xəyalı dinib-danışmadı. Aradan n  qədər vaxt keçdiyini Qara Yuluq Osman hiss eləmirdi. Amma g z qapaqları da bađlanmırdı. Qaranlıđa zill nib qalmışdı. Hərdən bir uzandıđı yerdə təngnəfəs olurdu, ürəyi d y n rd . Nəbzi sürətlə vururdu. Qalxıb yerinin  st nd c  oturdu. Fikrindən keçirdi ki, qılıncını siyirib elə buradanca qapıya çıxsın. Qara Yuluq Osmanın fikri qarışırdı. Savaşıa qalxmaq, Qazi Bürhanəddinin  st n  yerim k istəyirdi. Onun iqamətgahına qədər qarşıasına kim  ıxsaydı, hamısını qılıncdan keçirməyə hazır idi. Təki  z n  Qazi Bürhanəddinə yetirə bil ydi. He  tərəddüd eləmədən qılıncı onun başının ortasından endir r, onu iki şaqqaya ayırdı. Ancaq belə eləmək mümkün idimi? O, irəliyə yeri y  bilərdimi?  z n  Qaziyə çatdıra bilərdimi? Elə yarı yoldaca kiminləsə  zb z savaşıdıđı halda başqa bir m hifiz cinin kənardan atdıđı nizə onun k r yinin arasından keçib, sinəsindən çıxmazdı mı? Yox, bu, ađıllı yol deyildi. Belə olduđu halda onsuz da Əhmədin  l m n  fərman verilib, onun  z  də öldürülür v  Qazi da Başı  yanın fitvasına aldanıb, verdiyi f rmanın uđurlu icrasına təntənə ilə baxardı. Eləcə də niyyətlərini ustalıqla gizl y n Başı əyan çox asanlıqla onun əvəzinə ođlunu hərbi qüvvələrə komandan təyin eləyər. Bundan sonra onun  z n n hakimiy t  gedən yolu a ıladı. Yəqin ki, Başı əyan taxt-tacı Qazinin əlindən alıb hakimiyəti qəsb etdikdən sonra Qazinin bütün n slini yer  z nd n sil c kdı. Təbii ki, belə olduđu halda Qara Yuluq Osmanın da, Əhmədin də bütün yaxınları, dođmaları qılıncdan ke iril c kdı. Allah bilir ondan sonra Başı əyan bu torpađın, məmləkətin başına daha hansı fəlakətləri g tir c kdı.

- Sən ruha inanırsan, Əhməd, necə bilirsən, ruhumuz bizdən sonra yaşıyır mı?

- Qara Yuluq Osman, unutma ki, əgər ruhumuz bizdən sonra yaşamasaydı, onda insanların keçmişlə bağlı bütün yaddaşları beyinlərdən silinirdi.

- Hə, demək, onda biz ona görə keçmişdə olan yaxşılıarı yadımızdan çıxara bilmirik. Yaxşı olan nə varsa, hamısına ona görə ehtiramla yanaşırıq ki, yaddaşımız bizə hakimlik edir. Yaddaşımız isə ruhun varlığının təsdiqidir.

- Başqa sözlə, yaddaş elə bizim ruhumuzdu. Doğrudur, Əhməd, elə belədir.

- Bununla nə demək istəyirdin, Qara Yuluq?

- Heç... onu deyirəm ki, gərək sən ölümünə qənşər mərdliklə gedəsən. Ruhunun mənim canımda yaşayacağına inanasan.

- Bilirəm, Qara Yuluq, mənim bu dünyada iki istəklim var idi. Əlbəttə, bunun biri sənsən. Biri də... - Əhməd sözünün davamını gətirmədi.

Qara Yuluq Osman onu kimi nəzərdə tutduğunu anlasa da, istəyirdi ki, Əhmədin öz dilindən bu adı eşitsin. Əlbəttə, bəlkə də sonuncu dəfə.

- Hə, odur, - Əhməd sözünə davam elədi. Ancaq yenə ad çəkmədi.

- Kim? Kimi nəzərdə tutursan? - Qara Yuluq Osman soruşdu.

- Sən yaxşı bilirsən ki, Gülçöhrə mənim varlığım idi. Bəlkə də, məni edama gətirən ən böyük güc ona olan sevgim, heç olmasa onu bircə dəfə görmək istəyim olub.

Qara Yuluq Osmanın gözləri doldu. Ovucları ilə kipriklərinin arasına dolmuş yaşı sildi. Elə bil ki, gözlərindən bulaq açılmışdı. Əlləri göz yaşından islandı, başını ovuşdurdu. Bilmədi ki, nə qədər ağladı, amma hiss elədi ki Əhmədlə xəyali danışığından sonra xəyli sakitləşdi. Elə beləcə də oturmuş vəziyyətdə divara söykəndi. Sanki vaxt dayanmışdı. Gecə nə vaxt qurtaracaqdı, harda qurtaracaqdı, bunu bilmirdi. Elə beləcə, bu ağır düşüncələrin içərisində divara söykəkli halda, deyəsən, bir balaca yuxulamışdı. Artıq səhər açılırdı.

...Hələ gecənin əlaqədarlığından əyalətin hər tərəfinə çaparlar getmişdi. Bəyliyin mərkəzi iqamətgahının da hər tərəfinə carçılar Qazi Bürhanəddinin hökmünü oxuyub, adamları xəbərdar edirdilər. Hamı meydana çağırılırdı. Belə meydana çağırılmalar ildə bir neçə dəfə olurdu - Qurban bayramında, Novruz bayramında və bir də edamlarda. Qəribə idi ki, insanlar edam tamaşalarına Qurban və Novruz bayramlarında olduğundan daha çox gəlirdilər. Doğrudur, insanların üzündə sevinc olmurdu. Adamlar bir qədər vahiməli görünürdülər. Elə bil ki, hər kəs meydana can atmaqla, gəlib dünyanın axırını görmək istəyirdi. O dünyanın ki, ondan dördəlli yapışmışdılar. Bu dünyada əbədi qalacaqlarını düşünürdülər, ancaq edam yerinə gəlməklə sanki görmək istəyirdilər ki, insanların sevdiklərini bir hökmdar fərmanı ilə necə əldən almaq olar. Bü gün də hamı yaxşı bilirdi ki, Əhmədin böyük və bağışlanmaz günahı onun məmləkətə, taxt-taca xəyanəti deyil, hökmdarın qızını sevməsi, onunla evlənmək istəməsidir. Qara Yuluq Osman insanların meydana necə axışacağını, onların bu meydanda baş verəcəklərə tamaşa edəcəklərini indidən gözlərinin qabağına gətirirdi. Onu da başa düşürdü ki, hamıya məlum olan həqiqəti bircə adam da dilinə gətirməyəcək. Heç kimin cəsəreti çatmayacaqdı ki, dillənib həqiqəti, hökmdarın haqsızlığını onun üzünə desin və insanlar da yerdən cəsəret edib bir kəlmə deyə biləcək adama - əgər beləsi olsaydı - yenə tərəfdar çıxmayaqdılar. İnsanların gözü qarşısında hökmdarın ədalətsiz, haqsız hökmü icra olunacaq, Əhmədin boynu vurulandan sonra, onun fısqıran qanına baxacaqdılar. Edamdan sonra hökmdarın fərmanına görə Əhmədin başı meydandakı hündür ağacın başına keçiriləcək, cəsədi də elə həmin ağacın dibinə atılacaqdı. Hökmdarın

f rmanından asılı olacaqdı ki, Əhmədin bir-birindən ayrı olan başı v  bədəni neçə gün o meydanda qalacaq.

Yox, belə allahsızlığa davam gətirmək olmazdı - Qara Yuluq Osman d ş nd . Səhər aılar-aılmaz, lap elə meydana  z adamlarına, yaxınlarına xəbər eləyər, kimsəyə bildirm d nustalıqla yavaşı-yavaşı  kil rdi. Orduda olanlar ordudan ayrılar, əyalətin mərkəzində onun ixtiyarında olan hərbi dəstələr də  yal td n çıxmağa hazır vəziyyətdə olmalıdırlar. Onun qapısının ağızında həmişə  n yaxın adamları keşik çəkirdi. İki-bir,  -bir -  mir  sg r, Lətif bəy, İlyas ağa indi qapının ağızında dayanmışdılar. Qara Yuluq Osman paltarını geyib, müsəlləh olduqdan sonra qapıya çıxdı. Yuxarıda Allah, aşığıda sakit-sakit uyuyan insanlar. Daha başıqa bir kimsənin səsi- n  yox idi.

İlyas ağanı yaxına çağırdı. Gecənin necə keçdiyini, təzə bir xəbərin olub-olmadığını, hökmdarın sarayından kiminsə bir x b rl  kənara çıxıb-çıxmadığını soruşdu. Sonra da İlyas ağa ilə birlikdə  mir  sg rin v  Lətif bəyin yanına gəldi. Səhər aılmaqda idi. Ancaq Ay da batmamışdı. Bütün parlaqlığı ilə ışığı saırdı. Bir tərəfdən iri qara bulud layı Ayın  z n  tərəf s r n rd .

- H , n  deyirsiz, neyləyək? - Qara Yuluq Osman bir-bir silahdaşlarının  z n  baxdı.

Hər    müntəzir dayanmışdı. Amma İlyas ağa cavab verdi:

- Komandan, biz heç nədən qorxmuruq.

Qara Yuluq Osman gördü ki, bu silahdaşları onu necə inamla s z r. Onların da gözlərindən bir qətiyyət yağırdı.

- Heç bir müzakirəyə vaxt yoxdu, İlyas ağa, sən tez Rəhim bəy K yl n , Zaman ağanı v  Azadxahı tap. Biz edamdan bir az əvvəl, bəlkə lap tez adamlarımızla birgə burdan ıxacağıq.

- Hansı tərəfə? - bu dəfə  mir  sg r dilləndi.

- Tərəfi sonra müəyyən edərik, ancaq Diyarb krd n   aac o tərəfə vadinin yanındakı bulaq başında, qədim inarın yanında görüşərik. Yaxşı olar ki, işinizi ehtiyatlı tutasız; adamlar nəzəri çox cəlb eləməsin. Hamınız  mir  sg r  tabesiz, qalan bölmələrdə də hamı  z yerində olacaq.

Əmir  sg r başı düşdü ki, Qara Yuluq Osman  z n  sadıq qüvvələri, məhz  z rəhbərliyi ilə ayrı-ayrı döyüşlərə apardığı v  eləcə də təlim keçdiyi dəstələri nəzərdə tutur. Bu dəstələrin də başıları məlum idi. Elə həmişə döyüş planlarını müzakirə elədiyi bu adamlar, yəni  mir  sg r başıda olmaqla - Lətif bəy, İlyas ağa, eləcə də süvari dəstələri ilə ad çıxarmış Rəhim bəy Köylünün, Zaman ağanın v  Azadxahın hər biri  z işini bilən döyüşçülər idi. Onlar d st başılıqda da kifayət qədər təcrübə toplamış çevik hərəkət ustaları idilər. Ayrı-ayrı döyüşlərdə Qara Yuluq Osmanın tapşırığı ilə bu cavan süvari döyüşçülərin hər biri qızılquş kimi düşmənin cinahlarına t pillir, sürətlə cəbhənin arxa tərəfindən həmlə edir, düşmən arasında axnaşıma yaradırdılar.

Qara Yuluq Osman bilirdi ki,  z n  sadıq qüvvələri, bu altı igidin hər birinə tabe olan ayrı-ayrı y zl k atlı dəstələrini, ola bilsin ki, sonuncu n f rin c n  l m gözləyir, ancaq o düşünürdü ki, ədalətli adam daha haqlı olar, daha güclü olar. Onun n də cəsarət edib belə bir tapşırıq üçün qərara gəlmişdi.

...Qara Yuluq Osman yaxındakı tərəfdarlarına işarə elədi. Meydan hələ də uğuldayırdı. Adamlar da bir ucdan g lm kd  idilər. Qara Yuluq Osman hiss elədi ki, Qazi Bürhanəddin sanki dünya-aləmi unudub, bütün diqqətini meydana verib. O, yaxınları ilə bir-bir insanların arasından çıxanda heç kim hiss eləməmişdi.

Əhmədin başı bədənindən ayrılarda gün əyilməkdə idi. Qazi Bürhanəddin sanki yuxudan ayılıb, Qara Yuluq Osmanın meydanda olmadığını görəndə dalağı sancdı.

...Bu vaxt artıq Qara Yuluq Osmanın dəstələri əyalətin mərkəzindən üç ağaclıq məsafədə idilər...

Əyalətin mərkəzindən üç ağaclıqda - vadinin yuxarı tərəfində adamların cəmləşmək imkanı olan bir yer Əmir Əsgərin diqqətini cəlb eləmişdi. O da öz növbəsində Lətif bəyə görüşəcəklərini demişdi. Beləliklə, xəbər İlyas ağaya çatdırılmış, o da Qara Yuluq Osmana görüş yerini bildirmişdi. Qara Yuluq Osman da, öz növbəsində, Rəhim bəy Köylüyə və Zaman ağaya tapşırıqları verməli olmuşdu. Azadxah isə, məsələnin nə yerdə olduğunu, elə əvvəldən bilirdi. Çünki Azadxah həmişə Qara Yuluq Osmanın ətrafında hərlənər, bir növ, onun təhlükəsizliyini qorumağa çalışırdı. Öz vəzifəsini, öz işini qaydasında aparmağa çalışsa da, hər vaxt Qara Yuluq Osmanın yaxınlığında olmaq ona xüsusi nəşə verirdi. Hətta onu da görürdü ki, Qara Yuluq Osmanı istəməyən, onun qanını içməyə hazır olan kimsələr var ki, yağlı dillərini işə salıb hər vaxt Qara Yuluq Osmanın böyür-başında hərlənir, imkan düşəndə Qara Yuluq Osmandan öyrəndiklərini, eşitdiklərini tez Baş Əyana çatdırardılar. Qisası, Azadxah, həm Qara Yuluq Osmanın təhlükəsizliyini qorumağa çalışır, həm də onun ətrafında daha yuxarıların toxuduğu torların ilgəyi kimin əlindədi, bunu gözdən-nəzərdən qaçırmazdı. Vəziyyətin qəlizləşdiyi məqamlarda Azadxah həmin andaca qabağa durar, hiylələrin, kələklərin kimdən gəldiyini, hansı hadisələrdən qaynaqlandığını Qara Yuluq Osmana çatdırardı. Daha doğrusu, Qara Yuluq Osman mətləbi anlamayanda, məsələnin dolaşmağının kökünü bilməyəndə, suallı nəzərlərlə bu yaxın silahdaşlarının bir-bir gözlərinə nəzər yetirərdi və onda Azadxahın dili açılardı.

Qara Yuluq Osman həmişə tərəkəmə-dırnağa sədaqət nümunəsi olan bu insanın kimliyi haqqında düşünərdi. Hətta istəyərdi ki, bir vaxt imkan olan kimi onun bir tərəfini bütövlükdə qoruyan Rəhim bəy Köylünün, Zaman ağanın və Azadxahın bu yerlərə necə gəlib çıxdıqlarını da onlardan bir ətraflı soruşsun. İstəklərinin, qayğılarının nədən ibarət olduğunu bilsin. Amma uzun illər idi ki, nə Rəhim bəy Köylü, nə Zaman ağa, nə də Azadxah, heç biri Qara Yuluq Osmana yanaşıb orduda sədaqətlə qulluq eləməklərinin əvəzində heç nə istəməmişdilər. Doğrudur, Qara Yuluq Osman nə Zaman ağanın, nə Azadxahın haradan gəlib orduya qoşulmaqlarının kökünü yetərinəcə bilməsə də, Rəhim bəy Köylünün Arazqırağından, Xudafərin üstündən olmağını bilirdi. Onu da bilirdi ki, Zaman ağa da, Azadxah da Rəhim bəy Köylü ilə birgə gəlib orduya qoşulmuş və Qazi Bürhanəddin uğrunda bütün döyüşlərdə can fədakarlığı ilə vuruşmuşdular. Sonralar Rəhim bəydən eşitmişdi ki, elə Zaman ağa da, Azadxah da Rəhim bəy Köylünün gəldiyi Qarabağ tərəflərdəndir. Deyəsən, Zaman ağa elə Qarabağ tərəflərdən keçib gəlmişdi. Azadxah da Qarabağın bəri üzündən onlara qoşulmuş, uzun müddət yol keçmiş, ayrı-ayrı yerlərdə baş girmiş və nəhayət, Qazi Bürhanəddinin ordusuna, lap bir az da dəqiq desək, Qara Yuluq Osmanın özünə tuş gəlib, onun dəstəsinə qoşulmuşdular. İndi hadisələrin elə vaxtı idi ki, Qara Yuluq Osman çox təəssüf eləyirdi; indiyəcən ona bu qədər sədaqətli olan bu dəstəbaşılardan həyatı, taleyi ilə maraqlanmayıb. Onların hansı qayğılarla yaşadıklarından xəbəri olmayıb. İndi hadisələrin belə kəskin şəkildə almasından sonra sağ və sol cinahlarda, cəbhənin ən ağır yerlərində döyüşməkdən çəkinməyən bu igidlərin sədaqəti Qazi Bürhanəddindən çəkinmədən, ölüm qorxusuna sinə gərərək, onunla birgə əyalətdən çıxmağa

cəhd göstərən, bir sözlə, Qara Yuluq Osmanın uęrunda  l m  getməyə hazır olan bu adamların bu qədər fədakarlıq,  l m qorxusuna üstün gəlmək c sar tl ri də onu k vr ldirdi.

Qara Yuluq Osman çoxlarına yaxşılıq etmiř, çoxlarını qanadının altına   kmiiđi.  yal tin adlı-sanlı, varlı-karlı adamlarının çoxu onun sayəsində ev-eřik sahibi olmuř, mülk-mal qazanmiiđi. Amma son günlərdə görürdü ki, bu adamların heç birisi onun g z n  dəymir. Səbəbi də bu idi ki, artıq əyalətin hər tərəfinə Qazi Bürhanəddinin bacısı oęluna, yəni Qara Yuluq Osmana soyuq münasibəti haqqında söz-söhbət yayılmiiđi. Hamiya məlum idi ki, Əhməd edam olunacaq,  ld r l c k. Əhmədin  l m  kimdə r ęb t doęurmayacaqdısa, hamısına hökmdar ř bh  ilə baxacaqdı. Belələri, lap elə gözünün iřıęı, doęması olsa belə, Qazi Bürhanəddinin gözündən d ř c kdı. Hökmdarın gözündən d řm k - Allahın gözündən d řm k idi belələrinin gözündə. Bu bir ne e günün i erisində Qara Yuluq Osman ətrafında olan sıxlařmanın necə seyr ldiyini yaxşı görürdü. Bir g z  Qazi B rhan ddində olan adamlar Qara Yuluq Osmanın tərəfində olsa belə, axırda bir fayda verm y c kl rini elə bəri bařdan bəyan edirdilər. Qara Yuluq Osman onu da görürdü ki, onun x trini istəyən adamların sayı onun qarřısını k s c k adamlarla müqayisədə heç də az deyil. Qazi Bürhanəddinin bütün divanı, divanın tərəfdarları olanlar, ordunun böyük əksəriyyəti, heç ř bh siz ki, Qara Yuluq Osmanı m dafie etm y c kdı. Bəli, bu, böyük kəmiyyət idi. Qara Yuluq Osman isə, bir strateq, h rb i kimi yaxşıca görürdü ki, say tərkibi etibarı ilə Qazi Bürhanəddinin g c  çox olsa da, fədakarlıq, inamla d y řm k baxımından güc sahibi olanlar onun t r find dir. Doęrudan - doęruya, n   mir  sg r, n  Lətif bəy, n  İlyas aęa kimi s rk rd lərini, d y ř ustalarını əvəz edən, yaxud onların qabaęına çıxa biləcək güc sahibləri Qazi Bürhanəddinin tərəfində yox idi. Qara Yuluq Osmana bir az da inam verirdi ki, məmləkətin təhlükəsizliyini qorumaq   n yıęılmıř, toplanmıř, birl řmıř qüvvələr onun h rbd  formalalařmıř, hərb elmini bilən qoçaq d st bařılarının qabaęında dayana bilməyəcəklər.  sas o idi ki, bu adamlar Bař  yanın f ndgirliyindən, hiyl sindən qədərincə xəbərdar idilər. Onlar yaxşı bilirdilər ki, Bař  yan Qazi Bürhanəddinə axıracan sədaqətli olana oxřamır. Hamiya aydın idi ki, Bař əyan imkan d ř n kimi çox asanlıqla Qazi Bürhanəddinin  z n  tələyə salacaq, bir yol ilə onu aradan götürməyə  alıřacaqdı. Əslində, ayrı-ayrı adamların bu ř bh ləri tamamilə doęru idi. Bař əyan istəyirdi ki, Qazini elə bir yolla tələyə salsın, onu elə məhv eləsin ki, əyalətin adamları, lap Qazi Bürhanəddinin doęmaları, ailə üzvləri onun bařına bəlanın haradan gəldiyini qətiyyən bilməsinlər. Bař əyan da Qazinin oęlu Əhmədin himayədarı kimi hakimiyyəti  l  alsın. Hakimiyyəti əlində elə möhkəm saxlasın ki, Qazinin ailə üzvləri, lap elə oęlu da, t hl k sizlikl rin  görə Bař  yana minnətdar olsunlar, ondan razı qalsınlar. Bař əyan d ř n rd  ki, hər hansı məqsəd   n ardıcıl mübarizə aparırsansa, məqsədin n  qədər qara niyyətli olsa belə, onu g r k xalqa xeyirxah libasında göstərə biləsən. Ona görə də Bař əyan iřl rini elə qurmaq istəyirdi ki, xalqın gözündə Qazi Bürhanəddinin xeyirxahı kimi tanınsın.

* * *

...Qara Yuluq Osmanın yoxluęunu, ona yaxın g l  bilməyən adamların bir çoxunun gözlərindəki qorxu və vahim ni g r n Qazi Bürhanəddin qeyzl  qıřqırdı:

- Bař əyan, hardasan?

Bař əyan tez yaxına gəlib təzim elədi:

- Eřidir m, hökmdar. Mən hər vaxt sənin qulluęundayam.

- Necə qulluğumdasan ki, Qara Yuluq Osman və onun tərəfdarları meydanda gözümə dəymir.

- Mən də bunu sezmişəm, hökmdar.

- Bəs onda mənə niyə deməmişən?

- Hökmdar, mən adamlarımı göndərmişəm. Onun harada olduğunu öyrənib, səhih məlumat almaq istəyirdim. İstəyirdim ki, hökmdara məsələnin nə yerdə olduğunu dəqiq söyləyim. Ona görə bir qədər gecikmişəm.

- Sən dəqiq məlumat öyrənib mənə çatdırıncan Qara Yuluq Osman bütün məmləkəti özünə tərəf döndərəcək. - Qazi Bürhanəddin qəzəbini yenib sakitləşmək istədi. İstədi ki, qəzəbi ilə ətrafında qalan bu biveç adamları - yalnız qarınlarını və ciblərini güdən adamları da özündən narazı salmasın. Yaxşı bilirdi ki, qarşidan gələn qorxunun müqabilində Baş Əyan elə həmin andaca başını və var-dövlətini qurtarmaq naminə yaxasını kənara çəkər.

- Mən neyləyim, hökmdar? - Baş Əyan yazıq-yazıq dilləndi. Özündə güc tapıb dillənə bilməsə də üç dəfə təzim elədi.

Qazi Bürhanəddin artıq işin işdən keçdiyini, Baş Əyanın günahlı olub-olmadığının fərqinə varmadı. Ona kinayəli baxıb, - bir yuxarı bax, - dedi. Həmin andaca Baş Əyan Qazinin önündə dimdik durdu. Qazinin gözlərinin içinə baxdı. Qazi Bürhanəddin bir xeyli onu süzəndən sonra yumşaq və bir az da məhrəm səslə dilləndi:

- İndi nə gözləyirsən? - Gözləyirsən ki, Qara Yuluq Osman bizdən ayırdığı qüvvələrlə birgə üstümüze yerisin?

- Bu bizim axırımız olar ki, hökmdar?!

- Bəs onda bilmirsən ki, dayanmağa vaxt yoxdur?

- Başa düşürəm, hökmdar, əmrini gözləyirəm.

- Bütün qüvvələri cəm elə. Özün də ordunun başında dur. Mən özüm də rəhbərlikdə olacağam. Sübh tezdən biz Qara Yuluq Osmanı təqib etməliyik. Ona nəfəs almağa, güc toplamağa imkan verməməliyik.

Baş Əyan diqqət eləyib gördü ki, hökmdar Qara Yuluq Osmanın ölüm fərmanını vermədi. Demək, hökmdar istəyir ki, Qara Yuluq Osman diri tutulub, onun hüzuruna gətirilsin. Bunun da mənasıydındır; Qara Yuluq Osman döyüşdə öldürülseydi, xalq Qaziyə nifrət eləmiş olacaqdı.

Baş Əyan hesabını götürmüşdü. O, Qara Yuluq Osmanı mühasirəyə almalı, onun adamlarını qırıb-çatmalı, qanlarını su yerinə axıtmalı idi. Qara Yuluq Osman döyüş meydanında tək-tənha qalıb, mühasirə ilə tərksilah olunmalı, qolları arxadan bağlanmalı, əsir götürülməli, Qazinin hüzuruna gətirilməli idi. Bundan sonrası Qazi Bürhanəddinin öz işi idi. Onu necə danışdıracaq, ona hansı cəzaları verəcəkdi. Bəlkə elə onu məcbur edəcəkdi ki, bütün xalqın qarşısında diz çöküb, Qaziyə yalvarsın, ondan bağışlanmasını istəsin. Qazi usta adam idi. Hər işin təhərini yaxşı bilirdi. Camaatın qarşısında Qara Yuluq Osmanı tamam-kamal alçaldacaq, sonra ona rəhm etdiyini bildirəcək, bəlkə də, zindəndə ikən onu zəhərləməklə ölümə sürükləyəcəkdi. Bununla da, Qara Yuluq Osman adamların yaddaşından silinib gedəcəkdi. Qazi da hörmət-izzətini qoruyub saxlayacaqdı.

Əslində, Baş Əyana bu da lazım deyildi. O istəyirdi ki, elə döyüşdə Qara Yuluq Osman Qazi Bürhanəddini sıradan çıxarsın. O da hakimiyyətə Qazinin varisini himayə edən, hakimiyyəti qoruyan bir şəxs kimi gəlsin. Yalnız bununla Baş Əyan əhalini özünə tabe edə bilirdi.

Baş Əyanın bəxti üzünə gülmüşdü. Ürəyi pərvazlanıb uçurdu. Hakimiyyət arzusu gerçəkləşirdi. Ancaq bunun üçün gözləməli, hakimiyyət uğrunda böyük savaşa qoşulmalı idi.

Qüvvələr pərakəndə olsa da, Baş Əyanın özünə tabe olan adamların sayəsində tez müsəlləh oldu. Savaşa getməli olanlar hər kəs öz dəstəsində idi. Doğrudur, artıq ordunun döyüşkən hissəsi yox idi. Xüsusilə, Qara Yuluq Osmana rəğbəti olan döyüşkən süvari dəstələri, o sıradan Əmir Əsgərin, Lətif bəyin, İlyas ağanın qüvvələri gözə dəymirdi. Bu həmin qüvvələr idi ki, əsasən, Qara Yuluq Osmanın qohum-əqrəbası, yəni hökmdara yaxın adamlar idilər. Baş Əyan bir qədər araşdırandan sonra gördü ki, hər vaxt ona şübhəli görünən, öz yadlıqları ilə Baş Əyanda narahatlıq yaradan Rəhim bəy Köylünün və Zaman ağanın, eləcə də hələ indiyəcən də Qara Yuluq Osmana, yoxsa ona yaxın olduğunu bilmədiyi Azadxahın dəstələri də yoxdur. Həmin dəstələr artıq ordunu tərk etmişdilər. Baş Əyan say-hesab elədi. İndiki halda əgər Qara Yuluq Osmanın dəstəsinə qoşulanların ancaq bu dəstəbaşılara tabe olduqlarını düşünməli olsaydı, onda gərək inanaydı ki, Qara Yuluq Osmanın 600-dən o tərəfə gücü-qüvvəsi olmayacaq. Baş Əyan bu hesablamadan sonra bir qədər dirçəldi. Bir qədər sonra ucadan gülməyə başladı.

- Sən nəyə gülürsən, ata?

- Ona gülürəm ki, oğul, hakimiyyətin qapısı üzümüzə açılıb.

- Necə yeni hakimiyyətin qapısı üzümüzə açılıb, axı, qabaqda Qara Yuluq Osman kimi qüvvə var.

- Bizim də əlimizdə on min nəfərlik bir ordu var. Biz bu döyüşdən hakimiyyətin sahibi kimi qayıdacağıq.

- Onu Allah bilər, - oğlu astaca dilləndi.

Baş Əyan gecəni yaxşı yatmamışdı. Əvvəlcə yerinin içinə qor dolmuş kimi o yana-bu yana çox qurcuxdu. Hiss elədi ki, lap boğulur. Durub yerinin içində oturdu. Yaxın günlərdə hadisələrin necə cərəyan edəcəyini, kimin bəxt ulduzunun parlayacağını, kimisinin isə sönəcəyini düşünəndə, ağlına min cürə qara-qura fikir gəlirdi. Əvvəl düşünürdü ki, qarşıdakı döyüşə heç oğlunu aparmasın. Necə ki, vaxtı ilə əyalətə hücum çəkən yadellilərlə döyüşə onu aparmamış, qoruyub saxlamışdı. Amma indi vəziyyət başqa idi. Hökmdar qəti tapşırıq vermişdi. Hər kəs Qara Yuluq Osmanla savaşa müsəlləh olmalı idi. Baş Əyan öz qüvvələrini hesablayıb Qara Yuluq Osmanla gedən adamların sayı ilə qabaq-qənşər qoyanda bir təskinlik tapırdı. On minlik hərbi qüvvənin qabağında Qara Yuluq Osmanın 5-6 yüz nəfərlik dəstəsi neyləyə bilərdi? Üstəlik, oğlunun döyüşə aparacağı dəstənin özünü də ön savaş yerinə göndərməzdi. Hökmdarın ətrafına dəstə yerləşdirər, həmin dəstəyə də ən çox etibar elədiyi dəstəbaşı kimi oğlunu təyin edərdi. Hərçənd ki, belə bir dəstə artıq var idi. Özünə və oğluna yaxın olanların toplandığı qrup da az deyildi. Əgər inamla döyüşsəydilər, bu dəstə hökmdarı yaxşı mühafizə eləyərdi. Baş Əyan uzun illərin herb təcrübəsinə malik idi. Ən ağır döyüşlərdə, demək olar ki, həmişə hökmdarın yaxınlığında olurdu. Yeri gələndə şücaət göstərər, hökmdara sədaqətini sübut etmişdi. Məqsədi hökmdara sədaqətini göstərməklə yanaşı, onu inandırmaq idi. İstəyirdi ki, hökmdar ondan qeyri bir kimsəni özünə yaxın qoymasın. Həmişə gözünün qabağında onu görsün. Baş Əyan rütbəsinə də onu bu yol gətirib çıxarmışdı. İllərdən bəri arzuladığı mənəbə yetmək üçün vaxtın yaxınlaşdığını düşünəndə könlü havalanırdı. İstəyirdi ki, elə həmin andaca divanı necə aparacağını, Qazi Bürhanəddinə yaxın adamları hakimiyyətdən necə uzaqlaşdıracağını, onlarla bir-bir necə haqq-hesab kəsəcəyini qərarlaşıdırın. İndi heç kim onun düşüncələrinin qabağını kəsə bilməzdi. Xəyalında hakimiyyətin yuxarı pilləsində, divanda, hökmdar taxtında əyləşmişdi. Bəxt üzünə gülməkdə idi. Hökmdar bacısı oğlunu edam etdirmiş, külli-ələmin gözünün qabağında boynunu

vurdurmuşdu. Yaxında olan bir neçə din xadimindən və hökmdarın böyür-başında hərlənib ona quyruq bulayanlardan başqa bir kimsədən səs gəlməmişdi. O tərəf-bu tərəfdən "Allahu-əkbər" səsi eşidilmiş, sonra da camaatın üstündən təsirsiz ötüşən bir səslə «hökmdarın canı sağ olsun, hakimiyyəti ədəbi olsun», - deyə qışqırmışdılar.

İndi Qara Yuluq Osmanın fəndgir tərənib aradan çıxması vəziyyəti dəyişmişdi. Hökmdar planlarını sonraya saxlamışdı. Elə bunun özü də Baş Əyan üçün pis deyildi. Qara Yuluq Osmanın qüvvələrini on min nəfərlik qoşunla mühasirəyə alar, onların hamısını qılıncdan keçirər, ortalıqda Qara Yuluq Osman tək-tənha qalardı. Boğazınakəməndlə sürüyə-sürüyə onu Qazinin hüzuruna gətirərdi. Bəli, Qara Yuluq Osman öz ölüm fərmanını artıq vermişdi.

Bu düşüncələr Baş Əyanı bir qədər sakitləşdirdi. Təzədən yatağına uzandı. Yatmaq istədi, amma elə gözlərinə yenincə yuxu çökürdü ki, oğlunun dediyi axırıncı sözləri yaddaşında dirilib, onu divana çəkdi. Hərçənd, oğlu elə bilirdi ki, axırıncı sözlərini heç atası eşitməyib. Bəs, görəsən, oğlu nədən şübhələnirdi? Axı, oğlu da az-çox hərbi meydanlarından keçmişdi. Ehtiyatla da olsa, güclü mühafizə ilə döyüşlərə girmişdi. Doğrudur, həmin döyüşlərdən qabaq oğlunu mühafizə edən hər bir əsgərə yaxşı müdafiə üçün ənamlar boyun olurdu və vədinə heç vaxt xilaf çıxmırdı. Oğlu hər dəfə belə sınaq döyüşlərindən sağ-salamat gələndə tapşırıq verdiyi mühafizələri bir-bir yanına çağırıb ənamlarını verərdi. Amma hədələməyi də unutmurdu: - Bax, əgər oğlumun başından bir tük əskik olsa, sağ qalmayacaqsan, səni öz əllərimlə cəzalandıracağam, - deyirdi.

O, bu sözləri ayrı-ayrı hər bir mühafizəçiyə deyir, hər birinin qəti razılığını alırdı. Sonralar da görürdü ki, mühafizələr onun oğlunu necə qoruyur, ona yönələn hər bir zərbəni necə fədakarlıqla üzərlərinə götürürdülər. Baş Əyan belə məsələlərdə çox səxavətli idi. Hətta oğlunu mühafizə edən kəs yaralanır, ya həlak olurdusa, hərbdə şücaət göstərmiş əsgər kimi Baş Əyanın diqqət və qayğısı ilə əhatə olunurdu. Onların hər birinə şəxsi köməyindən əlavə, dövlətdən də müavinət ayrılmasına nail olurdu. Baş Əyanın düşüncəsinə görə, oğlu qarşıdakı döyüşdən naümid olmamalı idi. Onun inamı üçün bütün təhlükəsizlik tədbirləri görülmüşdü və artıq bunu oğlu da bilirdi. Bəs onda nəyə görə oğlu belə ümitsiz danışdı? Çətin ki, Qara Yuluq Osman bu savaştan sağ-salamat çıxaydı. Amma yox, düşündükcə Baş Əyanın özünün də dalağı sancırdı. Bəlkə, oğlu hansısa əsasla şübhələnir? Amma yox, bunun üçün gerek Allahın özü möcüzə yarada. On min adamı 5-6 yüz nəfərlik süvari necə qırıb-çata bilər? Yox, yox, o, oğlunun qənaətləri ilə razılaşa bilmirdi...

Elə bu qarmaqarışq düşüncələrlə yuxuya getdi. Buna yuxu da demək olmazdı. Uzun illərdən bəri məmləkətdə bir adam qabağına çöp sala bilməmişdi. Onun üçün qurulan tələlərin hamısından ustalıqla keçmişdi. Daha doğrusu, Şeyx Məhyəddin kimi adamların Qazinin özünə güvənərək, onun bəd əməllərini üzünə çırpması Baş Əyanı sarsıtmamışdı. Ağlagəlməz fəndləri, kələkləri ilə kimisə nədəsə günahlandırmağı bacarmış, gördüyü işlərin hamısını dövlət üçün icra etdiyini bildirmişdi. Baş Əyan bu qarmaqarışq fikir axarının içərisindən çıxıb daha gözəl günlərini yada salmağa çalışdı.

Hələ hökmdarın sıradan bir vəziri olarkən özü üçün hərəmxana yaratmaq fikrinə düşmüşdü. Əyalətdəki ixtiyarında olan oymaqların arasında rast gəldiyi gözəl qızları və qadınları ovlamaq, onları ələ keçirib, mülkünə gətirmək istəmişdi. Özünə də haqq qazandırır ki, necə ola bilər ki, hökmdarın özü neçə qadınla evləne bilər, amma vəzir bunu bacarmır? Yox, vəzir də bacarar, hökmdarın qara-qorxusu olmasaydı. Ona görə də mülkünə gətirdiyi qadınları,

qızları evlənmək adı ilə yox,  z m lk nd  müxtəlif iŐl rd  qulluq göstərmək   n gətirdiyini iddia edərdi. Amma BaŐ  yanın bu planları da çox s rm miŐdi. Onun planlarının baŐ tutmaması S l m  adlı bir fars qızı ilə baĒlı idi. QonŐu  yal tl r  s f r zamanı S l m ni ona hədiyyə el miŐdilər. O, çox gözəl rəqs eləyirdi. Ő nlikl r zamanı S l m nin rəqsləri onun aĒlını baŐından alırdı. Musiqinin ahəngdar ritml ri altında yarı ılpaq S l m  addımlarını elə sərrast, elə ahəstə atırdı ki, elə bil onun sin sinin üstündə yeri yirdi. BaŐ  yan S l m nin bircə hərəkətini də g zdn qoymurdu.

S l m nin aĒappaq bədəni vardı. Hərdən bir aradan Őam iŐıqları bərq vurur, elə bil onun bədəni bu iŐıqları sındırıb geri qaytarırdı. Őamın iŐıq-kölgə d yiŐm l ri altında sanki bulud altından çıxan g n Ő idı. Bu g z llyin qarŐısında duruŐ gətirə bilmir, az qala baŐ h rl nirdi. S l m  ortalıqda d vr  vurub h rl ndikc , elə bil  z  də bu gənc qızla birgə meydanda fırlanırdı. Birdən S l m  yaxına gəlir, v zir  yaxınlaŐır, əlini onun sinəsində gəzdirir, bədəni ilə bədəninə toxunur, əlini vəzirin  n sinin altına gətirib, dodaqlarına,  z n -g z n  dəyir, təzədən musiqinin təsiri altında ecazkar g b katdı r qsı ilə meydana baŐ vururdu.

Ő rab  yanın baŐına vurmuŐdu. G z  dünyanı görmürdü. AyaĒa qalxıb r qsı baŐa vurub təzim eləyən S l m nin d z yanına gəldi. Sol  lini onun belinə sardı,  z n  tərəf  kdi. SaĒ  li ilə də onsuz da yarı ılpaq bədənini g cl  örtən paltarı əkib atdı, n  qədər s rxoŐ v  havalı olsa da, hardansa bir səs gəldiyini də eŐitdi. İndi S l m nin - gənc qızın odlu nəfəsi onu vururdu. Elə bil od içindəydi, yanırıd. S l m  onsuz da r qsd n əvvəl bir piyalə Ő rab i miŐdi. UnutmuŐdu ki, ortalıqda adamların arasındadır. He  dodaĒı dodaĒına da çatmadı. Çox qəribə bir qıŐqırtı eŐitdi. Onun belə ayrıca qurduĒu məclislərə arvadı gəlməzdi. Amma necə olmuŐdu ki, arvadı cəsarət eləyib, bu məclisə girə bilmıŐdi?!

- Ey, vəzir!

O, aydınca hiss elədi ki, bu, arvadının səsidir. Canındakı qara-qorxu elə bir vahimə yaratmıŐdı ki, sanki hökmdarın  z n n səsini eŐitmiŐdi. Arvadı qabaĒa yeri yib ərinin yarım saqqal  n sindən yapıŐdı. Vəzir baŐ qaldırıb arvadının gözünün i in  baxmaq istəməsə də, artıq yarım ayılmıŐ olduĒundan qəzəbini də göstərməkdən  k nm di:

- Sən həddini aŐırsan ha, - dedi.

- Yox, həddini aŐan mən deyiləm, həddini aŐan sənsən, - deyə arvadı qıŐqırdı.

Birtəhər arvadını itələyib, kənara  kildi, sonra da əllərini bir-birinə vurdu. Lap Qazi B rhan ddinsayaq. Həmin andaca içəri giren silahlı m hafizl r  arvadını göstərdi:

- Bunu atın mənim zindanıma.

V zirin sözləri mühafizlər   n qanun idi. Həmin andaca hərəsi qadının bir qolundan yapıŐdı. Onun zindanı  z mülkünün bir tərəfində, torpaĒın altında idi. Q z bin  g lmıŐ adamları həmin zindənda aylarla, bəzən illərlə  r rd di.  z  də  t nlikl  rəhm edər, demək olar ki, kimsənin günahını baĒıŐlamazdı. Hər kəs  z əməlinin peŐmanlıĒını əkib, ömrü boyu ona sadıq qalacaĒına vəd verəndən sonra azadlıĒa buraxar, hələ azadlıqda da onlara g z verib, iŐıq verməzdi.  oxlarını da elə zindandaca z h rl d r, boĒdurar, müxtəlif yollarla  ld rt r r, canını alardı. Bütün əməllərini də dövlətin mənafeyi ilə baĒlayardı, ona görə də bir kimsə onun qəzəbinə gəlmək istəməzdi. İndi bu hirsli-hikkəli qadın bir tuĒi-lənət olub, onun boĒazına ke miŐdi.  z  də hansı t r fd ns , Qazi Bürhanəddinə qohumluĒu da çatırdı. O, hələ BaŐ əyan olmaq mərtəbəsinə yetm miŐ arvadının yaradacaĒı

fitnə-fəsaddan da necə qurtulmağı beynindən keçirirdi. Əslində, onun belə qəzəblənməsinə heç vaxt yol verməzdi. Arvadının təzə paltarlar, bər-bəzək xəstəsi olduğunu bildiyindən, ona tez-tez qiymətli hədiyyələr bağışlayardı. Başqa ölkələrdən bahalı libaslar gətirdərdi. Elə arvadına da bər-bəzək xanım deyərdi. Mühafizlər bər-bəzək xanımın qollarından yapışib aparanda arvadının gur səsi eşidildi:

- Eybi yox, tez-gec sənin əməлиндən Qazi Bürhanəddin xəbər tutar, bir gün mənim harda olduğumu soruşar, onda hökmdara necə cavab verərsən?

Qazi Bürhanəddinin adını eşidən kimi vəzirin olan-qalan sərxoşluğu da getdi, ayıldı və ayılmağı ilə əlinin, qolunun sustalıb yanına düşməyi bir oldu. Nitqi tutulmuşdu, dinib-danışmır, bir söz deyə bilmirdi. Ona görə də mühafizlərə bir qədər yumşaq olmağı işarə elədi. Əlbəttə, onun işarəsini elə bircə baxışdan duyan mühafizlər anladı ki, vəzir öz hökmünü geri götürüb.

Vəzir büzüşmüşdü. Bayaqqı hava da çəkilməmiş, elə bil ki, göyün yeddinci qatından, buludların arasından birdən-birə Allahın əli itələyib onu yerə salmışdı. İndi öz canının hayındaydı. Mənsəb də, vəzifə də, illərdən bəri topladığı var-dövlət də, hamısının bir anlığa üfürülüb havaya uçmağı bir himə bənd idi. Qazandığı nüfuz da, Qazi Bürhanəddinin yanında bacarıqlı bir sima kimi tanınmaq nüfuzu da bu əldən gedənlərin içindəydi. Bir anlığa düşündü ki, onsuz da hər şeyi itirir. İstədi Qazi Bürhanəddinin tuği-lənət olub boğazına bağlanmış bu qohumundan yaxasını qurtarmaq üçün elə indicə, buradaca onu şaqqaltdırsın, iki parça elətdirib atsın bu adamların ayaqlarının altına. Bu hikkəli qadın layiq olduğu cəzanı elə buradaca, adamların içindəcə alsın, çox ədalətli olardı. Amma yox, o, belə asanlıqla hər şeyi əldən verəsi adam deyildi; yaxşı bilirdi ki, hökmdar elə bu qadının vasitəsilə onun özünü əlində girov saxlayır. Hər əməлиндən vaxtli-vaxtında onun vasitəsilə xəbər tutur. Hərçənd ki, vəzir əməllərinin az qismini belə, bu qadına bildirmirdi. Hər halda, onun üzərində hökmdarın gözü kimi nəzarət olduğunu da unutmurdu.

- Lənət şeytana, hər şey keçib gedər. Mən bər-bəzək adını buna havayı verməmişəm axı. Tezliklə daş-qaşlarla onun gözünü qamaşdıraram, qiymətli hədiyyələrlə könlünü alaram. Yenə də öz dili ilə mənə deyər ki, Qazi Bürhanəddinin bütün nəslə-nəcabəti sənə bir tükünə qurban olsun. Onu belə asanlıqla yoluna qaytaracağım halda, nə üçün hər şeyimi itirməliyəm?

Vəzir özünü toparlamışdı. Amma yenə də hiylə niqabını üzündən götürmədi. Xanımının yanında özünü kiçik, gücsüz, köməksiz göstərməyə çalışdı. Həm də elə görkəm aldı ki, arvadı ona tam inansın. Yaxına gəldi. Yazıq-yazıq içindən gələn bir inilti ilə:

- Mənim əzizim, sən sakit ol, bunun hamısı şərabin işidir. Özün bilirsən ki, mən səni bir kimsə ilə dəyişməyəm.

- Bilirəm, o vaxt mənimlə evlənəndə Qazi Bürhanəddinə söz vermişən. Amma, görünür, verdiyin sözü yaddan çıxarmısan. - Qadın hələ də qəzəbli idi.

Vəzir kəkələdi:

- Mən, mən, heç nəyi unut...

O, sözünün davamını gətirə bilmədi, çünki arvadı Bərbəzək xanım yenidən hökmlə dilləndi:

- Bilirsənmi ki, hökmdar vədinə əməl eləməyən axırına necə çıxır? - Sual qınından sıyrılmış qılınc kimi onu doğradı. Başını aşağı salıb, arvadının qabağınca yeridi.

Bayaqdan bəri dişi yırtıcı kimi caynaqları ilə ətrafı didib dağıtmağa hazır olan qadın da deyəsən yumşalmışdı. Əslində, Bərbəzək də istəmədi ki, iş gəlib bu əndazəyə çıxsın. O bilirdi ki, ölkənin bütün məmurları, vergi yığanları, hökmdara yaxın olan mənsəb sahiblərinin hamısı belə bir həyat keçirir. Bu

eyş-işrət məclisləri, var-dövlət yığmaq iştahaları olmasaydı, özləri Qazi Bürhanəddini didərdilər. Onların sədaqətləri də, hakimiyyəti qorumaq cəhdləri də özlərinin tamahları, istəkləri üçün idi. Heç şübhəsiz, bütün bunlardan Bərbəzək xanım tam xəbərdar olduğundan, belə tez peşmanlamışdı. Əgər ərinin yaxın gələcəkdə Baş Əyan olmaq imkanından məhrum etsəydi, oğlunun, qızının da taleyi şübhə altına düşərdi. Ölkəyə xəyanət eləmiş atanın övladları çətin ki, hökmdarın yanında hörmət-izzət sahibi olaydılar.

Birdən vəzir qollarını açıb gözlərindən yaş süzə-süzə arvadına tərəf yeridi. Elə Bərbəzək də bunu gözləyirmiş kimi, mühafizəçilərdən azad olmuş qollarını açıb onu qucaqladı. Kimin hündürdən, kiminsə astadan ağladığı bilinmirdi. Elə bil ki, uzun həsrətdən, ayrılıqdan sonra tapışmışdılar. Onların indiki görkəmi daha çox ölümün ağzından qurtarmış iki məhkumun təzədən qovuşmasına bənzəyirdi.

Birinci Bərbəzək dilləndi.

- Lənət olsun şeytana, hamısı şeytanın işləridir.

- Əlbəttə, əlbəttə, mənim əzizim, - əri tez dilləndi. O, arvadının nəinki üz-gözündən öpürdü, acı göz yaşlarını az qala şərbət kimi içirdi.

Onlar bir-birinin əlindən tutub eyş-işrət məclisindən çıxdılar. Daha rəqqasə də, şərab da vəziri düşündürmürdü. O, ilan ağzından qurtulmuş kimi yeriyirdi. Baş verən əhvalatın Qazi Bürhanəddinə çatıb-çatmayacağı da eyninə deyildi.

...Baş Əyan yerində qurcalanmağında idi. Həmişə çalışmışdı ki, belə bir əhvalat bir də təkrar olunmasın. Doğrudur, xoş səfərlər, ov bəhanəsi ilə gəzməklərə çıxanda Qazi Bürhanəddinin izni ilə belə məclislər olurdu. Bunlardan onun arvadı xəbər tutmurdu. Xəbər tutanda da onu asanlıqla inandırır ki, bütün bunların hamısı qarayaxmadır. Yatağında o yan-bu yana çevrildikcə, xəyalından bu acı təəssüratları atmaq, qovmaq istəyirdi. Elə bu cür qarmaqarışq düşüncələrin arasında vurnuxanda alnında, üzündə bir əl gəzdiyini hiss elədi. Çoxdan idi ki, arvadı ona nəvaziş göstərməyi yaddan çıxarmışdı. Heç özü də o halda deyildi. Arvadına tərəf döndü. Qadın yavaş-yavaş ona lap yaxın olmaq istədi. Ərinin yatağında necə büzüşdüyünü, soyuq küləklərin qabağında sazaqdan tir-tir əsən adam kimi titrədiyini hiss elədi. Sabahki döyüşün vahiməsi ərinin bürümüşdü. Bərbəzək bundan xəbərdar idi. İstəyirdi ki, qara qorxunu onun canından qovub çıxarsın. Onu qucağına çəkdi, möhkəm-möhkəm sıxdı. Üz-gözündən öpdü. Amma kişi külək qabağında əsən yarpaq kimi titrəməyindəydi. Elə beləcə, sakit, səssiz sustaldılar. Kimin nə vaxt yuxuya getməyindən də heç birinin xəbəri olmadı.

Baş Əyan yuxusunda xəzinesini gördü. Qızıllar, daş-qaşlar yığılmış balaca sandıqları açdı. Həmin sandıqlara yığılmış daş-qaşı ovuclayıb başına səpdi. Sevincqarışq dəli qəhqəhə onu tutmuşdu. Gülür, qəşş eləyir, uğunurdu. Birdən-birə vəziyyət dəyişdi. Deyəsən, göy guruldadı, şimşək çaxdı. Şimşəkdən qopan yandırıcı işıq seli dörd yanından keçdi. Nə var-dövləti, qızılları, daş-qaşları, nə də çoxlu sayda mühafizləri köməyinə gəlirdi. Bərbəzək xanımı da, övladları da kənardan vəziyyətinə tamaşa edirdilər. Elə bil ki, onu heç görmürdülər. Onun haray salıb çağırdığından xəbərsizdilər, eşitmirdilər. Birdən yadına düşdü ki, hələ uşaq olarkən belə bir yuxu görmüş, vahimələnmişdi. Onda nənəsi ona demişdi ki, cin yığnağına düşməsən, gerek tez «Bismillah» deyəydin. İndi tez-tez «Bismillah» deyir, "ya Allah, sən özün kömək ol", - deyə çağırırdı. Vəziyyət dəyişmirdi ki dəyişmirdi. Axır ki, göy gurultusudayandı, şimşək ötdü. Ağ paltarlı adamların hüzurundaydı. Hamısı da cavan, gənc. Əllərində silah yox idi. Ən qəribəsi o idi ki, bu ağ paltarlı cavanların qız, ya oğlan olmağı qətiyyənlə bilinmirdi. Bu ara üzünə nurlu yaşlı adamı, ortadakını tanıdı. Bu Şeyx Məhyəddinə oxşayırdı. Hə, hə, doğrudan da

Şeyx Məhyəddin idi. Əli ilə işarə elədi ki, qabağa gəlsin. Onsuz da ayaqları yer tutmurdu. Ha illah elədi, addım atsin, deyəsən, ayaqları yerli-dibli yox idi, tərpenə bilmədi. Onda Şeyx Məhyəddin yanında dayanmış ağ donlu gəncə işarə elədi:

- Gət, onu yaxına gətir. - Mələk donlu gənc düz gözünün qabağında dayandı. Başını qaldırıb ona baxdı. Deyəsən, bu cavan mələyi tanıdı.

- Bu, sənsən? Bəs sən...

Daha sözünün davamını gətirə bilmədi. Ya qorxudan, ya təəccübdən dili tutulmuş, səsi çıxmırdı. Niyə belə olmuşdu? Heç özünə də aydın deyildi. Halbuki, bir az əvvəl həmin mələyə baxıb «sən Əhmədsənmi?» - soruşmaq istəyirdi. Sonra xoflanıb çəkinmişdi; axı ölən adam necə gəlib qabağında dayana bilər? Axı, gözü önündə başı bədənindən ayrılmışdı. Bir baş ki bədəndən ayrılın, onubir də necə birləşdirmək olar?

Baş Əyan var gücünü toplayıb, belinin donqarını dikəltdi, gözünün qabağına gələnlərin yuxu, ya da qara-qorxulu vahimə olduğunu düşünmək istədi. Öz-özünü ayılmaq üçün daha nələrə əl atmırdı? Başına, gözünə döyür, kosa saqqalını dartışırdı. Yox, gördükləri yuxu deyil, elə həqiqət idi. Axı, belə yuxu olmazdı, o, bu qədər başına-gözünə döyür, ayıla bilmir. Şeyx yenə Əhmədə işarə elədi. Baş Əyan ona da təəccüb qalmışdı ki, buradakılar danışmırdılar. Elə bir-birinin əlinin işarəsi ilə nəyi necə eləməyi anlaşırdılar. Ömrü boyu o, insanlarla hökmə, göstərişlə, sərəncamla danışmışdı. Hər kəsin yerini bircə sərt baxışıyla göstərirdi. Sən demə, elə insanlar varmış ki, heç hökm eləmədən də, qışqırıb-bağırmadan da sözlərini yeridə bilərmişlər. İnsan əsəbsiz də, qəzəbsiz də yaşaya bilərmiş. Baş Əyan yuxunun şirin yerində bu düşüncələrini görə-görə elə bil ki, ağılı da başına gəlirdi. O da özünü bu ağ donlu mələklərin arasında dayanmış, Şeyx Məhyəddin kimi müdrik təsəvvür eləməyə başlayırdı. Ancaq vəziyyət başqa cürdü. Düzdür, istəyirdi onu da belə hörmətlə, izzətlə dinləyədilər. Eşitdiyi "baş üstə" cavabları qorxudan olmayaydı, hörmət-izzətdən doğaydı. Allaha yalvarırdı ki, kaş bu bələdan salamat qurtaraydı, o zaman adamların ən yaxşısı olardı. İstəyirdi Şeyx Məhyəddinə yalvarsın ki, onu azad eləsin. O da gedib Baş Əyanlığından əl çəkə, dönüb müdrik və ağıllı bir insan ola.

Şeyxə tərəf baxdı. Görsün ki, Şeyx izn verir getməyə, ya yox? Gec idi, Şeyx Məhyəddin onun hüsurunda olan cavan mələyə - Əhmədə işarə eləmişdi. O da Baş Əyanın seyrək saqqalından tutub o tərəf-bu tərəfə çəkdi, sonra buludların üstündən üzəşağı buraxdı.

Qara-qışqırığa Baş Əyanın arvadı yuxudan oyandı. Ərinin üz-gözünü cırmaqladığını, öz əliylə saqqalından yapışdığını, o yan-bu yana dartışdığını gördü.

- Ya Allah, sən özün rəhm elə, - bu kişiye nə olub? - Tez ayağa durub bir dolça su gətirdi. Ərinin üzünə çırpdı. Baş Əyan səksənib qalxdı.

- Necə oldu, hara getdi? - soruşdu.

- Burda heç kim yoxdu, sən kimi soruşursan?

- Əhmədi, məni göydən yerə o atdı.

- A kişi, özünə gəl, Əhməd edam olunmadı?..

- Yox, arvad, elə deyil. Haqq divanında nahaq qanı tökülənlərin hamısı dipdiridir. - Baş Əyan hönkür-hönkür ağladı.

...Şeyx Məhyəddin də gecəni yaxşı yatmamışdı. Baş verənləri xəyalında dəfələrlə çək-çevir eləyirdi. Gülçöhrənin ağır sarsıntıdan xəstələnməyi, hələ də tam sağalmaması, üstəlik, sevgilisindən əbədi ayrılığı onu bir qədər də sarsıtmış, əlini dünyadan üzmüş bir hala salmışdı. Qazi Bürhanəddinin oğlu Əhməd də adaşı, bir yerdə böyüdüyü, canbir qəlbə olduğu Əhmədin ölümü

ilə barıřmırdı. Son vaxtlar heç
eyx Məhyəddinin də yanına getmirdi. Bütün bunların hamısı
eyx  təsir edirdi. Hərdən ađlına gəlirdi ki, bu hadisələrdən sonra daha Qazi Bürhanəddinin yanında qalmađın mənası yoxdu. O, h miř   n vacib məqamlarda Qazi Bürhanəddinə mənəvi dayaq olmuř, ona kömək el miřdi.  alıřmıřdı ki, hökmdarı h miř  d z yola yönəltsin. Onu bəd əməldən  kindirsin. Əlbəttə, bunlar da asan bařa gəlmirdi. O, bu sarayda Bař  yanın fitn sinin qabađını kifayət qədər almıřdı. Bir kənddə, ya əyalətin bir tərəfində bař verən ümumi narazılıq,
eyx Məhyəddinin yaxřı bildiyinə görə, bu fitn kar adamın qar t ciliyin  etirazı müqabilində bař verirdi. Ancaq Bař əyan fırlıdađını ört-basdır edir, bəzən belə iđtiřařlı qaynar nöqtələrə qořun yeridirdi. Adamların qanını su kimi axıdırdı. Üstəlik, kəndləri talayır, camaatı yerindən-yurdundan didərgin salırdı. Ayrı-ayrı yerlərdən g l n ađsaqqallar, m dr k adamlar vəziyyətdən yeganə çıxıř yolunu
eyx M hy ddinl  m sl h tl řm kd  görürdülər.
eyx bacardıđı qədər onlara düzgün istiqamət verir, kütlənin narazılıđını hökmdardan yayındırırdı. Bəzən hökmdarla g r ř b, vəziyyəti anladırđı. Beləliklə, kənd-kəsək yandırlılmaqdan xilas olur, n  qədər günahsız insan ölümdən canını qurtarırdı. Məsələnin mahiyyətini Bař əyan yaxřı bilirdi. Elə buna görə,
eyx Məhyəddini hər vəchlə g zdd n salmađa  alıřır, qarřısında yeganə g cl  maneə kimi gördüyü
eyxin məhv ediləcəyi g n  səbirsizliklə gözləyirdi. O, h tt  Əhmədi yoldan  ıxardanın, ona dil verənin
eyx Məhyəddin olduđunu da hökmdara demiř, amma inandıra bilm miřdi.

Bütün bunlar ke miřd  qalmıřdı.
eyx Məhyəddin belə bir vəziyyətdə hökmdarın yanından çıxıb getməyi də q ruruna sıđıřdırmır, ar bilirdi. H r nd,  g r o, sakitlikl  saraydan uzaqlařsaydı, bunun  z nd n də Bař əyan bir hiylə toru h r rdi. Əlbəttə ki,
eyx M hy ddinib  qorxutmurdu. Onu qorxudan tamam bařqa məsələ idi.  r yini sıxan bu məsələni birbařa Qazi Bürhanəddinə də a a bilmirdi. Səbəbi də o idi ki, bu dəfə artıq Qazi Bürhanəddin ona çətin inanardı.  nki vəziyyət çox kəskin sürətlə d yiřmiřdi.
eyxin qəlbini did n məsələnin mahiyyəti bundan ibarət idi ki, Qara Yuluq Osman tərəfdarlarını yıđıb  yal td n bař götürüb getmiřdi. Məlum məsələ idi ki, o, bir daha dayısının - Qazi Bürhanəddinin yanına qayıtmaq istəməzdi. Təbii ki, Qazi Bürhanəddin də bir bacısı ođlunun  l m n  rəvac verəndən sonra ikincinin qiyam ı qiyafəsində sađ-salamat yařamasına qətiyyən yol verə bilməzdi. Ona görə Qara Osmanın ayrılıb getdiyini bilən kimi bütün hərbi qüvvələri toplamađı, harda olur-olsun, Qara Yuluq Osmanı haqlayıb, qüvvələrini darmadađın etməyi,  z n  də dirig zli t tub hüzuruna gətirməyi tapřırmıřdı. O, Qara Yuluq Osmanın necə cəsarətli olduđunu anlayırdı, yaxřı bilirdi ki, Qara Yuluq Osman tərəfdarlarını yıđıb getdikdən sonra hardasa sakit bir guřd  yařayıb  mr n  bařa vurmaq istəməyəcək. Mütləq m daf i  istehkamları quracaq, gələcək haqqında d ř n c kdi. Bütün bunları Qazi Bürhanəddin n  qədər inc liyin c n bilirdis ,
eyx Məhyəddin də bir o qədər əhatəli ř kild  dərk edirdi. Ancaq yenə də
eyx Məhyəddin  ıxıř yolu axtarırdı. Bu  ıxıř yolunu hökmdara anlatmaq   n sonuncu dəfə g r ř b, d rdl řm k, m sl h tl řm k istəyirdi. Amma bilirdi ki, h rbqabađı hökmdarın bařı ordu quruculuđuna qarıřdıđından, h rb  dəxli olmayan əyalət adamlarını, h tt 
eyx Məhyəddin kimi nüfuzlu ř xsl ri də qəbul eləmək,  lahidd  vaxt ayırmaq fikrində deyil.

eyx Məhyəddin Qazinin ođlunu yanına  ađırdı. D ř nd  ki, bəlkə, hökmdarın ođluna müəyyən məsələləri anlada bilər. O da atasına xəbər aparar. Əhməd gəlsəydi, bəlkə, onun hökmdarla g r ř  daha asan bař tutardı. G lm s ,
eyx yenə bařqa yollar axtarmaq m cburiyy tind ydi.

Ayrı-ayrı saray adamlarından Qaziylə ünsiyyətdə olanları görəndə kimi saxlayıb onlarla danışır, vəziyyətin nə yerdə olduğunu öyrənmək istəyirdi. Ona artıq məlum idi ki, Qara Yuluq Osman əyalətin mərkəzindən altı ağaclıq aralıqdadır - "Çinarlı vadi" deyilən yerdə qərar tutub. Görünür, Qara Yuluq Osman çox uzaqlaşmaq, sərhədin kənarlarına çəkilmək fikrində deyildi. O, daha bir neçə ağaclıq məsafə də qət etsəydi, Amid dərəsinə çatardı; Qara Yuluq Osmanın dədə-baba yurdu həmin yerlər idi. Şeyx Məhyəddin başa düşmüşdü ki, Qara Yuluq Osman süvariləri ilə yaxşı hərəkət eləmək üçün Çinarlı vadinin üstündəki çəmənliyi nahaq yerə seçməyib. O, burda müəyyən müddət qalmağı, Qazinin planlarını öyrənib, buna görə hərəkət eləməyi üstün bilmişdi. Qazi arxasınca gəlməli olsaydı, onu bu düzənlikdə qarşılamalı idi. Çünki vadinin içərilərinə ensəydi, onda əl-qol açmaq imkanı məhdud olacaqdı. Atlar çətin keçilən dağ ciğirlərində lazım gələn məqamda yerini dəyişə bilməzdi və Qazinin, həm piyada, həm də atlı dəstələrinin mühasirəsinə düşər, bu dağda-daşda tələf olub gedərdi. Qara Yuluq Osman ordunun içində olmuşdu, hansı dəstəyə kimlərin başçılıq etdiyini, kimin hansı cəsərdə olduğunu, ən ağır zərbəni hansı sərkərdənin vuracağını mükəmməl şəkildə bilirdi. Qara Yuluq Osman qarşı tərəfin qüvvəsini götür-qoy edib, Baş Əyanın döyüş mövqeyində harda ola biləcəyini yəqinləşdirmişdi. Demək, onun əsas hədəfi Qazi Bürhanəddindən sonra orduya başçılıq edən Baş Əyan olmalı idi. Şübhəsiz, Baş Əyan mənafeyi naminə bütün ordunu qırğına versəydi, yenə geri durmayacaqdı. Qara Yuluq Osmanı məhv etməyincə bir addım da belə geri qoymayacaqdı. Həm də o, Qazi Bürhanəddinə sadıq qüvvələri qabağa verib sıradan çıxarmaq, Qara Yuluq Osmanın ölümündən sonra Qazinin özünü məhv etmək üçün əsas qüvvələrə sahib duracaqdı. Qəribə idi ki, bu mənzərəni Qara Yuluq Osman necə düşünüb təsəvvür eləyə bilirdisə, eləcə də Şeyx Məhyəddin yaxşı dərk eləyirdi. Baş Əyanın hansı planlar qura biləcəyini, Qara Yuluq Osmanın məqsəd və məramını anlayırdı.

Qazi Bürhanəddinin oğlu Əhməd ustadının qarşısında hazır dayandı, ona təzim elədi. Şeyx Məhyəddin əlini irəli uzatdı, Əhməd də Şeyxin sağ əlini tutub, dodaqlarına yaxınlaşdırdı, öpüb ustadına etimad göstərdikdən sonra mətləbə keçdi:

- Bəli, ustad, mən sənəin çağırışına görə gəlmişəm.
- Sağ ol ki, mənim çağırışımı eşidib gəlmisən.
- Gəlməyə bilərdimmi, ustad?
- Əlbəttə, gəlməyə bilərdin, oğul.
- Yox, ustad, mən gəlməliydim, mütləq, həm də düşündüm ki, bu məqamda məni axtarmağın səbəbsiz ola bilməz.
- Əlbəttə, bir səbəbi var, əbəs deyil səni çağırmağım.
- Buyur, ustad.
- Oğlum, bilirsən ki, vəziyyət çox qarışıqdı. Təkcə məmləkətin yox, elə hökmdarın da başının üstündə qara qorxulu buludlar dolaşmaqdadı.
- Demək, qarşıdakı məlum döyüşün məğlubiyətlə nəticələnəcəyi qənaətindəsən?
- Təkcə döyüşün yox, bu, hər şeyin sonu ola bilər. Bütün Bürhanəddin səltənətinin...
- Bəs biz neyləməliyik?
- Sən təcili hökmdarın hüzuruna get və ona de ki, hərbi işlə bağlı məndə bir sirr var, onu hökmdara çatdırmalıyam.
- Bəs hökmdar məni eşidərmə, ustad?
- Nəinki səni eşidər, hətta məni də qəbul eləyər.

- Daha gec deyilmi?
- Yox, gec deyil, əgər indi hökmdarla g r ş  bilsək.

Əhməd vaxt itirmədi. Onun gedişindən az keçməmiş m hafizlərd n biri gəlib Şeyx Məhyəddini hökmdarın hüzuruna apardı. Şeyx Məhyəddin i eri girəndə hökmdarı ođlu ilə birgə gördü. Başıqa heç kim yox idi. Şeyx Məhyəddin bir qədər arxayınlaşdı, d ş nd  ki, Qazi Bürhanəddini t klid  inandırmaq asan olar. Şeyx bir qədər yaxına gəlib təzim elədi. Hökmdar da yerindən qalxdı, həmişəki qayda üzrə Şeyxə hörmət göstərdi, yaxına gəlib onunla  l tutdu. Bir qədər üzbəüz dayanıb bir-birinin gözlərinə nəzər yetirdilər. Şeyx Qazinin gözlərində bir təlaş gördü, eyni zamanda Qazi da Şeyxin s zl  adam olduđunu dərhal sezdi. Onlar taxtın yaxınlıđında üzbəüz  yl şdil r. Birinci Qazi Bürhanəddin dilləndi:

- Yəqin ki, Şeyx gəlib bizim iřl rimiz  rəvac   n xeyir-duasını  sirg m sin.

Şeyx Qazinin sözlərindən sonra birbaşıa  tiraza giriřm di. Bunun məsələni q lizl şdir c yini d ş nd . Ona görə Qazi Bürhanəddinin fikirlərini t diq edirmiş kimi başını razılıqla tərpətdi v  asta-asta dedi: - Məndən  vv l Allahın xeyir-duası hökmdarın üstündən əskik olmasın. Allah bizi sevendir. Ona görə k ram tini  sirg m diyi bir ř xs uzun ill rdi h kmdarımızdı. D rgahına ř k r!

- Sađ ol, Şeyx, minnətdaram, - Qazi başı ilə də razılıq elədi.
- Hökmdar mənim xeyirxahımdır. Mən onun başından bir t k də əskik olmasına razı deyiləm.  st m r m ayađına bir  inqıl toxunsun.
- Şeyx, düşünürəm ki, sən təkcə bunun   n g lm mis n. Mənim yolumu,  z m  əvvəldən də  ziz tutduđunu bilirəm. - Qazi Bürhanəddin istədi ki, Şeyx mətləb  st  gəlsin.

- S daq tim  də, mən bil ni, hökmdar inanmış olar, - Şeyx nədənsə mətləb  st n  g lm yi yubadırdı.

- Bilirəm, bilirəm, Şeyx, sənin sədaqətini də, dünya malında gözünün olmadıđını da, həmişə ötən məqamda ađıllı məsləhət verm yini də - bütün bunların hamısını yaxşı bilirəm.

- Mənim  ziz hökmdarım, günəş q ruba əyiləndə, göy  z nd  buludlar qol-qanad açar, sanki onlar günəşin gücdən d şd y n  düşünürlər, ona görə göy  z n  b r m k, qaranlıđını yer  z n    km k   n yayılar.

- Amma nə olsun, günəş sabah bir də çıxar. Buludlar n  qədər qalın, ya seyrək olur-olsun, n  ađı, n  də qarası günəşin qabađını k s  bilməz. Günəş yenə kainatın əbədi h kmranı olaraq qalacaq. - Qazi Bürhanəddin məqsədi tez öyrənmək   n darıxırdı.

Qazi Bürhanəddin  z n  yumşaq ifadə verdi. Bununla da Şeyxə inanacađını göstərir, məqsədini demək   n  ekinm m y  ř rait yaradırdı. Şeyx bunu anladıđından vaxtı bir qədər də uzatmaqla, Qazi Bürhanəddini elə qabaqcadan bu söz döyüşündə həqiqətə hazırlamađa v  inandıрмаđa  alıřırdı.

- Mənim hökmdarım, ancaq orası var, günəş əbədi olsa da, insan ođlunun ömrü əbədi deyil.  nsan övladı n  qədər böyük hökmdar olur-olsun, axır ki, bir gün Tanrı hüzurunda cavab verməli olacaq.

- Məni nəzərdə tutursan, Şeyx?

- S ni v  dünyanın bütün h kmdarlarını nəzərdə tuturam. Axı, sən həm də řairs n, qalan h kmdarlardan bu üstünlüyün var. Tanrıya  n yaxın olan ř xss n. Deməli, kəlamın Tanrı ucalıđındadır.

Əlbəttə, o, bu sözləri ilə hökmdarı m đlub eləmək, susdurmaq məqsədində deyildi. Şeyx istəyirdi ki, hökmdar onun düşüncələrinin məntiqinə inansın. Başıqa s zl , Şeyxin onu xilas etmək istədiyini düşünsün.

- Bəs Əhməd mənə dedi ki, sənin vacib, hərbi sirlə bağlı sözün var? - hökmdar bunu deyib bayaqdan bəri sakit-sakit onları dinləyən oğluna tərəf baxdı.

- Məni yaxşı dinlə, hökmdar, - Şeyx sözə başladı: - Mənim hökmdarım, özün yaxşı bilirsən ki, bu dünyadan ayrı bir umacağım yoxdu. Həyatımın əzəli ilə axırı arasında elə bir fərq görmürəm. Gəncliyim maddi sıxıntılar, elm-təhsil arxasınca səyahətlər, dünyanın sirlərini öyrənmək yolunda qədəri bilinməyən zəhmətlərlə keçib. Ancaq həmişə mənim qəlbimdə bir işıq yanıb, ümid işığı. Vətənə qayıtmaq, gözü yolda qalanıma qovuşmaq, atamın-anamın ocağını sönməyə qoymamaq... Bu hisslər zaman-zaman məni hərəkətə sövq edib, bütün Şərqi bu duyğuların sədaqətli yoldaşlığı ilə dolaşmışam. Axır ki, məni Vətənə çəkən duyğularımın təsiri altında yenə bu yurda qayıtmalı olmuşam. Qürbətdə zənn edirdim ki, Vətənə çatan kimi həyat mənim üzümə güləcək, - Şeyx bunları dedi və sanki hansısa bir mənəvi ağırlığın təsiri altında sözünün ardını gətirə bilmədi. Hökmdara da, oğlu Əhmədə də elə gəldi ki, Şeyx kövrəldi və indicə hönkür-hönkür ağlayacaq.

Qazi Bürhanəddinin sərtləşmiş vücudu Şeyxin bu təsirli sözlərindən yumşaldı. Deyəsən, ona da bir kövrəklik gəldi. Elə bil bir az əvvəl "qan-qan" deyən, dava hazırlığı görən, qarşıdakı döyüşdə gözlərinin qabağında parçalanan insan bədənlərinə, şoralanıb axan insan qanına baxmağa hazır özü deyildi. Əlini Şeyxin əlinin üstünə qoydu. Yavaş-yavaş sanki öz əlinin hərərəti ilə Şeyxi təmkinə, sakitliyə çağırırdı. İndi o, bayaqdan tələsən, Şeyxin məramını tez öyrənməyə cəhd edən səbrsiz, kəmhövsələ, qəzəbini ram edə bilməyən, qərəzdən boğulan hökmdar deyildi. O, həqiqətən insan iztirabını duyan, Allah bəndəsinə sözüylə məhrəm olmağa can atan duyğu adamı, şair idi.

...Əslində, elə Şeyx Məhyəddin də Qazi Bürhanəddinin yanına o ümidlə gəlmişdi ki, şairlik, insansevərlik duyğularını oyada biləcək, onu bu duyğularına rəğmən səhv yoldan döndərəcək. Hər halda, Şeyxdə buna inam vardı. İndi daha hökmdarı da, onun özünə övlad qədər əziz bildiyi oğlunun da gözləri qarşısında hər şeyi unutmuşdu. Şeyx Məhyəddin tək-cə hökmdarın özünün yox, məmləkətin başının üstünü kəsdirən qorxu-qadanın nə qədər yaxında olduğunu bilirdi. Onu danışdıran da bu başibəlalı yurdu qorumaq istəyi idi. Birbaşa demək istədi ki, səni bu fitnələrə çəkən şəxs tamam başqa məqsəd güdür, onun elə bir hakimiyyət ehtirası var ki, bu istəyin təsiri altında dünyanın hamısını qana sürükləyər. Nəinki tək-cə Qazinin ölümü, bütün millətin məhvi, tar-marı Baş Əyan üçün heç nəydi. Elə məqsədi hökmdarı döyüşə çəkib, Qara Yuluq Osmanla qarşı-qarşıya qoymaq, birini aradan götürmək, sonra digəri ilə məsələni ayırd etmək idi. Amma Şeyx hiss edirdi ki, birbaşa Baş Əyanın adını çəkmək ona çətin olacaq. Ona görə də bir qədər uzaqdan başlamışdı. Üstəlik, hiyləgər planların daha çox Qara Yuluq Osmanın xeyrinə olacağını da deyə bilmirdi.

Qazi Bürhanəddin də, Əhməd də Şeyxin başladığı söhbətin təsiri altındaydı. Hökmdar sanki ovsunlanmışdı, sehrə düşmüşdü.

Elə bil haradansa külək əsdi. Şeyxin üzünə bir sərinlik gəldi. Handan-hana ayıldı. Ətrafa göz gəzdirdi. Qazi da dolmuş gözləri ilə Şeyxi sonsuz hörmət və ehtiramla süzürdü.

Şeyx yenidən sözə başladı:

- Hə, mənim hökmdarım, mən ona görə danışmıram ki, öz dərdlərimin ağırlığını da sənin çiyinlərinə yığmaq istəmirdim. Onsuz da məmləkətin dərdi-səri başından aşır, sitəmi böyükdür. Sənin də içindən hansı qara qanların axdığını yaxşı bilirəm. Qızının əhvalı, bacın oğlu Əhmədin faciəsi... bütün bunların hamısı sənin üçün dərdədir, baxmayaraq ki, külli-ixtiyar sahibsən.

Özünü də qəlbinin dərinliklərində mühakimə edən bir hakim var. İnanıram ki, o hakim bir çox suallarına cavab verməyə çətinlik çəkirsən.

- Doğrudur, Şeyx. Mənim nə çəkdiyimi bir Allah bilir, bir də özüm. - Qazi Şeyxlə razılaşdığını bildirdi. Bu, Şeyxin nitqinə rəvac verməsi üçün əsas oldu.

- Dünya durduqca adınız var olsun, hökmdar. Məni burdan geri qaytara bilərdin, dünyanın harasına istəsən sürgün də edə bilərdin. Hökmdarın təbəəsi Allahın ixtiyarında olduğu qədər, onun da külli-ixtiyarındadır. Lap ölümümə fərman da verə bilərdin. Mənim aləminin qibləsi, məni dinləməyi daha üstün tutdun. Bu, mənim üçün ən böyük mükafatdır.

- Halal xoşun olsun, Şeyx, sən həmişə bu məmləkətə saf niyyətlə xidmət eləmişən. Mən haqqını dana bilmərəm. Bu heç Allaha da xoş getməz. Gərək sən kimi insanın yerini hər kəs yaxşı bilsin.

- Var ol, mənim hökmdarım. Baş ağrısı olmasın, sən himayəndə ömür sürmək, yaşamaq, Allahın nəzərinin üstümdə olmağı deməkdir. Ancaq qəlbimdən keçənlərin hamısını sənə demək istəyirəm.

- Buyur, Şeyx, buyur, mən səbrlə səni dinləyirəm.

- Bəli, hökmdar, mən bayaq dedim. Ömrümün əzəlinin necə keçdiyi sənə əyandır. İndi də ömrümün qürubuna doğru gedirəm. Bəllidir ki, sən inayətindən bir tikə çörəyimiz, adamlar arasında hörmət-izzətimiz var. Ancaq bu, o demək deyil ki, mən bütün dərdlərimin, ağrı-acılarımın hamısını gəncliyimdə qoyub gəlmişəm. Xeyr, belə deyil. Mən Vətənə qayıdandan sonra doğmalarımın necə pərən-pərən düşdüyünü, yoluma göz dikənin başına hansı bəlaların gəldiyini də gördüm. Mən o vaxt gəlib çatmışdım ki, qəlbi ayrılıqdan şan-şan olmuş qızın son nəfəsi idi. Öz əllərimlə onu torpağa tapşırdım. Görünür, bu da Allahın qismətidir. Uzun illər ərzində həmişə məqam gözləmişəm ki, hökmdara həqiqətləri çatdıra bilim, ona görə yox ki, kimsədən qisas alım. Əsas məqsədim o olub ki, hökmdarın ətrafında hörülən hiylə torunun zaman keçdikcə, necə daraldığını gördüyüm kimi, başa düşdüyüm kimi açım, amma bu, indiyə qədər mümkün olmayıb. Burda hiylənin nə üçün, nə məqsədlə qurulacağı gərək hökmdara aydın olsun. Demirəm ki, sən Qara Yuluq Osmanın üstünə getmə. Başa düşürəm ki, geri durmaq, qəsdindən yayınmaq hökmdar üçün çətinidir. Əsas da ona görə ki, bütün məmləkət hökmdarın Qara Yuluq Osmandan qorxduğunu, çəkdiyini danışacaq. Bu da bizim bədxahlarımıza, xarici düşmənlərimizə hava və su kimi gərəkdir. Onda hamı yer-yerdən üstümüze ayaq açar.

Deyəsən, Şeyxin söhbətinin vacib yerinə Qazi Bürhanəddin xüsusi maraq göstərdi. Çünki o, Qara Yuluq Osmanla savaştan geri çəkilmək fikrində deyildi. Şeyxin də döyüşə rəvac verdiyini düşünüb, məntiqindən məmnun qalmışdı. Cavab əvəzinə razılığını bildirmək üçün başını tərpətdi. Şeyx başa düşdü ki, Qazi sözünü kəsmək fikrində deyil, danışmaq olar.

- Məsələnin məği bundan ibarətdir ki, sən Qara Yuluq Osmanla qarşılaşsan. Özün yaxşı bilirsən ki, ordunun ən yaxşı qüvvələri, hərbi əla bilən dəstəbaşılar Qara Yuluq Osmanla gedib. Onların hər biri kiçik dəstə ilə bir orduya qarşı duracaq gücdədir. Elə Qara Yuluq Osman da, sən tərəfində qalan qüvvələrin gücünü, mövqeyini yaxşı bilir. Hələ onu demirəm ki, sən tərəfində olan qüvvələrin də xeyli qismi Qara Yuluq Osmana öldürücü zərbə vurmaq istəməyəcək, çünki Qara Yuluq Osmanın həm bizim məmləkətdə - adamlar arasında, həm də orduda böyük hörməti və nüfuzu var. Bütün bunların hamısı o deməkdir ki, baxmayaraq ki, sən müsəlləh orduda əsgərlərin sayı-hesabı bilinmir, bəlkə, lap on min nəfərlik ordu yığacaqsan, amma onların hamısı eyni istəklə Qara Yuluq Osmana qarşı vuruşacaqmı, bunu bilmək çətinidir.

Şeyxin sözlərindən sonra Qazi Bürhanəddinin nəfəsi tıncıxdı, elə bil havası çatmadı. Əli ilə üzünü yellədi, sanki boğuldu. Amma tez də özünə gəldi, əhvalını düzəldib özünü cəmlədi. Hər tərəfdən üstünə yeriyan vahiməni dağıtdı.

- Bəs təklifin nədir, Şeyx? - soruşdu.

Şeyx başa düşdü ki, indi əsl həqiqəti demək olar. Buna görə söz qılıncını bütün ovxarı ilə qınından sıyırdı.

- Mənim hökmdarım, bu döyüşlə sənin ölümünə fərman verilib.

- Kim, harda, necə? - Qazi qəzəblə Şeyxin sözünü kəsdi.

- Bütün hiylələrin, çəkişmələrin, şübhəli ölümlərin hamısının başında Baş Əyan dayanır.

- Axı, nə üçün? Mən ona hər cür imkan yaratmışam.

- Bəli, doğrudur, ancaq bu imkanlar ona bəs eləmir. O, gözünü sənin yerinə dikib.

- İndi nə deyirsən, Baş Əyanı orduya rəhbərlikdən kənarlaşdırmaq?

- Xeyr, bunu istəsən də, edə bilməzsən. Çünki ordu Baş Əyanın əlindədir, onun ixtiyarındadır. Qüvvələrin də çox qismi ona tabedir. Əgər Baş Əyanı ordudan təcrid eləmək istəsən, onun arxayın olduğu adamların təhriki ilə ordu qiyama qalxar, bu qiyamın qarşısını almaq üçün sənin bacın oğlu Əhməd kimi, elə Qara Yuluq Osmanın özü kimi güc sahibi gərəkdir. Bunlar da ki, indi yoxdu. Demək, çox ehtiyatlı davranmaq, lap elə Qara Yuluq Osmanın üstünə qoşun çəkmək də olar, amma üzübüz gəlməmişdən əvvəl oğlunu Qara Yuluq Osmana girov göndərməklə, aradakı itmiş inamı bərpa edə bilərsən.

Qazi Bürhanəddin dərin fikrə getdi. Elə düşüncələrə qərq olmuşdu ki, sanki dünyanın axırı idi. Hər halda, Şeyxin sözləri Qazi Bürhanəddinə təsir eləmişdi. Elə bil ki, indiyəcən onun gözlərinin qabağına örtülmüş qara pərdə aradan qalxmışdı.

Şeyx də dinmirdi. Hökmdarın oğlu Əhmədin də səsi çıxmırdı. Əhmədin gözləri hardasa tavanın uzaq bir küncünə zillənmişdi. O, gənc olsa da, dünyanın gəldi-gedərindən baş çıxara bilirdi, çünki neçə illər idi ki, Şeyxdən dərs alırdı, həyat elmi öyrənirdi. Şeyx elə bu zaman gözünü Əhmədə tərəf çevirdi, ona diqqət elədi. Başa düşdü ki, Əhmədin də qəlbindən qara qanlar axır. Yaşadı Əhmədin ölümü, bacısının sarsıntıları, məmləkətdə bəlkə də ən çox güvənc bildiyi Qara Yuluq Osmanın acıq eləyib atasından üz döndərməsi, bütün bunlar onun həyatı üçün də yaxşı heç nə vəd eləməirdi. Bəlkə də o, baş verəcək hadisələrin nəticəsində təkçə atasının yox, elə özünün də ölümünü görürdü.

- Bəli, hökmdar, Tanrı məni sənin hüzuruna göndərdi. Gərək inanasan ki, mən təkçə öz istəyimlə yox, elə həm də Allahın iradəsi və istəyi ilə sənin hüzuruna gəlmişəm. Bir Allah şahiddir ki, mənim can qorxum yoxdur. Onu da yaxşı bilirəm ki, tərəzinin əyilən tərəfi elə birinci mənə ziyan vuracaq. Mən çox istərdim ki, hökmdar baş verəcək hadisələrin necə cərəyan edəcəyinə özü nəzarət eləsin. Qərarları öz istəyincə versin.

Bu sözlər, deyəsən, Qazinin şəstinə toxundu, hökmdarlığı yenə şairliyə üstün gəldi. Gözlərində qəzəb qığılcımları oynadı. Elə bu yerdəcə Baş Əyanı çağırıb Şeyx Məhyəddinin hüzurunda onu dindirmək və eləcə özünün döyüşçü qüdrətini, cəngavərliyini, vaxtilə necə qılınc oynatmağını yadına salıb, Baş Əyanın boynunu vurmaq keçdi ürəyindən. Ancaq Şeyxin dediyi sözlər onu yenə təmkinə səslədi. Çünki Qazi artıq uzun müddətdən bəri orduya nəzarəti itirmişdi. Şeyx doğru buyururdu. Qazi başa düşürdü ki, ordu onun yox, Baş Əyanındı. Əgər orduda bir iğtişaş baş versə, qiyam qalxsə, bir kimsə bu qiyamın qarşısını ala bilməz.

Qazi Bürhanəddin hiss eləyirdi ki, fələyin  erxi dönüb, amma onu da ba a düşürdü ki, geriye yol yoxdu. Yeganə çıxış yolu - əgər ba  tutsaydı,  eyxin məsləhət elədiyi kimi, döyüş meydanında sülh yaratmaq, Qara Yuluq Osmanla o lunu girov verməklə inamı bərpa etmək və elə onun sayəsində bu hiylə torlarını dağıdıb aradan çıxmaq, həm  z n  xilas eləmək, həm də o lunu,  hli- yalını, bütün al ml rin  n hiyl g ri Ba   yanın torundan gələcək bəlalardan qorumaq olardı.

Şeyx daha bir söz demədi. Getmək   n izn istədi. Qazi Bürhanəddin  lini qaldırdı:

- Şeyx, dayan, sən də bizimlə gedəcəksən. Qara Yuluq Osmanla sən  z n danışığa gedərsən, oğlum Əhmədi də  z nl  apararsan.

Əhməd razılıqla ba  əydi,  eyx Məhyəddin də təzim elədi.

Hava çox tutqun idi. Bilinmirdi ki, yağış ya acaq, ya yox? Müxtəlif tərəflərdən g l n buludların toqquşması n  gətirəcək. Hər halda, Qazinin qəlbində ümid i ı ı yanmı dı.

Qara Yuluq Osman Lətif bəyi kiçik bir atlı dəstəsi ilə geriye - onları təqib edə biləcək ordunun haralarda oldu unu, ümumiyyətlə, Qazi Bürhanəddinin n  qədər qüvvə toplaya bildiyini və bir də, əsas qüvvələrin kimlərin başçılığı altında oldu unu öyrənmək   n göndərmişdi. Axşamdan bir qədər  is l mi , hava yeri islatmı dı. A a ılara - vadinin i eril rin  duman   km  d . Amma Qara Yuluq Osmanın ordugah qurdu u düzənlik tamam a ıq idi. Onun z nnin  görə, Qazi Bürhanəddinlə elə buradaca qar ıla malı idi. Çünki n  vadiye enm k, n  də Amid ərazilərinin qıraqlarına tərəf  ekilm k istəmirdi; Qazi Bürhanəddin Qara Yuluq Osmanı aradan götürmək   n hətta  z düşmənləri ilə də əlaqə yaratmağa təhrik oluna bilərdi. Əlbəttə,  traf  yal tl rd  də məşhur olan Ba   yanın təhriki ilə Qara Yuluq Osman yaxşı başa düşürdü ki, Qaraman bəyliyi hər an bo ma a hazır olan qüvvələr onun Qazi Bürhanəddindən ayrıldığını bilən kimi, bir qədər də f alla acaqlar. Qara Yuluq Osman, əslində, iki od arasında qalmı dı. Onun xarici qüvvələri Qazi Bürhanəddinə tərəf yönəltməsi   n xeyli vaxt tələb olunurdu. Danışıqlar aparana, nümayəndələr gedib-g l n , bir sözlə, ba  vermi  hadisələrin mahiyyəti tamam aydınla ana qədər Qazi Bürhanəddin ona çatacaq, onu yaxalayacaqdı. Ancaq Qazinin  z n n yox, bilavasitə Ba   yanın t   bb s  ilə qonşu  yal tl rl  danı ıqların aparıldığından Qara Yuluq Osman çoxdan   bh l nirdi. İndiki vəziyyətdə isə bu şübhələrin tamam ger ek olduğuna onda bir inam yaranmışdı.

Bir sözlə, bütün  ek- evirl rd n sonra Qara Yuluq Osmanın qarşısında iki aydın yol görünürdü. Ya g r k 600 n f rl k d st ni kifayət qədər azaltmaqla, yalnız könüllülərdən v   z n  yaxın olan igid s varil rd n az qismini  z  ilə götürüb hansısa bir bitərəf  yal t   ekilm k, gələcəkdə imkan d  ec ks , qüvvə toplaya bil c ks , qayıdıb Qazi ilə hesablaşmaq, ya da 600 n f rl k dəstə ilə Qazinin toplaya biləcəyi 10 min n f rl k ordunun qarşısına çıxmaq,  l m-dirim savaşına girmək!..

Qara Yuluq Osman hər iki yolu dəfələrlə  ek-çevir elədi. Hər iki yolun üstün və zəif tərəflərini  z    n aydınlatma a çalışdı. Kiçik bir dəstə ilə harasa ba  götürüb getməsi, naməlum gələcəyə ümid ba laması ona çox əhəmiyyətsiz g r nd . Kiml rd ns  qüvvə ala biləcəyi, indiki müsəlləh gücdə döyüşkən ordu yarada biləcəyi, çox müşkül görünürdü. Hər halda, indiki ordusu sayca az olsa da, hərbi döyüşlər təcrübəsi keçmiş, bilavasitə Qara Yuluq Osmanın  z n n rəhbərliyi altında aldığı təlimləri ayrı-ayrı döyüşlərdə tamam sınaqdan çıxarmışdı.

Birdən elə bil ki, Qara Yuluq Osmanın  z  işıqlandı. Daxili bir inam və t p rl  aya a qalxıb, yanında onu dinləməyə hazır olan ayrı-ayrı 100 n f rl k

dəstələrə başçılıq etməli olan Rəhimbəy Köylünü, Zaman Ağanı, İlyas Ağanı süzdü. Azadxahın da tutqun baxışlarının açıldığını sezdi. Əmir Əsgər isə onun sağ tərəfində durmuşdu. Dönüb ona da baxdı. Hiss elədi ki, ən ağır döyüşlərdən qələbə ilə çıxmış bu silahdaşları da onun xoş və ruhlu görkəmindən sanki dirçəlmişdilər. Uzun illərin yaxın, doğma münasibəti onların arasında sözə ehtiyacı olmayan bir anlaşma yaratmışdı. Yaşca hamıdan böyük olan İlyas Ağaya tərəf üzünü tutdu.

- Bu barədə Ağanın fikri nədir? - soruşdu. Ancaq məqsədini demədi. Artıq ona gün kimi aydın idi ki, bu adamlar onu sözsüz, danışqsız da başa düşürlər.

- Mənim fikrim qətidir. Biz Qazi Bürhanəddinlə elə buradaca qarşılaşmalıyıq.

- Düşünürəm ki, İlyas Ağa düz buyurur. Çünki indiki halda hələ kifayət qədər hazırlıqlı, gücdən düşməmiş dəstələrimiz lap 10 min nəfərlik bir ordu ilə də qarşılaşmaq gücündədir. Vaxtın uzanmağı bizə sərf eləməz, - bunu da Rəhimbəy Köylü dedi.

Əmir Əsgər dönüb Qara Yuluq Osmanla üzbəüz dayandı. Bu vaxt Azadxah da onun yanına gəlib Qara Yuluq Osmanın düz gözlərinin içinə baxdı. Bəlkə də birinci Əmir Əsgər danışacaqdı. Ancaq Azadxah əli ilə böyük düzəngahı göstərib, sözə birinci başladı:

- Bu böyük düzdə vuruşmaq Qara Yuluq Osmanın qismətidir. Mən bu düzdə bizim qələbəmizi görürəm. - Azadxah bir qədər tələsə-tələsə danışsa da, sözünün davamını gətirməyib əlini alınının üstünə qoydu. Dörd tərəfi diqqətlə süzdü və sonra da əlavə elədi. - Bax, görürsənmi, bu düzdə kimsənin hiylə işlətmək imkanı olmacayaq. Açıq-aşkar güclərin savaşı olacaq. Daha biz nədən qorxub-çəkinməliyik? Hələ bir başqa məsələ də var.

- O nə məsələdir elə? - Qara Yuluq Osman soruşdu.

- O məsələdir ki, açıq savaşa ordunun xeyli hissəsi bizə öz gücünü göstərmək istəməyəcək. Bu da bizim xeyrimizədir. Gücümüzü bizə qarşı döyüşməyən tərəflərə yox, döyüşən tərəflərə yönəltmək imkanımız olacaq. Bir də ki, hələlik vaxt bizim tərəfimizdədir. Gücümüz, əzmimiz yetərincədir. Gərək vaxtı fövtə verməyək.

- Doğru deyir. Mən Azadxahın da, İlyas Ağanın da fikirləri ilə razıyam. - Sonra da dönüb Rəhimbəy Köylünün üzünə baxdı. - Düşünürəm ki, o da bizimlə həmrəy olar. Ötən hər gün gücümüzün üstünə güc gətirməyəcək.

Elə bu vaxt böyük düzənliyin Qaraman bəyliyi tərəfdən kiçik atlı dəstəsi göründü. Bu, Lətif bəy və adamları idi. Az keçmədən gəlib çatdılar. Lətif bəy atdan enib birbaşa Qara Yuluq Osmanın hüzuruna gəldi. Təzim eləyib Qara Yuluq Osmanın qarşısında dayandı:

- Deyəsən, elə vaxtında gəlmişəm, - dedi.

- Hə, deyə bilərsənmi, vəziyyət necədi? - Qara Yuluq Osman soruşdu.

- Vəziyyət düşündüyümüz kimi pis deyil.

Lətif bəy dünəndən getmişdi. Qara Yuluq Osmanın artıq hansı qərara gəldiyini də dəqiqliyi ilə bilmirdi. Ona görə də dünənki aydın olmayan düşüncələrin təsiri altında idi. İndi görürdü ki, bu ölüm, qan savaşılarından çıxmış sərkərdələr çox yüksək əhval-ruhiyyədədirlər. Bu əhvalı görmək Lətif bəyə təkcə xoş təsir göstərmədi, həm də əhvalında bir dəyişiklik yaratdı. Döyüş dostlarını görən cavan sərkərdə sanki baş verəcək hadisələri gözlərinin qabağına gətirdi.

- Əvvəla, onu deyim ki, döyüş üçün bu düzü seçmək Qara Yuluq Osmanın qələbəsinin başlanğıcıdır. Mən bu döyüşdə qarşılaşacaq tərəflərin nə edə biləcəyini, bütün imkanları görürəm. Onu da deyim ki, Baş Əyanın təhriki ilə 10 min nəfərlik bir ordu cəmlənib. Gərək ordunun sayı bizi qorxutmasın.

Çünki qüvvələrin çox böyük qismi təlim görməmiş adamlardır. Həm də orduya yarızor, yarixoş cəlb olunublar. Onların bizimlə ölüm-dirim savaşına çıxacağına inanmağım gəlmir. Bir də ki, onlar bu gün günorta üstü bu düzə yetişəcəklər. Üstəlik, xeyli yol gəliblər. Şübhəsiz ki, yorğunluq güclərinin xeyli hissəsini alacaq. Özü də onu deyim ki, öyrəndiyimə görə, Şeyx Məhyəddinin təhriki ilə Qazi Bürhanəddin sülh danışıqına girmək istəyəcək.

- Sən buna inanırsanmı? - Qara Yuluq Osman Lətif bəydən soruşdu.

- Təəssüf ki, inanmıram. Əgər Qazinin özünə qalsaydı, o, bizimlə savaşmazdı. Sadəcə, ordunu bura gətirməklə, öz gücünü göstərmək, Qara Yuluq Osmana sığınacaq verməli olan qonşu əyalətlərə demək istəyir ki, mən öz ordumla hər kəsə qarşı döyüşə bilərəm. Qoy heç kim Qara Yuluq Osmana sığınacaq verməsin. Bir daha deyirəm ki, Qazi Bürhanəddinin özünə qalsaydı, o, elə bu düzənlikdə ümumi razılığa gəlib, geriye çəkilərdi. Çünki öyrəndiyim məlumata görə, Şeyx Məhyəddin Qazi Bürhanəddinin oğlu ilə Qara Yuluq Osmanla burada danışıq aparmalı olacaq. Bax, iş də burada qəlizləşir. Onu da öyrənmişəm ki, Baş Əyanın məqsədi ordunu buraya gətirmək, Qara Yuluq Osmanın qüvvələrini buradaca mühasirəyə almaq və onları sonuncu nəfərinədək qırmaqdır.

- Qıra biləcəkmiz? - Əmir Əsgər qəzəblə soruşdu.

- Yox, buna da inanmıram. - Yene Lətif bəy təmkinin pozmadı. Asta-asta davam elədi. - Baş Əyan özünə yaxın olan adamlara tapşırıb ki, Qazi Bürhanəddin Qara Yuluq Osmanla danışıqın - sülh barışıqının olması üçün elçi göndərəcək, biz razılaşsaq, əsas danışıqlara Şeyx Məhyəddin və Qazinin oğlu gələcək. İş də burasındadır ki, Baş Əyanın tapşırığına əsasən ona yaxın olan adamlar hələ danışıqlar başlamamış ayrı-yarı tərəflərdən bizə hücum edəcəklər. Beləliklə, Baş Əyan guya bizim danışıqlara razı olmadığımızı, birbaşa döyüşə başladığımızı Qazi Bürhanəddinə bildirəcək.

- Aha, demək, məsələ bizim üçün tamam aydınlaşır, - Qara Yuluq Osman tutulmuş kimi oldu, başını aşağı salıb bir qədər fikrə getdi. Sonra isə:

- Bütün bunlar hamısıdır? - başını qaldırmadan sual elədi.

- Yox, bunlar hələ hamısı deyil. Qazi Bürhanəddin Qara Yuluq Osmanı döyüş olacağı təqdirdə diri tutmaq əmri verib. Bu da bizim üstünlüyümüzdür.

- Aha, demək, o istəyir ki, Qara Yuluq Osmanı xalq qarşısında cəzalandırsın. Bütün adamları inandırınlar ki, Qara Yuluq Osman məmləkətə xəyanət eləyib, xəyanətin isə bircə cəzası var - ölüm. Əlbəttə, bu da Baş Əyanın qurduğu hiylələrdən biridir.

Qara Yuluq Osman: - Zənnimcə, hər şey aydın oldu, - dedi.

Əmir Əsgər və qalan dəstəbaşılar da anladılar ki, artıq məşvərət qurtarıb. Lətif bəyin öyrəndikləri doğrudursa, bir azdan bu böyük düz qanlı savaş meydanı olacaq.

Qara Yuluq Osman qılıncını çıxarıb düzün o başına, Qazi Bürhanəddinin qüvvələrinin gələcəyi tərəfə tutdu: - Bizim yolumuz haqq yoludur. Biz həm özümüzü qorumalı, canımızı bu qəddardan, qaniçəndən hiyf eləməli, həm də qoçaq, igid Əhmədin nəhaq qanının qisasını almalyıq.

Elə bil ki, hamı bir himə bənd imiş. Həmin andaca Qara Yuluq Osmanın sol tərəfində dayanmış Azadxah da qılıncı çəkdi. Sanki onun çallaşmaqda olan saqqalının hər tükündən bir qəzəb süzülürdü. Eləcə də Əmir Əsgər, Lətif bəy, İlyas Ağa və Rəhim bəy Köylü onun kimi qılınclarını sıyııb, müsəlləh dayandılar.

Birdən Qara Yuluq Osman azman bir görkəm aldı. Bütün gücü ilə qışqırdı:

- Hamı ayağa, hər kəs öz yerinə! - Bu sözə bənd imiş kimi, bütün ordugaha səs yayıldı. Qara Yuluq Osmanın səsini eşidən adamlar, verilən əmri özündən

geridəki tərəflərə də ötürdü. Onlar yaxşı bilirdilər ki, Qazi Bürhanəddinin ordusu düzün - Qaraman bəyliyinə tərəfində görünəcək. Hər ehtimala qarşı, Qazi Bürhanəddin oxçuların gücündən istifadə edəcəkdise, buna da hazır olmaq lazım idi.

Qara Yuluq Osman bilirdi ki, orduda hər nəfərin zirehli paltarı və qalxanı var. Amma Lətif bəyin mülahizələrinə görə, arada sülh danışıq məsələsi olduğu üçün oxatanların gücündən istifadə olunmayacaqdı. Qara Yuluq Osman altı dəstəbaşının rəhbərliyi ilə 600 nəfərlik süvari dəstələrini aypara şəklində düzdü. Mərkəzdə özü yeriyəcəkdi. Bir tərəfində Əmir Əsgər, Rəhim bəy Köylü və Lətif bəy. Digər tərəfdə danışıq elə də meyli olmayan, həmişə də danışıq istəyəndə: «Döyüşünün işi hərbdir, danışıq yox», - deyən Zaman Ağa, Azadxah və İlyas Ağa olacaqdı. Ayparanın uclarında bir tərəfdə Əmir Əsgər, digərində Azadxah dayanacaqdı. Qara Yuluq Osmanın fikrinə görə, Baş Əyanın qüvvələri mərkəzə doğru hərəkətdən qorxacaqdılar. Çünki mühasirəyə düşmək qorxusu olacaqdı. Amma döyüş vaxtı vəziyyətdən asılı olaraq aypara tərsinə də çevrilə bilərdi. Qara Yuluq Osmanın başçılıq etdiyi seçmə qüvvələr düz mərkəzdən irəliyə doğru şığıyacaqdı.

Qara Yuluq Osman silahdaşları ilə ordugaha tərəf yeridikcə, bunları izah eləyir, üstəlik, vəziyyətin hər an dəyişə biləcəyini, onların da bu dəyişə biləcək vəziyyətə hazır olmaq vacibliyini vurğulayırdı.

Dəstəbaşılar atlarına süvar oldular. Hər kəs öz dəstəsinin önündə dayandı.

Qara Yuluq Osman ağ köhlənin belində idi. Əvvəlcə, cərgə düzölmüş dəstələrin önündən çapıb keçdi. Sonra da qayıdıb düz mərkəzdə dayandı. Üzünü ağır döyüşlərdən qalibiyətlə çıxmış, ölümdən, qandan çəkinmək qorxusu olmayan süvarilərinə tutdu:

- Biz bu gün ya tarixdən birdəfəlik silinib gedəcəyik, ya da əbədi var olacağıq.

- Var olacağıq! - Bütün ordu bir ağızdan cavab verdi və təkrar elədi:

- Var olacağıq!

- Var olacağıq!

- Var olacağıq!..

Qara Yuluq Osman ümumi dəstənin qabağında - 600 nəfərlik süvarilərin önündə hələ, bəlkə, çox danışacaqdı. Ola bilsin ki, onu tanıyan, şücaətini, igidliyini, kimliyini yaxşı bilən bu insanların qabağında çoxlu sözlər deyəcəkdi. Deyəcəyi sözlərlə onları inandırmağa çalışacaqdı ki, əməllərində də, inadında da, seçdiyi yolda da düzdürlər. Ancaq insanların belə böyük ruh yüksəkliyi və inamlı cavabları onu daha başqa sözlər deməkdən saxladı. Bir anlığa dayandı. Cərgə ilə, ləyaqətlə, cəsərlə atlarına süvar olub döyüşə hazır vəziyyətdə dayanmış bu insanların ruh yüksəkliyi, ən başlıcası, ona belə sədaqət göstərmələri Qara Yuluq Osmanı məəttəl qoymuşdu. Ən çıxılmaz vəziyyətdə də inamını, gücünü qoruyan Qara Yuluq Osman az qala kövrəlmişdi. Doğrudan-doğruya ona inanıb, yolunda ölümə getməyə hazır olan bu adamların sədaqətinin önündə onlara layiq olduqları ən dəyərli sözləri tapıb demək çox çətin idi. Qara Yuluq Osman bu məqamda ürəkdən gələn bir hönkürtü ilə ağlamaq istəyirdi. Əslində, onun ağlamağının səbəbi tamam başqa idi. O, bütün gücünü, qüdrətini Qaraman bəyliyinə bir dövlətə çevirən, onu qonşu əyalətlərin gözü qabağında toxunulmaz bir məmləkət kimi tanıdan Qazi Bürhanəddinin təhlükəsizliyinə, onun işlərinə rəvac verməyə yönəlmişdi. Əvəzində, çiyin-çiyinə verib, bir-birinə güvənərək, məmləkətin taleyi üçün canı-dildən vuruşan əzizini - xalası oğlu Əhmədi itirmişdi. O, yaxşı bilirdi ki, Əhməd xəyanətkar deyildi. Onun ən böyük günahı sevgisi idi. O, dayısı qızı Gülçöhrəni ona görə sevməmişdi ki, əvəzində ölüm mükafatı alsın.

Əslində, qohumluq baş tutsaydı, Əhmədin sayəsində Qazi daha güclü olacaqdı. Heç şübhəsiz, Qazi Bürhanəddinə də, onun kürəkəni Əhmədə də, oğlu Əhmədə də Qara Yuluq Osman şimşək xislətli bir qılınc kimi həmişə lazım olacaqdı. Amma intriqalar, münaqişələr, hiyləgərlik Qazi Bürhanəddini yolundan döndərdi. D hş t orasında idi ki, Əhməd Vətən xaini kimi, məmləkətə, saraya xilaf çıxmış bir insan kimi edam olundu. Bunun da k k n  Qara Yuluq Osman Qazi Bürhanəddinin hakimiyyət h risliyində yox, Baş Əyanın hiyl g rliyində görürdü. Baş Əyan Qazini inandıra bilmışdi ki, Əhməd onun qızını alsa, oğlunun hakimiyyətdən  li  xıxacaq. Bu da Qazida dəhşətli bir qəzəb yaratmış və onun bəsirət g z n  kor eləmişdi. İndi əsas mətləb gəlib o yerə  atmışdi ki, Baş Əyan  z n n qurduđu hiylə torlarının necə sıxlaşdıđına, bir sözlə,  z məqsədinə necə yaxınlaşdıđına baxıb məmnunluq duyurdu. Demək, Qara Yuluq Osman torun axırınıc  həlqəsi idi. Bu gün döyüşdə Qara Yuluq Osman məğlub olsaydı, yaxud Şeyx Məhyəddinin planları baş tutmasaydı, hər şey alt-üst olacaqdı. Yəni ki, bugünkü döyüşdə sarsılan, hətta qalib gəlsə belə, bütün qüvvələrini itirən Qazi Bürhanəddinə Baş Əyan asanlıqla qalib gələcək, bəlkə, Diyarb kr c n qayıtmađın da imkan verm y c kd . Hansı s b bd ns , elə yarı yolda Qazi canını tapşıracaqdı. Bütün ölkə, məmləkət külli-ixtiyar sahibi olacaq Baş Əyanın əlinə ke c c kd . Qara Yuluq Osmanı da dəhşətə gətirən bu idi. İndi o, bu məsələləri qabađında müsəlləh dayanmış s varil rin  aydınlatmaq istəsə də, söz tapa bilmirdi.  nk  insanların ona n  qədər böyük inam göstərdiklərini görürdü. Qara Yuluq Osman danışib-danışmasa da, 600 nəfərlik süvari dəstəsi onu sözsüz başa düşürdü. Həm də Qara Yuluq Osmanın tərəfdarları anlayırdı ki, bu gün onların təkcə özləri   n yox, Vətən   n də əhəmiyyətli bir g nd r. Qalib gəlməklə təkcə Qara Yuluq Osmanı yox, həm də V t nl rini, yurdlarını hifz etmiş, qorumuş olacaqlar.

...On min nəfərlik qoşun, atlı-süvari dəstələr  f qd n bulud kimi görünürdü. Qoşun ađır-ađır yeriyirdi. Qazi Bürhanəddin ordunun mərkəzində idi,  z  də at belində. Qətiyyən atını t l sdirmirdi. Asta-asta irəliləyən at  trafındakılardan qabađa keçmirdi. Yəqin ki, bunu Qazi Bürhanəddin istəmirdi. Hər halda, qarşıdakı d y ş n n  ilə n tic l c yi onun   n dumanlı v  müəmmalı idi.  nk  o, Şeyx Məhyəddinə söz vermişdi ki, ordular hərb   n qabaq-qabađa dayananda ađ bayraqla elçiləri Qara Yuluq Osmanın hüzuruna göndərəcək.

Qazi Bürhanəddin irəli tərəfi çox diqqətlə süzürdü. Artıq Qara Yuluq Osmanın süvari dəstələri onun lap gözünün qabađında idi. K ncl r sivri ox kimi irəlidə, mərkəz isə bir qədər geridə. Qazi Bürhanəddin yetkin h rb i idi. B rkd n-boşdan çıxmışdı.  z  də yaxşıca anlayırdı ki, bu dözümlü Qara Yuluq Osman n  demək istəyirdi; bir qədər hazırlıđı olan hər hansı h rb i   n bu d z m o demək idi ki, qarşı tərəf  n kəskin h ml y  -  l m-dirim  hazırdır.

Qazi Bürhanəddinin Qara Yuluq Osmanın q tiyy tin , mütləq döyüşə atılacađına əvvəldən şübhəsi yox idi. Amma indi belə məxsusi bir formada döyüş hazırlıđı görməsi bir h rb i kimi onda xüsusi rəğbət oyatdı.

Qara Yuluq Osman qətiyyən Qazi Bürhanəddinin rəhm edəcəyinə, sülh danışıđına ged c yin , onunla hər hansı saziş bađlayacađına inamlı deyildi.  nk  etibar itirilmişdi. Bu böyük d zd  dayanmaq, qarşılaşmaq yolu se ilmişdis , demək, Qara Yuluq Osman axıra qədər d y şm y  hazır idi.

Qabaqda Baş Əyan gedirdi. Demək olar, Qazi Bürhanəddindən yüz arşınlıq m saf d ydi.  z n  inamlı tuturdu. Bunu  z nd nrazılıqla hərdən onun atını  z  geriye s yirdib, Qazinin yanına d nm sind n hiss eləmişdi. O,

billirdi ki, Qazi Bürhanəddin əvvəlcə danışıqlar aparmaq istəyəcək. Düzdür, Baş Əyan heç etiraz eləməmişdi. Amma Qazi onu da hiss eləyirdi ki, Baş Əyana daha çox hər b lazımdır. O, sazişi qəbul eləmək fikrində deyil. Baş Əyanın oğlu da onun bərabərində idi.

Ordular, demək olar ki, yüz arşınlıq məsafədə toqquşmaya hazır vəziyyətdə üz-üzə dayandılar. Qazi Bürhanəddinin göstərişinə əsasən, üç süvari bu arada onun bərabərinə gəldi. Şeyx Məhyəddin və Qazinin oğlu Əhməd də burada idi. Baş Əyan da həmin üç süvari ilə birgə atını lap Qazinin hüzuruna sürdü. Qabaqcadan həmin süvarilərə nə deyəcəkləri, nə danışacaqları anladılmışdı.

Ancaq Baş Əyan xüsusi bir narahatlıq keçirirdi. Ona görə çətinliklə də olsa, yaxına gəlib, üzünü hökmdara tutdu:

- Ey məmləkətin şanlı hökmdarı, sənın qara bulud kimi bu düzü almış qoşununun qabağında kiminsə dayanmağa qüdrəti çatmaz. Heç bir qüvvə on min nəfərlik ordunu sarsıtmaq gücündə deyil. İzn ver, hücumla başlayaq!

Bayaqdan bəri başını aşağı salıb heç nə deməyən Şeyx Məhyəddin nəzərlərini süvar olduğu atın boynundan yuxarıya qaldırdı. Diqqətlə üfucə tərəf baxdı. Qabaqda dayanan ordunun hansı gücdə olduğunu bir daha hiss elədi. Elə bil ki, ona qarşıdakı müsəlləh süvarilərin pıçılıtları deyirdi: - Biz hər şeyə hazırıq, son məqamda ölümə belə! Qoy düşmən bilsin ki, məqsədımız qələbədir!

Şeyx Məhyəddin üzünü Qazi Bürhanəddinə tərəf döndərdi:

- Tələsmək lazım deyil. Əvvəlcədən adamları göndərək, qoy bir cavab gətirsinlər, sonra mən özüm Qara Yuluq Osmanla danışığa gedəcəyəm. Qoy lap mənı nızə ilə deşik-deşik eləsinlər, ancaq razı deyiləm ki, eyni məmləkətin camaatı bu yerdə, bu düzdə bir-birini sonsuz nifretlə, qəzəblə qanlarına qəltan eləsin.

Qazi Bürhanəddin ağır düşüncələrdən ayrıldı. Bir daha Şeyxi diqqətlə süzdü. Sonra da Baş Əyana baxıb onun gözlərindəki kinin, nifretin sonsuzluğunu gördü.

Qazi Bürhanəddin əlini yuxarı qaldırdı. Özü də Baş Əyan tərəfə - yəni ki, bir qədər dayan!

Baş Əyanın işin axrını gözləməyə səbri çatmırdı. Ona görə də oğluna astaca saqqalının yan tərəfini dartışdırmaqla işarə elədi. Bununla da oğlu bildi ki, hələ axşamdan hazırlanmış iki atlı dəstənin Qara Yuluq Osmanın qüvvələrinə yan cinahdan hücum etməyin vaxtı çatıb.

Baş Əyan biləndə ki, oğlu işarəni başa düşüb, bir qədər arxayın oldu. Sonra da diqqət eləyib gördü ki, oğlu ustalıqla atlıların arasından keçib qabağa tərəf irəlilədi. Orada kimlərəsə nəşə tapşırırdı. Bu da Baş Əyanın gözlərindən yayınmadı. Çünki Baş Əyan istəmirdi ki, ətrafdan kimsə onun qurduğu plandan xəbərdar olsun. O, istəyirdi ki, tapşırıq elə gizli şəkildə icra olunsun ki, Qazi Bürhanəddin heç nədən şübhələnməsin, düşünsün ki, Qara Yuluq Osman danışıqları pozub, sülhə gəlmək istəmir.

Qazi Bürhanəddinin işarəsi ilə üç atlı qabağa çıxdı. Ortadakı döyüşçünün əlində yuxarı qaldırılmış bayraq var idi. Bu üç süvari gözləyirdi ki, Qazi Bürhanəddin işarə eləsin. Və onlar hökmdarın diqtə elədiyi hökmlə Qara Yuluq Osmanın hüzuruna yollansınlar.

Qazi Bürhanəddin hələ də özünə çəkilmiş ağır düşüncələrdən xilas ola bilməmişdi: Qara Yuluq Osman onun sülh danışığı təklifini necə qəbul edəcək? Bəlkə düşünəcək ki, Qazi Bürhanəddin ondan qorxur, çəkinir, bəyət eləməyə hazırlaşır. Qara Yuluq Osman da Lətif bəyin gətirdiyi xəbərlərə əsasən, döyüşün olmayacağı təqdirdə hər kəsin təhlükəsiz surətdə bir tərəfə

 ekilib getməsinin m mk nl y n  daha üstün tutardı. Qarışıqlıq, başıpozuqluq, etibarsızlıq yenə qarşı tərəfdən olmasaydı.

Hel  Qazi işarə eləməmişdi. Ađ bayraq götürmüş   l k bir qədər dəstədən irəli çıxmışdı. I ar ni g zl m kd  idilər ki, Qara Yuluq Osmanın hüzuruna tərəf  apsınlar. Hadisələr inc lmı  ipd n asılı qalmı dı. Qazi Bürhanəddin işarəni verdi. Ađ bayraq qaldırmış süvari   l y  Qara Yuluq Osmanın ordugahının d z mərkəzinə dođru hərəkətə ba ladı. Elə bu vaxt t bill r vuruldu, c ngl r səsləndi. "Ya Allah" sədaları g y  yüksəldi. Qaziye elə gəldi ki, göy guruldadı, yer titrədi. Amma gördü ki, Qara Yuluq Osmanın i eri  z  ona tərəf olan ayyarası çevrildi. Bu elə sürətlə, elə  eviklikl  baş verdi ki, heç Qazinin d   nm yin  də vaxt qalmadı. Ba  əyan da g z n  yumub - a mađa macal tapmadı. Ayyaranın dərinliyində yerl  en ordu b l m  bir anda Qazi Bürhanəddinin ordusu ilə  z- z  gəldi. Əslində, iđti a  sadə surətdə ba lamı dı. Ađ bayraq tutan süvariləri g r n Qara Yuluq Osman bir qədər gözləməyi tap ırmı dı. Amma eyni vaxtda sađ və sol tərəflərdən hücum edən atlı dəstələrinin siyirm qılinc y r    vəziyyəti dəyişmişdi. Ba   yanın t l si ba  tutmu du. Birdən-birə on min nəfərlik qo un Qara Yuluq Osmanın altı yüz nəfərlik s varisini mühasirəyə almı dı. N  geri, n  sađa, n  sola hərəkət imkanı yox idi.

Qara Yuluq Osman k h rinin y y nini buraxdı, atı d z mərkəzə dođru  apdı. O, ətrafına baxmır, bəlkə, heç baxmaq istəmirdi. Baxmasa da, hiss edirdi ki, sađda  mir  sg rin, Lətif bəyin, İlyas Ađanın əsas qüvvələrinin  n g cl  d y   l ri böyür-ba ını k sibl r. Bu tərəfdə də Rəhim bəy K yl , Zaman Ađa v  Azadxah qətiyyətlə irəli cumurlar. Qara Yuluq Osman qar ıla dıđı tərəfin t n ortasından həmlə elədi. Cəsarətli hücumun qabađında Qazi Bürhanəddini hidz eləməli olan qüvvələr iki yerə par alandılar. Qara Yuluq Osman atını ordugahın d z ortasına dođru  apırdı. Ba  əyan kənara durmađa heç macal da tapmadı. Qara Yuluq Osman onun ba ının  st n  k sdirdi, qılincı ilə Baş  yanın silah tutan sađ qolunu bir anda vurub yerə saldı. Ba   yandan vəhşi bir bađırtı qopdu:

- Evin dađılsın,  eyx Məhyəddin!

Elə bu vaxt Lətif bəyin niz si Ba   yanın ođlunun d z sinəsindən keçib, k r yinin arxasından da yarım arşın o tərəfə çıxdı.

Sađ qolu düşmüş Ba  əyan vahim l nmı  atının cilovundan yapı a bilmədi. At dəli bir ki n rti ilə sahibini  st n  yeriyn insan selinin ayaqları altına atdı.

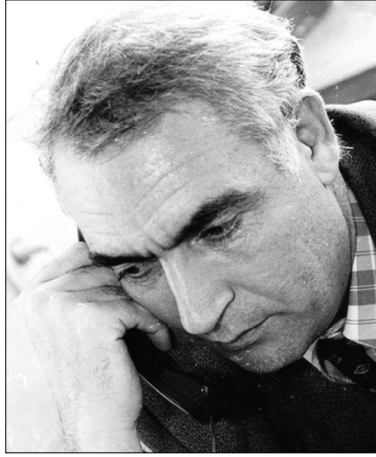
Qara Yuluq Osman d z Qazi Bürhanəddinin q n  erində dayandı. Qazi  lini qılincına atdı, amma siyirm y  imkan tapmadı. Bircə anın içində yerə dıđırlanmı  ba ı b r lmı  gözləri ilə hələ atdan tam yıxılmamı  bədəninə baxırdı. Qara Yuluq Osman qılincini yuxarı qaldırdı:

- Biz var olacađıq! - sədası bir anda ordunu b r d .

Qazi Bürhanəddinin d y  en qüvvələri Qazinin  l m n  g r n kimi qılınclarını saxlayıb, döyüşdən imtina elədilər. Böyük D z müharibəsi buradaca ba a çatdı.

◆ P o e z i y a

Tahir TAİSOĞLU

"Uzaq, isti hənir..."

NIYƏ?

-Niyə meyvələr gecələr
böyüyür?

Niyə qönçələr gecələr
açılır?

-Çünki, onda bədnəzərli gözlər
yuxuda olur!..

VAXTSIZ GƏLƏN QONAQ

(2016-cı ilin qışı üçün)

Vaxtsız, tez gələn qış,
fikirləşmədin ki,
Ağaclarda qalan o qədər
meyvələr
neyniyəcək?!
Qamçılı küləklərin
saraltdı yarpaqları ətək-ətək!
Bax gör o kimdir?!..-
kasıb tələbə
pencəkdə, fikirli-fikirli
yol gedir...
Tələsmək sənə qalmışdı?

Vaxtında gələn qış
hörmətli qışdı!
Əvvəl payızın yağışlarını oğurladın,
yağdırdın kəndə, şəhərə.
Sonra da qəfildən öz qarını
səpələdin hər yerə.
Neçə dovşan, neçə dələ
salamat çıxmadı səhərə -
Çoxusu da yuvalarında
qorxa-qorxa sənin buz nəfəsini dinşəyir.
Nə o üzə,
nə bu üzə,
nə də qızıl payıza
nəfəs çəkməyə aman vermədin.
Çobanlara qışlağa enməyə
zaman vermədin.
Fikrin başqa imiş demə,
vaxtsız gələn qonaq,
daha ora-bura çovumursan-
Kisən doludur, axı,
şaxta ilə, qar ilə,
donmuş heyva, nar ilə.-
Bizdən heç nə gözləmə!

Doğru deyirlər ki,
bahar vaxtsız gələndə
Təbiətə nuş olar -
Qış tez gələndə isə
ağaclar naxoş olar!..

DAYAQ

Bir vaxt yekə bir ağacın
qolu-budağı idi,
Deyib gülən, səslə-küylü çağı idi.
Sonra seçib kəsdilər -
haça olduğu üçün.
Ondan paya düzəldilər,
Düz olsaydı,
dəyməzdilər,
kəsib yerə əyməzdilər.
Amma əvvəl rəvan idi,
həm də kövrək, cavan idi.
Sonra...böyüyə-böyüyə haçalanmışdı,
İki yerə heçalanmışdı.
Ona görə də indi
paya kimi basdırıblar torpağa -
dayaq olsun deyə,

meyvədən əyilən bir sıx budağa.
 Dili, üzü ikiləşmiş, haçalanmış
 adamları da seçib
 barlı-bəhərli yerlərə aparırlar.
 Əvvəl qonaq edirlər,
 Yağlı iş, yaxşı yer verirlər.
 Çevik, oynaq edirlər.
 Sonra da özlərinə
 dayaq edirlər!
 Baxmırlar heç cavan olsun,
 qoca olsun.
 Təki üzü, dili, fikri
 qoşa olsun, haça olsun!..

UZAQ, İSTİ HƏNİR...

Soyuq qış gecəsində
 uzaqdan bir hənir hiss edirəm -
 Ona tərəf gedirəm.
 Elə bil aramlı bir qazan qaynayır -
 buxarı halqa-halqa,
 qalxa-qalxa
 havada oynayır.
 Üşüyürəm, donuram,
 Soyuqdan əsim-əsim əsirəm,
 İsinməyə tələsirəm.

Nə işıq var orada -
 Nə bir it hürür.
 Bir inək gövşəyir -
 Nəfəsində isti hənir.
 Buxarlanır, uçur, gedir nəfəsi
 boş-boşuna,
 öz başına...
 Yaxınlaşıram, isindirir məni...
 Dilim söz tutur,
 Bir az özümə gəlirəm.
 İnəyi tumarlayıram-
 əllərimin, barmaqlarımın soyuqluğunu
 isti nəfəsi udur.
 İndi bilirəm istilik nədir
 ömür üçün.
 Yadıma düşür Frans Kafkanın
 imansız kömürçüsü...
 Hərsliliklə var-dövlət yığanlar
 hələ də bilmirlər -
 Bir inəyin nəfəsi qədər də
 deyillər!..

Balinalar həmişə deryalarda
ağzı açıq üzrlər,
Həmişə ov axtarırlar,
şikar gəzirlər.
Heç vaxt doymaq bilmirlər,
Heç kəs onlara şərək olmasın deyər
tək-tənha üzrlər
axşam, səhər -
deryaların qucağında,
həmişə ov sorağında!..

DİBÇƏK GÜLÜ

Uzaqda, -
bağ evində heç kim olmayanda
tək-tənha qalan,
gül açan dibçək gülü...
Açıb, solub.
Yəqin ki, açmamışdan əvvəl
Gözləri qapıda qalıb
uzun bir zaman.
Bəlkə də,
erkən solub gülləri təkliyindən,
tənhalıqından.
Gəldim, -
qurumuş, solmuş vaxtına çatdım.
Yaşıl yarpaqları da qəmə batmışdı.
Görün nələr çəkibmiş
O dibçək gülü
Tənhalıqda gül açanda,
Başının üstündə kimsəsizlik dövrə vurub uçanda!
Nə qədər gözləyibmiş
Bir insan gəlişini:
-Kimin üçün açırım bu gülləri,
kim görəcək,
kim isinəcək
al-əlvan güllərin rənginə, istisinə?!
Düşünə-düşünə,
üşünə-üşünə
solub,
belə pərişan olub.
Sanki vurulub ovçu əli çatmayan
Ov quşu kimi göldə qalmışdı.
Yerə düşən gülün ləçəyi
Elə bil hələ də titrəyirdi -
Vurulmuş bir quşun qanadı kimi
kədərli, peşman...

QARAĞAC

Heç bir ağacın nə boyunda,
 Nə də barında gözü olur.
 Sərin meh əsəndə
 pıçılı, mənalı
 söhbəti, sözü olur.
 Yarpaqları alın qırıqları kimi -
 xətt-xətt...
 yazıları uzaqdan oxunur.
 Gözü-könlü tox olan bu ağac
 öz ləbbadəsilə
 ucalır şad-xürrəm.
 Nə ürəyində təlaş var,
 Nə də gövdəsində qabıqlanmış
 dərd, qəm.
 Suya da yoxdu ehtiyacı.
 Nə sevinir acı-acı,
 nə ağlayır şirin-şirin.
 Çünki bu torpağın doğma övladıdır -
 gəlmə deyil.
 Adı da öz halal adıdır -
 adi söz, quru kəlmə deyil.
 Həmişə əsəbləri yerindədir -
 Çünki... kökləri dərinədədir!
 Heç kəsin var-dövlətində,
 şan-şöhrətində yoxdur gözü.
 Meyvə bağlarında gəzmir
 tamahı, nəfsi.
 Nə qeybət edir,
 Nə də efirlərdə titrəmir səsi.
 Bilmir, axı,
 almaq nədir,
 vermək nədir!
 Yaşayır öz dünyasında -
 Üfüqlərin ilğıma qərq olduğu
 söz dünyasında -
 Çünki kökləri, rişələri dərinədədir!

GERÇƏKLIYIN MAGIYASI

Deyirlər, riyakarlıq
 Nə qədər qol-qanad açsa da,
 uça bilməz.
 Nə qədər tumurcuqlasa da,
 gül olub açə bilməz.
 Amma nə olsun ki:
 hərdən gerçəklik necə də yazıq görünür.

Hər şeydən, hamıdan uzaq görünür,
 Həmişə uca zirvələrdə boy göstərə bilmir -
 duman kimi dərələrdə sürünür.
 Çünki riyakarlıq arxalıdı,
 Müəmmalı sirlərlə nəfəs alır.
 Mübhəm dərinliyi var -
 gizli dayaqlarından qüvvə, həvəs alır.
 Doludur içi
 fitnə-fəsadla, kin-küdurətlə.
 Sırr onu qoruyur, o sirri
 Müəmma ilə, hərərətlə!
 Bir birinə dayaq dururlar, -
 diri gözlü,
 göz görəsi.
 Gah açıq-aydın, gah da gizli-gizli.
 Sırr zirehli riyakarlığa
 Hər kəs çata bilməz,
 Heç nə bata bilməz.

Bəzən top dağıtmaz, sel aparmaz,
 Bəzən də su kimi sakit, ot kimi kövrək
 gerçəkliyə yazığım gəlir.
 Düşünürəm kimə, nəyə inanasan?!
 Ona görə də,
 Rahat yaşa Dünya, -
 Ona görə də,
 Yorma özünü, İnsan!..

FAĞIR QOYUNLAR

Ey bir qoyunun belində,
 dən gəzən sərçə!
 Yalın ayaqlarını işindirə-isindirə
 atılıb-düşən,
 şən sərçə!..
 Bu soyuqda orada dən gəzirsən
 bircə-bircə?
 Amma özünə yaxşı yer eləmişən!
 Qoyunun eyninə deyil heç nə,
 Sənin gəzişməyini də hiss eləmir heç.
 Öz işindəsən,
 Öz gərdirşindəsən!..
 Qoyun otlayır, sən də onun belində
 Şəstlə ətrafa baxırsan
 Qalın yunun içində,
 şellənirsən,
 Gah batır, gah çıxırsan.

Boz rəngləriniz qarışıb bir-birinə
 Həm ayaqlarını isindirirsən,
 Həm də yem dənliyirsən.
 Sanki öz yuvandasən,
 Elə rahatsan ki, hətta elə sanırsan
 Burada yumurta da qoyarsan,
 Bala da çıxarda bilərsən.
 Çünki, qoyunun belindəsən,
 fağır qoyunun.
 Orada çox qalacaqsan bilirəm -
 Uzun çəkəcək oynamağın,
 oyunun!..

MÜNƏCCİM BALIĞI

Balıqlar içində
 Bir balıq da var -
 Münəccim deyirlər adına.
 Heç vaxt tora düşməyib,
 Heç bir balıqçı baxmayıb onun dadına -
 O yeyib, özündən balacaları, xırdaları.
 Belədir şəkəri -
 Daim açıq olur ağzı -
 Həmişə bayırda qalır gözləri
 Özü gizlində daldalanır,
 görünmür gözə -
 Fağır, xırda balıqlar
 Onun ağız-toruna düşürlər
 üzə-üzə...

TANI!..

Adam var deyir ki, qınamayın məni,
 Nə qədər yaşadım, tanıya bilmədim
 dostu, düşməni.
 Dedim hanı elə bir adam,
 hanı?
 Düşməninini uşaq da tanıyar -
 bacarırsan, dostunu tanı!

ADSIZ ŞEİRLƏR

Bu dünyaya göz açandan,
 Rahatlıq məndən qaçandan,
 Misra qurub, söz açandan -
 Qəlbim yağır,
 ömrüm damır...

Balıqçı tora düşən körpə balıqları
Təzədən suya tulladı:
- Savab işdi!
Yadıma fağır, kasıb
adamlardan belə
rüşvət alan məmurlar düşdü.

Köhnə dostların çoxu -
Təzə düşməyə dönür.
Necə ki, şirin yuxu -
Dumana, çənə dönür.

Amma ki, köhnə düşmən
Təzə dost ola bilmir, -
Olsa da naçar, peşman -
Bizə dost ola bilmir.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2017-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Mayis SƏLİM

SÖZƏ BAXIRAM

Düşmən yerə baxar, -
 Deyərdi anam,
 Hamını dost bilib,
 Gözə baxıram.
 Elə uşaqlıqdan
 sözəbaxanam,
 Böyüyüb, yenə də
 SÖZƏ baxıram.

GEDİM

Bu yol səsləyir məni,
 Varım, çıxıb gedim mən.
 Qabağımı kəsəni
 Vurum, yıxıb gedim mən.

Çəkim dəli nərəni,
 Keçim dağı, dərəni,
 Söküm bəndi-bərəni,
 Seltək axıb gedim mən.

Bil əyrimi, düzümü,
 Gör sinəmdə közümü,
 Pərvanətək özümü
 Oda yaxıb gedim mən.

Könül ki verdin sözə,
 Söz gərək dildə gəzə.
 Ürəyimə tər-təzə
 Sözü sıxıb gedim mən.

DEDİM

Qurd sözümə baxmadı,
İtə dedim dərdimi.
Al qanımı sümürən
Bitə dedim dərdimi.

Aradım dostu - yadı,
Sadaldım çox adı.
Arif bir şey qanmadı -
Kütə dedim dərdimi.

Kündəmi yapmadım mən,
Atımı çapmadım mən,
Tanrını tapmadım mən,
Bütə dedim dərdimi.

GETDİ

Kimdi məni dinləyən,
Sözün zamanı getdi.
Bu - əyilən, o - əyən,
Düzün zamanı getdi.

Qarışdı doğru, yalan,
Bilinmir satan, alan,
Astara düşdü talan,
Üzün zamanı getdi.

Bax, bu da bir tamaşa,
Az qalır ağıl çaşa.
Sıfır çəkilir başa,
Yüzün zamanı getdi.

DƏYİRMANÇI

Dəyirmanım boşalıb,
Hanı gəlib-gedənim?
Su quruyub, daş qalıb,
Daha üyünmür dənim.

Unlu deyil üst-başım,
Baxma quru adıma.
Təmizdir gözüm-qaşım,
Allah çatsın dadıma.

Tərs dəyirman oynatdı
Fələk mənim başımda.

Neçə qazan qaynatdı,
Gözüm qaldı aşında.

Mənə bekar deməyin,
Ömrümü üyüdürəm.
Ürəyimlə yemləyib,
Dərdimi böyüdürəm.

AZALIR

Ocağım sönür, deyəsən,
Atəşim, qorum azalır.
Dizimdə gücüm-qüvvətim,
Gözümdə nurum azalır.

Xeyirsiz illər uzanır,
Şər deyən dillər uzanır.
Yer-yerdən əllər uzanır,
Dövlətim, varım azalır.

Talayır, yetən aparır,
Yanıdan ötən aparır,
Hər gəlib-gedən aparır -
Bağımda barım azalır.

Varlıyam düşmən sarıdan,
Qalmayıb heç can yandıran.
Çıxırlar bir-bir aradan,
Sirdaşım, yarım azalır.

NİMDAŞ

Nimdaş paltarları geydim əynimə,
Əynim də nimdaşdır, özüm də nimdaş.
Bir cındır bədənlə baş girləyirəm,
Qaşım da nimdaşdır, gözüm də nimdaş.

Sərdim, qurumadı günə yaş ömrüm,
Əkdim, göyermədi yenə daş ömrüm.
Nə vaxt təzələnər bu nimdaş ömrüm?
Sual da nimdaşdır, çözümlər də nimdaş.

Düzlər də büdrəyir, düz dura bilmir,
Dillər dediyini yozdura bilmir,
Bir soyuq ürəyi qızdıra bilmir,
Odum da nimdaşdır, közüm də nimdaş.

Kürsülər köhnədir, postlar köhnədir,
Təriflər köhnədir, tostlar köhnədir,

Düşmənlər köhnədir, dostlar köhnədir,
Səbir də nimdəşdir, dözüm də nimdəş.

Bozarıb, sırtılıb üzü dünyanın -
Canavar dünyanın, quzu dünyanın.
Elə həminkidir sözü dünyanın,
Qələm də nimdəşdir, sözüm də nimdəş.

ÇƏKDİN

Mən səni ürəyimə,
Sən məni dara çəkdin.
Bağlayıb gözlərimi,
Bilmirəm, hara çəkdin.

Səni günəş bilmişdim,
Bu qismətə gülmüşdüm,
İsinməyə gəlmişdim,
Soyuğa, qara çəkdin.

Aldatdın dillərinlə,
Açılmaz sirlərinlə,
Ağappaq əllərinlə
Bəxtimi qara çəkdin.

Ömrümü yağmaladın,
Bir güman saxlamadın.
Yumadın, ağlamadın,
Kəfənsiz gora çəkdin.

GÜNAH

Günahın böyükdür, a Sarı Çoban,
Nəfsinə aldanıb şeytana uydun.
Gözü yaşlı qaldı doğma el-oban,
Gör Oğuz yurdunu nə günə qoydun.

Əkdiyən toxumdan, bəd əmələndən
Bir bəla göyərdi - Təpəgöz adlı.
Hamı qan ağladı onun əlindən,
Nə qədər igidin canını aldı.

Yaxşı ki, Basatı varmış bu elin,
Yoxsa bayquşlara məskən olardı.
Keçsəydi əlinə təpəgözlərin,
Dünya başdan-başa viran qalardı.

...Yenə pərilərə göz dikənlər var,
Yenə təpəgözlər doğulur hələ.

Sən bizi bu dərddən, bələdan qurtar,
Tanrım, Basatları barı bol elə.

TORPAQ

Qızdır məni, a torpaq,
Soyuqdur, nəm çəkirəm.
Mən də bir qarışqayam,
Yuvama dən çəkirəm.

Bax, hərə bir yol seçir,
Son ucu səndən keçir.
Keyfini gör kim çəkir,
Dərdini mən çəkirəm.

Üstünə tər tökmədim,
Şumlamadım, əkmədim,
Qeyrətini çəkmədim,
İtirib qəm çəkirəm.

KİRİDİM

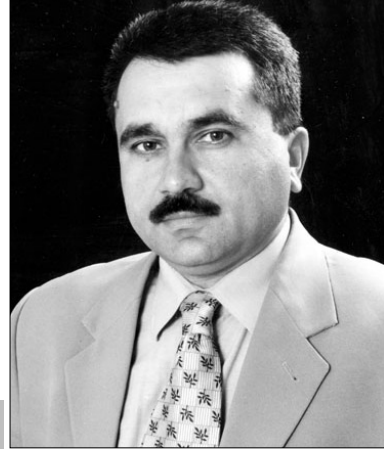
Çox dili-dilavəri
gözü çıxan görmüşəm.
Yersiz deyilən sözü
evlər yıxan görmüşəm.

Bərk gedən tez yorular,
asta-asta yeridim.
Baxıb çoxbilmişlərə
mən də susdum, kiridim.

Şəki

Sadiq ZAMAN

Kolumbun səhvi

◆ **Hekayə**

Mən dünyada ən gizli, sirli bir missiya üçün seçilmişdim... Lakin bəşəriyyətə haqq yolunu göstərən peyğəmbərlərdən fərqli olaraq, məni Tanrı yox, dünyanı gizlicə idarə edən insanlar seçmişdilər... Onlar dünyanın ən məxfi missiyasını yerinə yetirməyim üçün öz elçilərini mənim dalımca göndərmişdilər.

...Biz dünyanın ən yüksək yerində, göylərin qapısında yaşayırıq. Gözümü dünyaya açandan bizi hər tərəfdən dövrələyən başıqarlı dağları, uca yaylalarımızın üzərini xalı kimi örtən ənginlikləri görmüşəm. Yurdumuz kimi, özümüz də belə nəhayətsiz və hüdudsuzuq: cismimiz yerdə olsa da, varlığımız kainatı doldurur...

Biz başqa xalqlardan fərqli olaraq, bir-birimizlə az danışıq (söz müqəddədir, axı, göylərdən endirilib). Sözü, əsasən, xeyir işlərdə, ən çox da dua edəndə işlədirik. Çox vaxt isə özümüze (meditasiyaya) qapılıb möhtəşəm ahəngi öz içimizdə hiss edirik, (bununla da) kainatın bir hissəsinə çevrilirik... Biz neçə minilliklərdir ki, beləcə yaşayırıq.

Bizim maddi nemətlərimiz çox məhduddur... bəzən yeməyə də heç nə tapmırıq... Amma ən çətin anlarımızda belə xoşbəxt olmağı bacarıırıq... ürəkdən sevinmək üçün səbəb tapırıq: nə yaxşı ki, biz varıq... nə yaxşı ki, sevincimizi bütün kainatla bölüşə bilirik... Hər cür fəlakəti, müsibəti isə böyük səbirlə qarşılayırıq... Bilirik ki, bunların hamısı keçəridir, vacib olan isə ruhun sakitliyidir...

* * *

...Həmin səhər yakları¹ otarmağa aparanda ağ adamların arxamca gələcəkləri ürəyimə dammışdı... O gün ömrümdə ilk dəfə olaraq kədərəndim... çəkdiyim qəm-qüssə qəlbimə qara kölgələr saldı...

Yaklar isə heç nə olmamış kimi, yenə qarı eşələyir, özlərinə yem axtarırdılar... Bu il quraqlıq keçdiyindən yaklar qarınlarını doyura bilmirdilər... Həmin kədərli vaxtımda ürəyimdən keçdi ki, kaş mən də yak olaydım, lap acından öləydim, ancaq bu yerlərdən heç yerə getməyəydim... Ürəyimə

¹ Yak - iribuynuzlu heyvan

dammışdı ki, mən buralardan birdəfəlik gedəcəyəm... özü də sabah. Hətta indi yad adamların evdə məni gözlədiklərini də bilirdim... Ona görə də evə qayıtmağa tələsmirdim...

Günorta Anurad yanıma gəldi... ağ adamların məni axtardıqlarını xəbər verdi...

Biz obamıza yalnız axşamüstü, günəş öz evinə çəkildikdən sonra qayıtdıq... Yol boyu Anurada baş verəcək hadisələrdən danışdım. Son sözlərim dodaqlarımdan çıxanda üzünə baxdım. Gözlərində bizim tərəfin insanlarına xas olmayan böyük kədər vardı. Hər şeyi başa düşdüm: deməli, mənim getməyimi ən çox istəməyən Anurad idi.

Obamıza yaxınlaşdıqca içimdə qəribə hisslər oyanırdı... Lakin evimizin qarşısında tanış olmayan yakları görəndə həmin hisslərim əriyib yox oldu. Bizim inancımızda "təkər" müqəddəs sayıldığından dünyanı idarə edənlərin elçiləri bura araba ilə deyil, (uca dağlardan aşaraq) yaklarla, pay-piyada gəlmişdilər. Bununla da bizim duyğularımıza çox böyük sayğı göstərmişdilər...

Qabağıma çıxan ağ adamlar qarşımda əyiləndə qəlbimdə baş qaldıran gizli rəğbət hissəsinə acı bir həqiqət də qarışdı: deməli, neçə gündən bəri ürəyimə damanlar doğru imiş... mən dünyada ən gizli, sirlə bir missiya üçün seçilmişdim... dünyanı gizlicə idarə edən insanların elçiləri isə həmin məxfi missiyanı yerinə yetirməyimi üçün mənim dalımcə gəlmişdilər...

Elçilər vaxtı çox uzatmadılar, biz ertəsi gün səhər tezdən yola düşdük. Qarşıda bizi günlərlə, bəlkə də, həftələrlə uzanacaq çox yorucu, təhlükəli bir yol gözləyirdi... arxada isə çiyinlərinə narıncı sanqati¹ salan rahiblərin xeyirduaları getdikcə eşildilməz olurdu...

Biz yaklarla birlikdə altı nəfər idik. Onlar həm bizə qarlı aşırımlardan keçməkdə kömək olacaq, həm də qidamızı təşkil edəcəkdi... Bir zamanlar XIV Dalay-Lamanın qət etdiyi bu çətin yolu indi mən keçməliydim. O, həyatının ən faciəli vaxtında təqiblərdən qaçarkən heç vaxt ruhunun sakitliyini pozmamışdı... Mən də onun kimi olmağa çalışdım... ayağım dağların bəmbəyaz qarına dəyən kimi yenidən möhtəşəm ahəngin içinə düşdüm... dünəndən bəri qəlbimdə kök salan qəm-qüssə məni birdəfəlik tərək etdi.

* * *

Mən dünyanın ən varlı insanları ilə qaranlıq, böyük bir otaqda görüşdüm... Mən onları görmürdüm, onlar isə məni çox aydın görür, hislərimi duyurdular...

Mən əvvəllər inanılmaz dərəcədə kin bəslədiyim bu insanların hüsurunda durduqca bir vaxtlar onların xəyalımda canlanan qorxunc siması yavaş-yavaş əriyib yox olurdu. Mən onları görmürdüm, amma heç cür inana bilmirdim ki, dünya ağalığını öz əllərində saxlamaq üçün hər cür fitnə-fəsad, qanlı münaqişələr törədən bu "oğlanlar" öz danışdıqlarında bu qədər xoş və səmimi ola bilirlər... Sonda bir şeyi özüm üçün dəqiqləşdirdim: yəqin, bu insanlar nə vaxtsa çox sərt (qəddar) olublar, Yer üzündə qarışıqlıq törədiblər. Amma indi vəziyyət başqalaşmış: dünyada müqəddəs dəyərlər, yaxşı nə varsa hər şey itib, mədəniyyətlər axtalanıb, insanlar azğınlaşıb... Bu "oğlanlar" da başa düşüblər ki, daha dünyanı belə idarə etmək olmur. Ona görə özləri də başqalaşıblar...

Mən indiyə qədər özümdən tərs adam tanıyırdım... bilirdim ki, heç kim məni iradəmin əksinə heç nəyə məcbur edə bilməz... Amma indi ilk dəfəydi

¹ Sanqati - Tibet rahiblərinin xüsusi geyimi

ki, dünyanı idarə edənlərin qarşısında mum kimi əriyirdim. Mən bu beş-altı nəfərin (səslərindən "oğlanlar"ın beş-altı nəfər olduqlarını təxmin etmişdim) istəyinə onların xahişini gözləmədən razılıq verməyə tələsirdim... Bəlkə, bu, "oğlanların" fitri istedadından idi ki, bu mürəkkəb, xaos içində olan dünyanı idarə etməyi bacarırdılar. Bəlkə də, onların xüsusi bacarığından idi ki, özlərinə lazım olan adamı (məni) dünyanın ən ucqar yerindən axtarıb tapa bilmişdilər, indi də mənə mühüm tapşırıq verirdilər...

Həmin adamlar məndən çox qəribə xahiş (tələb) etdilər. Dedilər ki, indi dünyada baş verən bütün fəlakətlərin əsası təxminən beş əsr bundan əvvəl müqəddəs bir yuxu ilə qoyulub. Vaxtilə dünyanın seçilmiş insanları zaman-zaman bu yuxunun içinə girərək bəşəriyyət üçün nəsə vacib bir şey götürüblər. Yuxuda dilənen hər bir arzu sonradan həyata keçib... Sonuncu dəfə həmin müqəddəs yuxunu Xristofor Kolumb görüb. Onun yuxuda dilədiyi arzu da yerinə yetib... O vaxtdan müqəddəs yuxu unudulub, əvvəlcə bir az yer üzündə sərgərdan dolaşmış, sonra sıx cəngəllikdə, Mayya qəbiləsinin sonuncu kahininin komasına sığınaraq qalıb... İndi bu müqəddəs yuxunu oyatmaq, içinə girərək uzaq bir mağaraya yollanmaq, bəşəriyyətin arzusunu işıqlı varlığa çatdırmaq lazımdır. Bu çətin missiyanı isə dünyada yeganə seçilmiş insan, yəni mən yerinə yetirə bilərəm.

Mən dünyanın ən varlı insanlarını bura qədər dinləyəndən sonra ürəyimdən keçdi ki, kaş onların gözlərinə baxa biləydim... onda sözlərinin doğru olub-olmadığını anlayardım... Amma bu heç cür mümkün deyildi... əvəzində qaranlıqdan zillənən sərt baxışların altında üşüdüm... bu titrəyişlərin içində "oğlanların" içindəki dəmir iradəni hiss etdim... onların çox ciddi adamlar olduqlarını dərk etdim... Yox, belələri heç vaxt zarafat etməzlər!.. Bəs onda niyə görə bir yuxuya (lap elə olsun müqəddəs yuxu) sadələvh uşaqlar kimi inanırlar?..

Elə bil ürəyimi oxumuşdular... eşitdiklərimdən diksindim:

- Dünyada elə sirlər, müəmmalar var ki, onlar kütlə üçün həmişə sirr olaraq qalacaq, heç vaxt da açılmayacaq. Qədim əlyazmalardan tutmuş, yadplanetlilərə kimi insanlardan gizlədilmiş o qədər sirr var ki... onlar bundan sonra da heç vaxt faş olmayacaq...

Başqa vaxt olsaydı, onlara qulaq asa-asa xəyal qanadlarında yellənərdim, amma indi bütün varlığım gərgin diqqət içində idi...

- ...Sənin yerini tapmaq isə çox çətin oldu...

Mən hardaydım ki, həmişə burada, Yer üzündə olmuşam.

- ...Biz dünyada sənin kimi vergili insanın olduğunu bilirdik, amma harada yaşamağından xəbərsiz idik. Ona görə də bu görüşü məxsusi olaraq burada keçirməyi qərara aldıq...

Görəsən, haradır bura, hansı ölkədir?.. Bəlkə, dağ başıdır?

- Hə, düz tapmışam, dağ başıdır bura!

Tüklərim biz-biz durdu: yoxsa, "oğlanlar" mənim fikirlərimi oxuyurlar?!

- Təqribən elə bir şeydir... Amma ürəyində bizə "oğlanlar" deməyin xoşumuza gəlir, - yerbəyerdən gülüş səsləri eşidildi.

Qəti qərara gəldim: görüş qurtaranacan heç nə fikirləşməyim.

- Harada qalmışdıq?.. Deyəsən, söhbət Kolumbun yuxusundan gedirdi... - bu sözlərimdən qaranlıq otaq gülüşlə silkələndi...

Gülüşlər danışq kimi olmur. Dil hər hansı bir xalqa xas ola bilər və digər insanlar bu dili öyrənib, səlis, hətta ləhcəsiz də danışa bilərlər. Amma gülüş başqadır... və mən bir-birindən fərqlənən bu gülüşlərdən qarşımdakı "oğlanlar"ın heç də hamısının bir millətdən olmadığını yəqinləşdirdim...

Deməli, dünyanı bir yox, bir neçə millətin təmsilçiləri idarə edirmiş... Bu "gülüş məsələsində" bir az lovğalandım da.

- Sən çox istedadlı, qeyri-adi bacarığa malik vergili insansan... bununla fəxr etməkdə haqlısan...

Görəsən, çox şişirtmirlər ki... Onlar dünyanın ən varlı adamlarıdır... bəs mən kiməm?

- ...İnsanlara elə gəlir ki, pul, var-dövlət, hakimiyyət hər şeyi həll edir... Biz də həmişə bu fikirdə olmuşuq... Bəlkə, Kolumbun həmin müqəddəs yuxuda mağaradan götürdüyü bu olub, elə həmin vaxtdan da zamanın təkəri birdəfəlik dönüb...

- Bəs mən nə etməliyəm?

- Getməlisən... müqəddəs yuxunu tapıb, içinə girməlisən. Sonra da qoca kahinin yanına yollanmalısən. Ondan bəşəriyyət üçün çox mühüm bir xahiş etməlisən.

- Nə istəməliyəm ki?

- Bunu sən özün tapmalısən...

Hər şeyin gün kimi aydın olduğu bir məqamda yenə də aləm qararılaşmağa başladı. Heç nə başa düşmürəm, görəsən, belə ciddi insanlar da (bizim kimi) başlarını itiriblər... yoxsa niyə bir yuxunun ovuna çıxsınlar ki?

- Görürük, dediklərimizə şübhə ilə yanaşırsan... ona görə də məcburuq səni inandıraq, yoxsa sən nə müqəddəs yuxunu tapacaqsan, nə də öz missiyanı yerinə yetirə biləcəksən... De görüm, bizi əhatə edən hər şeyin real olduğuna inanırsan?

Sevdiyim mövzuya toxunmuşdular:

- Bütün səmavi kitablardan tutmuş, müasir kvant fizikasına qədər hər bir ilahi deyim, hər bir elmi təcrübə gözlə gördüyümüz, toxunduğumuz hər şeyin, sadəcə, illüziyadan ibarət olduğunu inandırıcı dəlillərlə sübut edir. Varlıqlar, əşyalar yalnız müşahidəçi olanda öz formalarını, xassələrini saxlayır... Belə bir müşahidəçi olmayanda isə hər hadisənin, əşyanın, varlığın istənilən qədər sayı, variantı ola bilər, - deyə birnəfəsə söylədim.

- Biz bir az da irəli getmişik, daha çox şey öyrənə bilmişik... Sənin söylədiklərin hər kəsə açıq olan bilgilərdir. Ancaq indi sənə açacağımız sirr isə dünyanın ən gizli sirridir. Bu sirri sən də gizli saxlamalısan... Bil ki, əslində, hər şey tamam başqa cürdür... yuxunun gücü ilə...

* * *

...Hər şey "oğlanlar"ın planlaşdırdığı kimi oldu. Mən əvvəlcə təyyarə ilə Meksikanın Kampeçe ştatına, sonra isə oradan 300 km cənub-şərqdə yerləşən keçmiş Kanul çarlığının paytaxtı Kalakmulaya uçdum. Burada bələdçilərin köməyi ilə Mayya qəbiləsinə yollandım... qoca kahini tapıb, komasında yatdım və müqəddəs yuxunu görməyə başladım...

Yuxuda çox uzun bir yol getməyə başladım... Mən yolu tanımasam da, hara getdiyimi bilirdim... meşələrdən keçirdim, dənizlərdə üzürdüm... Yolda qarşıma çıxan hər şey mənə maneələri dəf etməkdə kömək edirdi: susuz səhralarda dilim-ağzım cadarlananda kəhrizin yerini o dəqiqə tapırdım... qabağıma qorxunc, bədheybət varlıq çıxanda haradansa əliqılıncı birisi, yaxud ruh gəlib onu məndən uzaqlaşdırırdı... dağları aşmaq istəyəndə Simurq quşu peyda olub məni qanadlarında yuxarı qaldırırdı...

Beləcə, yolumu tutub mənzil başına yaxınlaşırıdım. İrəlilədikcə mənə çox şey tanış gəlirdi...

Axırda hər yeri tanıdım. Mən öz yurduma - dünyanın ən uca yerinə, göylərin qapısına gəlib çatmışdım. Burada girəcəyim mağara isə evimizin yaxınlığında yerləşirdi... dağda quzuları güdəndə yağışdan qorunmaq üçün o qədər onun içində daldalanmışdım ki... Görəsən, bu mağaraya yollanmaq üçün okeanın o tayına uçmağa nə lüzum vardı?

- Bura həm sənə tanıdığı, həm də tanımadığı müqəddəs yerdir... Bura düşmək üçün mütləq uzun yol keçməliydin. - Qarşıma çıxan mağara sakininin söylədiyi bu sözlərdən diksindim... qorxa-qorxa ətrafa göz gəzdirdim... doğrudan da, burada hər şey mənə həm tanış gəlirdi, həm də yox. Arada nəse çox incə bir fərq vardı... amma tapa bilmirdim. Qarşımda dayanan adam da başqalarından neyləsə fərqlənirdi. Əslində, o, çox yaşlı olmalı idi. Amma indi qarşımda cavan bir oğlan dayanmışdı.

- Hərə dünyanı bir cür görür... bəlkə, mən kimin üçünsə əldən düşmüş qocayam. Sən isə mənə belə görmək istədin, ona görə də qarşına bu görkəmdə çıxdım.

- Mən buracan çox uzun yol gəlmişəm, hələ bir o qədər yolu da geri qayıtmalıyam. Vaxtım azdır, qorxuram xahişimi sənə çatdırı bilməyim, - tələsik dilləndim.

- Tanrı kainatı yaradanda onu zamanın içinə yerləşdirdi. Əslində isə hər şey - keçmiş, indi, gələcək də eyni yerdədir... hər şey eyni anda, bir-birinin içində, yanında baş verir. İnsanın uşaqlığı da, cavanlığı da, qocalığı da eyni yerdədir... Burada isə tamam başqa ölçülər qüvvədədir, sənə başa düşdüyün zaman burada yoxdur.

- Amma mən tələsirəm... sözümü demək istəyirəm.

- Sən deməsən də, mənə hər şey əyandır... Axırncı dəfə bura sizin dünyadan Xristofor Kolumb adlı bir dəniz səyyahı gəlmişdi...

- O da seçilmişlərdən idi?

- Əlbəttə, əgər elə olmasaydı, müqəddəs yuxuya girə bilərdimi?

- O, Amerikanı kəşf edib, yəqin ona görə seçilmiş sayılır... Bəs mən neyləmişəm... nəyi kəşf etmişəm?.. Mənim heç adım da yoxdur... Deyirlər, mən anadan olanda qəbiləmizin kahini yatıb bir yuxu görüb, sonra da anama deyib ki, bu körpəyə ad qoymayın... o öz adını yuxuda qazanacaq.

- Sənin adını ona görə qoymayıblar ki...

- Sən qoyasan... eləmi?

- Hə... buradan çıxan kimi öz adını biləcəksən, hamı səni o adla çağıracaq.

- Mənə bir az Kolumbdan danış... o bu yuxuda nə etmişdi, nə xahiş etmişdi səndən?

- Nə istəmişdisə hamısı verildi ona... qövmü ucsuz-bucaqsız torpaqlara sahib oldu... O da yuxuda sənə kimi uzun yol keçərək yanıma gəlmişdi... amma bura onun gözlərinə doğulduğu Genuya şəhəri kimi göründü. Mən onun qarşısına orta yaşlı, təcrübəli bir dənizçi qiyafətində çıxdım... qarşı-qarşıya əyləşib ucsuz-bucaqsız okeanlardan, dəniz fırtınalarından o qədər maraqlı əhvalatlar danışdıq ki... Söhbətdən doyanda Kolumba elə gəldi ki, burada da zaman işləyir və tez məndən diləyini istədi...

Mağaramın arxa divarında qədimdən qalmış böyük bir rəf var. Bu rəfin gözlərinin hərəsinə bir dünya neməti qoyulub... Səni bura ona görə göndəriblər ki, həmin dünya nemətindən birini seçəsən... necə ki vaxtilə bunu Kolumb etmişdi... O, rəfə yaxınlaşanda buradakı varlıqların sehri başından vurdu... gözləri dumanlandı, qamarlayıb rəfdəkilərin hamısını birdən götürmək istədi... Sonra xəbərdarlığımı eşidib əlini yalnız birinə uzatdı.

Həmin an rəfə uzanan əlindən vurdum... Bu vaxt Kolumbun əli azca qanadı və bayaq toxunduğu torpağa qırmızı qan damcısı düşdü... Bir azdan insan əli dəyən pak torpaq rəfdə dayana bilmədi, aşağı şürüşüb tozun içinə düşdü...

Qəfil hərəkətimin səbəbini Kolumba mülayimcəsinə izah etdim... O, tələsirdi, mənim isə nə qədər desən, vaxtım vardı. Kolumba dedim ki, bu sən bildiyin qədər də sadə məsələ deyil. Burada seçim etmək asandır, amma nəticəsinə bütün bəşəriyyət əsrlər boyu yaşayacaq... ta bura başqa bir elçi gələncən... Sonra əsas mətləbə keçdim... dedim ki, bu torpaq istəyi səninki deyil, İspaniya kraliçası İzabellanın sevdasıdır. O səni bura göndərsə də, sən müstəqil, azad adamsan, sən öz seçimin olmalıdır.

Kolumb bir az düşünüb "mənim də istəyim, əslində, budur, torpaq!" - deyəndə bildim ki, budəfəki istək onun arzusudur... Amma indi vəziyyət xeyli qəlizləşmişdi... pak torpaq rəfdən sürüşüb tozun içinə düşmüşdü, həm də indi onun üstündə qan ləkəsi vardı. Ona görə də bu dəfə Kolumba yaxşı-yaxşı düşünmək üçün şans verdim... Dedim ki, bir az əvvəl olsaydı, torpağı götürməyinə etiraz etməzdim. Amma indi o, tozun içindədir, üstündə də insan qanı var. Heç bilirsən bu nə deməkdir? Əgər sən qanlı torpağı götürsən, Yer üzündə indiyəcən insanlara məlum olan quru sahəsi qədər yeni torpaqlar - materiklər, qitələr, adalar kəşf olunacaq... əhalinin sayı durmadan artacaq... Amma dəhşətli bir bəla da heç vaxt başınızın üstündən əskik olmayacaq. Yer üzündə nifaq, düşmənçilik artacaq, qanlı savaşların, müharibələrin ardı-arası kəsilməyəcək... Bu əbədi qovğaya alimlər də qoşulacaq... onlar bəşəriyyətə fayda vermək, planeti qorumaq əvəzinə, milyonlarla insanın məhvəinə səbəb olacaq kütləvi qırğın silahları ixtira edəcəklər. Böyük dövlətlər bu qorxunc silahları çoxaltmaq üstündə bir-biri ilə yarışacaq... milyonlarla günahsız insan məhv olacaq... Pak torpağın rəfdən tozun içinə düşməsi isə Yerin nəfəs ala bilməyəcək qədər çirklənməsi deməkdir... Buna uyğun olaraq, bəşər cəmiyyətinin feodalizmdən sonrakı inkişafı tamamilə başqa istiqamətə yönələcək... hər yerdə baş verən burjuva qiyamları monarxiyalı yer üzündən siləcək, əvvəlcə bu proses cəmiyyətə azadlıq, yüksək tərəqqi, yeni ideyalar bəxş edəcək. Lakin sonra amansız rəqabət üzərində qurulan kapitalizm, sənayeləşmə öz fəsadlarını göstərəcək... yerin üstündəki, altındakı bütün sərvətlər acgözlüklə sovrulub tükədiləcək, planetiniz bundan özünü qoruya bilməyəcək qədər elə gücsüz, zəif düşəcək ki... amma bu heyfi də insanlarda qoymayacaq... iqlim kəskin şəkildə dəyişəcək, təbii fəlakətlər baş alıb gedəcək... Bütün bunların qarşısını almaq isə heç cür mümkün olmayacaq... Dünyanın məhvi belə başlayacaq...

Mən elə hey danışır, danışırıdım... Kolumb isə eyni sözləri təkrarlayırdı: "torpaq istəyirəm!.." Mən getdikcə Kolumbu daha böyük faciələrdən xəbərdar etməyə çalışırıdım... Amma onun qulaqları tutulmuşdu, tamahkarcasına torpağa zillənən gözləri isə heç nə görmürdü...

...O, seçimini dəyişmədi... tozun içinə düşmüş qanlı torpağı götürdü!..

Sən nə vaxtsa öz-özünə sual vermişən ki, niyə Amerika qitəsi, Avstraliya, Antarktida və s. torpaqlar sonradan kəşf edilib?.. Çünki onlar əvvəllər, sadəcə, mövcud olmayıb. Nuhun gəmisi Cudi dağında yerə oturan vaxtdan insan övladı həmişə torpaq həsrətində olub... onların bu arzusuna uyğun olaraq dənizlər aşağı düşüb, quru sahələri genişləniib... Bunu sən dünyanın ilk coğrafi xəritələrində də görə bilərsən... əvvəllər quru ərazi, həqiqətən də, orada təsvir edilən dərəcədə kiçik olub. Fatehlərin dediyi kimi, doğrudan da, dünya əvvəllər elə böyük olmayıb ki, onu iki hökmdar idarə etsin... Amma indi həmin vaxtdan çox keçib və quru ərazi o qədər genişləniib, insanlar o

qədər azğınlaşıb ki... qaranlıq otaqdakı "oğlanlar" da bu qarışıqlıqdan başlarını itiriblər. Dünyanın məhvərini düzənləmək üçün səni müqəddəs yuxunun içində mənim yanıma göndəriblər.

- Bəs mən nə etməliyəm, rəfdən nəyi seçməliyəm... xahiş edirəm mənə bir yol göstər... dünyamızı fəlakətlərdən necə qurtarmalıyam... noolar, heç olmasa, bir ipucu ver...

- İxtiyarım yoxdur.

- Bəs demirdin ki, Kolumb rəfdən torpağı götürəndə əlindən vurdu, onu yenidən düşünməyə vadar etdim... Noolar, mənə də bir yol göstər... yalvarıram... İnan ki indi dünyada Nuhun gəmisi də yoxdur ki, kimsə minib xilas ola bilsin.

- Sənin həyəcanını başa düşürəm, amma heç bir ipucu verməyə ixtiyarım yoxdur. Sizdən fərqli olsam da, mən də yaradılmışlardanam, axı... O ki qaldı Kolumbun məsələsinə... əvvəlcə Kolumba ona görə mane oldum ki, çünki o, birinci dəfə kraliça İzabellanın iradəsi ilə hərəkət edirdi. İkinci dəfə isə öz seçimini etdi... sadəcə olaraq, bu, kraliçanın arzusu ilə üst-üstə düşürdü.

- Kolumba qədər insanlar bura gələndə nəyi seçirdilər?.. İpucu vermirsən, heç olmasa, bunu söylə... yalvarıram.

- Bayaq dedim, axı, hər dəfə bura bir bəni-insan gələndən sonra dənizlərin səviyyəsi aşağı düşürdü.

- ...Deməli, hamı torpaq istəyibmiş!.. Bizim zamanda da, həsrətində olduğumuz qızıl dövrdə də insanları yalnız eyni şey maraqlandırmış... insan xisləti heç dəyişməyibmiş!

- İnsanları çox da qınama... bəlkə, bu ona görədir ki, Tanrı sizin mayanızı torpaqdan yoğurub, onun üçün də həyatınız boyu həmişə torpaq arzulayırsız... yalnız öləndə, torpağa qarışandan sonra rahatlaya bilərsiniz.

"Deməli, məndən əvvəl gələnlərin hamısı torpaq istəyiblər... Bəs mən nə edim, rəfdən nəyi seçim?.. Bəlkə, mən də torpaq götürüm... onda quru sahəsi bir az da genişlənər, qanlı müharibələr səngiyər... Yox, tələsmək lazım deyil, yaxşı-yaxşı fikirləşməliyəm. Axı indi mənim seçimimdən bütün bəşəriyyətin gələcəyi asılı olacaq..."

...Bir azdan hər şey mənə gün işığı kimi aydın oldu... və mən öz seçimimi etdim... Bunun üçün çox düşünmədim, ürəyimin səsinə qulaq asdım, seçimimi qəlbimlə etdim...

* * *

...Sonra yenə də yuxuda əvvəlki kimi uzun yol getməyə başladım... bu dəfə geri qayıdırdım... Yenə də dağlardan aşdım, dənizlərdən keçdim... ayağımı quruya basıb Mayya qəbiləsinin uzaq cəngəllikdə yerləşən gözdənirəq, tənha komasına tərəf üz tutdum...

Mənim yuxum orada qurtaracaqdı... dünya isə Kolumbun "yuxusundan" oyanıb mənim "yuxuma" girəcəkdi. Bundan sonra dünyada baş verəcək bütün hadisələr isə mənim mağaradan götürdüyüm nemətə uyğun dəyişəcəkdi... beləcə, bəşəriyyət uzun müddət bu "yuxunu" yaşayacaqdı... Dünyanın bundan sonra necə fırlanacağını isə mənim adımları insanların ağzından eşidəndə biləcəksiz... adımları eşidən kimi hər şey sizə aydın olacaq!

Mən hələ yuxudaykən başqa dəyişiklik də baş verdi... Dənizdən üzə-üzə çıxanda pərilər məni indiyəcən eşitmədiyim gözəl bir adla çağırdılar. Və mən kahinin mənə verdiyi adı tanıdım... o mənə rəfdən götürdüyüm nemətin adını qoymuşdu... Bildim ki, yuxudan ayıldandan sonra da bu adla çağırılacağam.

Amma adım dünyada bircə dəfə çəkiləcək... çünki bundan sonra Yer üzündə çox az yaşayacağdım. Nə qədər az olduğunu özüm də bilmirdim. Bəlkə, heç "oğlanlarla" görüşə də bilmədim. Ona görə də tələsirdim, Mayya qəbiləsinə tez çatmaq istəyirdim... orada müqəddəs yuxudan oyanmalıydım, yuxuda gördüklərimi "oğlanlara" danışmalıydım...

İstəyirsiniz sizə bir sirr açım? Heç fikirləşmişiz ki, bayaqdan mən niyə belə şirin-şirin "oğlanlar" deyirəm? Bunu indiyədək tapa bilməmişinizsə, heç bundan sonra da başa düşməyəcəksiz... Axı, mən qızam!.. Təəccübləndiz?!

Mən artıq cəngəlliyə girmişdim. Yolu tapmaq üçün pərilər yenə də mənə gözəl adıyla çağırırdılar... çağırışlara sevincə hay verirdim...

Bu vaxta qədər adım olmadığına görə mənə daha necə çağırmaşdılar ki: mağaranın yanında yaşayan qız... hörüklü qız... kor qız... Məni beləcə müxtəlif cür çağırışdılar. Amma bunların heç biri mənim adım olmamışdı... indi isə yuxuda, komaya tələsdiyim bir vaxtda pərilər mənə kahinin qoyduğu adla çağırırdılar... Elə sevinirdim ki... İlahi, görəsən, o günü yaşaya biləcəyəmmi ki, mənə dünyada da bu adla çağırırsınlar... Görəsən, o vaxta qədər yuxudan ayıla biləcəyəm?..

* * *

...Meksikanın Mərkəzi Axtarışlar Bürosunun cavan, yaraşlıq agent xanımı bir saatdan çox idi ki, qarşısında dayanan, ondan yalvarıcı səsə xahiş edən asiya oğlanının artıq boş görünən suallarından bezməyə başlamışdı. Lakin yad şivədə danışan bu cılız oğlanın son ümid yeri olduğunu anlayıb onu səbirlə dinləməyə çalışırdı:

- ...düz bir həftədir sizin ölkənizin hər yerini ələk-vələk etmişəm, bütün xəstəxanalara baş çəkmişəm, polisə axtarış vermişəm... heç bir nəticəsi olmayıb. Son ümid yerim buradır... sizdən çox xahiş edirəm, onu tapmaqda mənə kömək edəsiniz.

- Biz sizə necə kömək edə bilərik? Axı, siz heç axtardığınız qızın adını da bilmirsiniz.

- Adını bilməməyim o demək deyil ki, onu tanıyıram... əksinə, onu çox yaxşı tanıyıram, uşaqlıqdan bir yerdə böyümüşük... sadəcə, onun adı yoxdur, elə anadan olandan qoymayıblar. Doğulanda bizim kahin demişdi ki, bu uşaq vergilidir, adını qoymaq olmaz, böyüyəndən sonra öz adını yuxuda qazanacaq... bilirsiniz, biz dağda, rahiblərin arasında yaşayan insanlarıq, belə şeylərə çox inanırıq.

- Deyirsiniz adı yox... yəqin, heç familiyası da yoxdur. Bəs belə bir adam necə olub ki, təyyarə ilə okeanın bu tayına uça bilib... bəlkə, o qız heç buralara gəlməyib. Allah bilir, indi hansı dağda azıb qalıb... axı özünüz dediniz ki, kordur, gözləri görmür.

- O heç vaxt dağda azıb qalmaz!.. Düzdür, o kordur, amma hər şeyi səndən-məndən yaxşı seçir. Bəsirət gözü haqqında nəse eşitmişiz... bax onda bəsirət gözü var. Elə bu vergisinə görə də "oğlanlar" gəlib onu aparıblar. Əvvəlcə haradasa gizli görüş keçiriblər, sonra isə bura, sizin ölkəyə göndəriblər. Bunun hamısını mənə o özü əvvəlcədən danışmışdı... axı, o hər şeyi qabaqcadan görə bilirdi... Burada bir komada olacağını, orada yatacağını da mənə söyləmişdi...

- Nə?! Komada yatmaq... yuxu görmək... ha-ha-ha...

- Gülməyin, mən düz deyirəm. O burada qədim komada olacağını deyirdi... Həm də deyirdi ki, hər şeyi ancaq oracan görə bilir, ondan sonrası

isə qaranlıqdır... bu onu çox həyəcanlandırır. İlk dəfəydi ki, gələcəyi görə bilmirdi. Buna görə mən də onun taleyindən narahatam.

- Mən sizi çox yaxşı başa düşürəm... həyəcanınızdan o qızı sevdiyinizi də anladım... Xahiş edirəm, siz də məni başa düşsünüz... mən sizə kömək etməyi çox istədim, amma əlimdən nə gələr ki... Bir dəqiqə gözləyin... aha, deyəsən, sizin verdiyiniz sorğuya cavab gəldi... Hə, özüdür ki var, sizin sorğunun cavabıdır. Heç inanmazdım ki, belə qeyri-dəqiq sorğuya nə vaxtsa cavab gələ bilər. İndicə hər şeyi oxuyub sizə məlumat verərəm. - Oxumağa başlayanda üzünün ifadələri birdən-birə dəyişdi... bir xeyli keçmiş məyus halda dilləndi. - ...bəlkə, bu heç sizin axtardığınız qız deyil?

- Deyin görüm nə baş verib, niyə tutulduunuz... susmayın, cavab verin!

- Bu heç də ürəkaçan xəbər deyil.

- Qorxmayın, mən çox möhkəməm.

- Deməli, belə... bayaq sizin verdiyiniz sorğu əsasında xəbər gəlib ki, keçilməz bir cəngəllikdə... Mayya qəbiləsinə məxsus komanın içində asiyalı bir qızı, necə deyim sizə, cansız halda tapıblar... Amma narahat olmayın bu sizin axtardığınız qız olmaya da bilər... Axı, hələ heç şəklini göndərməyiblər...

- Xahiş edirəm, susmayın... davam edin.

- ...Sizə onu da deyim ki, bu Mayya qəbiləsinin son dərəcə qəribə, sirlisəhrli bir kahini var. Özü də o qədər qocadır ki, heç yaşını da bilən yoxdur. Ondən xeyli uzaqda yaşayan bir qəbilənin yüz yaşlı sakini deyib ki, mən anadan olandan bu kahini elə belə görmüşəm. Mən indi qocalıb əldən düşmüşəm, o isə necə var eləcə də qalır... Bu qoca kahin haqqında keçən il bir film də çəkmişdilər... O çox qocadır, yadında heç nə qalmayıb. Həm də qəribə sözlər danışır, deyir ki, guya yaddaş çox pis şeydir, insana yalnız əzab, iztirab verir... Bu qoca kahinin nə yediğini, içdiyini də heç kim bilmir... sadəcə, onu deyir ki, uzun müddətdir, bu komada müqəddəs yuxu ilə yaşayır, onu kimdənsə qoruyur. Yazığın ağılı lap çaşmış, deyir ki, guya bir vaxtlar Kolumb da bu yuxunu görüb... Ağılı çaşmayıb neyləsin, axı çox qocadır, 200, bəlkə də, 250 yaş var... Bağışlayın, deyəsən, boş sözlərlə başınızı ağrıtdım... Deməli, həmin bu qoca kahinin komasında sizin təsvir etdiyiniz əlamətlərdə bir cavan asiyalı qızı tapıblar. Adı da...

- Dayanın... deyirsiniz adı var onun?

- Burada təəccüblü nə var ki, adamın adı olar da... həm də çox qəribə, maraqlı addır bu... bizim tərəflərdə qızlara belə ad qoymazlar...

- Adı varsa, onda mən axtardığım qız deyil.

- Niyə elə düşünürsünüz ki... Aha, qızın şəkli də gəldi.

- O, kordur?

- Yox... çox qəşəng gözləri var... baxmaq istəyirsiniz? - bunu deyib monitorun üzünü asiyalı oğlana tərəf çevirdi.

Göndərilən şəkildə qızın üzünü iri planda verilmişdi. Monitorun ekranına qızın ancaq üzünün yuxarı hissəsi, bir də açıq qalan ala gözləri düşmüşdü.

Qızın bu ala, iri gözlərinə qorxa-qorxa nəzər salan asiyalı oğlanın qəlbi birdən-birə işıqla doldu... təəccüb içində çiyinlərini çəkdi... bir xeyli keçmiş qətiyyətlə dilləndi:

- Bu qız mən axtardığım adam deyil.

- Əminsiz?

- Əminəm!.. Mənim axtardığım qız kor idi, heç nə görmürdü... bunun isə gözləri elə bil canlıdır ("can alır" demək istədi)... Həm də bu qızın adı var, axı.

- Hə, doğrudan da, heç cür uyğun gəlmir: adı var... həm də gözləri... elə ala gözləri var ki, adamın qəlbini işıqlandırır.

- Bayaq heç demədiz bu qızın adı nədir?
 - Doğrudan?.. Heç fikir vermədim... Özü də bu gözəl qızın çox maraqlı ("qəribə" demək istədi) adı var. Bizim yerlərdə qızlara belə ad qoymazlar... Hə, tapdım, indi sizinçün oxuyuram, bu gözəl qızın adı...

Mərkəzi Axtarışlar Bürosunun gözəl xanımı monitordan oxuduğu sözü böyük coşqu ilə səsləndirəndə asiyalı oğlan bu adın nə mənasını başa düşdü, nə də ürəyində tələffüz etməyi bacardı. Sadəcə, onu bildi ki, onun vətəninə də göylərin qapısında da qızlara belə ad qoymurlar...

...Tezliklə bu qəribə, gözəl ad həm cavan xanımın, həm də təyyarə ilə geri, uca dağlar diyarına uçan asiyalı oğlanın tamam yadından çıxdı... eyni zamanda Meksikanın Mərkəzi Axtarışlar Bürosunun kompüter sistemindən, dünya internet şəbəkəsindən də birdəfəlik silindi... Beləliklə, bu müqəddəs ad dünyada bir dəfə səsləndi və sonra da lüzumsuz söz kimi unuduldu...

...Bəlkə, belə məsləhət idi. Qoca kahinin dediyi kimi, hər şeyin unudulub yaddan çıxması yaxşı idi... Kim bilir, bəlkə də, bütün bunlar artıq yenice başlamış təzə bir "yuxunun" əvvəli idi...

Epiloq

"Oğlanlar"ın qaranlıq otaqda keçirdikləri gizli məşvərətdən:

- ... indi dənizlərin səviyyəsi qalxır... hidrometeoroloqlar kəndlərin, şəhərlərin, ölkələrin su altında qalacağını proqnozlaşdırırlar.

- Görəsən, bütün bunlar nədən xəbər verir? Bizim "peyğəmbər" kahinin mağarasından nə götürmüşdü ki, hadisələr belə qəfil dəyişir...

- Bircə kahinin ona verdiyi adı öyrənə bilsəydik, onda hər şey aydınlaşardı.

- Təəssüf ki, bu heç cür mümkün olmur, bütün söylərimiz boşa çıxır. Dünyanın ən məşhur xakerləri Meksikanın Mərkəzi Axtarışlar Bürosunu, dünya internet şəbəkəsini ələk-vələk ediblər, ancaq heç bir nəticə hasil olmayıb. Kompüter şəbəkəsində bizim "peyğəmbər" haqqında məlumat var, ancaq hər yerdə adı pozulub, heç cür də bərpa etmək mümkün olmur... buna cəhd göstərənlərin isə öz şəbəkəsi sıradan çıxır.

- Bəs onlardan nə xəbər var... cavan xanımla, asiyalı oğlanı deyirəm.

- Onlar tutuquşu kimi elə eyni sözləri təkrarlayırlar. Deyirlər ki, biz dünyada yalnız bir dəfə müqəddəs çöhrə gördük, müqəddəs söz eşitdik... sonra da hamısı yadımızdan çıxdı.

- Görünür, biz kahinin qıza verdiyi adı heç cür öyrənə bilməyəcəyik. O ad dünyada bircə dəfə səsləndi, bircə dəfə də eşidildi. Təkrarı isə, görünür, heç vaxt olmayacaq... müqəddəs sözdür, axı.

- Amma şəkillərdə son dərəcə gözəl, füsunkar düşüb bizim "peyğəmbər"imiz. Heyif ondan, o hələ bəşəriyyətə ("bizə" demək istədi) çox lazım ola bilərdi.

Nəhayət, bayaqdan ağına su alan ən cavan "oğlan" da dilləndi:

- Görəsən, biz pulun, mal-dövlətin, hakimiyyətin boş şey olduğunu söyləyəndə "peyğəmbər" bizə inandı?..

Yanvar, 2016

◆ P o e z i y a

İsa SEVƏR

SAG OL, İNSAN!

İstəmirəm
Sözünü yeyən insan görüm,
İstəmirəm
Gözünü döyən insan görüm,
İstəmirəm
Kiçiklərlə yolda keçsin
Ömrüm, günüm.
İstəyirəm
Gül-çiçəkli küçəmizdən
Yer üzünün
Gül-çiçəksiz küçəsinə
Salam verim, gül göndərim.
Nə göz yaşı, nə də hədə
Boy atmasın, ucalmasın,
Acı soğan baha isə,
Alma bağdan gec dərilsə,
Çörək süfrəyə gec gəlsə
Gileylənib öz-özünə
Heç kəs nahaq qəm etməsin.
Qatar bir az gecikəndə
Ədalətin dəfn etməsin.
Arabada yol getmək də
Qanun idi,
Təyyarədə yol getmək də,
Bu gün sabah raketlə yol gedəcəm,
Arabadan raketə nə qədər yol

Dəf etmişən.
 Sən özünü dərk eləyib
 Nələr, nələr kəşf etmişən,
 Ucalmışan,
 Böyüklüyü zərrə-zərrə,
 Damla-damla qazanmışan.
 Mən bunları duyan zaman
 Deyirəm ki,
 Sağ ol, insan!
 Sağ ol, insan!

ŞƏHİD ÖMRÜ

Sən bizim inamı tunca döndərdin,
 Ölməzlik tunclaşır, qranitləşir.
 Kəndinə qeyrəti miras göndərdi,
 Bu qeyrət yurdunda əbədiləşir.

Analar, bacılar qəhərlənibdi,
 Gözlərə bir dünya qəm ələnibdi.
 Hünərli oğlun qəmi, ağrısı
 Bir kəndin gözündə gilələnibdi.

Yox, bu qəm yeriyyə ayaq açmasın,
 Düşmənin fitnəsi heçdir, hədərdir.
 Vətənin yolunda ölən əsgərin
 Ömrü də vətənin ömrü qədərdir.

ŞAHANƏ ŞƏHƏR

Yurd "Xəmsə"si,
 Cavad xan iradəsi,
 Dünyaya ədalətli şah səsi
 Şahanə şəhər, Gəncə!
 Düşmən üstünə yeridi,
 Suyun kəsildi,
 Çörəyin tükəndi.
 Xanlar haraya gəlmədi,
 Hərə öz başını hərlədi...
 Cavad xan
 Boş gördü arxanı,
 Önə tək yeridi,
 Yanında oğlunu gördü,
 Geri çəkilmədi!
 Şahanə şəhər,
 Əsgərini verdi,
 Şahını verdi,
 Düşməne əyilmədi!

Qəlbinin gözü olmayan
Mələyi görmür,
Mələklər ölmür!

YURDUM

Dədə Qorqud dastanında
Bu günə ad gətirmisən,
Dədə Qorqud şeirində
Ruhuma od gətirmisən.
Torpaq itirəndə
Od da itirmisən,
Ad da itirmisən,
Yurdum!
Torpağından böyüksən,
Qızıltək balacasan,
Almaz kimi bahasan!
Sazla, sözlə qoşasan,
Sözü özündə, gözü özündə,
Qəlbi üzündə Türksən,
Yurdum!

HAMI NAĞARA ÇALSA

Hamı nağara çalsa,
Zurna üfürsə,
Toyda şeir püskürsə,
Bəs torpağı kim əksin?
Zəmini kim biçsin?
Torpaq qabardar sinəsini,
Çəkər altına,
Verər yerini bilməyənin dərşini,
Baxmaz zurnasına,
Baxmaz dəfinə,
Zamına da buraxmaz ha,
Zamına...
Dəf çalan da,
Zurna püləyən də gedər
Fələyin kamına.
Qəhətə çəkilər çörək,
Zəmi becərən zəminin havasını
Zurnaya verməsin gərək...

NEYLƏYİM?

Hər yetən dərşini mənə danışır,
Mən də dinləyirəm, canım, neyləyim?
Yanmayan ocaq da mənə alışır,
Yanmayım neyləyim, yanıq neyləyim?

Bir-iki adam da qarğayır mənə,
Sonra da oturub ağlayır mənə,
İlqarsız da ilqar bağlayır mənə,
Danmayım neyləyim, danım neyləyim?

Birinə yaxşıyam, birinə pisəm,
Pislər istəyirlər yaxşıdan küsəm,
Qızıl yox, gümüş yox, yəqin ki, misəm,
Qanmayım neyləyim, qanım neləyim.

Kortək tutduğumu buraxmıram mən,
Varlıdı, yoxsuldu, heç baxmıram mən,
Yaxşılıq edəndə düşünürəm mən,
Qanım, qanınnan gəlir qanım, neyləyim?

"QARĞA, BİZDƏ QARPIZ VAR..."

İndi qoz bahalaşdı,
Qarğa da qoz axtarır,
Sağsağan da...
Ala qarğa,
Göydə özünü yorma,
Yerdə qarpız var,
Ancaq nə qoz,
Nə də qarpız kömək etməz,
Altı yüz il
Bu dünyada qalmağa...

BAZAR MƏNLİK DEYİL, ANA

Mənnən dana yolladın bazara,
Üç bazar sata bilmədim,
Toyuq yolladın
Aldanıb yanına döndüm.
Aldığım qaloş
Taykeş çıxdı,
Bəyəndiyim at
Yiyəsini yıxdı...
Bazar mənlük deyil, ana...

Bərdə

Gülmail MURAD

LALƏLİ (LƏLƏ) TƏPƏ

*Aprəl döyüşlərində qazandıığımız
qələbə münasibəti ilə*

Ey böyük Yaradan, həmd olsun sənə,
Laləli tərəni aldı əsgərim.
Bu çəmən, bu çiçək mənimdir yenə,
Laləli tərəni aldı əsgərim.

Xainlik, xəbislik düşməyə qaldı,
Əsgərim, ümidim tək sənə qaldı.
Lalə mənə qaldı, gül mənə qaldı,
Laləli tərəni aldı əsgərim.

Çox da öyünməsin yağı, alarıq,
Bağcanı alarıq, bağı alarıq.
Tərəni almışıq, dağı alarıq,
Laləli tərəni aldı əsgərim.

Qoymayın qisası namərd yağıda,
İgid əsgərimiz Ləşkər dağıda,
İnşallah, alarıq Qarabağı da,
Laləli tərəni aldı əsgərim.

ELƏ NƏĞMƏSƏN Kİ...

Misra barmaqların könül tarıma,
Dəydikcə yandırır sarı sim məni.
Həmişə adını oxumaqdayam,
İlhama gətirər sənsiz kim məni?

Nə xoş avazı var bu təranənin,
Sevən ürəyimdə mahnı çalındı.
Durub düşündükcə adını sənin,
Bir də görürəm ki, nəğmə alındı.

Sənsiz ürəyimi çulğayar fəğan,
Səninlə həmişə şən olacağam.
Elə nəğməsən ki, oxunacaqsan,
Ömürlük müğənnin mən olacağam.

SEVDİM BU PAYIZI

Mənim ki payızdan gəlməzdi xoşum,
Sevdim bu payızı, sevdim, deyəsən.
Gərək bu payıza nəğmələr qoşum,
Sevdim bu payızı, sevdim, deyəsən.

Ömrümtək saralan yarpağın sevdim,
Xəzəllə örtülən torpağın sevdim.
Elə bu kədərli növrağın sevdim,
Sevdim bu payızı, sevdim, deyəsən.

Könlümdə bir xəzan dəmi var, axı,
Gözümdə bir payız nəmi var, axı.
Onun məndən başqa kimi var, axı?
Sevdim bu payızı, sevdim, deyəsən.

Əllərin göylərə açmış ağacam,
Söz yarpaqlamışam, şeir yağacam.
Şiltaq sevgilitək tutub boğacam,
Sevdim bu payızı, sevdim, deyəsən.

YAŞASIN

Bu bağçada bülbül kimi
Ötən yaşasın!
Vətən mənim, mən Vətənin,
Vətən yaşasın!

Dinlə haqqdan gələn ünü,
Salamlayaq göydə günü,
Əldə qılinc döyüş günü
Yetən yaşasın!

Savaşın qol-budağına,
Düşmən gəlir sorağıma,
Hərbin, Cəngin qabağını
Kəsən yaşasın!

Ruh yaşayır, bədən gedir,
Nədən gəlir, nədən gedir?
Ölən ölür, gedən gedir,
Gələn yaşasın!

QAYITMAZ

Atilan ox, axan su
Qayıtmaz.
Ürəkdə ölən arzu
Qayıtmaz.

Solan çölün gülləri,
Axan dərya selləri
Bir də qayıtmaz geri,
Qayıtmaz.

Ağ saçın qara rəngi,
Gedibdir hara rəngi?
Gəncliyin şux ahəngi
Qayıtmaz.

İl ardınca gedən il,
İlə vida edən il
Axtarma, Güləmail,
Qayıtmaz.

Şanayam, telə mail,
Yarpagam yelə mail.
Gedərsə, Güləmail
Qayıtmaz.

SEVİRƏM, AXI!

Könlümü şumlayıb, sevgi əkmişəm,
Deyəsən, mən səni sevirəm, axı!
Qəlbimdən gözümə bir arx çəkmişəm,
Deyəsən, mən səni sevirəm, axı!

Sel olub çaylara qarışırım mən,
Göydə günəş ilə yarışırım mən.
Gah küsür, gah da ki, barışırım mən
Deyəsən, mən səni sevirəm, axı!

Bilmirəm gündüz, ya gecə gəlmisən?
Bunca yolu keçib, necə gəlmisən?
Ürək bir Kəbədir, Həccə gəlmisən,
Deyəsən, mən səni sevirəm, axı!

Daşlara əksimi çəkməmişən sən,
Çöllərdə göz yaşı tökməmişən sən.
Bəs səni sevirən nədir, görəsən?
Deyəsən, mən səni sevirəm, axı!

Bu elə sevgidir, daşa yazılmaz,
Fərhad-Şirin kimi qoşa yazılmaz.
Yazmaq istəsən də, haşa, yazılmaz,
Deyəsən, mən səni sevirəm, axı!

Leyla ƏSƏDULLAYEVA

GÜZGÜ NAĞILIM

Nağıla bənzəyir həyatım mənim,
Sən nağıl ömrümün qəhrəmanısan.
Nağilda harada axtarım səni,
Əvvəldə, ortada, yoxsa sondasan?

Biri var, biri yox, biri də heç yox,
"Yox"da var, "var"da yox - hansı gözəldir?
Vüsalın qarşıma indi çıxsa da,
Həsrətin milyon il səndən əzəldir.

Şirindi, şit deyil, bir az da duzlu.
Bir azca məzəli, sözlü nağılım.
Hisslərlə yoğrulub, ürəkdə bişən,
Ay mənim həyatda güzgü nağılım...

GECƏ DÜŞÜNCƏSİ

Düşünürsən gecələr,
Soyuğu,
yalnızlığı.
Pəncərədən içəri
Dolur gecə sazağı.

Kimsə yoxdur otaqda,
Yalnızlıq içindəsən.
Narahat çarpayıda
Qıvrılır sakit bədən.

Dəli bir düşüncə var
Ürəyinin içində.
İllərdi gələn nəfəs
Dolaşır mı köksündə?
Axı, bu itən nəfəs
Hara gedir, görəsən?
Gecə pozur sükutu,
O, danışır, deyəsən:
"Bax, səmaya, dolanır,
Yerdə, göydə fırlanır.
Ürək durmur yerində,
O dayanmır, çırpınır.

Gözlər dikilib yola,
Kimi isə gözləyir.
Yola baxırsa gözlər,
Bəs niyə kədərlidir?

Yetdi zaman bu anda,
Qaraltı var uzaqda.
Bu son nəfəs, bu son söz:
"Nə gördüm ki, həyatda?"

MƏLHƏM

Gizlənərəm özümdən,
Həyatımdan küsərəm.
Unudaram keçmişini,
Mən təzədən sevərəm.

Qoşulub buludlara
Yağış olub yağaram.
Çəkilib ulduzlara
Sənə göydən baxaram.

Açdığı yaralara,
Məlhəm tapıb sürtərəm.
Sən çıxanda yoluma,
Nə bir salam alaram,
Nə bir salam verərəm...

SƏNSİZLİYİN DADI

Sənsizliyin dadı...
Yoxluqdur.
Dözülməz bir ağrıdır o.
İşiq yoxdur, qaranlıqdır.
Küləklər də sazaqlıdır.
Çox acıdır...
Sənsizliyin dadı...
Əlacsız bir dərd kimidir,
Daldalanmış ər kimidir.
Tapdalanmış mərd kimidir.
Sənsizliyin dadı...

Bütün naləm, ah-fəryadım,
Dərdlə açılan sabahım.
Bu dərdi mən necə yazım?
Sənsən ən böyük günahım.

◆ Xatirələr, duyğular

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

MƏNİM İLK KİTABIM

Gözəl şairimiz Hüseyn Kürdoğlu mənim ilk şairim olub; şeirlərini orta məktəb illərindən oxuyub əzbərləyirdim. Ədəbiyyat və nəğmə dərslərində müəllimlər mənə ən azı 3-4 dəfə söz verərdilər. Dərs saatımız Hüseyn Kürdoğludan başlar, mənim cızma-qaramla bitərdi. Artıq məktəbimizdə “Hüseyn Kürdoğlu saati”, yəni onun şeirlərinin oxunuşu məktəbimizdə ənənəvi hal aldı və mən indi başa düşürəm ki, sinifdən xaric oxu kimi həmin saatlar nə qədər əhəmiyyətli imiş. Görünür, müəllimlərimiz də bunu bilirmiş və o boyda vaxtı həvəslə Hüseyn Kürdoğlu dünyasına ayırırlarmış.

Get-gedə Hüseyn Kürdoğlunun şeirlərini sinif yoldaşlarım da əzbərləyirdi, hələ o biri siniflərə də onun qoşmaları, gəraylıları çığır açırdı. Hüseyn Kürdoğlunun o vaxt məndə bir kitabı vardı, adı da “Qaya çiçəkləri”.

Atam 1973-cü ildə Kəlbəcərdən xahişimlə bir neçə kitab almışdı: Aşıq Şəmsir, Məhəmməd Aslan və Hüseyn Kürdoğlunun kitablarını. Elə o vaxtdan da “Qaya çiçəkləri” mənim ən sevimli kitabım olmuşdu.

Bəzən həmin kitabdan hansısa şeirin üzünü köçürüb verirdim uşaqlara. Çox vaxt əzbər bildiklərimi imla deyirdim, uşaqlar yazırdılar. Kim deyə bilər ki, şeirdən imla olmaz. Elə olar! Məncə, ən gözəl imlalar şeir mətnləridir. Məktəbdə şairin kitablarını məndən istəyənlər də olurdu. Vermirdim, çünki məndə dəbdən, şöhrətdən düşmək qorxusu vardı; hər gün lövhəyə çıxıb şeir demək sevincindən ayrı düşə bilərdim.

Biz, tərəkəmə camaatı yayı Laçın və Kəlbəcər yaylaqlarına gedərdik. Beyləqan, Qubadlı, Cəbrayıl istiqamətində gedib çıxardıq Laçına. Ordan dolanıb gələrdik Kəlbəcər dağlarına. Biz bazarlıq üçün ya Laçına - Minkəndə gedərdik, ya da Kəlbəcərə.

Atam kitab alan günü bütün ferma camaatı yığıldı başıma. Kitabdakı şeirləri ucadan oxuyurdum, hamı qulaq asırdı. Məndən başqa fermada hərf tanıyan yox idi. 6-cı sinfə yenicə keçmişdim. Şeir oxumağıma görə mənə xələt verənlər də olurdu.

Hüseyn Kürdoğlunun heca şeirləri; qoşma, gəraylı - hamının ürəyinə yatırdı. Qoyunda binə qurduğumuz dağların, suyundan içdiyimiz bulaqların bədii tərənnümü ferma camaatına, çobanlara, onların qadınlarına ləzzət eləyirdi.

3 ay dağda qaldıq. Bu müddət ərzində oxuduğum şeirlərə görə hər çoban mənə bir tutma quzu verdi. Üst-üstə hesablayanda, məktəb paltarımın, dəftər-kitabımın pulunu çıxandan sonra yerdə 15 quzu qalırdı.

Hüseyn Kürdoğlunun şeirləri əməlli-başlı mənə pul, kitab, yazıçı dilində desək, qonorar qazandırmışdı. Yay başa çatandan sonra mən yaylaqda öyrəndiyim şeirləri sinif otaqlarında söyləyirdim. Şübhəsiz, bu da dərslər və imtahan qiymətlərimin yüksək yazılmasına kömək eləyirdi.

Atamın aldığı kitablar yazdığım şeirlərə istiqamət verirdi. Hüseyn Kürdoğlunun şeirlərinin intonasiyası, havacatı şeirlərimin ilk binəsi, yurdu idi. Bu intonasiyadan qanadlanmağa başlayırdım.

Bizim Laçın, Kəlbəcər yaylaqlarında əbədi yurd yerlərimiz vardır. Anamın yük altı üçün uzaqdan çəkib gətirdiyi sal daşlar indinin özündə də alaçığımız qurulan yerlərdə düzüm-düzüm durur. Hər il gedəndə o yurda, o daşın üstə düşürdük. Lap əvvəllər də belə olub. Yurd yerləri dəyişmir. Bu mənada ilk şairim Hüseyn Kürdoğlunun şeirləri mənim şeirlərimin yurdu idi. Hara getsəm, deyək ki, sərbəst şeirə keçsəm də, yenə şeirim ilk yurduna dönməyim var. Həyatın dialektikası da budur. Vay odur ki, dönməyə yurd yerin olmaya.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Hüseyn Kürdoğlunu o vaxt bizim camaata sevdiren şeirlərinin axıcılığı idi. Elat camaatının təfəkkürünə uyğun gəlməyi, dilində uyuşması idi.

Bu əsas cəhət olsa da, həm də bizim tərəfin adamları Laçınla, onun adət - ənənəsi ilə sıx bağlıdırlar. Həmişə bir-birimizin xeyir-şərində yaxından iştirak edirdik. Ta qədimlərdən bu, Laçın camaatı ilə get-gəlimiz, kirvəliyimiz, qız qohumluğumuz, ən başlıcası, "Qonaq" deyilən güclü bir anlayışımız var. Bu qonaq anlayışı bir günlük, iki günlük deyil. Yüz illər boyu davam edən qohumluqdur. "Laçından qonağım gəlib və ya İmişlidən qonağımız var" ifadələri bizim tərəflərdə: həm Laçında, həm də İmişlidə dillər əzbəridir.

Laçınlılarla biz beləyik. Xalq dilində desək: əriş - arğacıq. Hüseyn Kürdoğlu kimi köklü, soylu bir şair, adət - ənənə, insan mənzərələri, təfəkkür, təbiət və çöl - çəməndən yol başlayırdı. Bu yolların əbədi bir sakini var: insan.

İndi məktəb illərindən, o yaylaqdakı vaxtlardan çox illər keçib. Yaşım 60 - ı haqlamaqdadır. Yenə həmin şövqlə Hüseyn Kürdoğlu şeirlərini oxuyuram. Mən böyüdükcə şeirlər də mənimlə böyüyüb. Yenə həmin axıcılıq, intonasiya, yenə həmin yurd yeri olduğu kimi durur və görünür, həmişə də duracaq.

On il, iyirmi il... yüz il sonra da Hüseyn Kürdoğlu həqiqəti olduğu kimi qalacaq. 1973-cü ildə atamın alıb gətirdiyi 66 səhifəlik o "Qaya çiçəkləri" kitabı şairin həm ömrünün əvvəlinə, həm də sonuna işıq salır. O kitaba baxıb qaya haqqında şeir yazdım. Üstündəki çuxurda quşları üçün su saxlayan yalçın və laçın qayaların yağışdan sonrakı qoxusu, Hüseyn Kürdoğlunun şeirinə hopduğu kimi mənim də yaddaşıma hopub. Çünki qaya üstündəki çiçəkləri biz gözümüzlə görmüşük, qoxusunu ciyərlərimizə çəkmişik. Küləyin qayanın çuxurlarına doldurduğu toz-torpağın üstündə bitən çiçəklər daha dadlıdır. Ətrin də dadı var. O ətrin bir ucu Laçın işğal olunandan sonra akademiyanın bağında oxuyan Qaratoyuğun nəğməsinə qatıldı.

***Bəlkə, üzü dönmüş o dağlar qızı,
Kövrəlib sorağa göndərib səni.
Bəlkə, xəyalısan, bəlkə, arzusu,
Sehr ilə bir quşa döndərib səni?!***

Şair heyretlənir, akademiyanın bağında oxuyan Qaratoyuq nəğməsi Laçın qayalarında bitən çiçəklərlə qafiyələnir. Hər halda Qaratoyuğun yeri, yurdu, mistik bir dünyanın səsi, ruhun səslənişi, həyat və ölüm yerdəyişməsinin bədii düsturudur.

***Budaqlar üstündə oynadıqca sən,
Hərdən üstümüzdə şəh də çilərdin.***

Qaratoyuğun oxuyarkən budaqdan-budağa tullananda üstümüzdə ələnən şəh yaddaşımın dərinliyində göz yaşı ilə birləşir. Bəlkə, elə o şəh Laçın dağla-

rına gələn çiskinli dumanın səsidir. Qaratoyuq o şəhi ayağının və səsinin titrəyişi ilə Bakıya, özü də Hüseyin Kürdoğlunun işlədiyi akademiyanın başına gətirib, o şəhi nəğmə kimi calayıb yarpaqların üstünə. O şəh qaya çiçəklərinin gözələrindən damıb dünyaya.

Hüseyin Kürdoğlu təbiət şairi idi. Təbiətdə baş verən çevrilmələr, təbiətin dilinin dolaşması, çayların kəkələməsi onun şeir dəftərinə şəkil kimi çəkilirdi. Aşağıdakı misraya baxın:

Qamçıya sap oldu ceyran ayağı.

Təbiətə, onun gözəlinə tutulan zülmü bu misra qədər, bəlkə, heç nə ifadə edə bilməz. Özü də ceyran ayağı nəyə sap olsa yaxşıdır? Qamçıya. Qamçı döyməyin, əzməyin ifadəsidir. Qamçılamaq, qovmaq, sıradan çıxarmaq qamçının əbədi, əzəli xasiyyətidir. Harada ceyran ayağı qamçıya sap olursa, zülm ərsə dirənir.

Atamın Kəlbəcərdən aldığı "Qaya çiçəkləri" kitabı mənim ilk əlifbam idi. Məhz o kitabı atam Kəlbəcərdən almalydı, özü də o kitabı Çalbayır yaylağına xurcunda gətirməliydi və mən o kitabı hamıya oxumalıydım. Sonra "Qaya" şeirimi yazmalıydım. Yazdım da. Həmin şeirin son bəndi hələ də yadımdadır:

***Qayalar keçmişin sirr yadigarı,
Ulu babaların ölməz səsidir.
Sinəsi göy, yaşıl, mavi, boz, sarı,
Dünyanın əzabkeş xəritəsidir.***

Yaylaqda qurulan alaçıgımız, qaşqa atımızın səkil ayaqları məni uzaqdan işıqları görünən nə vaxtsa qoynunda yaşadığım bir kəndi xatırladır. Bu yaddaşı məndə Hüseyin Kürdoğlunun şeirləri yaratmışdı.

***Yaxşı ki, cocuqkən uyutdu məni
Duru bulaq kimi o dağ yuxusu.
Məxmər çəmənlərdə, ağ alaçıqda
Çiçək ətri gələn yaylaq yuxusu.***

Laçın yaylaqlarında axşam yağın yağışın qorxusundan yuxum gözümün dibinə sıxlaşıb səhərə qalırdı. Səhər də əmzikle süd içirib saxladığım, adını "Tüvşən" qoyduğum tərək bir quzu alaçıqda girib alnımdan öpməklə məni yuxudan oyadardı. Həmin o yaylaq yuxusu atamın aldığı o kitabdən başlayırdı.

Hüseyin Kürdoğlunun bulaq haqqındakı şeirləri Aşıq Ələsgər, Səməd Vurğun, Dədə Şəmşir intonasiasının dilinə, şəhd-şirəsinə bələndirdi. Mənə elə gəlir ki, Hüseyin Kürdoğlu kimi bulağı belə çağırın olmayıb.

***Büküb dizlərimi əyildim sənə,
Bir də bükülmədi dizim, ey bulaq!***

Bulaq üçün əyilən dizlər bir daha heç harda və heç kəsə əyilmədi. Bulağa əyilməkdən dünyada gözəl nə var!

Bəs niyə şair sonradan bulaqdan gileylənir? Ona görə ki, şairin təbiət sevgisinə cəmiyyət, sosial mühit artıq əllərini uzadıb.

***O qıza neylədin, ayağı bulaq,
Kəsilmiş üstündən ayağı, bulaq?!
Bir zaman dirilik şərbətim oldun,
İndi, ay zəhrimar, ayağı bulaq!..***

Aşıq Ələsgər "Qazdır məzarımı çeşmə başında" deyəndə, bəs niyə Hüseyin Kürdoğlu birdən-birə bulaqdan belə inciyir? Həm qafiyə olsalar da, cəmiyyət təbiətə müdaxilə edib. Kauçuk qablar çıxandan səhənglər suda sınıb. Evlərə su çəkilib. Qızlar daha bulağa getmir. Bulağın başı daha toz olmur, üstündə də daha qızlar gözə dəymir.

Şair narahatdır. O, yalnız dizlərini bir dəfə bulaq qarşısında büküb. İndi bulaqlar insana diz çökdürə bilmir. Hər şey dəyişib.

**Satmışıq namusu - arı,
Xainlər düşmənlə yarı.
Dağlarda dağlıq vüqarı,
Çöllərdə çöllük qalmadı.**

**Çıxmadiq ər sınağından,
Qaçdıq namərd qabağından.
Bu Qarabağ torpağından
Bizə bir bellik qalmadı.**

Şeirlerini təbiətdən, qaya çiçəklərindən başlayan şair ictimai mövzulara geniş yer ayırır. Yenə də ictimai-sosial yönümlü şeirlər təbiət kontekstində verilir. Şair qaya çiçəklərindən ayrılı bilmir.

**Hicran qəfəsiymiş ömrümüz, qəfəs,
Çırpındım içində, heyrətdən öldüm.**

Bütün məqamlarda heyrət şeirin, istedadın həqiqətidir. Amma heyrətdən ölməyin möcüzəsini ilk dəfə Hüseyn Kürdoğlunun ədəbi qənaətində gördüm. Bu iki misranın üfüqləri şairi daha çox uzaqlara aparır. Yaranış və doğuluş, ürfan stixiya şairi geniş yollara çıxarır.

**Yazdır bu sözü də sinə daşımda:
"İşıqdan yarandım, zülmətdən öldüm".**

İşıqdan yaranıb, zülmətdən ölmək həyat, dünya fəlsəfəsinə açılan qapıdır. Açıldımı, bu yolun sonu yoxdur. Yol nişanları da qeybə çəkilib. Sonsuzluq artıq yoxluq nişanıdır. Bu fəlsəfədə əslində "yox olan" elə "var olan" deməkdir.

Dünya qəmi, o böyük Yaradandan ayrılıq və onun həqiqətinə qovuşmaq işığı Hüseyn Kürdoğlunun ömrünün sonuna yaxın yazdığı şeirlərinin həqiqəti idi və bu həqiqətin təntənəsi kimi səslənir.

**Divanədən betər divanə mənəm,
Görəndə gen gəzir divanə məndən.**

Divanəlik dünya qəmindən o qədər hali olmaqdır ki, artıq başqa divanələr aşiqdən uzaq gəzir. Ona görə ki, dünya və eşq qəmində bu divanə o birilərindən daha mükəmməl və kamildir. Dünya qəmini tərk edib şəriəti, mərifəti, təriqəti keçərək həqiqətə qovuşmaq məqamındadır. Artıq bu məqamdır ki, aşiqin "küləklər ağzında kül oynayıb". Kül və oynamaq çevrəsi, qəm və sevinc dairəsi, özü də bunların küləyin (zamanın) ağzında burulması artıq əbədi dünyaya yol almaqdır. Bu yolda arxanca yol kişnəyir, dərd çəkən dağların döşündə qar daha dayanmır. Demək yazan belə yazıb:

**Aşağıda yanıq düzlər çalı-çalı,
Yuxarıda qarlı dağlar xalı-xalı,
Biz dumanda görüşməyə can atırıq,
Namərd duman hey çəkilir dalı-dalı.**

Bu şeir dünya haqqında yazılmış ən mükəmməl şeirlərdəndir. Çöllər "çalı-çalı"dır, dağlar "xalı-xalı"dır, duman da "dalı-dalı" çəkilir. Bu dünyada görüş məqamı yoxdur. Məqamın ünvanı nişansızlıqdır, kələfin ucunu tapmaqdır.

Atamın Kəlbəcərdən aldığı "Qaya çiçəkləri" kitabı bizim sözüümüzün qədim yurd yeridir. Anam bizə hey deyirdi ki, Çalbayırda Laçın yaylaqlarında hündür qayalara çıxmayın, yıxılırsınız. Biz də qayanın üstündə bitən çiçəklərə ağziaçıq tamaşa eləyirdik. Bəlkə də, qayanın ən hündür yerində bitən çiçəklərin bizə yazığı gəlirdi. Necə oldusa, bir gün güclü külək həmin çiçəklərin bir topasını var gücü ilə qoparıb yerə atdı. Bəlkə də, çiçəklər özünü qayadan atdı. Biz nədənsə sevinmədik, əksinə, kədərləndik. Anam səs-küyə yüyürüb yanımıza gəldi. Dedi ki, Yaradanın gücünə baxın, o qayadan sən yıxılacaqdın (başımı sığalladı), yerinə çiçəklər yığıldı. İstər-istəməz məni ağlamaq tutdu.

◆ Yeni tərcümələr

Oleq AMİQİN (SIDOROV)

TİGİN¹ AĞACI

◆ Hekayə

... Bu yerlərdə yay axşamları sakit və səssiz olur. Və indi yel heç zaman olmadığı qədər daha ruhoşsayıcı əsir. Sakit və ilıq sulu Çay da, məxməri yatağı üzərindən, ləpələrində dincini almaqda olan günəşə baxmaqda, dalğaları üzərində əks olunan səma cisimlərinin görüntülərini atıb-tutmaqda, yırğalandırmaqda idi. Sanki Həyat ilk dəfə dövrünü buradan sürdürməyə başlamışdı. Ya da belə deməyimiz daha doğru olar ki, haqqında söhbət açacağımız zamanlarda belə olmuşdur.

Bu Çayın sahilində zamanlar görüb, dövrənlər sürənlər zaman-zaman bu Ağac haqqındakı dillərdə dastan olan məsəli tez-tez xatırlamalı olurlar. İnsanların və təbiətin həyatında geri dönülməz dəyişikliklərin yaşadı və şahidi olan Tigin Ağacıyla bağlı həzin bir məsəlidir bu.

Belə ki, zamanların qədimində bu Çayın bolsulu dik dalğaları ilə yaladıdığı daşlı, qumlu gözəl sahillərindən birində əvvəlcə sanki qamış, sonra pöhrə, sonra da güclü və cüssəli bir Ağac boy göstərdi. O ağac haqqında olacaq bundan sonrakı hekayətimiz.

Burda, bu yerlərdə böyük Çayı süsləyən üç vadi var. O vadilərdən birisi sonralar Orta, Böyük və Çoxsaylı adlandırılacaq vadilər bu çayın orta axarına şahidlik edir. Çay, elə bil ürək dolusu nəfəs ala bilmək üçün aradığı genişliyi sonunda tapır. Hər yaz susuzluğunu yatırmaq üçün Ona can atan geniş münbit torpaqlara su verməkdən usanmaz. Vadilər həyatın doğulması üçün yaradıldı.

Əsrlər boyu Çayın cənub münbit torpaqlarından dalğalarına qatıb gətirdiyi şirə çöküntülərlə ana dünyəvi varından ehtiyat yığaraq hər il bu yerlərin gücünə qeyri-adi güc qatır.

Əzəmətli Çayın sahilində “uşaqlıq” və “yeniyyətliyi” keçirən Ağac, verimli, münbit torpaqlarının şirələrini əmici kökləri ilə əməmək hər il qeyri-adi güc qazanıb möhkəmdən möhkəm olmağa başlamışdı.

İnadçı, güclü Çay, sahil qonşuluğunda böyüyən və təbii fəlakətlər mübarizəsindən hər zaman bərkimiş və yetkinləşmiş çıxan Ağacın möhkəm gövdəsinə axan gücünün fərqi deydi.

¹ Tigin Darhan yaqutların Hanqal boyundan olan çox saylı əfsanələrində adı keçən ünlü Yaqut qəhrəmanı və XVI-XVII əsrlərdə yaşamış, rus işğallarına qarşı savaşımış, Yaqut boylarını bir bayraq altında birləşdirməyə çalışmış Yaqut xanıdır.

Həyat üçün arzu - böyük gücdür. Hər bahar və yay açıq yaşıl iynə yarpaqlarını açmasıyla Ağac daha gözəl və güclü olurdu. Budaqlarının boyu beş-altı metrə çatmış və toprağa düşən kölgəsi böyüyüb daha geniş yer tutmağa başlamışdı. Ətrafa yayılan budaqlarının qoruyucu kölgəsi altına yayın yandırıcı istisində yaraşlıq marallar və cüyürlər, quşlar, bütöv bir həşərat buldu, məxmər qanadlı kəpənəklərdən tutmuş eşşək və bal arılarına qədər böyük bir məxluqat sığınırdı...

Həyatda yerində durmur, davam edirdi. Kənardan baxanlara olmasa da, Vadinin sakinləri üçün mühüm hadisələr bir-birini izləyirdi. Uğurlu həyat mərhələlərini uğursuz hadisələr əvəz edir, bu dəyişkən tale hardasa bir-birinin yerini alan ilin mövsüm dəyişikliklərinə bənzəyirdi. Yay gah quraq, gah yağışlı, qışı qarlı, çovğunlu... Zaman isə ildən ilə acımasızca o Ağacı da, o Vadini də başqa bir həyat üçün hazırlayırdı...

Çox keçməyəcəkdi ki, Çay və Ağac insan tayfaları ilə də danışacaqdı. Gedib-gələn insanların ayaq izləri Ağacdən və sahildən azacıq uzaqda yola dönmüşdü. Adamlar əvvəlcə hələ pöhrə olan Ağacı fərq etmədən yanından keçib gedərdilər. Hər yayın gəlişi ilə Ağac Vadi sakinlərinin daha çox diqqət mərkəzində olmağa başlayırdı. Bir dəfə önəmsiz isti yay günlərinin birində Ağacın yanına dörd adam: iki yaşlı kişi və qadın, iki uşaq - oğlan və qız yaxınlaşacaqdı. Atlarından enib tələsmədən, kımıs dolu yol tuluğunu, çeşidli yeməkləri çıxaracaq, bütün əşyalarını yerbəyer edəcəkdilər.

Sonra onlar ağacın altını özlərinə məskən seçdilər.

Qadın başını qaldırıb çevrəyə göz gəzdirdi. Ağacın gövdəsinə nəzər saldı, güclə seziləcək bir him-cimlə uşaqlara artıq vacib bir iş görməyin zamanı gəldiyini işarət etdi. Və ağcaqayın kökündən düzəldilmiş kasanı götürüb kımısla doldurdu. Sayğıyla Ağacın kökünə doğru əyilib güclə eşidiləcək bir səslə bir şeylər pıçıldadı, sonra kımısı Ağacın kökünə tüküb, ağacın ruhu üçün bir parça çörək və ət qoymağı da unutmadı. Sonra hörüyünün bir parçasını kəsib başındakı uzun, sarı-yaşıl lentlə birlikdə Ağacın gözəgəlimli budaqlarından birinə bağladı.

Gülümsədi və özü-özünə düşündü: "Ey Ağac - Sən Ana təbiətin yaratdığı ən güclü varlıqsan. Sən yerin şirəsi ilə qidalanırsan, günəşin hərəkətini və küləyin təzə nəfəsini qoruyursan. Mən sənə ruhumun bir parçasını - qızlıq çağlarımda nənəmin hördüyü qızlıq bantımı sənə bağışladım. İndi isə qəlbimizi sənə etibar edirik, ey Ağac. Qəbul et bu hədiyyəmizi. Məni və ailəmi qoru!"

İlk baxışdan əhəmiyyətsiz görünən bu hadisə Ağacın həyatında yeni mərhələnin başlanğıcı oldu. Bütün yolçular Ağacın yanına gəlməyi özlərinə borc bilib, ona hədiyyələr gətirdilər. Tezliklə onun ətrafa yayılmış budaqları al-yaşıl lentlərlə, bezlərlə, parçalarla süslənmiş oldu.

Qışda, soyuq olmasına baxmayaraq, yolçular üzərini qar bürümüş Ağacın qözqamaşdıran gözəlliyi qarşısında heyrətdən donub qalırdılar. Sərt qış küləklərindən iynə yarpaqları buz bağlayan Ağac, donmuş və tərk edilmiş didərginə bənzəyirdi. Amma təzə doğan günəş və yeni yağan qar ona şahənəliyini və gözəlliyini geri gətirirdi.

Mal-qaraları üçün daha verimli torpaq və otlaq axtarışında Orta Vadiyə gəlib çıxanlar da çox keçmədən bu Ağacın hansısa sehirli, qeyri-adi yüksək məqsədlər üçün yaradılmış olduğunu fərq edəcək, burada məskunlaşacaq və bu Ağacı sevəcəklər. Ona insan nəsillərinin və onların mal-qarasının müdafiəsi üçün yaradılmış təbiətdən gələn gücün və gözəlliyin təcəssümü kimi baxacaqlardı. İnsanlar inanırdılar ki, bu Ağacda Orta Torpağın çox sayda Böyük Vadiyə sahibinin ruhu yaşayır. Ağac çəmənləri, otları, gülləri, gölləri və çayları isti və soyuqdan qoruyur.

Və insanlar burada Ağacın kölgəli budaqları altında, barış, əmin-amanlıq, istilik və sərinclik tapırdılar. Onların hər biri təsadüfən və ya hansısa münasibətlə buraya yenidən dönərkən, xoş gələcək arzusuyla özləri və yaxınları üçün Ağacın budaqlarına niyyət lentləri bağlayar və beləcə, ruhlarının bir parçasını ağaca etibar edib gedərdilər. Ağac onların bu etibarını yetərinə dəyərləndirər və onların əmanətini göz bəbəyi kimi qoruyardı...

Bu yerlərin insanları üçün Çay və Ağac əfsanələrdə yazılan, nəğmə və olonxolarda təənnüm edilən Müqəddəs Ağacın - Aal Luuk Masın yerüstü təcəssümü idi.

Ağac bütün Müqəddəs Vadinin həyat mərkəzi olmuşdu. Ağacın ətrafında Vadi sakinlərinin müxtəlif həyatları dönüb dolanırdı. Eyni gücdən qidalanan yaşıl otlar, meşələr, göllər Ağacla bənzər ritmdə yaşayırdılar. Solanda ondan üzr istəyir, çiçəkləyəndə onun xeyir-duasını gözləyirdilər. Ağac Ana Təbiət tərəfindən elə yaradılmışdı ki, hər budağı ayrı-ayrı talelərə himayədarlıq edirdi... Uzaq diyarlardan uçub gələn quşlar Ağacın zirvəsinə qonardılar. Vadiyə yaşayan quşlar üçün fərqi yoxdu, Ağacın hansı budağında yer tapsalar, sevinərdilər. Axı, onlar ən yaxın çevrənin təmsilçiləri idi.

Və bir dəfə bədəni və ruhuyla hər kəsdən güclü olan qəbilə başçısı Ağacın yanına gəldi. Baxışları sərt və təkəbbürlü idi. Böyük çay sularının genişliyinə və yaxın-uzaq çevrələrdə çiçək çiçəyi çağırən yaşıl təpələrə nəzər saldı. Sonra Ağaca təzim edib dibinə yaxınlaşdı. Gövdəsini oxşadı. Baxışlarının sərtliyi keçsə də, hələ də bir az narahat və düşüncəli idi. Bir müddət səssizcə ağac budaqlarının kölgəsində nəfəs dərib sonra diz üstə çökdü. Qalın dəri çantasından gətirdiyi hədiyyələri-yağda qızardılmış şirin çörəkləri ağacın dibinə qoydu. Dəri tuluqda köpüklənən kımısı köklərinə tökdü.

Sonra dodaqlarından sükutun səssizliyindən gələn gözəl səslər eşidildi: "Ey ağac! Sən əzəmətli və müdriksən! Sənin çoxəsrlik budaqların, güclü gövdən əsrlərin yaddaşını yaşadır. Sənin yanından sadəcə illər keçməmiş, həm də mənim soyumdan və başqa soylardan olan adamların da taleləri keçib getmiş. Buz kimi soyuq qar fırtınası da, onlar kimi. Qərribə bir yuxu gördüm. Ağ patlarlı qədim əcdadım yanıma gəldi və söylədiyi sözlər ruhumu oxşadı: "Bizə elə gəlir ki, kökləri yerin şirəsindən güc alan, başına gələn hər sıxıntıdan bir az da möhkəmlənən Ağacı heç bir qüvvə yenə bilməz. Amma bəlli ki, sonsuza qədər yaşamaq mümkün deyil. Gərək başa düşək ki, Ağac haçansa yıxılacaq və yerində böyük bir boşluq qalacaq. Amma vaxt və həyat boşluğu sevməz. Və ətrafda olan nə varsa, hamısı yox olmaq təhlükəsi altındadır... İnsanlar da yetimləşir. Və yalnız Ağac haqqındakı xatirələri onlara sərinclik gətirir, günəşin yandırıcı istiliyindən, qışın soyuq küləklərindən örtərək qoruyur".

Ağac cavabında bütün budaq və iynə yarpaqlarını əsdirərək onun sözlərinin doğru olduğunu təsdiqlədi. Və səs-küy içərisində Ağacın gizli sevinci eşidildi: "Mən nə haqda danışdığımı və unudulmaz əcdadınızın nəyə işarət etdiyini də yaxşı başa düşürəm. Sən yaxşı olar ki, soyundan olan bütün insanları qanadlarının altına yığ və onlara gələcəkdə yaşaya bilmələri üçün ümid və inam ver".

Ağac və ötkəm adam Çayın sahilində beləcə yan-yana dayandılar, gövdə-gövdəyə, zirvə-zirvəyə. Qəbilə başçısı Tiqin Ağacın kölgəsində elə bir ruhi hal keçirdi ki, bir anlığa xalqının gələcək taleyini də görə bildi.

Ağac və Tiqin o andan birləşib tək vücuda və gücə döndülər. Çay vadisindəki bu görüş üçün onlar Zaman və Tale tərəfindən seçilmiş, güc və xarakterlərinə görə hikmət sahibi olmuşdular.

Həyat dinc və sakit axarıyla davam edirdi. Amma heç bir şey zaman qədər qırılğan və kövrək olmur. Və burda, bu vadiyə Zaman maddiləşib özünün

uçucu, keçici, dəyişkən mahiyyətini ifadə etməkdəydi. Ola bilər ki, Zaman, durğun həyatın dəyişmə vaxtının gəldiyinə qərar vermişdi.

Şübhəsiz ki, həyat Yer üzünün Ortasında dərədən axan sel kimi döngələri dönərək, bəzən ləngiyə, bəzən quruya, amma yaz yağışlarının suyunu içərək yenidən qabararaq, yaşam coşğusuyla, qayaları dəlib qarşısındakı əngəl sədlərini keçib coşur və yalnız bundan sonra sakit vadilərdə rahatlıq tapır. Sahilində böyüyən bitkiləri sulayan dərə suyu kimi hər hansı bir həyat da yeni və fərqli həyatları yaşatmaq üçün yaradılmışdır. O da dərə suları kimi böyük çaya tökülür və elə həmin anda da özünün azadlığını büsbütün itirərək yeni bir anlam qazanıb onun bir hissəsinə çevrilir.

Bir dəfə Ateş oxu ilində ağlagəlməyən bir hadisə baş verdi. Gələcək dağıdıcı fəlakətləri hiss eləyən Çay, qışın uzun gündüz və gecələrində yığmış olduğu güclə ayaqlanıb ətrafda nə varsa, süpürüb suları altına alıb uddu. Yalnız Ağacın ətrafında kiçik bir quru adası qaldı. Bəlkə, bunula da o Qərbdən açıqda özünü dost kimi göstərib, amma kinli düşmən kimi davranacaq yad gücün gələcəyini xəbər vermək istədi.

Yeni bir zaman gəlmişdi. Bu yerlərin ruhu narahat olub uzun sürə Ağacın iynə yarpaqlarında titrəyib əsdi: nə etməli? Nəyi gözləməli? Bunlar Çay vadisində yaşayan bütün sakinlərin əsas sualı idi.

Yadlar, yeni gələn tayfalar ruhlarını, fiziki və mənəvi xəstəliklərini də özləri ilə birlikdə gətirdilər. Yad ruhlar və onların gətirdiyi belə fəlakətlər indiyə qədər bu Vadidə görünməmişdi. Burda məskunlaşan ya da buradan keçib gedən tayfalar təbiətin qanunları ilə tanışdılar və yalnız Ana Təbiətin Həyat Kitabını oxuyurdular. Ağac insan tayfalarından gələn enerjini, fikri və duyğunu qəbul edir, zaman tərəfindən çevrələnən gövdəsində həyəcan keçirmiş; onların təşvişlərini, yalvarışlarını, niyazlarını, sevinclərini, göz yaşlarını ağac yaddaşına yazmışdı. Ağac onların qəmlərindən xəstələnirdi, əzab çəkirdi və bəlkə, buna görə də insan tayfalarının qurtuluşu olurdu.

Amma Ağac nə qədər güclü olsa da, Vadiyə Qərbdən gələn yad tayfaların fikirləri və hərəkətləri ilə bacara bilmirdi. Ağacın həyəcan və çağırışlarına yadların duyğuları kar və kor idi.

Atrıq hər şey bu vadidə yaşayan insanlara qalmışdı. Bu yad tayfaları onlar necə qarşılayacaqlardı? Yad tayfalar Vadinin və Ağacın qanunlarını qəbul edəcdilərmidi? Ya da bu yerləri, onda yüz illər boyu məskunlaşmış olan sakinlərinin sevdiyi sevgi ilə sevmə biləcəkdilərmidi? Ağacın səsine, Ağacın ruhuna qulaq asacaqlardı mı?

Bu suala kim cavab verə bilər ki?

Çay vadisinə gəlib yerləşən yeni gücün öz qanunları vardı və bu qanunları da izləyəcəklərdi.

Bir dəfə Vadinin yeni sakinləri ilə mübarizədən yorulub əldən düşən Tigin yenidən Ağacın yanına gəldi. O, ağacın qüdrətli gövdəsinə yaslanıb bütün bu illər ərzində ilk dəfə göz yaşını tökdü. Göz yaşları Ağacın çopur gövdəsindən kökünə doğru axıb toprağa qarşılıb yox olurdu. Bəlkə də, heç yox olmurdu, Ağac, dostunun dərini bölüşmək üçün, onun göz yaşlarını içinə çəkirdi. Tigin diz çöküb səsləndi: "Olanlar oldu. Qərbdən gəldilər və bizi yendilər".

Məğlub olsa da, sınımış deyildi Tigin. Ağac bunu yaxşı bilirdi...

Tigin babasından ona qalan gümüş işləməli sərt dəmirdən hazırlanmış bıçağı çıxarıb kəskin bir hərəkətlə Ağacın ayağı altındakı torpağa sapladı: "Saxlamaq üçün bunu sənə əmanət edirəm!".

Beləcə hər zaman keçmiş rifahın, sərvətin, gücün, birliyin, bərəkətin təcəssümü olan bu Yakut bıçağı yerüstü sahibini itirdi. Tigin ata-babalardan

gələn əmanəti Ana-Təbiətin ümidinə buraxdı. Ayağa qalxıb, qədim Saysar Gölünün yanındakı komasına doğru yol aldı.

Bu dar gündə iynə yarpaqlarıyla Ağac uzun zaman səslənə-səslənə qaldı. Sanki etibarlı və yaxın dostu kimi Tiqinlə vidalaşdı. Sonralar insanlar onu "Tiqinin Ağacı" adlandıracaqlardı. Və yalnızca Ağacı yaradan Təbiətin hikmətinə deyil, eyni zamanda xalqını birləşdirməyi bacarmış, Ana-Təbiəti başa düşən və onun gücündən güc alan Tiqinin xatirəsinə də baş əyəcəklərdir.

Ağac haradansa güc alaraq aşağı budaqlarını əsdirərək hayandansa əsən gözlənilməz küləkdə qurumuş çör-çöpünü və iynə yarpaqlarını dibinə töküdü.

Hər şey deyilən kimimi olmuşdu? Bizə məlum olan budur ki, Ağac öz əvvəlki görkəmini aldığı zaman sıx yaşıl otların içindəmi, yoxsa yaxından axan Çayın sularındamı, bilinməz, amma o zamandan bu yana Tiqinin bıçağını gördüm deyən olmadı. Artıq Ağaca da növbə çatmışdı. Yad tayfalar Ağac gövdəsinin möhkəmliyini görüb öz ehtiyacları üçün ondan faydalanmaq istədilər. İti dəmir balta ilə gövdəsindən kəsib taxta çəkдилər. Sonra o taxtalardan qayıq düzəltməyə başladılar. Və beləcə möhkəm bir qayıq alındı.

Ağac Vadinin uğursuz günündə sanki bu amansız dəyişikliyin qarşısının alınmasının mümkün olmadığını hiss edərək hər otu, hər yarpağı solub ixtiyarını taleyin uğursuzluğuna verdi. Amma yenə də təbiətin Qanunlarına boyun əyən Ağac, kökündə yeni həyat cürcütləri verməyə hazırlaşacaqdı.

Bəlkə, bu tumurcuqlar və fidanlar Tigin Ağacının gücünə ulaşmayacaqdı. Amma onların hər biri təşəbbüskarlarının yaradıcı ruhunu və gücünü mənimsəyərək öz hədəflərini yerinə yetirəcəkdilər. Onlar itirməyi bacarmazlar, əgər belə bir iş baş versə, yenə də onların özlərinə məxsus həyatı idarəetmə təcrübələriylə ayaqda qalacaqdılar.

Çayın və Ağacın bütün sakinləri üçün meydana gələn bu hadisələrə bəhanə və bəraət tapmaq çətindi. Lakin bir şey aydın idi ki, bunlar qaçınılmazdır. Sanki bütün hava hissəcikləri bu yeni hisslərlə doldurulmuşdu: qaçınılmazlıq və acımasızlıq!

Ağacın Ruhu da istisna deyildi. Səssiz axşamların birində dərin-dərin içini çəkib Ağacın yuvasından uçmuş, bir zamanlar mişarla parçalanmış, qayığa dönmüş Ruhu böyük Ağacın yanına qayıtmağa qərar verdi. Ruh üçün çox fərqli zamanın yeni bir həyatı başlamışdı. Bunun üçün həyata yenidən nəfəs vermək, əldən çıxanları yenidən əlaqələndirmək, parçalanmış Ağacı yenidən bir vücutda birləşdirmək lazımdı. O zaman Ağacın Ruhu Ağacın bədənində qayıtdı, o özü və onu əhatə edən Vadi və Çay başa düşdülər ki, qayığa döndərilən Ağac yaşamağa davam edir.

Çayın suyu qayığa dönən Ağacı yenidən oxşamağa başladı. Amma nə zaman ki, dalğalar qəzəblə ona hücum çəkib içindəkilərlə birlikdə batırmaq istədi, Ağac Çay tərəfindən bu hərəkətin onun yetirmələrinə qarşı ədalətsiz olduğunu düşünüb bu haqsızlığa qarşı durmağa çalışdı. Bu mübarizədə Çay üstünlük qazanacaqdı. Amma bu qələbə deyildi. Sadəcə Çay öz sarsılmazlığını sübut etmiş olacaqdı: həyatda hər kəsin bərabər yaşamaq haqqı var! Əsası olan budur ki, istədiyini kimi dəyişə bilməzsən! Həyat axışı sonsuzdur, onu qandırmaq olmaz. O özü hər şeyi yerbəyer edir. Zamanın axışı sürəkli və acımasızdır.

Bəs bu keçən vaxt ərzində qayığa nə oldu? Qayıq olan Ağac bir çox yeniliklərlə qarşılaşdı, Çayın keçdiyi yerlərdə yeni-yeni torpaqlar gördü. Hətta bir dəfə Şimal Buzlu okeanının böyük geniş səthinə də çıxdı. Buz parçaları sağından, solundan keçib ona toxunub əzməyə çalışdı. Və sonra Ağac həyatın yalnız müxtəlif yönlü və təhlükəli olduğunu deyil, şərtlərə görə ona itaət etmək lazım gəldiyini də başa düşdü. Onu da başa düşdü ki, ən başlıcası onun

özünün - yəni Ağac ruhunun güclü olması gərəkdir. Yalnız təsadüflərə boyun əymək deyil, hətta labüd çətinlik və qəzadan da qorxmaq lazım deyil. Həyat güclə yenilir, amma ruhla yaradılır. İstər İnsan olsun, istərsə də Ağac!

Orta Dünyanın yaratdığı bu Təbiət qanunu hər kəs üçün keçərlidir. Hər şeyi dəyişdirmək lazımdır. Görüntüsünü dəyişib qayıq olan Ağac əslində mahiyyətini dəyişməmişdir: onun var oluşu ətrafda canlı nə varsa, hamısına xeyir və fayda gətirir. İnsanlar ona nəyi etibar etmişdilsə, hamısını yaddaşının dərinliklərində qoruyub saxlamışdır: pıçılıtları, bağırmaqları, budaqlarını əski parçası bağlayaraq, içlərindəki müqəddəs əmanətləri, dərdin sınağından keçəndə, sevincin qanadlarında uçmaqlarını, hıçqıraraq, ya da qəh-qəh çəkərək nə varsa, onun gövdəsinə etibar etdiklərinin hamısını.

... Zamanla məruz qaldığı suyun, günəşin və küləyin təsiriylə qayıq yararsız hala gəldi. Artıq insanlara fayda gətirəcək vəziyyətdə olmadığına görə onu Çayın qumlu sahilinə tərək etdilər. Ağacın uzun həyatı beləcə bu fani yerlərdə sona çatdı. Yavaş-yavaş çürüyərək, yeni vəziyyətə düşərək, ola bilər ki, o yeni bir görüntü, yeni bir həyat qazanırdı. Həyatında çox şeylər yaşamış Çay isə öz qüruru ilə barışıq içində sakitcə Ağacla vidalaşırdı. Dalğaları ilə Ağacın son qalıntılarını da sahilədən ağuşuna çəkib dərinliyində batırıb yox edirdi. Kim bilir, bəlkə də, Çayın Ağaca ehtiyacı varmış?! Ya, bəlkə, Ağac özü də Çaya qovuşmağın həsrətini çəkirmiş?!

Göy üzünü birdən birə təmizləndi. Buludlar uçub dağıldı. Göylərin dərinliyindən Çayın ayna kimi səthinə düşüb rəqs edən gün şəfəqləri ətrafda nə varsa, hamısının gözünü qamaşdıraraq rəqs edib Ağacın qalıqları üzərində dayandı.

... Zaman keçir. Çox şeylər unudulur. Amma eyni yerdə, Çay sahilində nə zamansa bitib böyümüş Ağacın dumanlı siluetini insanlar zaman-zaman görəceklərdir. Yox, bu, xəyalət deyil, əsrlərin sisindən boy göstərən yalnız xüsusi adamların gözüne görünən Ağacın obrazıdır: böyük və güclü! Yəni də əvvəlki kimi, onun iynə yarpaqlarında rüzgarlar ötürməkdədir. Və elə o zaman da görə bilərsiniz ona yaxınlaşan dörd nəfərlik ailəni. Oğlan inalda ağacın köklərində Həyatın gücü və hikməti olan Tiginin bıçağını, qız isə yaşıl şam gövdəsində və onu bürüyən budaqların çevrəsindəki iynə yarpaqlar arasında Ağacın ruhunu axtarır.

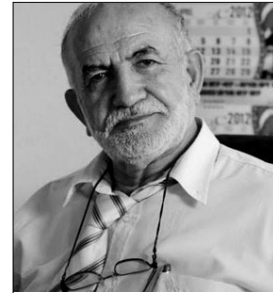
Həyat öz axarı ilə davam edirmi?

Ağac əlbəttə daha yaxşı bir tale istərdi. Amma istər insan ol, istər ağac, fərq etməz, bütün canlı varlıqlar üçün elə bir vaxt gəlir ki, soyuq arteriyalara qandal vurur, dünya ətrafda dəyişir, daha amansız və acımasız olur... O zaman başqa bir dövrən gəlmişdir deməkdir. Ola bilər, bu axardan həyat dəyişməsin. Yağış və qar! Doğum və ölüm! Su və qan! Gül qırmızı ləçəklərini açır. Tutqun havaları günəşli günlər əvəz edir. Çaylar heç vaxt tərsinə axmayacaq. Və ilk dəfə özünün və əcdadının həqiqətini dərk edən oğlan Tiginin o dəyərli bıçağını nə zamansa Həyat Ağacı-All Luuk Mas adlandırılan əfsanəvi Tiqin Ağacının ayaqları altında, kökləri arasında axtarmaqdan yorulmayacaq! Tək arzusu bıçağı tapar-tapmaz xalqını xoşbəxt etmək üçün onları bu münasibətlə ağacın kölgəsinə yığmaqdır.

... Çayın sahilinə çıxır oğlan. Və indi böyük Çayın dalğaları şahənə taxtında oturmuş günəş şəfəqlərinin əksini oxşayıb oynatmada...

Yakutiya.

**Tərcümə edən:
Məmməd İSMAYIL**

Yuri ŞERBAKOV

Tanınmış rus şairidir. Beynəlxalq mükafatlara və Rusiyanın ədəbi mükafatlarına layiq görülmüşdür. Uzun illərdir ki, Rusiya Yazıçılar İttifaqının Həştərxan vilayət bölməsinə rəhbərlik edir. Bu yaxınlarda altmış yaşı tamam olması münasibətilə Yuri Mixayloviç Şerbakovu təbrik edir, Azərbaycan oxucularına rəngarəng poetik örnəklərindən bir qismini təqdim edirik.

XƏZƏRYANI DÜZƏNGAH

Bu şəfalı düzəngahdan
İlahiyyət yan keçməmiş.
Möhürləyib zaman-zaman
Bu yerlərə gələn insan.
O zamandan üzü bəri
Hər daş-kəsək əl əsəri,
Bu torpağı naxışlayıb.
Atlı yadların ləşkəri
At nalları ilə xışlayıb.
Kalmıkların kürəsindən
Gün boylanır, nur ələdir,
Sanki qədim salnaməni
El-obaya vərəqləyir.
O kitabı Volqa çayı
Sahillərə sərgiləyir.

Həştərxanlı qırımında
Dəliqanlıq havası var,
Buxovlanmış dustaqların
Qarğışları, acısı var.
Xəzərlərin dikbaşlığı,
Kazakların savaşıları,
Qatılmışdır bu xislətdə
Üsyançılıq, itaət də.

Bu vəhdətdə hər nə varsa,
Həm məyusluq, həm inaddır.
Gah uğurlu, gah uğursuz
Dövrənlərin xəlbirindən
Keçə-keçə arıtlanan,
Qırıq-qırıq qazanılan
Ağ günlərdir, xoş həyatdır.

Yurdumuzda ağcaqovaq,
Ağcaqayın olmasa da,
Yaşayırıq Rusiyada,
Başqa addan yoxdu soraq.

Qanımızda, canımızda
Nə cür çağırırsan çağır, -
Düzəngahın ənginliyi
Volqa rəvan-rəvan axır...

Bu yerlərin havasını
Sözlə necə açıqlayım!
Uzandıqca üfüqləri
Olur Kremlin sipəri.

Tariximiz bər-bəzəksiz,
Axmazları, çiləkəni
Balıq dadır, görərsiniz
Həştərxanlının məskəni.

Zaman ötür, təzələnir,
Gəlmə qonur, qərar tutur,
Çörək tapır, ömür sürür,
Çox torpağın üstə əsir.
Kimsə deyər: əski adət
Keçər gedən, itib batan
Həştərxanı el yaşadar,
Şübhəsizdir bu həqiqət!

Ellilərim! Yollar yaraq,
Sabahlara doğru gedək!
Rusiyasız biz də yoxuq,
Vətəndaşa vətən gərək.

Bayraqlarda döyüş-döyüş,
Ola bilər, olsun, keşki,
Volqa suyu şirin qalsın,
Dəniz suyu dərin qalsın,
Altın ordu həmişəki
Altın ordutək adlansın!

Həştərxanın qədim kökü,
Rişələri dəyişməsin!
Qamış qalxsın pöhrə-pöhrə,
Naxış versin sahillərə,
Həştərxanın geniş qəlbi
Örnək olsun nəsillərə!

Qaqarın göylərə yol açmamışdan
 Stalin taxtını tutan pasiban
 Qaşı düzəldincə gözü əyirdi.
 Ölkəni Brejnev nırxı cücərən
 Dövrəyə doğru sürükləyirdi.
 Davada döyüşmüş ataların
 Canı sulu idi, təpər var idi.
 "Ölməz alaylar"a qatılanların
 Ölməzlik axını sonacan idi.
 "Qarğıdalı" küyü yayılmağında
 Əcnəbi yağılarsa açıq verirdi,
 Qələbə günü də öz qaydasında
 Parad yox, bayramtək qeyd edilirdi.
 Bir də ki.. Nə isə...
 Keçmiş zamandan
 Bəzi şeyləri bilirəm indi.
 Uşaq yaddaşımda doğma kəndistan
 İçimdə canlandı, səsləndi, dindi.
 Yayın cırhacır çağlarında biz
 Ukrayna çöllərində xumarlanardıq,
 Axşamlar mülayim, asiman təmiz,
 Ah, necə bəxtəvər, məsud olardıq!
 Örüşdən qayıdan mal-qara, naxır,
 İnek yelənləri yerə dəyərdi.
 Gərilmiş əmcəklər ağırdan ağır,
 Ətrafdan süd iyi, ətri gələrdi.
 Günəş göy sulara yuvarlanardı,
 Bu gölə "stevok" söyləyən anam,
 Mila xalam, nənəm anamla birgə
 Səs-səsə verərək oxuyardılar.
 Üç qadının səsi, üç bulaq kimi
 Axırdı, axdıqca havalanardı,
 Nədənsə gözlərim hey yaşarardı,
 İndi kövrəlirəm mən uşaq kimi.
 İndi də yadımda o sadə sözlər
 "bəndin yanındakı salxım söyüdlər...
 Necə də əzizdir, doğma, nə qədər!

Nəğməyə səs verir hər həyət-baca,
 Səslər yayılınca, hey uzanınca,
 O nəğmə dünyatək qədimdən qədim,
 O nəğmə varlığım, ruhum, beşiyim.
 Ey könül! Sehrli səs selindəyəm.
 Hərdən.. məsud olub ağlayırsan da,
 Beləcə bulaqtək çağlayırsan da!

Həyatın mənası.. Kim əməlilə
Başlıca sualı cavablamalı?
Xoşdurmu səninlə əsrin arası,
Yaxşımı səninlə dövrün əhvalı?

Hansı ululara üz tutacaqsan,
Şübhələr içində göynəyən insan,
Onlara irad ya dəm tutacaqsan
Keçmiş divana çəkdiyən zaman?

Xəcalət acısı yarpağa bənzər,
Külək əsiminə oyana bilər,
Gələcək nəsilə nə deyəcəksən,
Vicdanın rahat ya qəm yeyəcəksən?

Səadət umurdun cavan yaşında,
Sadələvh arzular coşdu başında,
Açılmaz dəryadın sevgili qadın
Yarınla səadət tapdın? Tapmadın?
Budur hakimlərin, həm şəhidlərin:
zaman, vicdan sevgi, xatirələrin
Onlardan insanlar biləcək, yəqin,
Səndən razıdır mı ana Vətənin!

Ömrümü nələrə xırdalayıram?
Qaçhaqaç, vurnuxma təngidir müdam,
Bəs onda nə üçün sevdiyim yurdu
Qınaya-qınaya Vətən sayıram?

Ən yaxşı, ən saleh ölkə bilmədən,
Canımdan əzizdir yenə də Vətən.
Özümə əzəldən qismət verilən
Vətənə doğmayam, övladıyam mən.

Odur ki, ağrı-acılı göynərtilər,
Ağır sözünü də bağışlayarsan.
Unudub başına çaxdığı şəri
Yenə sağlığını arzulayarsan.

Təki Vətən olsun, salamat olsun,
Rusiya adlanıb Rusiya qalsın,
Qeyri nə vardsa, ona yamaqdır,
Əl-ayaq altında qalan qalaqdır!

Rusiya yaşayır rus üzlərində,
Səmimi əsərlər sözlərində.
Həm də ki, dünyaya bir nəvəm gəlib,
Sözümə bir arxam, girəvəm gəlib!

Mübarək, mübarək! Böyük məmləkət
Onunla artırar boyunu, əlbət!
Yaşa, ey balaca, dıqqılı kazak,
Səninlə baban da addımlayacaq!

Dayaz qayğılardan yaxa qurtarıb
Sözümü deməyə macal tapaydım,
Yarımçıq olsa da, işə qatlanıb,
Ürək deyənləri sadalayaydım.

Zamanla yarışmaq çətindir, çətin
Onun həm sürətli-ləng axarında.
Özü seçdiyini açə biləydin
Həqiqət soraqlı misralarında.

Həqiqət olduğun bu əngin düzən,
Ləngərlə dənizə axan Volqadır.
Həqiqət adlanan bu doğma məskən
Qanla bağlandığın bir qantargadır.

Bu ülfət soybasoy zəncir misallı,
Soykökü bildirən göbəkbağdır.
Dünənli, bugünlü, ata-analı
Övladın sabahı, həm dayağıdır.

Bu ülfət izləyir gecə-gündüzü,
Doğma soydaşların məhrəm üzüdür.
Onların tükənməz söhbəti, sözü
Ana dilimizin canı, özüdür.

Dünyada şər, yalan həddini aşıb,
Yalan deyənlərin ağı da çaşıb,
Guya ki, yolumuz axıra çatdı.
Xeyir, yol gedirik! Hələ yoldayıq,
Gedirik irəli, yığıla-dura,
Dirilik suyunu axtarmadayıq,
O, bizi dirçəldə biləcək sonra!
Nigaran kütləyə inam gərəkdir,
Möcüzə yaradan sevən ürəkdir,
Torpağı yaşadan halal əməkdir,
Küllükdə gül-çiçək cücərəkdir!

Rus dilindən tərcümə edəni:
S.MƏMMƏDZADƏ

Suheyr əl-Qalamavi
(Misir)

Alovlı məktub

◆ Hekayə

A dəti üzrə, erkən oyandı, səhər yeməyi hazırladı. Özünü çox yorğun hiss edirdi, dünən gec yatmışdı. Heç cür oxuyub qurtara bilmədiyi romanı, axır ki, bitirmişdi. Özünü əzgin hiss etsə də, səhər açıldan içində qəribə xoş bir hiss var idi: bu gün mütləq nəse sevindirici bir şey olmalıydı. Ümidlə gözləyirdi ki, qapının zəngi çalınacaq və poçtalyon çoxdan arzuladığı məktubu, nəhayət ki, gətirəcək. Bu məktubu ərindən gözləyirdi. Yazıq Həmdi, nümunəvi bir ər idi. Düzdür, bəzən əsəbi olurdu, onunla mübahisə etməyi sevirdi, çox vaxt fikirləri üst-üstə düşmürdü, amma yaxşı insan idi. Həmdinin keçən yay ona görə çəkdiyi əziyyəti unuda bilmirdi. Bərk xəstələnmişdi, Həmdi çarpayısının başından bir an olsun belə ayrılmayıb, bütün yayı qayğısını çəkmişdi.

Onsuz ev də qəribə görünürdü. Uşaqların dava-dalaşına, mübahisələrinə baxmayaraq, hər yerdə dəhşətli bir sükut hökm sürürdü. Evdə elə bil nəse çatmırdı. Bəlkə, süfrənin başında boş qalan yeri, bəlkə, o biri otaqda həmişə oturduğu boş kreslo, ya da aynabənddəki kürsü - bütün bunlar onun yoxluğunu daha çox hiss etdirirdi. Həmdi evdə olanda söz-söhbəti evin hər künc-bucağını doldurardı. Uşaqlar ondan qorxar, Samirənin hədələrinə isə məhəl qoymazdılar, ona görə də təkbaşına Samirə üçün çox çətin idi, onlara heç cür təsir göstərə bilmirdi. Uşaqlar da atalarının yoxluğunu hiss edirdilər, daha çox isə o, bu boşluğu yaşayırdı. Həmdi isə səfərdə idi.

Uşaqlar yuxudan oyanınca, qaçxaqaç, hay-küy evi başına aldı. Samirənin uzun yalvarışlarından sonra axır ki, səhər yeməyini yeyib paltarlarını geydilər. Sonra biri kitab oxumağa başladı, o biri isə sınıq oyuncaqdan təzə bir şey düzəltməyə çalışırdı. Samirə də gündəlik işlərlə məşğul olmağı qərara aldı. Ev işlərinə baxan xadimə gələnə qədər göy-göyertini təmizləməyə başladı, çünki aşbaz xəstələnmişdi, gəlməyəcəkdi.

Bir qədər keçmişdi ki, qapı döyüldü. Böyük oğlu qapıya cumdu, qadın: "kaş poçtalyon olaydı" - arzuladı. Həqiqətən, gələn poçtalyon idi, məktub gətirmişdi. Məktub ona əvvəl qəribə gəldi, göy yox, ağ zərfdə idi. Üstündəki xətt isə tanış idi - Həmidən, İsgəndəriyyədən gəlmişdi. Oxumağa hazırlaşdı ki, balaca oğlu əl çəkmədi ki, məktub atamdan gəlib, oxu, mən də eşidim. O isə oğlunu uzaqlaşdırıb bir guşəyə çəkildi, təklikdə oxumaq istəyirdi. Bir andaca həyəcandan nəfəsi daraldı, qəlbi bərk-bərk döyünməyə başladı. Onun üçün çox maraqlı idi, nəhayət, Həmidən rəfiqəsinin keçən ay ona göstərdiyi məktuba bənzər məktub almaq xoşbəxtliyi ona da nəsib olacaqmı? Aman Allah, o nə məktub idi, necə gözəl, alovlu... hələ də unuda bilmirdi. O məktubu rəfiqəsinin yoldaşı Fransadan yazmışdı, orda tək dincəlirdi.

Bir dəfə o, rəfiqəsindən soruşdu ki, nə üçün yoldaşı hər il dincəlməyə tək gəlir. Rəfiqəsi isə belə izah etdi ki, əri bütün il boyu çox işləyir, uşaqlar balaca, xərclər çox, onun mütləq istirahətə ehtiyacı var. Sonra əlavə etdi ki, bu ayrılığın başqa bir ləzzəti də var. Rəfiqəsinin bu sözlərə təəccübləndiyini görəncə, başa

saldı ki, bütün ili bir yerdə olandan sonra bir müddət bir-birlərindən ayrı qalmaları da lazımdır. Çünki hicran acısından sonra vüsalın ayrı bir ləzzəti var, təzə evlənəndə olduğu kimi. İlboyu küsüşmələr, ixtilaflar bir-birlərindən ayrı qaldıqları istirahət ayında unudulur. Sonra da: "Gözəl deyilmi ki, səfər etdiyi ölkəyə çatar-çatmaz məni şövq və məhəbbət dolu məktublara qərq edir... bir bu məktuba bax, gedəndən bir neçə gün sonra yazıb", - deyib o məktubu Samirəyə göstərmişdi. Həmin alovlu məktubdakı kəlmələr hələ də gözləri önündədir: "Mən heç bilmirəm, qəlbimi bu ayrılığa necə məcbur edim, ey mənim dünyada ən çox sevdiyim", "Əgər camaatın məni lağa qoyub gülməsindən qorxmasam, elə birinci ayrılıq günümüzdən qaça-qaça geri, sənin yanına qayıdardım. O mələk simanı heç cür unuda bilmirəm, ona görə də həyatımda heç nə ilə doldura bilmədiyim bir boşluq hiss edirəm", və ya belə: "Səni tanıyandan xoşbəxtliyi daddım. Bu gün səndən ayrı qaldığım bu səfərdə mənə rahatlıq verən tək bir şey var ki, o da səninlə nikah kimi bir nemətə həsəd aparınların qəlbindəki paxıllıq odunu bu həsrətimizlə söndürmüş, məhəbbətimizi bəd nəzərlərdən qorumuş olurmuş". Və hər məktubun əvvəli, sanki rəfiqəsinin öz adı yoxmuş kimi "əzizim" və ya "məhəbbətim" kimi müraciətlə başlayırdı.

Həmişə düşünürdü: "Necə də gözəldir, rəfiqəmdən savayı sevdiyi başqa qadın yoxdur. Maraqlıdır, görəsən, Həmdi də məni belə sevirmi? Bunu necə bilərəm?". Və bu düşüncələr onun rahatlığını pozmuşdu. Çox düşünüb-düşünəndən sonra bu suallara cavab tapmaq üçün qərribə bir təcrübə keçirməyi qərara aldı. Həyatında ilk dəfə, ürəkdən gəlməsə də, belə sözlərlə Həmdinin üstünə düşdü: "Həmdi, sən yorulmusan. Nə üçün heç olmasa bir həftəlik, məsələn, İsgəndəriyyəyə getmirsən? Bacıngildə qalarsan, sonra qayıdıb işə başlarsan". Həmdi bu təklifə etiraz etdi, çünki bu onun təcrübəsini pozmuş olardı. Etirazının səbəbini soruşanda isə "Bəs uşaqlar?" deyərək uşaqları bəhanə etdi. Həmdi dedi ki, bacısı onları ailəliklə qonaq çağırır. Onda da etiraz etdi ki, "Yox, olmaz. Bütün ailə getsə, əziyyət verərik. Ayıbdır". Bu bəhanəni eşidəndə əri mehmanxanada qalmağı təklif etdi. O isə bu dəfə də bəhanə tapdı: "Xərçi çox olacaq, buna isə dəyməz". Samirənin planlarının əksinə, əri inadından dönmürdü. Yay İsgəndəriyyədə keçirdikləri müddətdə bu mənzillərini boş qoymayıb kirayə verməyi təklif etdi. Onda da: "Xərclərimiz keçən il çox olub, bu il qaydasına salmaq mümkün olar", - dedi. Sonra Həmdi razılaşsın deyərək burada da yaxşı olduğunu deyib, Qahirə gecələrinin gözəlliyindən danışdı. Həmdi isə:

- Nə üçün mən də burada qalıb Qahirə gecələrinin gözəlliyini səninlə bir yerdə yaşamaıyım? Üstəlik, sənə də istirahət lazımdır. Səhərdən-axşama ev işləri məşğul səni də çox yorur - deyərək yenə inadından əl çəkməyəndə Samirə özü başladığı söhbəti yekun qərarı ilə özü də bitirdi:

- Yox. Sən tək gedirsən. Mənə görə narahat olma. Evdə nə iş görəyəm ki? Allaha şükür, uşaqlar böyüyüb, xadimə də ev işlərində yardımçı olur. Mən yorulmuram.

Bir neçə gün sürən mübahisələrdən sonra, nəhayət ki, Həmdini səfərə yola sala bildi. Günlərin birində də, yeni bu gün gözlədiyi məktubu aldı. Maraqlıdır, görəsən, onun məktubu "məhəbbətim" kəlməsi ilə başlayacaqmı, gözəl sözlərlə dolu olacaqmı?

Məktubu otağına çəkilib yalnız oxudu. Məktub "Əzizim Samirə" kəlməsi ilə başlayırdı. Bu kəlməni oxuyunca, Samirə dəli oldu: "Niyə "Əzizim Samirə"? Elə bil divan rəisində yazıb". Davam etdi: "Uşaqlara və sənə görə narahatam, fikrim elə hey sizin yanınızdadır". "Uşaqlara və sənə görə" öz-özünə təkrarlayıb daha da əsəbiləşdi. "Ola bilsin ki, bayramdan qabaq gəldim. Burda hava sərin, düşünürəm, gərək uşaqlar da burda olaydı, dənizin bu xoş havasından alaydılar. Heyf ki, sən mənim təkbaşına səfərimə qərar verdin. Bacım Aliyə yaxşıdır.

Uşaqları da yaxşıdı, səni öpürlər". "Aman Allah, məni yalnız onlar öpür", - düşünüb yenə hirsələndi.

Bütün bədəni soyudu. Gözləri yaşla doldu. Deməli, onun nəzərində yalnız uşaqların anası olduğu üçün var idi. O, sadəcə yaxşı bir tərbiyəçidir və bu vəzifə üçün lazımdır. Bəli, onun artıq 30 yaşı var, amma o, hələ də gözəl idi, axı. Soyuq cümlələrdən sonra məktub "Ərin Həmdi" imzası ilə bitmişdi. "Ər və birgə yaşadıkları bu neçə illərdən sonra ərdən savayı heç kəs. Bəs hanı o odlu məktub, alovlu sözlər?" - düşündü. Bu vaxt kiçik oğlu üstünə qaçıb:

- Atam nə vaxt qayıdır? - deyər dizlərini qucaqladı.

Samirə heç düşünmədən:

- Sabah - dedi.

Bunu eşidən uşaqların sevincindən doğan səs-küyü yenə evi başına aldı. Və elə bu an Samirə anlamağa başladı ki, əri, uşaqları - hamısı arı pətəyini xatırladır. O isə bu ailənin əsil-nəcabətini qorumaq, qayğısını çəkmək üçün ana arı rolunu oynayır.

Bütün günü iş-güclə başını qatıb yavaş-yavaş hirsini soyutdu. Axşam düşündə oğullarının üzündən öpüb yatağa qoydu, sonra öz otağına çəkilib oxumağa başladı, amma fikirləri qarışıq idi, sabahkı gün barədə düşünürdü. Hava da həmin axşam əvvəlki yay günlərinə nisbətən sərin idi. Birdən qapının zəngi çalındı. Evdə ondan və uşqlardan savayı heç kəs yox idi. Qapıya yaxınlaşıb tərəddüdlə açdı, qapıda Həmdini görünce, çaşdı. Həmdi gülümsəyərək:

- Həqiqətən, çox maraqsız bir səfər oldu. Həm də ürəyimcə olmadı, mən İsgəndəriyyədə, sən də burda odun içində yanırısan, - dedi.

Samirə soyuqqanlıqla:

- Hava burda da sərin.

- Onda qoy mən də bu havadan ləzzət alım. De görüm, axı, sən nə səbəbə məni səfərə göndərdin? - elə güldü ki, Samirə onun qəhqəhələrindən hətta qonşu otaqdakı körpələrin oyanacaqlarından narahat olub əli ilə işarə etdi ki, sakit olsun, uşaqlar yatıb. Sonra üzündən öpüb mətbəxə keçdi.

Həyat həmişəki axarı ilə sürməkdə davam edirdi. Günlər keçirdi. Həmdinin məhəbbətinə şübhə yox idi, amma nə üçün bu məhəbbət alışıb-yanmır və gözəl sözlərlə bürüzə vermirdi. Bu fikir Samirəni heç tərk etmədi... Həmişə uşaqlar yatandan sonra ər-arvad təkbaşına qalıb az qala səhərə kimi müxtəlif mövzularda mübahisə edirdilər. Və belə axşamların birində Samirə də fürsətdən istifadə edib onu rahat buraxmayan fikirlərini ərinə çatdırdı. Dedi, guya oxuyub ki, ərlə arvad il boyu bir yerdə olandan sonra mütləq heç olmasa bir neçə gün ayrı qalmalıdır. Çünki bu ayrılıq onların arasındakı il boyu olan umu-küsüləri unutturur, hissələrini daha da şövqləndirir. Həmdi bunu eşidincə, ürəkdən güldü, sonra:

- Bu, zəiflərin dərmanıdır, amma məhəbbəti güclü olanların buna ehtiyacı yoxdur, - dedi.

Samirəni cavab qanə etmədi:

- Axı, mən bu barədə kitabda oxumuşam.

- Kitab, çox güman ki, əcnəbi müəllifin qələmindən çıxıb, biz isə əcnəbilərdən fərqliyik.

Mübahisələri bir qədər də uzandıqdan sonra Samirə çarəsiz qalıb həqiqəti ərinə danışdı. Dedi ki, rəfiqəsi ərinə təkbaşına səfərə göndərir, sonra ondan odlu-alovlu məktublar alır. Həmdi onu diqqətlə dinləyib güldü və:

- Mənim sevgim elədir ki, lal-dinməz sevirəm. Bu səni təəccübləndirir? - kəlməsindən başqa heç nə demədi.

Samirə ərinin bu mövzunu qapatmaq istədiyini hiss edib yalnız:

- Təəccübləndirir, - deyib susdu. Və bir daha bu mövzuya heç vaxt qayıtmadılar.

Aylar, illər keçdi. Əmisi ilə bir miras davasından sonra Həmdinin gəliri artdı. Arvadını sevincinə şərik etmək istəyi ilə yayı gözəl keçirmək üçün onu Fransa dağlarına səyahətə dəvət etdi.

Fransa səfirliyində sənədlərini qaydaya salandan sonra ər-arvad səyahətə yollandılar. Səyahətdə günlər bir-birindən maraqlı keçirdi. Ekskursiya proqramında Bulon meşələrində gəzinti də nəzərdə tutulmuşdu. Səfərin növbəti günlərindən birində meşəni dolaşan ər-arvad yorulub bir daş üstündə oturmağı qərara aldılar. Yenə məhəbbətdən, Şərqlə Qərb arasındakı fərqliliklərdən danışmağa başlayınca, axşamın düşməyini heç hiss etmədilər. Hava qaralmağa başlamışdı. Qalxmağa qərar verdilər və elə bu dəm Samirə qarşılıqlı keçən cütlüyə baxınca rəfiqəsinin ərini tanıdı. Paytaxt gözəlçələrindən birinin qolları arasında idi.

Samirə özünü saxlaya bilməyib qışqırdı:

- Həmdi, ola bilməz! Bu, o alovlu məktubları yazandır.
- Niyə də yox? Biz hamımız bilirik ki, o, bu sarışın gözəlçə ilə sevişir.
- Sən bilirdin?
- Təbii.
- Bəs alovlu məktublar?
- Bu sarışından ilhamlanıb yazır. Başa düşmədin?
- Həmdi, mən səni necə də çox sevirəm.
- Axır ki...

Hənəfi bin İSA

(Əlcəzair)

Əlcəzairli Parisdə

◆ Hekayə

Bizim aramızda hər şey bitdi. Bu Klod məndən təsadüfən uzaqlaşmadı.

Düz altı il Vucu məktəbində eyni parta arxasında oturmuşduq. İkimiz də fəlsəfəni çox sevirdik, daim mübahisələrimiz olurdu - saysız-hesabsız... amma fikir ayrılıqları bizi daha da yaxınlaşdırırdı. Bunu yaxınlıq adlandırmaq olarmı? Təkliddə elə hey özüm-özümə deyirdim: "Klod fransızdır, valideynləri varlıdır. Bəs mən kiməm? Kasıb ərəb ailəsindən olan bir oğlan, məktəbi bitirmək üçün yorulub yıxılana qədər işləməyə məcbur dilənçi əlcəzairli. Əlbəttə, Klod mənimlə yalnız fəlsəfi mövzularda mübahisə etməyə qabildir, başqa heç nə...".

Bəli, düz altı il eyni parta arxasında oturmuşduq. Adama elə gəlirdi, bizim aramızda qırılmaz tellər yaranıb... Dostluqmu? Bu münasibəti belə adlandırmaq doğru olmaz, sadəcə, yaxşı münasibət...

Bizim aramızda ilk "çatlar" məktəbi bitirəndən sonra yarandı. Ali təhsil almaq məqsədilə Əlcəzairdən Fransaya gəldik. Sorbon Universitetinə qəbul olduq. Həmin illərdə əlcəzairli tələbələri hələ tutmurdular, işgəncə vermirdilər. Lakin hələ onda bizimlə eyni kursda oxuyan, dost saydığımız bəzi fransız tələbələr əlcəzairilərdən gen gəzirdilər. Onların arasında Klod da vardı.

Yazda mühüm hadisələr baş verdi, Milli Azadlıq Cəbhəsinin dəstələri ümumi hücumu keçdi. Parisdə yaşayan əlcəzairilərin üzərini isə dəhşətli terror aldı.

Yaman günlər yaşadığımız onda! Di Assyusi küçəsində yerləşən Polis İdarəsinin rəisi cənab Fibo ilə "tanış olduq". Və rəisin, çox güman ki, gestapodan öyrəndiyi "məlumatların alınması" metodunu öz üzərimizdə sınağıq. Di Assyusi küçəsindəki o vahiməli idarədə bizim çox dostlarımız olmuşdu: Sadiq, Belhac, Süleyman... Bir möcüzə nəticəsində şübhə altına düşməyənlər isə dəhşətlə düşünürdü: "Görəsən, mənim növbəm nə vaxt çatacaq?!"

Zarafatçı Belhac həbsxanada da ruhdan düşmür, yoldaşlarını kədərlənməyə qoymurdu. Azad olunduğu gün isə sevincindən lap dəli olmuşdu. Universitet şəhərciyində, onun balaca otağında yığışmışdıq. Rizq və Fadel yaşıl çay dəmləmişdilər.

- Sokrat! - mən içəri keçincə Belhac gurultulu səslə məni salamladı. - Salam, dostum! Necəsən?

Mən heç də əmin deyiləm ki, qədim yunan filosofuna oxşayıram: mənim təsəvvürümdə Sokratın başı böyük olub, mənim sə başım adi ölçüdədir. Bu ləqəbi mənə fəlsəfə ilə maraqlandığım üçün vermişdilər. Bəlkə də, eynək taxmağım, ya da təzəliklə başımın ortasında görünməyə başlayan və məni yaşımından böyük göstərən azacıq dazlaşma bu ləqəbi qazanmağıma səbəb olmuşdu.

- Mən əla. Yaxşısı budur, sən özündən danış, - dedim.

- Məndə hər şey qaydasındadır, amma səninçün narahatam. Etiraf elə, əsəblərin yerində deyil. Müalicəyə ehtiyacın var. Birdən həbsxanaya salsalar neyləyəcəksən? Dissertasiya yazacağsan? Əla fikirdir, Allaha and olsun! Tək adamlıq kamerada yazılmış dissertasiya. Dahi filosofa layıqdır!

- Bədi, axmaqlama. Mən ciddi danışırım. Ora necə düşdün?

Belhacın üzündən təbəssüm silindi:

- Bu ilin əvvəli tanış etdiyin fransız... - dedi.

- Kimi nəzərdə tutursan? Klod?!

- Hə!

- Əminsən? Mən onu hələ məktəbdən tanıyıram.

- Əminəm.

- Necə?

- O, məxfi agentdir.

* * *

... Sonuncu mühazirə qurtardı. Professorun nə dediyi yadımda deyil. Başım Di Assyusi küçəsindəki işgəncələr haqqında fikirlərlə doludur. Gözlərim önündən yoldaşlarıma gah ağrıdan qaralmış, gah da gülər sifətləri gəlib keçir...

Küçədə yağış yağır. Havada rütubət var. Ağır-ağır addımlayıram. Sıx dumanın içindən adamlar çıxır, yanımdan ötüb keçirlər. Məni isə heç nə narahat etmir: nə astarınacan islanmış geyimim, nə də yoldan ötənlər. Gölməçələrə daman yağış damlalarının aydın tıppıltısı eşidilir. Darıxıram. Sanki hər düşən damla məni daha çox darıxdırır. Damlalar isə milyonlardır. Elə əvvəldən darıxdım: Parisdə - qərib, vətən - çox uzaqlarda, evdən də məktub yox. Amma bu gün lap dəhşətli darıxıram. Radio ilə verilən xəbər ürəyimi üzmüşdü.

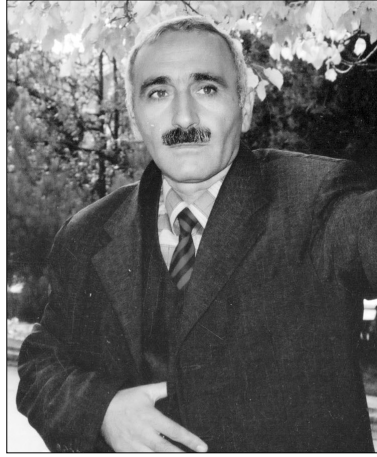
"Milli Azadlıq Cəbhəsi rəhbərlərindən beş nəfəri həbs olunub", - qəzet satanlar elə hey ucadan elan edirlər.

Çalışırım eşitməyim, amma alınmır. "Allahım, buna necə yol verirsən?! Axı, Əlcəzairə rəhbərlər çox lazımdır".

**Tərcümə edəni:
Xumar ƏLƏKBƏRLİ**

◆ P o e z i y a

Zirəddin QAFARLI

BU DƏNİZ

Səs eylədim eşitmədi səsimi,
İçindəki o səs-səmir bəsimi?!
Dönüb ondan ümidimi kəsimmi?
Yox, gördüm ki, bir qaladı bu dəniz,
Fikrimi də çalxaladı bu dəniz.

Bezikmişdi qoynundakı qayıqdan,
Fağır-fağır boylanırdı bayaqdan,
Lap büzüşüb üşüyürmüş soyuqdan,
Məni görüb ürəkləndi bu dəniz,
Ləpə-ləpə çiçəkləndi bu dəniz.

Qış ayları bir az dalğın görünür,
Gah çiskinə, gah dumana bürünür,
Sahil boyu uşaq kimi sürünür,
Hərdən hirsli, hərdən şəndi bu dəniz,
İnciyəndi, küsəyəndi bu dəniz.

Sığalladım, əllərimlə oynadı,
Havalandı, coşdu, daşdı, qaynadı,
Təmizlikdə bir güzgüdü, aynadı,
Bir anlığa xumarlandı bu dəniz,
Baxışım ilə tumarlandı bu dəniz.

Şair dostum, dəymə onun xətrinə,
Heyran kəsil ləpə-ləpə sətrinə,
Durub bələn həyat dolu ətrinə,

Dərdimizə şərik, təndi bu dəniz,
Özü boyda bir vətəndi bu dəniz.

ŞƏHİD QARDAŞIM

*Tərtər bölgəsində şəhid olmuş
Aydın Əmirsoltan oğlu Abdullayevin
ruhuna ehtiramla...*

Xalqın kəsiləndə bəndi-bərəsi,
Ucaldı göylərə igid nərəsi...
Söylədin, - canımdı yurdun dərəsi,
Dağı, daşı canım, - şəhid qardaşım!

Varıq bu həyatda, yalan deyilik,
Düşmənlər əlində talan deyilik,
Biz ölüb gedirik, - qalan deyilik,
Qalib yaşayanım, - şəhid qardaşım!

Dözdük neçə ili, saydıq hər qünü,
Tanıdıq bu yurdun, elin mərdini,
Torpaq həsrətini, vətən dərdini
Çəkib daşıyanım, - şəhid qardaşım!

Keçdin qayaları, qırdın qəfəsi,
Sənin nəfəsindi xalqın nəfəsi,
Bu sonsuz istəyi, eşqi, həvəsi,
Axı, necə danım, şəhid qardaşım?!

Gülsün arzuların, gəlsin baharın,
Çoxdan əsəbimiz çəkilib tarım...
Sənsən bu dünyada arxam, vüqarım,
Mənim adım-sanım, şəhid qardaşım!

DÜŞMƏDİ

O nurlu gün taleyimdən yan keçdi,
Mən bir yana, dağa-daşa düşmədi!
Saçlarıma elə gözəl dən düşdü,
Tək-tək gəldi, gəlib qoşa düşmədi.

Boy atmışam bir boz daşın içindən,
Tez seçildim dost-yoldaşın içindən,
Çox çıxmışam bərkin-boşun içindən,
Kim deyir ki, bərkə-boşa düşmədi?!

Tufanlarda döndü selə bir ömür,
Gələn deyil bir də belə bir ömür,
Ay Zirəddin, sürdün elə bir ömür,
Onu qohum-qardaş başa düşmədi!

TEZ GƏL

Tez gəl, könlündə Tanrı,
Haqq - deyə, Haqq - deyə gəl!
İlk görüş yerlərini
Yoxlaya-yoxlaya gəl!

Doğrult məndə gümanı,
Ürəyimə damanı,
Tələs, vaxtı, zamanı
Haqlaya-haqlaya gəl!

Eşqim sənə yol açsın,
Könlüm yenə qol açsın,
Yollarında gül açsın,
Qoxlaya-qoxlaya gəl!

Gəl gör bu dərd-sərimi,
Xeyrimi, şərimi,
O sənsiz günlərimi
Oxlaya-oxlaya gəl!
Tərpət o dumanları,
Yörələri, yanları,
Otüb keçən anları
Saxlaya-saxlaya gəl!

MƏNDƏ

Bayatı kökündəyəm,
Ağılar yatır məndə,
Uğursuz günümdə də
Uğurlar yatır məndə.

Bilmərəm sərhəd, çəpər,
Var içimdə bir təpər,
Dərddən ürəyim səpər,
Saygılar yatır məndə.

Qarşımdadır yoxuş, düz,
Bəlkə də, qoydum bir iz,
Dünya boyda tər-təmiz
Duyğular yatır məndə.

Qocalıb qarımayan,
Heç zaman qurtarmayan,
Varlığına varmayan
Qaygılar yatır məndə.

Gedirəm, çatammıram,
Özümü tapammıram,
Mən yuxu yatammıram, -
Yuxular yatır məndə.

ÖMRÜMDƏN...

Günlər bir qərar tutmur,
Ötüb keçir ömrümdən.
Axıb gedir tər kimi
Puçur-puçur ömrümdən.

Ha çağırıdım - dön bəri,
Dönən deyil gün bəri.
Bu dünyanın günləri
Nələr biçir ömrümdən?..

Gülmür könlümün üzü,
Bitib tükənmir sözü,
Çox ömürlərin gözü
Eh... su içir ömrümdən.

Unutdum boş anları,
Dərdə dərd qoşanları,
Ömrümün xoş anları
Quştək uçur ömrümdən.

Qışdan, bahardan keçir,
Vaxt gəlib hardan keçir?!
Ömrüm yollardan keçir, -
Yollar keçir ömrümdən...

ZEYNƏBİM

Bir gün külək vurub sala çiynindən,
Uça əllərimə şalı Zeynəbin.
Aritək qonaydım onun çiyninə,
Tükənmir şəkəri, balı Zeynəbin.

Həyatda solmasın o gül yanağı,
Gəlib həyan olsun dostu, qonağı,
Heç vaxt pozulmasın kefi-damağı,
Dönüb dəyişməsin halı Zeynəbin!

Ona bu gözəllik verilib Haqdan,
Zirəddin, vurgunsan bir gör nə vaxtdan,
Mənim ürəyimə düşübdü çoxdan
Göyçək üzündəki xalı Zeynəbin.

Ramiz KƏRƏM

ÇÖRƏK KƏSMƏLİ ADAMLAR

Çörək kəsməli adamlar
daha bitir, tükənir.
Bilmirsən, kimlə böləsən
ən sonuncu tikəni.

İndi çörək kəsdiklərin
kələyini kəsirlər.
İndi çörək kəsmirlər,
çörəyini kəsirlər.

İrəlini, gerini,
sağı, solu kəsirlər.
Salama uzanan əli,
gedən yolu kəsirlər.

Bir çörəkdi, bir də salam,
ayrı mətahım olmur.
Çağrılması kimsə yoxdu,
Tək də iştahım olmur.

HƏLƏ AXŞAMDİ

Hələ axşamdı, bilmirik
sabah adlı bir çapar
bizə nələr gətirəcək.
Kasıbın olanından,
yəqin xəbərlər gətirəcək,
həmişə olduğu kimi:
Qarabağda atışma,
Türkiyədə terror,

Suriyada qətlam xəbərləri.
Diksinəcək -
Şuşada Xan əminin,
İstanbulda Nazimin,
Hələbdə Nəsiminin ruhu.
Ruhu narahat olacaq
Amerikada Heminqueyin,
Rusiyada Lev Tolstoyun.
Hələ axşamdı,
yatmaq istərdim bir az,
sonu yaxşıqla bitən
bir nağil danışın mənə.

SƏNƏ YAZDIĞIM ŞEİRLƏR

Sənə yazdığım şeirlər
yavaş-yavaş köhnəlir.
Təkcə şeirlər deyil ki,
indi çox şey köhnədi.

Şeirlərin divarında
köhnədi sözlərim də.
Köhnədi saçım-saqqalım,
üzüm də, gözlərim də.

Yaxşı ki, lap çox yazmadım,
az qalmışdı aldanam.
Sevgi elə car çəkilməz,
gecəyə pıçıldanar.

Çox sözü saxlaya bildim
Ürəyimin sirri kimi.
Mən tanınmaq istəmədim
sevgi şairi kimi.

Sənə yazdığım şeirlər
yavaş-yavaş köhnəlir.
Nəsə ruhum axır vaxtlar
"Mansırı"ya köklənir.

GEDİRƏM ŞEİR YAZAM

Bu yayın ortasında
nəsə yaman üşüdüm.
Yenə dostun, qohumun,
yaxınların işidi,
gedirəm şeir yazam.

Dedilər, danışdılar,
kim bildi, kim eşitdi.

Könlümü bir azca da
xatirələr üşütdü,
gedirəm şeir yazam.

Dağılmışdı buludlar,
yenə gəldi cəm oldu.
Bu yayın ortasında
ruhum sətəlcəm oldu,
gedirəm şeir yazam.

GECİKDİM

Bu çayın o tayında
bitmək istəyir adam,
bir gözəl ağac kimi,
ağacda budaq kimi,
budaqda yarpaq kimi.

Bu dağın o üzünə
getmək istəyir adam,
gedib də özü boyda
vətən olmaq istəyir,
su kimi, torpaq kimi.

Bu çayın o tayına
getməyə gəmi yoxdu.
Bu dağın o üzünə
yetməyin çəmi yoxdu.
Mən gecikdim... Gecikdim...

Yazda ağ yağışlara,
qışda qara gecikdim.
Bu vağzaldan tərپənən
qatarlara gecikdim,
beş deyil, on beş deyil,
çoxu yadımdan çıxır,
haçan, hara gecikdim.

SEVGİ MƏKTUBU

Köhnə sevgi məktubum
keçdi bu gün əlimə.
Gözüm güzgüyə yönəldi,
barmaqlarım telimə.

Cavanlığa getdi ağlım,
qocalarda tel olmur.
Ruhu qocalanda, adam
hər oyuna gül olmur.

Könül açdım, səhv elədim,
inanmadın sözümə.
İllər keçdi, bu səhvimi
bağışladım özümə.

Könlümdə bu sevginin
o vaxtkı görkəmində
şəklini saxlamışam.
Məktubun da nədənsə
surətini göndərüb
əslini saxlamışam.

Surətini göndərdim ki,
Artıq bəllidi dərdim.
Bilsəydim ki, inanmazsan,
əslini göndərərdim.

Qat kəssə də bu kağızla
köhnə bir ah qayıtdı.
Cırıb atmaq istəyirəm,
uşaqlardan ayıbdı.

İKİ KƏLMƏ SÖZ

Yüz dastan danışsan, yüz nağıl desən,
Yan almaz könlümün gəmisini burda.
Gedər bu biçinçi saman gəzməyə,
Qalar biçilməmiş zəmisini burda.

Mən ruh adamıyam, ruhum uzaqda,
Sən görən şəklimdi, burda yoxam mən.
Çəkmir hər gördüyüm, hər eşitdiyim,
Belə doğulmuşam, könlü toxam mən.

Nə dastan danışma, nə nağıl demə,
Qalmaram yoncuyub yalvarsan belə.
Ən şirin vədlərə enməyən könül,
Bəlkə, iki kəlmə sözə əyilə.

Elə asan deyil baş girələmək
Bir belə xoşqılıq üzün içində.
Bəlkə, iki kəlmə söz tuta məni
Bu qədər söhbətin, sözün içində.

Çox çətin də deyil məni əyləmək,
Fərqi yox harda kim səndən gözəlsə.
Saxlayar yolumdan iki kəlmə söz,
Tapıb deyə bilsən, ağına gəlsə.

MAHCAMAL

QƏZƏLLƏR

Mənə hicran dağının zirvəsi qəmdir dedilər,
Orda kim məskən edib, gözləri nəmdir dedilər.

Qəm, sitəm kəşf edirəm, göz yaşım heyranım olur,
Belə əhvalıma da nazlı sənəmdir dedilər.

Gecələr sübhə kimi gözlərimə zülm edirəm,
Od tutub yandı sözüüm, şöləli şəmdir dedilər.

Hər işim müşkül olur, min cürə ah sahibiyəm,
Bu qədər ah eləmə, ahın ələmdir dedilər.

Fələyin çərxini xoş gərmişə sövq eyləyirəm,
Nalələr nuş eləyib, dərdləri cəmdir dedilər.

Yola düşmüş xəzanım, qış qapımı döymədədir,
Bu qışın çöhrəsi sərt, xoş günü kəmdir dedilər.

Sabahın hüsnünə gül, Mahcamal, hər gün şükür et,
Yeni gün, bəlkə, Gülistani-irəmdir dedilər.

Etmə bəyan sirrini hüsnü gözəl canlara,
Hər gülürüz verməyir qanını bicanlara.

Biz əsərik bitməyən, birdi sənətkarımız,
Ol dedi, olduq tamam, döndük əsl canlara.

Yetməyən hər bir dilək, arzun üçün şükr elə,
Bağlı yolun bir ucu bağlıdı xoş anlara.

Tapdı cünun taqəti eşq oduna yanmağa,
Yandı! Külün bəxş edib səhraya, ümmanlara.

Leyli misal sadıqəm əhdimə, peymanıma,
Bənzəmərəm daima sevgisi əlvanlara.

Bədnəzər almış başım üstünü hər bir zaman,
Könlüm olubdur günəş sislərə, eyvahlara.

Dərdə məkan eyləmə cismimi, ey Mahcamal,
Eylə onu sariban qəm dolu karvanlara.

İndi səhraya düşüb Məcnun olan var, görəsən?
Vətən eşqiylə doğulmuş yeni Səttar görəsən?

Müşfiqin çəkdiyi sevda yolunun yolçusu kim?
O könül mülkü üçün gəldimi sərdar, görəsən?

Tutalım Fəhmi tutub sirrili Cəfər qələmin,
Zamanından bac alar böylə sənətkar görəsən?

Üzeyir bir daha gəlməz, Qara, Fikrət də susub,
Yaranarmı əcəba tazə fədakar, görəsən?

Bəlkə, biz bilməyirik, hardasa Vahid doğulub,
Çəkəcək xeyli əziyyət o cəfakar, görəsən?

Təzə Sabir, təzə Pünhan görünüb söylədilər,
Olacaq taleyi xoş, yolları həmvar, görəsən?

Mahcamal, salma özün-öznü sual yağmuruna,
Bu qədər sorğulara doğru cavab var, görəsən?

ON BEŞ İL...

On beş ildir eyvana çıxıb yola baxmıram,
Gözlərimin çəkdiyi yollarda itmişəm mən.
Cünunluq zəncirim var, başqa zəncir taxmıram,
Leylalıq əsərimdə, qışımnda bitmişəm mən.

On beş ildir içimdə odu sönmüş ocağam,
Közlərimi üfürüb alova döndərmirəm.
Dolanıram, içimdə pirə dönmüş ocağam,
Könlümü bilə-bilə sevdaya göndərmirəm.

On beş ildir dan yeri kiprik çalır obaşdan,
Günəşin əvəzinə sənsizliyim boylanır.
Mənim sənli günlərim iznidir zamandan,
Könlüm hələ də səni geri dönərsən sanır.

On beş ildir könlümdə ələm mülkü ucalır,
Söz mücrümdə ləl qəmim, cəvahir kədərим var.
Şairliyim çox cavan, təbdən hər gün bac alır,
Qələm çapır, belində sənsizlik əsərim var.

On beş ildir parlayan ruh tacın başımdadır,
Könüllü oturmam mən ayrılıq taxtına.
Elçi gəlib əzrayıl, elçilik daşımdadır,
Yeni ayrılıq düşüb mən bədbəxtin baxtına.

Pilləkənlər narahat, daha gəlib-gedən yox...
Mizin üzü gülməyir, süfrələrim qat kəsir...
Yaddaşlara batıbdır iti uclu qara ox...
Dost-tanışlar yadlaşıb, içimdə külək əsir...
içimdə külək əsir...

Mənə dildar deməyin, mən daha dildar deyiləm.
Yoxa döndüm "O" gedən gün, daha mən var deyiləm.

Qürub etmiş günəşim min cürə ahəng yaradıb,
Könlümün taqəti yox dinməyə sərdar deyiləm.

Mənim hicran bağımın əlvanı çox, əttarı yox,
Nə gülüstan, nə çəmənzar, nə də gülzar deyiləm

Gecə nurnaməsi Ay pəncərəmə saldı nəzər,
Gördü yox məndən əsər, ol məhi - rüxsar deyiləm.

Hər qaranlıq gecənin nurlu səhərdən payı var,
Qaldım həsrət, belə bəxşislərə hüşyar deyiləm.

Mahcamal, qəm sənin hər zərrənə hakimlik edir,
Qəm qəmə hökm eləməz, mən qəmə hünkar deyiləm.

Lilpar CƏMŞİD QIZI

LAÇINIMI GÖRƏYDİM

Durna olub uçaydım o yerlərə,
Toxunaydım tənha qalan güllərə.
Həkəridə qarışaydım sellərə,
Düzlərində əvəliyi hörəydim,
Gedib bir də Laçınımı görəydim.

Dəli dağım dəli olub, havalı,
Koroğlunun nəresi tək davalı.
Gerçəyə dönərmə görə xəyalı,
Sinəsindən kəklikotu dəreydim,
Gedib bir də Laçınımı görəydim.

Dərəsində otlamayır quzusu,
Çarıq bulağının solub yarpızı.
Qantəpəri tanımayır soysuzu,
Əhvalı dəyişib, halın biləydim
Gedib bir də Laçınımı görəydim.

Meşəsində itburnusu qızarıb,
Sarı baba dağı qəmdən bozarıb.
Turşsu bulağının suyu azalıb,
Qırxbuğumu çəmənində sərəydim,
Gedib bir də Laçınımı görəydim.

Qırxqıza yaylağa gəlməyir ellər,
Ətrini itirib, açmayır güllər.
Dərmir çay - çiçəyi o bəyaz ellər,
Keçmiş qaytarıb geriyə dönəydim,
Gedib bir də Laçınımı görəydim.

Şəkmir təkərləri Qızılboğazda,
Açmır lələləri, solub nərgizi də.
Dadı damaqlarda qalıb ağızda,
Sac üstə lavaşın büküb yeyərdim,
Gedib bir də Laçınımı görədim.

Axtarma pendiri yoxdu motalda,
Yurdum əsir qalıb azğın qatildə.
Niskilə çevrilib qalıb qəlbimdə,
Qartal olub zirvəsinə enəydim,
Gedib bir də Laçınımı görədim.

Gözəlləri bulaq üstə çıxardı,
Qıyğacı baxışla süzüb baxardı.
İgidlərin ürəyini yaxardı,
Onların halına baxıb güləydim,
Gedib bir də Laçınımı görədim.

Kirs dağında od qalanıb nə vaxtdı,
Əlim çatmır, gücüm yetmir, uzaqdı,
Qış oldu, yolları qardı, sazaqdı.
Özümü elimə qurban verəydim,
Gedib bir də Laçınımı görədim.

Taleyin amansız yelləri əsib,
Məhəbbət ayrılıb, elindən küsüb.
Oxumur Laçınım, avazı susub,
Niskilli ruhuna səcdə edəydim,
Gedib bir də Laçınımı görədim.

Kəlbəcərin, Xocalının yanında
Mərmilər açıbdı yara canında.
Köməyə yetişək ağır çağında
Məlhəm olub, yarasını saraydım,
Gedib bir də Laçınımı görədim.

Qarabağın şah damarıdır Laçın,
Düynlər bağlanıb, açılmır neyçün.
Olmuşam yurdumda, Vətəndə qaçqın,
Dağ mehini küləyindən soraydım,
Gedib bir də Laçınımı görədim.

Hərdən yuxularda görüb Laçını,
Silib taleyindən ağrı-acını.
Nazlı gəlin kimi hörüb saçını,
Uçub səmalarda xəyal quraydım,
Gedib bir də Laçınımı görədim.

Nə vaxtsa, tutulan günəşim doğar,
Toz-duman üstünə leysanlar yağar.
İgidlər atlanıb düşməni qovar,
Əlimdə bayrağım öndə gedəydim,
Gedib bir də Laçınımı görəydim.

Neçə yaş gəlibdi yaşının üstə,
Lilpar başın qoysun daşının üstə.
Qəlbimi sızladır yanıq şikəstə,
Əcəl elə gələ o da öləydim,
Gedib bir də Laçınımı görəydim.

◆ Müstəqillik yollarında

Südəbə AĞABALAYEVA

YADDAŞ

*Dövlətçilik və şəxsiyyət milli -
mənəvi dəyər kimi dərk olunanda*

BAYRAQ FƏZİLƏTİNDƏN MİLLƏT HƏQİQƏTİNƏ

*Ali hakimiyyətin zəifliyi xalqın
ən qorxulu fəlakətidir.*

N. Bonapart

Tarixin ən böyük dərslərindən biri də budur ki, öz dövlətini qoruyub saxlamaqdan və inkişaf etdirməkdən vacib məsələ yoxdur. Çünki tək-cə güclü dövlət yaşamağa qadirdir. Qlobal biliklər cəmiyyətində və qlobal iqtisadiyyatda formalaşmaqda olan yeni dəyərlər sistemində isə milli dövlətin yeri və rolu ilə bağlı müxtəlif fikirlər səslənir. Bəzən milli dövlət formasının vaxtının keçdiyini əsaslandırmağa çalışırlar. Bu arqumentlər qloballaşan postsənaye cəmiyyətində idarəçilik təsisatlarının korporativ əsasda, şəbəkə əsasında yaranacağını vurğulasa da, müstəqil Azərbaycanın yeni əsrin bir çərəyində keçdiyi yol bütün bu yanaşmaların əsassız olduğunu sübut etdi. Güclü dövlət konsepsiyasına əsaslanan Azərbaycanın siyasi kursu isə başqa nəticəni vurğulayır: öz dövlətindən məhrum olmaq dünyanın etno-milli xəritəsindən silinmək deməkdir.

Bəşər sivilizasiyasının ən qədim ocaqlarından olan Azərbaycanın tarixi ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar - Azıx adamının alt çənə sümüyünün 350-400 min illik tarixi, Qobustan qayaları üstündəki mezolit dövrü təsvirlərin məzmunu, tunc dövrü mədəniyyət nümunələri Azərbaycan xalqının qədim salnaməsinə işıq salır. Təbii şəraiti, coğrafi mövqeyi Azərbaycanı məskunlaşma təkamülündən erkən dövlətçilik istiqamətində təsbit edib. Bu da həqiqətdir ki, zaman-zaman yadelli işğallarına məruz qalmış diyarımızda yad elli, yad ruhlu cahangirlər hökmranlıq edib. Milli dövlətçiliyin varisliyi obyektiv və subyektiv amillərin diqtəsindən asılı olub. Uzun bir siyahı alınacaq qədərindəki amillər və bir-birini əvəz etmiş dövlətçilik ənənələri yazının məqsədi olmadığından Azərbaycan dövlətçiliyinin tək-cə XX əsrdə keçdiyi yolun bəzi məqamlarına qısa ekskurs yerinə düşərdi. XX əsr Şimali Azərbaycan xalqına

tarixi torpaqlarında milli, müstəqil dövlət qurmaq fürsəti verdi. Müsəlman Şərqi ilk respublikanı Azərbaycan xalqı qurdu. 23 aylıq hakimiyyəti ərzində dövlətçiliyin dayaqlarının yaradılmasından möhkəmləndirilməsinədək ciddi və məhsuldar fəaliyyət göstərildi. Dövlətçilik rəmzlərindən hüquqi dövlət quruculuğunadək, həm parlamentin, həm hökumətin səyləri öz dövrünə görə mütərəqqi və əhəmiyyətli idi. Azərbaycan Cümhuriyyətinin rəmzləri - bayrağı, pul nişanları, poçt markaları həm dövlətin varlığını, mövcudluğunu ifadə edir, həm də məzmununu müəyyənləşdirməyə imkan verən mənəbə kimi bu gün də, sabah da - tarix üçün çox qiymətlidir.

Sözsüz ki, böyük dəyişiklikləri Zaman hazırlayır, amma onların həyata keçirilməsinə təkan verən amillər də əhəmiyyətlidir. Azərbaycan Cümhuriyyətinin həyatında belə təkan Gürcüstanın Zaqafqaziya Müstəqil Demokratik Respublikası Seyminde öz istiqlalini beyan etməsi oldu. Müsəlman Milli Şurasının üzvləri və Seymin azərbaycanlı üzvləri bu "nəzərdə tutulmamış" vəziyyətdə son dərəcə çevik manevr edə bildilər. İki gün sonra - mayın 28-də Azərbaycanın istiqlalini elan etdilər və bununla 1918-ci il Zaman, Tiflis isə Məkan etibarilə XX əsr Azərbaycan milli dövlətçilik tarixinin qızıl başlanğıcına qol qoydu.

Mayın 27-də isə Azərbaycan Milli Şurası yaradılmışdı və Şuraya "Müsəvat" lideri M.Ə.Rəsulzadə sədr seçilmişdi. Milli Şura müvəqqəti hökumətin təşkilini bitərəf Fətəli xan Xoyskiyə tapşırırdı. Amma bir ciddi məsələ də vardı: yeni Respublika başqa respublikanın ərazisində yox, öz sərhədləri daxilində olmalı idi. Bakı isə hələ ki, paytaxt şəhər ola bilmirdi ADR üçün. Elə ona görə də Gəncə müvəqqəti paytaxt elan olundu (İllər keçəcəkdi, Azərbaycanda bir analogiya yaranacaqdı - Bakı Azərbaycanın, Gəncə azərbaycanlıların paytaxtıdır). Paytaxtın Bakıya köçməsi 3 ay yarım çəkdi. Sentyabrın 15-də Demokratik Respublika yeni paytaxtda fəaliyyətini davam etdirdi. Ölkənin həyat ritmini dəyişən bir sıra islahatlar keçirildi. Xarici siyasətin ən böyük uğuru gənc respublikanın de-fakto tanınması oldu. Amma təcrid olunmaq de-fakto tanınmamaqdan ibarət deyildi. Regionun siyasi ab-havası yeni demokratik dəyərlərin inkişafına əngəl törətməyə bilməzdi. Erməni barmağı burda da özünü göstərirdi. Rusiya, dövlət quruluşundan asılı olmayaraq, Qafqazda mövqe möhkəmliyi naminə istifadə etdiyi erməni kartından bu məqamda da istifadə etdi. Qarabağ tikəsi vəd olunmuş daşnakların Qızıl Ordu ilə bu nöqtədə birləşib gənc respublikanı təhdid etməsi Azərbaycanı işğalın yeni mərhələsinə yuvarlatdı. ADR rəhbərliyi qüvvələr nisbətini nəzərə alıb az müddətdə tarixin yaddaşına yazılacaq nailiyyətlərindən uzaqgörən müdrikliklə əl çəkdi ki, ölkədə qan tökülməsin. 1920-ci il aprelin 26-dan 27-nə keçən gecə XI ordu Azərbaycan sərhədlərini keçdi...

ADR siyasi hakimiyyətdən Azadlığın dadını duymuş xalqın hafizəsinə köçdü. "Bir kərə yüksələn Bayraq bir daha enməz!" - deyən M.Ə.Rəsulzadənin mənəvi - ideoloji dayaq olmuş sözləri XX əsrin sonuna doğru uzaq bir Yola çıxdı.

Böyük Vətən müharibəsi dövründə İrana daxil olan müttəfiq qoşunların tərkibində Azərbaycanın ən böyük və müqəddəs arzusu Cənubi və Şimali Azərbaycanı birləşdirməkdi. 1945-46-cı illər Azərbaycan Milli Hökumətinin fəaliyyəti, Beriya və Mikoyanın Stalini güclü Azərbaycanın gələcək təhlükə ola biləcəyinə inandırmaq səylərindən sonra iflasa uğradı. Şimali Azərbaycanda isə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 25-ci ildönümü böyük təntənə ilə qeyd edilirdi. Sovet hakimiyyətinin mövcud olduğu dövrdə həyatın ən müxtəlif sahələrində Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətlərin üstündən xətt çəkmək tarixi saxtalaşdırmaq olardı.

Amma ara-sıra baş qaldıran cəhdlər onu göstərirdi ki, müstəqil Azərbaycanın istiqlaliyyət arzusu hələ də qalır. 1966-cı ildə Bakıda Qız Qalasına sancılan Üçrəngli Bayraq rejimin hökmü qarşısında kiçik, zəif cəhd nişanəsi idi.

Və nəhayət... 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul etdi. 1918-1920-ci illər Azərbaycan Demokratik Respublikasının varisliyi Üçrəngli Bayrağın, Himnin bərpasında təsbit olundu. Prezident idarə-üsulu təsis edildi. Hüquqi dövləti səciyyələndirən hakimiyyət bölgüsü prinsipinə uyğun qanunverici, idarəedici orqanların və məhkəmənin fəaliyyəti, eləcə də AR-nın pul nişanları, orden-medalları və Dövlətin hüquqi əsasını təşkil edən Konstitusiyaya, Milli Ordu, dövlət dili və digər təsisatlarla 5 min illik dövlətçilik tarixi olan Azərbaycan III minilliyə qədəm qoydu. Bütün bunlar heç də asan olmadı. ADR xarici amillərlə süqut etmişdi, onun varisi müstəqil Azərbaycan Respublikası isə daxili ziddiyyətlərin, dövlət çevrilişi cəhdlərinin, hakimiyyət uğrunda vətəndaş müharibəsi həddinə çatan siyasi gərginliyin ucbatından dəfələrlə bir dövlət kimi dağılmaq təhlükəsini yaşamağa başladı. Bir tərəfdən də Ermənistanın torpaqlarımızın bir hissəsini işğal və bir milyondan artıq qaçqın və köçkünün problemləri fəlakətin bir addımlığında duran Azərbaycanı Hamlet sualı qarşısında qoymuşdu. Xalqın və millətin taleyini kürsü iştahasına qurban verən müxalifətin hakimiyyət iddiaları, Azərbaycanın müstəqilliyi, böyük planlarına mane olan fəvqəldövlətlərin açıq və dolayısı ilə edilən maddi və mənəvi dəstəyindən güc alırdı. Siyasi uzaqgörənlik, idarəçilik təcrübəsi və müdrik ağıl Heydər Əliyevi Azərbaycanı xaosdan, rüsvayçı vətəndaş müharibəsindən, siyasi və kapital asılılığından qurtaran ümummilli lider etdi. Son dərəcə gərgin şəraitdən təcridən uzaqlaşan Azərbaycan demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoymaqla, siyasi sabitliyin, bazar münasibətlərinə bazasını iqtisadiyyatın tədrici inkişafının əsaslarını möhkəmləndirdi.

Əsrin əvvəlində bünövrəsi qoyulmuş Demokratik Respublika bir də əsrin sonunda Azərbaycanın Milli Dövlət Müstəqilliyinin əbədi və dönməz olduğunu sübut edə bildi.

NAĞILDAN GERÇƏYƏ

Gözləyirdi... Umurdu...

Və haqqı vardı.

Çünki Vətəndi - o qurtaran yerdə ölüm başlayırdı.

Çünki Anadı - o olmayan yerdə nə qalırdı ki?..

Və Müdrikdi - sonu gördüyündəndi ki, səssiz fəryadla sorurdu:

-Hara qaçırsan, oğul?..

Oğullar çaşmışdılar və unutmuşdular:

özündən qaçmaq olmur.

Oğullar unutmuşdular ki, iki Qardaşın səngərə çevirib, bir-birinə silah tuşladıqları bu yer, bu torpaq

"... Köynək deyil, geyib,

geyib atasın.

Saqqız deyil - satasan.

Buna Vətən deyirlər." (İ. İsmayilzadə)

Bu unutqanlıq, bu hillə-hava Vətəni xəstə salmışdı. O güllələr ANA-nın ürəyinə, gözünə tuşlanmışdı... Bir soruşan da yoxdu:

-Haran ağrıyır, Ana?

Ancaq hamı da bilirdi ki, bu sualı verəcək Oğul səngərə girib qardaşına silah tuşlayan övladların arasında deyil!..

... Dalınca elçi göndərdilər - nə vaxtsa qoymamışdılar, mane olmuşdular gəlməyinə. Yad eldə yadlardan aldığı yaralar onu əzməmişdi, düşmənlə dəyirmanına su tökən naxələf özünkünlərin namərdliyininə adı yoxdu...

Amma... Azərbaycanı qırx arşın quyunun dibinə sallayıb kəndirini kəsmək istəyirdilər. Fitvası hardan gəlirdi, kimin əlinə kimlər bel vermişdi, siyasətin lap elə əlifbasını bilənlərdən aydındı...

... Gözlər göylərə dikilmişdi, qulaqlar bir uğultuya müntəzirdi...

Heydər Əliyevi Naxçıvandan Bakıya gətirən təyyarə yerə enəndə Azərbaycanın tarixində yeni səhifə açılırdı.

ARZU

Lap nağıla bənzəyir.

Elə əslində nağılı - Ən yeni tariximizin ən qorxulu nağılı. Və nə yaxşı ki, bu nağılın da sonu Xilasın əvvəli ola bildi.

XX əsrin sonunda Azərbaycanın yaşadığı hadisələri Yenilənən Azərbaycanın yeni təkəkkürlü insanı yaddaşına nağıl kimi yazır, xüsusilə bu günün fonunda 1993-cü ilin iyununda baş verənlər doğrudan da nağıla bənzəyir.

Əslində, Tarix - şərtliləkdir. Təqvimin müəyyən günləri var ki, bu günlər Zamanın, Tarixin simasını və ruhunu ifadə edir.

15 iyun da Azərbaycanın müasir tarixində, Təqvimində belə günlərdən biri kimi dəyərləndirilir. Bütün bu günlərin ifadə etdiyi mənalara kökündə insanın - ölkə vətəndaşlarının rifahının durmasını xatırlatmağa ehtiyac yoxdur.

Azərbaycanı 70 illik totalitarizmin əlindən qurtaran milli-azadlıq mübarizəsinin bir məqsədi də buydu: onun hər bir vətəndaşı özünü öz ölkəsinin, vətəninin, onun sərvət və nemətlərinin əsl sahibi hesab edə bilsin. Amma siyasi müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycana dağılmış iqtisadiyyat, şüurlarda yaradılmış hərc-mərclik, qəlblərə çökmüş sabahından nigaranlıq və yaşanan günlərin qorxusu miras qalmışdı. Və bütün bu rəngləri tündləşdirən fonun da adı müharibə idi.

Bu ümitsizlikdən yalnız böyük İradə, İnam və çevik Ağıl xilas edə bilirdi Azərbaycanı...

HƏQİQƏT

Bu gün Azərbaycanda dinc quruculuq dövrünə xas olan ab-hava var: tikinti vüsəti, təhsil və mədəniyyətə qayğı, infrastrukturun inkişafı, beynəlxalq humanitar siyasətdə standartların təqdim olunması...

Azərbaycan öz tarixində ilk dəfə olaraq neft ixrac edən dövlətlər sırasına daxil olub - Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi şübhə və inamsızlıqları geridə qoyaraq reallığa çevrilib və bu tipli layihələr uğurla davam etdirilir.

Azərbaycan sosial-iqtisadi sahədə Dövlət Proqramının uğurlu nəticələrini nümayiş etdirməyə başlayıb...

Bu gün Azərbaycanın formalaşan hərbi gücü düşmənləri düşünməyə, hesablaşmağa vadar edir...

Bu gün Azərbaycan Böyük Siyasətin yönünü ədalətin və haqqın bərpasına doğru yönləndirməyə nail olub...

Bütün bunlar isə Azərbaycanın müasir tarixində Qordi dünyünə dönmüş Qarabağ probleminin yaxın zamanda açılacağına böyük inamın gerçək olacağından xəbər verir.

Bu inam 1993-cü ilin 15 iyunundan Azərbaycan xalqı ilə birgədir. Bu inamla XXI əsrin Azad, Müstəqil ölkəsi - Bərabərliyin, Qardaşlığın və Dostluğun hökm sürəcəyi Azərbaycan qurulur.

BÖYÜK YOLÇU

Dekabrın 12-də Azərbaycan Heydər Əliyevin vəfatının ildönümünü qeyd edir. Bu anım mərasimi "Böyük İnsan da insandır" fikrinə müəyyən korreктənin vacibliyinə işıq salır. Bəli, İnsan qaçılmaz son dan, "Yaranan getməlidir". Böyük İnsanların həyatı həm də Tarixin bir parçasıdır.

1969-cu ildən üzü bu yana, Azərbaycan, Azərbaycanın Tarixi Onun adıyla bağlı oldu. Hətta o qədər bağlı oldu ki, 80-ci illərin sonunda Azərbaycanın Tarixində bu Adın siyasətin və idarəetmənin səhnəsindən silinməsinə cəhd ediləndə, Azərbaycanın Faciələri də Onun Yoldan çəkdirilməsi ilə başladı. Bəli, Heydər Əliyev Azərbaycan adının qabağına SİPƏR idi və Azərbaycana qarşı torpaq iddiasını, ikibaşlı Qartal da, onun qulbeçəsi erməni iştahı da, neftin başgicəlləndirən xəzinəsindən gözü qamaşan ingilis diplomatiyası, fürsətdən barınmaq cəhdində bulunan hər "qolu zorlu"... siyasətin Azərbaycan səhifəsini məhz Heydər Əliyevsiz mümkünlüyünü hesablamışdı... Amma nə yaxşı ki, Müdrik Uzaqqörənlik elə qızıl kimi qiymətini hər yerdə saxlaya bilər. Müdrik Uzaqqörənlik və El Gözü Azərbaycanın qabağında yenidən Heydər Əliyev siperi ucaldadı. Azərbaycanın Tarixinə Heydər Əliyev adı yenidən, bu dəfə Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin qarantı kimi yazıldı.

"Böyük İnsanlar da insandır" fikrinə korreктəni məhz Taleyi Xalqın və İnsan Cəmiyyətinin tarixinə bağlı insanlar edə bilər.

Heydər Əliyevin müdrikliyi, təcrübəsi və diplomatik peşəkarlığı və həmişə xalqa arxalanması qalib gəldi və bu Qalibiyyət Azərbaycanın dünyaya və beynəlxalq təsisatlara inamlı inteqrasiyasını təmin etdi. Elə ona görə də, dekabrın 12-də insanlar Fəxri xiyabana - Heydər Əliyevin ziyarətinə kədərle yox, həm də görülmüş Böyük İşlər üçün minnətdarlıq hissi ilə gedirlər.

... Tarixin çox da uzaq olmayan Zaman kəsiyində Atatürk Türkiyəni xilas etdi, Şarl de Qoll - Fransanı. Azərbaycanda bu taleyüklü, tarixi missiya onun bəxtinə düşdü - Heydər Əliyevin.

AZƏRBAYCAN ADINA

Vətənin təbiətinə, nemətlərinə vurğunluğun patetikası ən aşağı halda məktəblinin inşa yaradıcılığında, bir az irəli gedəndə, yazıçı qələmində məqbuldur. Aydın məsələdir - təbii sərvətlər Tanrı töhfəsidir. Malik olduğun təbii sərvəti Milli Sərvət edə bilmək - bax, bu, təqdir olunması, alqışlanması, təriflənməsi hünərdir. Tanrı səxavətinə dərk olunan şükranlıq, onu qiymətləndirmək qabiliyyətinin olması Milli Sərvəti qazanmaq yolunda ilk addımdır. O da aydındır ki, cəmiyyətin ən qiymətli sərvəti İnsandır - metro işçisi, bağban, əkinçi, alim, bəna, əsgər... Və bir də... hər xalqın bəxtinə düşən Şəxsiyyətlər. Tarixin yaddaşını varaqlamaq artıqdır, tarix dönə-dönə sübut edib ki, ailədə olduğu kimi, ölkənin başında şəxsiyyət duranda onun təbii sərvətləri milli sərvət olur. Ən yaxın tarix onu da sübut etdi ki, bunun üçün çox vacib olan Azadlıq,

Müstəqillik kimi müqəddəs dəyərlərin əldə olunması hələ şərt deyil. Şərt həm də dəyərləri qorumaq, onları həyat norması edə bilmək bacarığıdır.

Ölümü ilə də dünyanın diqqətini Azərbaycana yönəldən Heydər Əliyev “Mən ömrümün qalan hissəsini də xalqıma bağışlayıram” deyəndə, həm də yaşanmış bir ömür sərgiləyirdi və bu ömrün hansı hissəsindən baxırsan - bax, oradan Azərbaycan görünür. Budur, həmin ömrün ən ümumi cizgiləri. Və bu cizgilər Zaman bizdən uzaqlaşdıqca daha aydın, daha dəqiq görünür. Uzaqlaşan Zaman həm də Azərbaycan adına yaşanmış böyük ömrün qiymətini göstərir.

60-cı illərin ortalarında Azərbaycanın Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarında rəhbər vəzifələrdə göstərdiyi keyfiyyətlər onu az sonra respublikanın birinci kreslosunda əyləşdirirdi. Bu dövrün ümumi mənzərəsini ifadə edən əsas məqamları sadalamaq lazım gələrsə, kifayət qədər diqqətli olmağa vadar edən faktlar sıralanacaq.

Onun hakimiyyətdə olduğu 1969-1982-ci illəri əhatə edən dövr həm də mədəniyyətə qayğı, böyük mədəniyyət xadimlərinin yubiley şənliklərinin qeyd olunması ənənələrinin yarandığı dövr oldu. Azərbaycan teatrının Moskvada 100 illik yubileyinin təntənəli şəkildə qeyd olunması yada düşür. Hüseyn Cavidin cənazəsinin qalıqlarının İrkutsk vilayətindən gətirilib Naxçıvanda məqbərəsində dəfn olunması tarixin vicdanından repressiya xəcalətini yumaq, ideologiyanın cinayətini üzünə oxumaq jesti idi.

1976 - ci ildə 10 cildlik ASE-nin nəşrinə başlandı. 1981-ci ildə Azərbaycan şairi Şəhriyarın əsərlərinin nəşri, “Şəhriyar gecələri” keçirilməsi cənublu-şimalı Azərbaycan xalqının mədəni bağlarının daha da gücləndirilməsində mühüm mərhələyə çevrildi. Mədəniyyətin, incəsənətin və musiqinin sürətli inkişafını xatırlatmağasa, yəqin ki, ehtiyac yoxdur.

1977-ci ildə SSRİ-nin Konstitusiyası qəbul edilərkən, milli respublikaların dövlət dili statusunun konstitusiyaya ilə təsbit olunması üçün göstərdiyi prinsiplilik barədə biz çox sonra - 90 - cı illərin ortalarında eşidəcəkdik.

Bütün bunlar həm də bir azərbaycanlının, bir türkün nəhəng xristian dövlətində (nə olsun ki, rəsmən səslənmirdi, mahiyyətdə açıq-aşkar ayrı-seçkilik vardı) yüksək dövlət postuna doğru addımları idi.

1970-ci illərdə Sov. İKP MK üzvü, SSRİ Ali Soveti Siyasi Büro üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini təyin olunanda artıq o dairələrdə başa düşürdülər və görürdülər ki, Heydər Əliyev SSRİ-nin Birinci şəxsi olmağa real namizəddi. Və qorxu, qısqanclıq “Namizəd” sözü yerinə “Rəqib” yazırdı... Elə bu məqamda Qorbaçov hakimiyyəti, Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirməyə çalışan erməni müşavirləri Heydər Əliyevin artan nüfuzundan təşvişə düşüb onu siyasi səhnədən uzaqlaşdırmağa çalışırdılar. Erməni millətçiləri və... Azərbaycanda mafioz qrupların əli ilə Moskvaya şikayət axını təşkil edildi. Azərbaycan ictimai-siyasi şəraitin ən mürəkkəb dövründə... ali məqamda dayaqdan məhrum oldu... Sonra 90-cı ilin Qanlı Yanvarı... Heydər Əliyevi səhnədən çıxmış hesab edən Qorbaçov komandası, görünür, onu sonacan qiymətləndirə bilməmişdi. Deyəsən, Azərbaycanda da beləydi. Elə ona görə də Qayıdış onlar üçün gözlənilməz oldu.

Onu fəlakət həddində olan Azərbaycana total zərurət gətirdi. 1993-cü ilin iyunun 24-də Heydər Əliyev Azərbaycan Prezidentinin səlahiyyətlərinin icrasına başladı. 1994 - cü ildə adı var, özü yox ordu ilə Beyləqanda güclü əks-hücumla Bişkek sazişinə (atəşkəs) rəvac verdi. Hərbi əməliyyatlarda fasilə iqtisadiyyatda təxirəsalınmaz problemlərin həllinə, siyasi şəraiti sabitləşdirməyə, eləcə də millətin genofondunun xilasını naminə revanş idi.

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul olundu. 1996-cı ildə Lüksemburqda Avropa İttifaqı ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında saziş imzalandı. Ölkə iki dəfə vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən qurtardı. 1998-ci ildə sensuza ləğv olundu.

İqtisadi-siyasi şərait tədricən sabitləşdikcə ölkə iqtisadiyyatında, zəif də olsa, yüksəliş başlandı. Bu, təkrar prezident seçkilərində qələbəni təmin etdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və qaz kəmərlərinin çəkilişi layihələri reallaşanda, Heydər Əliyev siyasi kursu Azərbaycana münasibəti yenidən nəzərdən keçirməyin zərurət olduğunu təsdiq etdi. Artıq faktdan qaçmaq olmurdu: Heydər Əliyev təkcə Azərbaycan Prezidenti kimi qəbul olunmurdu. Heydər Əliyev Türk dünyasının elçisi idi, Cənubi Qafqaz regionunun şəriksiz nüfuz yiyəsi idi... Zamansa haqq olan həqiqətə doğru getməyində idi... Bu Yolun Yolçusu olmağa qorxulu deyildi. On illik son rəhbərliyi dövründə "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin əbədi, dönməz" olduğu artıq sübut olunmuşdu...

BÖYÜK YOLUN PARALELLƏRİ

2003-cü ilin oktyabrın 15-də Azərbaycanda prezident seçkisi keçirildi.

III minilliyin müstəqil Azərbaycanının bu ilk seçkisi yeni eranın və yeni əsrin ilk onilliyinin siyasi oriyentirini müəyyən etdi: hakim Yeni Azərbaycan Partiyasının namizədinin ölkənin birinci kürsüsündə əyləşməsi ilə təkcə soyad dəyişməz qalmadı. İlham Əliyev hakimiyyət kreslosunda yalnız Atanı, Siyasi Rəhbəri, Məsləkdaşı əvəz etmədi. Oğul sözün geniş və böyük mənasında VARİS kimi gəldi. İstər seçkiqabağı, istər inauqurasiyada, istər seçkidən sonra İlham Əliyev Heydər Əliyev siyasi kursunu və strateji xəttini davam etdirəcəyini bəyan etdi. Bu, prezidentliyə namizədi opponentlərindən fərqləndirən nəzərəçarpan özünəməxsusluqdu: vəd vermək inandırmaq və insanları arxasınca aparmaq yolu deyildi - xalq vədlərdən yorulmuşdu, xalq SÖZ yox, İŞ gözləyirdi. "Heydər Əliyev siyasi kursu" ifadəsi sonuncuya ekvivalent ola bildi. Bəs bu ekvivalentliyin sərhədlərini müəyyənləşdirən amillər hansılardı?

Ən sadə halda, bunlar dəfələrlə bəyan olunmuş hüquqi və demokratik Azərbaycan dövləti, bu dövlətin iqtisadi əsaslarının yaradılması, sivil dünyaya inteqrasiya prinsipləridir. Bu, ölkə iqtisadiyyatının ən güclü qollarından olan neft strategiyası layihəsinin həyata keçirilməsi deməkdir.

Böyük məqsədlərin həyata keçirilməsinə hazırlıq ili də hesab oluna bilən Prezidentliyin elə ilk ili - görüşlər, səfərlər, qəbullar, fərman və sərəncamlar, beynəlxalq tribunalarda Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq və onu dinləməyə və dillənməyə vadar etmək səyləri... tezislərlə işləmək mərhələsinin başa çatdığını, əsaslandırılmış proqramların işlək mexanizmini təmin etmək dövrünün başladığını söyləməyə əsas verirdi.

Ölkədə iqtisadi inkişafın artım sürəti, qeyri-neft sektorunun dirçəldilməsinə və daha da inkişafına nail olunması bütövlükdə sosial siyasətin mahiyyətindən gəlir. Bu siyasətin tərkibinə ölkənin 1 milyondan çox qaçqın və didərgin əhalisinin problemlərinin həlli də daxildir. Onların çadır və vaqonlardan yaşayış massivlərinə köçürülməsi prosesi davam edir.

Ölkə həyatında nəzərə çarpacaq bir məsələni də qeyd etmək lazım gəlir: ictimai-siyasi atmosferdə müşahidə olunan gərginliyin azalması. Sosial bazasının xeyli hissəsini itirən ölkə müxalifəti "içinə çəkilib". Prezidentlə əks addım atıb - milli barışıq çağıraraq, konstruktiv müxalifət arzusunu bəyan edib.

* * *

Prezident İlham Əliyevin xarici siyasət kursu Azərbaycanın milli maraqlarının qorunmasına, mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə Qafqaz regionunda ölkənin şəriksiz liderlik nüfuzunun möhkəmləndirilməsinə, beynəlxalq təşkilatlarla, xarici dövlətlərlə əlaqələrdə intensivliyin artmasına xidmət edir. Azərbaycanın digər ölkələrlə dostluq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq münasibətləri qurmağa və bu münasibətləri daha da möhkəmləndirməyə maraqlı olduğunu göstərir.

* * *

Prezidentin ölkənin ayrı-ayrı bölgələrinə hər səfəri “əsl siyasət real, konkret iş görməkdən ibarətdir” tezisinin real nəticələrinin, Söz və İşin vəhdəti nümunəsidir.

Ölkədə daxili siyasi sabitliyə nail olunması hər zaman dövlətlə xalq arasında inam və birliyin göstəricisi olub və bu gün də belədir.

Hüquqi dövlət quruculuğu xəttinin az qala hər ili “Amnistiya ili” kimi də yadda qalır.

Ölkə başçısının gündəlik fəaliyyətində əsas xətt Dağlıq Qarabağ probleminin həlli, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması ilə bağlı aparılan siyasətin davamıdır. Prezident İlham Əliyevin bütün çıxışları və görüşləri dünyanı bir məsələyə inandırmağa xidmət edir: Ermənistanın tutduğu yol, təkcə Azərbaycanın yox, bütün regionun, eləcə də Cənubi Qafqaz regionunda iqtisadi-siyasi maraqları olan dövlətlərin mənafeyinə ciddi maneədir.

* * *

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin əldə olunmasından 99 il, milli dövlətin bərpasından 26 il ötür... Böyük tarix üçün elə də böyük vaxt deyil. Amma ümidlərin və inamın, inandırmağın və yönəltməyin, cəmiyyətin dinamik və ahəngdar inkişafını şərtləndirməyin bu 26 illik yolun ən böyük uğuru milli ruhun həyat tərzinə çevrilməsi, dövlətçilik ideologiyası ilə milli ideologiyanın eyni ahəngə köklənməsi, başqa sözlə, “milli - fəlsəfi fikir zəminində” formalaşmasıdır.

Ədəbiyyat:

Mehdiyev R. "Azərbaycan - 2003-2008: zaman haqqında düşüncələr". Bakı, 2009

Mehdiyev R. "Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri". Bakı, 2005

Xəlilov S. "Mənəviyyat fəlsəfəsi". Bakı, 2007

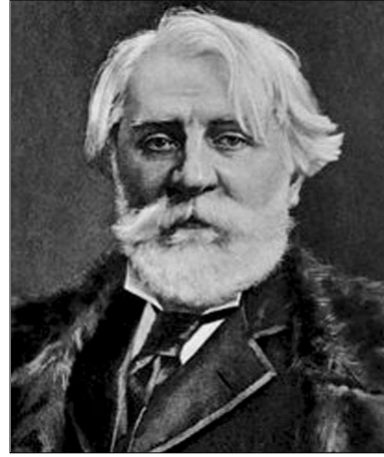
Cəfərov N. "Azərbaycançılığa giriş". Bakı, 2002

Topçubaşov Ə. "Paris məktubları". Bakı, 1998

Qarayev Y. "Tarix: yaxından və uzaqdan". Bakı, 1996

HƏYATINI İSPAN MÜĞƏNNİSİNƏ HƏSR ETMİŞ RUS YAZIÇISI

O, yüksək dünyagörüşlü, əqidəli insan idi. Dayaqları insanlıq idealları idi və o, öz mövqeyindən bir an belə geri durmadı. Bu, onun cəmiyyət qarşısında ən böyük xidməti idi...

İvan Sergeyeviç Turgenev 1818-ci il oktyabrın 28-də Oryol şəhərində zadəgan ailəsində dünyaya gəlib. O, ailənin ikinci oğluydu. Atası Sergey Nikolayeviç Yelisavetqrad kavaləriya alayında xidmət edirdi və evləndikdən sonra polkovnik rütbəsiylə istefaya çıxmışdı. Onun əcdadları Qızıl Ordadan gəlmə tatarlar idi. Arvadı onun qədər əsl-nəcabətli olmasa da, varlı ailədən idi, Orlovski quberniyasındakı geniş torpaqlar ona məxsus idi. Kifayət qədər yaraşlıq adam olan Sergey Nikolayeviç kübar ədaları ilə seçilirdi. Varvara Petrovna isə ağır xasiyyətli qadın idi. Məsələ burasındadır ki, atasını erkən itirən Varvara yenidən ailə quran anasının himayəsində qalmışdı. Atalığı ilə bir dam altında yaşamağa məcbur olan qız böyük sarsıntı keçirmişdi; onu tovlamaq istəyən atalığından əlindən canını qurtaran Varvara evi tərk etməli olmuşdu. Gəncliyindən güclü iradəyə sahib olan Varvara Petrovna oğlanlarının da üzərində hökmranlıq edirdi. Təhkimli kəndlilərlə isə qəddar davranır, ən kiçik səhvləri belə onlara bağışlamırdı.

Turgenev anasının obrazını "İlk məhəbbət" povestində canlandırır. Eləcə də müxtəlif əsərlərində Varvara Petrovnanın obrazının bəzi əlamətləri görünür.

1822-ci ildə Turgenevlər ailəsi xarici ölkələrə səyahətə çıxır. İsveçrə şəhəri Berndə 4 yaşlı Vanya az qala ayların salındığı çuxura düşüb həlak olacaqdı, ancaq atası son anda onun həyatını qurtarmağa nail olur.

Turgenevlər səyahətdən birbaşa Varvara Petrovnanın malikanasına - Spassko-Lutovinovoya qayıdırlar. Əslində, kənd həyatı elə də dəyişiklik vəd etmirdi. Belə ki, Turgenevin ölümündən 8 il qabaq avtobiografiyasında yazdığı kimi, "ailə dayə və müəllimlərlə, nökr-naiblə əhatə olunmuş tənbel və mənasız zadəgan həyatıyla yaşamağa davam edirdi".

Kənddə kiçik Turgenev özü üçün folkloru kəşf edir. Varvara İvanovnanın təhkimçi kəndlilərindən biri ona qədim dastanlardan danışır. Sonralar Turgenevin qəhrəmanlarının birinin dilindən həmin dastanları eşidəcəyik...

1830-cu illərin ilk yarısını Turgenevlər Moskvada keçirir. İvan 15 yaşındadır, artıq yetkinlik dövrünü yaşayır. Onlar Neskuçni bağı ilə üz bəüz yerləşən Engel yazlığında qalırlar. Qonşuları da əsil-nəcabətli adamlardır-knyaginya Şaxovskaya və onun qızı, İvandan 3 yaş böyük olan knyajna Yekaterinadır.

Gözəl və füsunkar Yekaterina... Onu Turgenevin ilk məhəbbəti hesab etmək olar. İvan ona dəlicəsinə aşıq idi, ancaq məhəbbətini etiraf etməyə çəkinirdi. Tezliklə aşıq gəncin əzab və iztirablarına son qoyulur; o, təsadüfən öyrənir ki, Yekaterina onun atasının sevgilisidir... Bu acı həqiqət onu uzun illər təqib edir... Yekaterinaya olan məhəbbətinin tarixçəsini o, özünün "İlk məhəbbət" povestinin qəhrəmanına "bağışlayır", həmin əsərdə Yekaterina Şaxovskaya Zinaida Zasekinanın obrazında gizlidir.

Turgenev 1834-cü ildə Moskva Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olur. Bir neçə müəllim istisna olmaqla, tədris edənlər və tədris olunanlar Turgenevə xoş gəlmir. Moskva Universitetində yalnız 1 il davam gətirə bilir, daha sonra təhsilinə Sankt-Peterburqda davam edir. Həmin ilin oktyabr ayında böyrək xəstəliyindən əziyyət çəkən atası Sergey Nikolayeviç vəfat edir. Şayiələr gəzirdi ki, guya Sergey Nikolayeviç heç də xəstəlikdən dünyasını dəyişməyib, Yekaterina Şaxovskayaaya olan eşqindən dolayı intihar edib. Atasının ölümü gənc Turgenevin ürəyində silinməz iz qoyur. O, həyat və ölüm haqqında dərin düşüncələrə dalır.

1835-ci ilin qışında Turgenev möhkəm xəstələnir. Günlərlə gözüne yuxu getmir, yemək-ichməkdən kəsilir. Sağalandan sonra özündə böyük dəyişiklik hiss edir. Şeir yazmağa başlayır (təcrübəsiz olduğundan hələ ki, qələmindən başqalarını təqlid edən nümunələr çıxırdı). Bu dövrdə respublikaçıların ideyalarına meyl edir, Böyük fransız inqilabının iştirakçıları haqqında çoxlu kitablar oxuyur. Rusiyada mövcud olan kəndli haqlarını o rüsvayçılıq sayır və vicdan əzabı çəkirdi, axı, onun öz anası kəndlilərlə qəddar davranır, onları amansızlıqla cəzalandırırdı. O, özünə söz verir ki, Rusiyada köləliyə son qoymaq üçün əlindən gələni edəcək.

1837-ci ildə Turgenev Peterburq universitetini bitirir. Amma o, təhsilini natamam hesab edirdi. Həmin dövrdə alman universitetlərinin verdiyi təhsil etalon sayılırdı. Xüsusilə Hegel öz nəzəriyyəsi ilə bütün Avropanı valeh etmişdi. O, iddia edirdi ki, hər şey - dünya, məişət sadəcə ilahi İdeyanın özünüifadəsidir. Hegelin nəzəriyyəsi Turgenevi onun mənfur hesab etdiyi reallıqla barışmağa vadar edirdi. Gənc Turgenev bir çox təhsilli həmyaşıdı kimi Hegel fəlsəfəsinin vurğunuydu.

1838-ci ilin yazında o, Hegel nəzəriyyəsinin tədris edildiyi Berlin universitetində təhsilini davam etdirmək üçün Almaniyaya yola düşür. Qərb dünyasının bir sıra filosof-nəzəriyyəçiləri ilə tanışlıq Turgenevin dünyagörüşündə böyük rol oynayır, gələcək yazıçı Avropapərəst ziyalı kimi yetişir. O, Qərb sivilizasiyasını rus mədəniyyətindən üstün sayır və hesab edirdi ki, Rusiyanın Avropadan öyrənəcəyi çox şeylər var.

1841-ci ildə Rusiyaya qayıdan Turgenev fəlsəfədən dərs deməyi düşünür və dissertasiya müdafiə etmək üçün magistr imtahanlarına hazırlaşır. Amma planı baş tutmur. Belə ki, fəlsəfə kafedrası bərpa edilmir, nəticədə dissertasiya da yazılmır.

8 iyun, 1843-cü ildə Turgenev Daxili İşlər Nazirliyində işə başlayır. Həmin dövrdə bu hökumət idarəsində kəndlilərin azad edilməsinin mümkünlüyünə dair məsələlər müzakirə olunurdu, bu da Turgenevi gələcək işinə ruh yüksəkliyi ilə yanaşmağa sövq edirdi. O, kənd təsərrüfatında islahatlar aparılmasının zəruriliyi və kəndlilərin hüquqi vəziyyətinin dəyişdirilməsi haqqında bir yazı hazırlayır. Amma bütün bunlara rəğmən Turgenev "nazirin xüsusi dəftərxana işləri üzrə məşğələsi" şöbəsinə təyin edilir, onun rəhbəri yazıçı və etnoqraf V. İ. Dal idi. Tezliklə Turgenev işinin lazımsızlığını anlayıb məyus olur. 1845-ci ilin 15 aprelində o, istefaya çıxır və bir daha dövlət işinə qayıtmır.

1840-cı illərdə Turgenev əsl cəmiyyət adamı kimi ad çıxarmışdı. O, baxımlı,

səliqəli idi, əsl aristokratlara məxsus maneraları vardı. Diqqətləri özünə yönəltmək istədiyindən süni, ibarəli, qeyri-təbii danışdı. Bəzən də şişirdilmiş ifadələrə yol verirdi. Məsələn, bir dəfə o, bildirmişdi ki, dahiyənə əsərlərin önündə dizlərini qaşınma tutur və ona elə gəlir ki, baldırları üçbucağa çevrilir... Yazıçı artıq ahıl çağlarında olanda kimsə vaxtilə dediyi bu sözləri ona xatırlatmışdı, Turgenev isə qətiyyətlə inkar etmiş və əmin etməyə çalışmışdı ki, onun dilindən heç vaxt belə sözlər çıxa bilməz.

İlk ədəbi nümunələr. Məşhurluq

1843-cü ilin aprelində Turgenevin "Paraşa" poeması çap olunur. "Paraşa" "Yevgeni Onegin" in təsiri altında yazılmış ironik əsər idi. Amma Puşkinin əsərindən fərqli olaraq, Turgenevin poemasında hər şey yaxşı qurtarır; qəhrəmanlar ailə qurur və xoşbəxt olurlar. Amma bu xoşbəxtlik aldadıcıdır...

"Paraşa" o dövrün ən məşhur və nüfuzlu tənqidçisi V.Q. Belinski tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Turgenev tanınmış ədəbiyyatşünaslar A.V. Drujinin, N.A.Nekrasov, İ. İ. Panayev və b. tanış olur. "Paraşa"nın ardınca "Söhbət", "Andrey", "Mülkədar" poemaları, "Andrey Kolosov", "Üç portret", "Breter", "Petuşkov" povest və hekayələri, "Ehtiyatsızlıq" pyesi və "Pulsuzluq" komediyası yazılır. Turgenev N.A. Nekrasov, D.B. Qriqoroviç, İ.A. Qonçarov kimi ədəbiyyatşünasların daxil olduğu məktəbin prinsiplərinə əsaslanırdı. Bu cərəyanın yazarları əvvəllər poetik sayılmayan nəsnələri-müxtəlif təbəqələrin məişətini, gündəlik həyatını təsvir edir, öz qəhrəmanlarını müəyyən sosial zümrənin nümayəndəsi kimi xarakterizə edir, mühitin insan və onun xarakterinə təsirini incələyirdilər.

1843-cü ilin oktyabrında Peterburqa - qastrola 22 yaşlı fransız opera müğənnisi, mənşəcə ispan qaraçılarından olan Polina Viardo gəlir. Bir axşam Polina şair Komarovun evində konsert verir. Müğənnini hüsn-rəğbətlə qarşılayırlar, alqışların ardı-arası kəsilmirdi. Viardo öz çıxışını rus mahnısı - Alyabeyevin "Bülbül" romansı ilə bitirir. Onu heyranlıqla dinləyən tamaşaçıların arasında Turgenev də var idi. Bir neçə gündən sonra Komarov Turgenevi Viardoya belə təqdim edir: "Bu cavan oğlan rus mülkədarıdır, yaxşı ovçu və zəif şairdir".

Turgenev Viardoya ömürlük məhəbbətlə bağlanır. O, ehtiraslı aşiqdən çox müğənninin vurğunu, pərəstişkarı idi; sadıq cəngavər kimi onu Avropa boyu turnelərdə müşayiət edirdi. Şair iki ölkə arasında qalmışdı, gah Fransaya gedir, sonra işləri səbəbindən Rusiyaya qayıdır, amma sevgilisinin fəraqına tab gətirməyib yenidən onun yanına dönürdü.

Turgenev maliyyə sarıdan korluq çəkmirdi, anası onu pul-parayla təmin edirdi. Ancaq Turgenev Almaniya köçdükdən və pulları sağa-sola xərcləyəndən sonra Varvara Petrovna mal-mülklərindən gələn gəliri onunla bölüşməkdən imtina edir. O, Turgenevi "lənətəgəlmiş qaraçının" dalınca ölkəbəölkə gəzməkdə və lüzumsuz pul xərcləməkdə ittiham edirdi. Varvara Petrovnanı ölüm haqlayanda da qadın asanlıqla təslim olmamışdı, qonşu zalda olan orkestrə əmr etmişdi ki, rahat ölməsi üçün oyun havası çalsınlar. O, 1850-ci il, 16 noyabrda Moskvada dünyasını dəyişir.

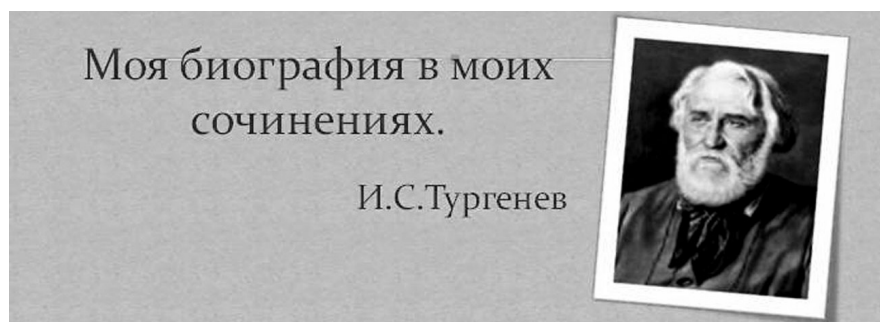
Həbs və sürgün

1852-ci ilin fevralında Turgenev Qoqolun vəfat etdiyini eşidir. Onların yaxşı mübasibətləri vardı. Qoqol "Paraşa"nın müəllifini yüksək qiymətləndirirdi, onun fikrincə, İvan Turgenev gənc yazarların ən istedadlısı idi. Turgenev "Müfəttiş" və "Ölü canlar"ın yaradıcısının ölümünə laqeyd qala bilmir və onun haqqında

nekroloq yazıb “Sankt-Peterburqskie vedomosti” qəzetinə göndərir. Ancaq Senzura Komitəsinin sədri M.N. Musin-Puşkin Turgenevin yazısına qadağa qoyur. Qoqolu “yaltaq” adlandıran Musin-Puşkin ümumiyyətlə mərhum yazıçı haqqında hər hansı bir mətbuat orqanında məqalə yayımını yasaq edir.

Turgenev elə düşünür ki, Musin-Puşkinin qadağası yalnız “Sankt-Peterburqskie vedomosti” qəzetinə aiddir və yazını bu dəfə “Moskovskie vedomosti”yə təqdim edir.

“Qoqol ölüb!” Turgenev yazırdı, - “hansı rusun qəlbini bu gerçəklik sarsıtmaq? Bizim itkimiz elə qəfil və amansızdır ki, hələ də ona inana bilmirik. Biz gözləyirdik ki, o, nəhayət sükutunu pozacaq və bizi yeni əsərlərlə sevindirəcək. Buna ümid etdiyimiz vaxtda belə bir kədərli xəbər aldıq. İndi

bizim haqqımız var ki, (bu ixtiyarı bizə ölüm verib), onu “dahi” adlandırmaq; o, öz imzasıyla bizə şan-şöhrət gətirdi, ədəbiyyat tariximizdə bütöv bir mərhələ onun adıyla bağlıdır. O, özünün ən məhsuldar çağında, öz nəcib sələfləri kimi, başladığı işi başa çatdırmamış dünyasını dəyişdi. Onun ölümü həmin o itkilərin ağrısını təzələdi...”

Turgenevin yazısında heç bir qəbahət yox idi. Əlbəttə, Rusiya qəzetlərində Puşkinin ölümünə gətirib çıxarmış dueli nəinki xatırlatmaq, hətta buna eyham vurmaq belə qadağan idi. Eləcə də Lermontovun ölümünü yada salmaq qəti yolverilməz idi (deyilənə görə, imperator Nikolay Pavloviç “Əsrimizin qəhrəmanı”nın müəllifini heç sevmirdi). Turgenev öz yazısında onların ölümünə işarə vurmuşdu, Qoqolun ölümünü isə ictimai əhəmiyyəti olan hadisə səviyyəsinə yüksəltdi.

Qoqolun ölümü haqqında məqalələrə qadağa qoymuş Senzura Komitəsinin əmrini pozmağa cəsarət etmiş Turgenevdən imperatora xəbər çatdırılır. Aprelin 16-sı Turgenev bir ay müddətinə həbs edilir, daha sonra isə Orlov quberniyasının hüdudlarından çıxmaq şərti ilə Spassko-Lutovinovodakı malikanəsinə sürgün edilir. Yarım ildən sonra yazıçı Spassko-Lutovinovonu tərk etməyə icazə ala bilir, ölkədən çıxmaq izni isə yalnız 1856-cı ildə verilir.

Həbs və sürgün dövründə Turgenev “Mumu” və “Postoyalıy dvor” povestlərini yazır. 1840-cı illərin əvvəlləri, 1850-ci illərin ortalarında isə “Artıq adamın gündəliyi”, “İki tanış”, “Məktublar”, “Yakov Pasinkov” povestləri ərsəyə gəlir. Turgenevin əsərlərinin qəhrəmanları cəmiyyətə xeyir vermək istəyən, amma uğursuzluğa düçar olan nəcib və sadələhv idealistlərdir. Tənqidçilərdən biri əsərin qəhrəmanlarını onun povestinin adından (“Artıq adam”) faydalanaraq “artıq adamlar” adlandırmışdı... Onlar oxuculara tanış olan romantik qəhrəmanların törəmələri idilər, ancaq öz ədəbi “valideynlərindən” fərqli olaraq pafosdan uzaq olan bu obrazlar gündəlik məişət qayğılarıyla əhatə olunmuşdular. Turgenev “artıq adama” tənqidi yanaşmışdı, onu iradəsizlik və eqoistliklə cəzalandırmışdı.

“Turgenev qadınları”

1850-ci illərdə Turgenev artıq şan-şöhrətli yazıçı idi. 1855-ci ildə Spassko-Lutovinovoda yeddi həftə ərzində yazıb-bitirdiyi “Rudin” romanı ad-sanını daha da artırır. İlk romanında Turgenev müasir insanın - filosof və ideoloqun obrazını yaratmışdı. Bu obraz yazıçının Almaniya da təhsil alanda tanış olduğu M. A. Bakuninin prototipi idi. Deyirdilər ki, Turgenev Bakuninin bacısı Tatyana ilə

Ivan Turgenev və Polina Viardo

bir vaxtlar platonik məhəbbət yaşayıb... Əsərin qəhrəmanı Rudin ağıllıdır, o, bələğətlə danışır, həm də ədalətli və vacib şeylər söyləyir. Amma Rudinin azadlıq haqqındakı nəsihətləri başqa xarakter alır. Məsələn, o, sevginin ilk sınağına tab gətirə bilmir, məhəbbəti uğrunda mübarizə etməkdən çəkinir. Rudinin sevgilisi Natalya tənqidçilərin “Turgenev qadınları” adlandırdığı qadın obrazları silsiləsindən ilk qəhrəmandır. “Turgenev qadınları” saf və güclüdür, fədakarlıqla sevir. Yazıçının Rudindən sonra yaratdığı qəhrəmanlar bir qayda olaraq sevgidə xoşbəxtlik tapa bilmirlər, sevdiklərinə qovuşmurlar...

Turgenev ikinci romanı “Zadəgan yuvası”nda qədim zadəgan soyunun tarixindən, nakam məhəbbət yaşayan Lavretski və Liza Kalitinin acı taleyindən bəhs edir. Sevginin poeziyası, qəhrəmanların incədən incə sarsıntıları, təbiətin ilhamlı təsviri - Turgenev üslubunun özünəməxsus özəllikləri məhz “Zadəgan yuvası”nda daha dəqiq əks olunub. Bu incə mətləblər eləcə də təxminən romanla eyni vaxtda yazılan povestlərdə - “Faust”, “Asya” və “İlk məhəbbət”də özünü bəlli edir.

“Zadəgan yuvası” oxucular və tənqidçilər tərəfindən yaxşı qarşılanır. P.B. Annenkov, A.A. Qriqoryev, D.İ. Pisarev kimi tələbkər tənqidçilər belə əsəri tərifləyir. Amma digər romanı - Turgenevin “Zadəgan yuvası”ndan 5 ay sonra yazmağa başladığı və 1860-cı ildə işıq üzü görən “Ərəfə” əsərini başqa aqibət gözləyirdi. Əsərin qəhrəmanı - Yelena Staxova cəsur, iradəli, sevgisinə sadıq qızıdır. O, bir bolqara könlünü verib. Bolqar inqilabçısıdır, Vətəninin azadlığı uğrunda mübarizə edir. Onların məhəbbəti Turgenevin əksər əsərlərində olduğu kimi faciəylə bitir. Bolqar inqilabçı həlak olur, Yelena isə qalan ömrünü ərinin ideyalarını davam etdirməyə həsr edir.

Əsər müxtəlif rəylər doğurur. Məsələn, mühafizəkarlar Yelenanı açıqsaçılıqda suçlayırdılar. Radikal-demokratlar isə romanı yüksək qiymətləndirirlər. “Sovremennik” jurnalının gənc tənqidçisi N.A. Dobrolyubov “Əsl gün nə vaxt gələcək” adlı məqaləsində roman haqqındakı fikirlərini yazırdı; o, romanın tələq etdiyi, Rusiyanın bütün qüvvələrinin birləşməsi zəruriliyi fikrini rədd edirdi. Turgenev islahatlar tərəfdarıydı və bütün zümrələrin azadlıq uğrunda birləşdiyi Bolqarıstanı Rusiyaya nümunə göstərirdi. Dobrolyubov isə inqilaba inam bəsləyir və islahatların liberal ideyalarını qəbul etmirdi. Gənc tənqidçi öz məqaləsində əsəri təhlil edir, müəllifə nəsihətamiz tonla harda haqlı, harda haqsız olduğunu bildirirdi.

Turgenev möhkəm qəzəblənir və “Sovremennik”də məqalənin çapının qarşısını almağa çalışır. Ancaq Nekrasov, nəşir və jurnalın redaktoru

Dobrolyubovun tərəfini saxlayırlar. Məsələ bununla da bitmir. Turgenev öz şəxsi həyatıyla cəmiyyətin gündəminə gəlir. Radikal-demokratik nəşrlər Turgenevin şəxsi həyatına kinayə edən, eyham dolu rüsvayçı məqalələr çap edirlər. "Sovremennik" jurnalının satirik əlavəsi "Svistok" da "ölkəbəölkə gəzən müğənninin quyruğuna düşüb gedən və geridəqalmış əyalət səhnələrində ona alqışlar təşkil edən" məşhur yazıçıdan istehza ilə bəhs edirdi. Turgenev uzun illər əməkdaşlıq etdiyi "Sovremennik" ilə əlaqələrini kəsir. Gənc nəsil artıq onda öz ideallarının ifadəçisini, öz kumirini görmürdü.

Yaradıcılığında ağ və qara zolaqlar

1860-61-ci illərdə yazılmış və 1862-ci ildə "Russkiy vestnik" jurnalında işıq üzü görün "Atalar və oğullar" əsəri tənqidçilər və oxucular tərəfindən anlaşılmaq qalır. Turgenev artıq elə düşünməyə başlayır ki, rəylərinə daha çox ehtiyac duyduğu oxucuların - gənc nəslin rəğbətini daha qazana bilməyəcək. "Ruhlar" povestinin qəhrəmanı - faciəli taleyi olan rəssam sanki onun özünü ifadə edirdi. O, əsərdə yazırdı ki, rəssam düşüncəsi və fantaziyası həyatın və xalqın dərin sirləri qarşısında acizdir.

Turgenev 1865-67-ci illərdə "Duman" romanını da qəmgin əhval-ruhiyyədə yazmışdı. Əsərdə o, rus cəmiyyətini və onun ideyalarını təsvir edirdi. "Duman" onun digər əsərlərindən öz səmimiyyəti və satirasıyla seçilirdi. Hər şey ötübkəçir, hər şey öteridir, bu sürətin simvolu isə qəhrəmanın getdiyi qatarın üstündə burulan paravoz dumanıdır...

Roman həm tənqidçilər, həm oxucular tərəfindən həvəslə müzakirə olunurdu. "Bilirəm ki, mənə hamı söyür", - Turgenev A. İ. Hersenə məktubunda yazırdı, - "həm qırmızılar, həm ağlar, həm yuxarıdakılar, həm aşağıdakılar, xüsusilə də ətrafımdakılar..." Şair F.İ. Tütçev "Duman" şeirini çap etdirərək əlavədə yazırdı ki, "qüdrətli, gözəl meşəni bürümüş kədərli, nəhayətsiz duman, nəhayət ki, dağılacaq və sehri, doğma meşə yenidən göyerməyə başlayacaq".

1860-cı illərin ortalarında Turgenev, demək olar ki, xaricdə yaşayırdı. O, alman kurort şəhəri Baden-Badendə sevgilisi Polina Viardonun əri və uşaqlarıyla yaşadığı evin yanında özünə malikanə tikdirmişdi. 1870-ci ildə Franko-Prussiya müharibəsindən sonra Viardo ailəsi Fransanın Bujival şəhərinə köçür. Turgenev də onların yanına daşınır. Onun həyatı artıq Bujival şəhəri və Polinanın öz ailəsiylə qış mövsümündə qaldığı Paris arasında keçirdi.

1860-70-ci illərdə Turgenev Avropada populyarlıqda bütün rus yazarlarını üstələmişdi. Onun əsərləri fransız, alman, ingilis dillərinə tərcümə edilirdi. 1879-cu ildə isə Oksford Universiteti Turgenevi xidmətlərinə görə fəxri doktor adıyla təltif edir. Onun Fransadakı dostları məşhur yazıçılar idi - Q.Flober, E.Zolya, Gi de Mopassan, A.Dode, Honkur qardaşları... Turgenev Fransa, Almaniya, İngiltərənin ziyalı cəmiyyətini rus folkloru, müasir rus yazıçıları ilə yaxından tanış edir, Qərbdə rus mədəniyyətinin elçisi rolunu məharətlə oynayırdı.

Sonuncu dəfə Rusiyada

Turgenevi Viardonun evində ziyarət edən müasirləri müğənnini qınayırdılar ki, o, yazıçını özünə bağlamaqla onu doğma Vətəndən ayırır. Turgenev özü ədəbiyyatşünas P.D. Boborikinlə söhbətdə öz qərarlı, narahat həyatından gileyələnmişdi: "Həyat elə gətirdi ki, mən öz yuvamı qura bilmədim. Ona görə özgəsinininkiylə kifayətlənməli oldum". Polina Viardoya olan pərəstiş, rəğbət hissi ahıl çağlarında da onu tərk etməmişdi. Ömrünün son illərində Turgenev

mənzum şeirlər yazırdı. “Mən olmayanda” adlanan mənzum şeirində o, yazırdı: “Unutma məni, özünə qapılında, utancaq və səbəbsiz kədər səni tapanda bizim sevimli kitablarımızdan birini götür, o səhifələri, o misraları, o sözləri tap... Xatırlayırsan? O sözləri ki, onları oxuyanda bizim gözlərimizdən yaş gələrdi. Və onda mənim təsvirim sənin önündə duracaq, dərin və incə məhəbbətlə sevdiyim yeganə dostum!”.

1879-cu ildə Turgenev sonuncu dəfə Rusiyaya gedir. O, böyük təntənəylə qarşılır. Etiraflar edilir, ahıl yazıçıyla gənc nəsil arasında olan anlaşılmazlıq çözülmür. Köhnə şöhrəti yenə özünə qayıdır. 1880-ci il iyunun əvvəllərində A.S. Puşkinin Moskvadakı abidəsinin açılışında iştirak edir. Puşkinin xatirəsinə həsr olunmuş başqa bir təntənəli mərasimdə Turgenev dəfnə yarpaqlarından hörülmüş çələngi bütün yazıçılar adından Puşkinin büstünün başına qoyur. A.F. Pisemski belə bir jest edir; bir anlığa çələngi büstdən götürüb Turgenevin başının üstünə tutur. Yerbəyerdən “bravo” sədaları eşidilir.

1881-ci ildə Turgenev Rusiyadakı sonuncu yayını Spasski-Lutovinovada, şair Polonskinin evində keçirir. Gecələrin birində o, Polonskilərin qapısını həyəcanla döyür, deyir ki, otağındakı pəncərənin şüşəsini kiçik bir quş döyəcəyir. Polonskinin xanımı cəld pəncərəni açıb quşçuğazı götürür və səbətini içinə qoyur. Səhər “çağrılmamış qonağı” eyvana çıxarırlar və o gözənilmədən uçub gedir. Yazıçı bu hadisədə sanki öz sonunu görür. Rəqəmlərin magiyasına inanan yazıçıya elə gəlir ki, elə həmin il o da dünyadan köçüb gedəcək. (Təvəllüd tarixi (1818) 1881 ilə eyni rəqəmlərdən ibarət idi). Ancaq o, yanılırdı.

Ölümün gerçək nişanəsi özünü növbəti il bürüzə verir. Turgenev ağır xəstələnir, onun onurğa sütununda xərcəng aşkar edirlər. Ömrünün son ayları əzab içində keçir. 1883-cü ilin 22 avqustunda böyük yazıçı yaşadığı Paris şəhərində vəfat edir. Onu öz vəsiyyətinə əsasən Peterburqdakı Volkovo məzarlığında, ədəbi istedadını ilk qiymətləndirənlərdən olan Belinskinin yanında dəfn edirlər.

1883-cü ilin 26 sentyabr səhərində matəm vaqonu qoşulmuş sənişin qatarı sərhəyanı rus stansiyası Verjbolovadan Peterburq istiqamətinə yol aldı. Bazar ertəsi və çərşənbə axşamı, iki gün gecəli-gündüzlü hava küləkli keçdi, aramsız yağış yağdı. Amma qatarın dayanacaqlarda durduğu Kovno, Viln, Dinaburq, Ostrov, Pskovda, hətta gecəyarısı belə böyük insan izdihamları qaynaşırdı; onlar böyük yazıçıyla vidalaşmağa gəlmişdilər. Ertəsi günün səhəri qatar Peterburqa yaxınlaşanda yağış kəsdi, parlaq günəş yeri-göyü öz nuruna qərç etdi...

Günel NATIQ

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Pərvin NURƏLİYEVƏ

ANAR YARADICILIĞINDA TƏNHALIQ

*(Rəsul Rza və Nigar Rəfibəyli
lirikası ilə müqayisədə)*

Ədəbi tənqidin bədii əsərlərə, yaxud hər hansı sənətkarın yaradıcılığına bütöv yanaşmasının əsas açarı tarixdir. Tarixi - yazıçının, şairin həyatını, yaşadığı mühiti öyrənmədən, bilmədən əsərə obyektiv qiymət vermək mümkün deyil. Bu mənada bir çox əsərlərin həqiqi dəyərlərinin kənarında qalıb bu günün gözü ilə araşdırılması bilgisizlikdən gələn gülünc mülahizələr ortaya çıxarır. Ona görə tənqidin əsas vəzifəsi ilk öncə əsərin yarandığı tarixi gerçəkliyi açmaq, oxucuda dövr haqda real təsəvvürlər yaratmaqdır. Amma dövrün, zamanın sadəcə əsərlərin mövzusunə, yaxud orda işlənən sözlərə, terminlərə, üsluba təsiri deyil, birbaşa sənətkarın özünün xarakterinə, və belə demək mümkünə, ovqatına yansımaları daha qəliz və dərin məsələdir. Məsələn, necə olur ki, eyni tarixi şəraitdə yaşamış iki özünə görə istedadlı sənətkar eyni hadisəyə, mövzuya fərqli yanaşırlar?! Bu, sadəcə insan olaraq fərqlilikdənmi gəlir, yaxud ətrafda baş verənləri hərənin bir cür qavramasındanmi, hiss etməsindənmi, bilinmir! Əlbəttə, bütün bu dediyim kimi, qəliz məsələlər təkəcə ədəbiyyatın yox, həm də fəlsəfənin, psixologiyanın araşdırma mövzusuudur. Ancaq bəzən eyni şairin, yaxud yazıçının yaradıcılığında bir hissini, ovqatın müxtəlif ifadələrini görürsənsə, istər-istəməz yenə də sualın cavabını o sənətkarın həyatında axtarmalı olursan.

... Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz yerləri olan, yazdıqları əsərlərlə geniş oxucu kütlələrinin sevgisini, rəğbətini qazanmış üç sənətkar: Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli, Anar! Bu üç sənətkarı birləşdirən təkəcə ailə deyil, həm də sənətdi, ədəbiyyatdı. Və bəzən onların yaradıcılığında oxşar hisslərin fərqli ifadəsini gördükdə yenə də mühiti, şəraiti düşünür, açarı burda axtarırsan. Anar yaradıcılığında, lap ilk gənclik illərindən üzübəri yazdığı, demək olar ki, bütün əsərlərdə tənhalıq mövzusunə rast gəlinir. Yazıçının şəxsi arxivindən əldə etdiyim bir neçə çap olunmamış, uşaq ikən yazdığı hekayələrdə də bu ovqatı hiss edəndə, hətta uşaq təfəkkürü ilə qələmə alınmış sadə mövzuların içərisində də insan təkliyinin ifadəsini görəndə təəccüblənməyə bilmirsən. Çoxlarının düşüncəsinə görə bəxti gətirmiş, uğurlu taleli biri sayılan, "ağ köynəkdə" doğulan yazıçını tənhalıq mövzusu nədən, hansı səbəbdən bu qədər düşündürüb?! Bəlkə də, sualın cavabı ailedədi, valideynlərinin həyatında, yaradıcılığında. Axı, insan yaşadığıca təkəcə özünün yox, valideynlərinin də həyat təcrübəsini özününküləşdirir. Uşaqılıqdan müşahidə

etdiklərin, yaxud sadəcə ailədə eşitdiklərin sanki özünün yaşadıklarına, xatirələrinə çevrilir. Anarın valideynlərinin - Rəsul Rza və Nigar Rəfibəylinin tənhalıq mövzusunda yazması, yaxud insanda təklilik ovqatı yaradan tərbiyə üsulları son dərəcə təbii görünür. Rəsul Rza xan nəslindəndi, göyçaylı Məmmədخانın nəslindən, Nigar Rəfibəyli gəncəli Xudadat bəyin qızı idi. Və bu qısa bioqrafik məlumat Sovet hökuməti qurulmasaydı, indi tamam başqa cür səslənər, qavranardı. Amma Sovet hökumətinin Azərbaycanda qurulması ilə "bəy", "xan" sözləri düşmən sözüylə sinonim sayılırdısa, "xalq düşməni" ata, Türkiyədə yaşayan qardaş (Nigar Rəfibəylinin atası Xudadat bəy "xalq düşməni" damğası ilə güllələnmişdi, qardaşı Kamil isə Türkiyədə mühacir idi) kimi bioqrafik "detallar" hər an başının üstündən çəkilməyən təhlükədirsə, düşüncəni, arzularını, xəyallarını açıq danışmaq, demək belə qorxuludursa, bu gün süfrəndə çörək kəsən birinin sabah "yonca" ("yonca" jarqonu o dövrdə xəfiyyə, xəbərçi mənasında işləndirdi) olduğunu öyrənirsənsə, özünə qapanmaqdan, kiçik, balaca, dar, danışıq mühitində yaşamaqdan savayı yol qalmır. Və bu danışıqlıq, bəlkə də, təbiətin hər insana verdiyi, hər adamın içindəki təklilik duyğusunu üzə çıxarır, şiddətləndirir. Rəsul Rza özünün "Danışıqlıq" şeirində bu hissi dəqiq ifadə edir:

**Uzun illər sıxdı məni:
gah çəkmələrim -
bəzən uzun, bəzən eni ilə,
Gah ötüb keçən ilə təəssüfüm.
Gah ümidim, yeni ilə.
Gah dünyanın dərdi, qəmi sıxdı məni,
gah corablarımın boğazı,
Gah alçaq buludların qalın pərdəsi;
Gah bir nadan qələmindən
Tökülən yazı.**

Şairin bu şeirində danışıqlığın özündən doğan, yaranan sıxıntını, təkliyi hiss etmək olur. Amma bu Ezop diliylə təsvir olunmuş danışıqlıq, heç şübhəsiz, ayaqqabının, corabın yaratdığı sıxıntı deyildi, mühitin qoyduğu qadağalara, çərçivələrə işarə idi. Dünən sözün həqiqi mənasında xan nəslilə fəxr edən, böyük arzularla şəhərə gələn istedadlı bir gəncin birdən-birə bu mühitə, çərçivələrə sığması nə qədər çətin idi... Çünki uşaqlıqdan, yeniyetməlikdən arzuları, istəkləri başqa olmuşdu. Ənvər Məmmədخانlı "İki ömrün işığı" kitabının "Ön söz"ündə yazırdı:

"Uşaqlıq illərimizin ən böyük arzusunu yada salmaq istəyəndə hafizəmdə iz salan budur ki, bizim ən böyük arzumuz səyahət idi. Və bir dəfə Göyçayın üstündəki Boz dağa yemlik, turşəng, quşəppəyi yığmağa gedəndə, hansı bir təpə başındasa uzaqlara baxarkən, Rəsul mənə demişdi ki, heç kəsə demə, bu yaxınlarda evdən qaçarıq, baş alıb gedərik, bütün dünyanı gəzərik..."

Baş alıb getmək, bütün dünyanı gəzmək arzusunda olan bir gəncin şeirdə yazdığı kimi danışıqlığa, çərçivələr içərisinə yerləşməsi, sığması təklilik, tənhalıq ovqatına təsir etməyə bilməzdi. Eyni zamanda şairin özü bir çox şeirlərində sətiraltı da olsa, ifadə etdiyi kimi keçmişinin, daha doğrusu, xan nəslinə mənsubluğunun yaratdığı mənənlər, maneələr də bir yandan:

**Heyhat!
Yenə gəldi sümüklər.
Sümüklər bəndləndi.
Sümüklər kəməndləndi.
Sümüklər
qoymadı irəli.**

**Sonra nələr oldu, nələr!..
Buz dağları kimi sıxdı məni
həyat adlı, ömür adlı məngənələr.**

(Rəsul Rza. "Torpaq olmuş sümüklər")

İstər "Darısqallıq", istərsə də "Torpaq olmuş sümüklər" şeirlərindəki kədər, ağrı, sıxıntı həm Rəsul Rzanın, həm də Nigar Rəfibəylinin həyatlarının formulasıdır desək, yanılmazıq. Ömrü boyu artıq "torpaq olmuş sümüklər" in (yəni ölüb getmiş qohumların) cavabını, hesabını vermək, "nadan qələmindən tökülən" yazıdan sıxılmaq, "buz dağları kimi sıxan, ömür adlı məngənələr" in içərisində yaşamaq və s. Amma Nigar Rəfibəyli və Rəsul Rza üçün bütün bunlar, sıxıntılar, darısqallıq, qorxular sonradan yaranmışdısa, Anar bunların içində dünyaya gəlmişdi, gözünü açandan mühiti, həyatı, insanları belə görmüşdü. Bəlkə, elə buna görədir ki, Anar yaradıcılığında bütün bu mövzular daha təbii, yəni bir növ həyatın qanunu kimi ifadə olunur. Tənhalıq insanın təbii halıdır Anardan ötrü, insan başqalarına bənzəmirsə, sakitcə özünə çəkilib də yaşaya bilər və bu sıxıntı, qorxular həyatın bir parçasıdır, dərd deyil, şikayət mövzusu deyil. Bir yandan boşalan dünya, o biri yandan dolur, "O gecənin səhəri" hekayəsində olduğu kimi. Hər gecə səksəkə içində qonşu qapılarının döyülməsini dinləyən qonşular, daha doğrusu, 37-ci ilin "sakinləri", yeni bir körpənin dünyaya gəlməsini də kiminsə "getməsi"ylə səhv salırlar:

"Murad:

- Bədniyyət olmayın, - dedi. - Təcili yardım maşını idi. Fəridəni doğum evinə apardıq. Bu gecə oğlum oldu.

Tavus əlini alnına çırpdı, - aaa, vaxsey, - dedi.- Tamam yadımdan çıxıb. Fəridə, axı, qarnı burnunda gəzirdi.

Züleyxa:

-Doğrudan a, heç ağılımıza gəlməyib, - dedi. - Allah saxlasın. Boya-başa çatsın. Atasıyla, anasıyla.

Cavanşir nədənsə saraldı. Tələsik papiros çıxardı. Səkinə nədənsə qızardı. Başını aşağı saldı.

Taqılı eşidildi, fırça domkom Bəşirin əlindən sürüşüb yerə düşdü.

Surxay:

- Gözün aydın, təbrik edirik, - dedi və tələsik çıxıb getdi."

Yazıçı özünün də yazdığı kimi - xalqın yaddaşına berrəng həkk olan ilə, tarixə başqa baxış bucağından nəzər salır, təkçə günahsız insanların qətlini yox, yeni insanın doğulmasını da önə çəkir. Və əslində bunun özündə də simvol var, yazıçı yalnız xoş, yaxud yalnız bəd düşüncələrlə yaşamağın qeyri-təbii olmasını diqqətə çatdırır. Məhz bu detal, yəni ancaq yaxşının yox, həm də pisin varlığı, yaxud da əksinə - təkçə pisin yox, həm yaxşının mövcud olması (istər zamanda, istər mühitdə, istərsə də insan xarakterində) Anar yaradıcılığının əsas diqqətçəkən tərəflərindən, cəhətlərindən biridir. Tənhalığın özü də bu əsərlərdə birmənalı ifadə olunmur. Bu haqda "pisdı - yaxşısı", "düzdü-səhvdi", "üstünlükdü - çatışmazlıqdı" kimi konkret bir fikir demək olmaz. Amma Rəsul Rza poeziyasında tənhalıq, təklik nə qədər gizlin, eyham formasında verilsə belə, konkret olaraq mühitlə və hansısa hadisə ilə bağlıdı, o insanın təbii halı, qaçılmaz taleyi deyil. Şair "Gənc işçidə" adlı şeirində itirdiyi dostlarından və özünün təkliyindən danışır:

**"İndi sən yox,
Müşfiq yox,
Mikayıl yox,
Faruq yox,
Səməd yox,**

**Əli Nazim yox,
Mehdi yoxdur.
Təkcə, necə qayıdım o günlərə,
necə keçim o yolu?"**

Şairin gətirdiyim şeirindən görünür ki, təkliyi yaradan sadəcə bu dostların yoxluğu. Onların varlığı bu kədəri qova, o xoş xatirələrə qayıdıb özünü xoşbəxt hiss etməyə səbəb ola bilərdi. Anar nəsrində isə insan dostları, doğmaları arasında da tək, tənha ola bilər. Yəni Rəsul Rzanın məşhur -

"Kimə deyim dərdimi?!
Dünya dolu adamdır"

- sualı daha çox Anar qəhrəmanlarının təkliyi ifadə edir.

...Və o qəhrəmanlar bəzən öz tənhalıqlarına tamamilə başqa, ayrı vasitələrlə - deyək ki, sadəcə radioya qulaq asmaq, yaxud tanımadığı adamla telefonda dərdləşməklə son qoya bilirlər. Məsələn, "Mən, Sən, O və telefon" hekayəsinin qəhrəmanı Seymur öz dostlarının, doğmalarının arasında tənhadır. Yaxud "Ağ liman" povestinin qəhrəmanı Nemət ailəsi, uşaqları, firavan həyatı, işi, uğurlu karyerası olmasına baxmayaraq, təkdi, yeknəsək, boz mühitin içərisində tənhadır. Və bu tənhalıqdan onu nə səs-küylü ailə məclisləri, nə də şıltaq, mehriban qızları xilas edə bilir. Sadəcə bir zəng, Təhminəyə zəngi ağappaq limanda qırmızı gəmilərin varlığına inandırır onu:

"- Qoy sənə öz yuxumu danışım, sən də onu gör.

-Danış.

-Bu yuxunu tez-tez görürəm. Eyni bir yuxunu. Bayaq sən zəng eləyəndə də görürdüm. Görürəm ki, dəniz sahilindəyəm. Aydın, işıqlı bir gündür. Sahil bomboşdur. Bircə mənəm. Təptənha. Dəniz gömgöydür. Uzaqda, lap uzaqda, üfüq xətti tərəfdə ağ bir liman görünür və bu ağ limanda qıpqırmızı gəmilər dayanıb.

-Əcəb yuxudur. Çox sağ ol, əzizim. Geçən, yox, səhərin xeyrə qalsın. Bağışla mənə.

-Sən də sağ ol. Dördüncü düymə, unutma".

Burda simvol olan "dördüncü düymə" yazıcının bir çox əsərlərində çıxış yoludur, əslində. Yəni tənhalığın səbəbi konkret olmadığı kimi, ondan qurtuluş yolu, ya ən azı yüngülləşdirmə "metodu" da belə simvolik verilir. Nemət Təhminəylə danışdı, dördüncü düyməni vurub yeknəsək, boz həyatının balaca modeli olan lent yazısını pozdu və sakitləşdi, gedib rahat yatdı, hələ yuxusunda ağ liman, qırmızı gəmilər də gördü.

Tənhalığın Rəsul Rza və Anar yaradıcılığında müxtəlif çalarlarını gördükcə, dərinliklərinə getdikcə Nigar xanımın poeziyasındaki eyni hiss daha zərif və bir az da xəfif, yüngül gəlir adama. Rəsul Rzada tənhalıq özünün taleyi, mühitin çərçivələri, dost itkisi, eyni zamanda novatorluğunun heç də həmişə birmənalı qarşılanmamasıyla, müxtəlif hücumlarla, danoslarla bağlı idisə, Anarın yazdığı tənhalığın səbəbi insan özü və daxili aləmidirsə, öz düşüncələrindən və başqalarından gəlirsə, Nigar xanımın təkliyi birbaşa ailəsindən, sevdiklərindən asılıdır. Ümumiyyətlə, Nigar Rəfibəylinin həyatına və yaradıcılığına nəzər salanda bu qadının içindəki nikbin ruhu, həyata bağlılığı görürsən. Həyat bütün qəlizlikləri və çətinlikləriylə bir yerdə gözəldi ondan ötrü:

**"Yuxuda dünyayla vidalaşdırdım,
Dünya gözəl idi, ayrılmaq çətin."**

("Vida")

Şairənin bu gözəl dünyasının nizamı, gözəlliyi ailəsi, sevdikləri, doğmalarıdır. Bu mənada Nigar Rəfibəyli Anarın qəhrəmanlarından xeyli seçilir. O,

ailəsinin içərisində tənha ola bilməz, doğmaları arasında tək hiss eləməz özünü. Yalnız sevdiyinin uzaqlığı, yaxud məhrəm bir adamın itkisindən doğa bilər bu hiss:

**“Getdin gecələrimin şirin yuxusunu apardın.
Könlümün sevinc, fərəh duyğusunu apardın.
Həsretim, hicranım mənim!”
 (“Getdin”)**

Yaxud başqa bir şeirində Nigar xanım yazır:

**“Bulud kimi hey doluram,
Elimdə qərib oluram.
Həm saralıb, həm soluram
Bir gün səni görməyəndə.”**

(“Bir gün səni görməyəndə”)

Nigar Rəfibəylinin şeirlərindən gətirdiyim bu misralardan da bir daha aydın olur ki, onun poeziyasında təklik, tənhalıq daha çox keçəri ovqatdı, müvəqqəti haldı, bir çox hallarda həsrətlə, nisgillə bağlıdı. Və o təkliyi sındırmağın, tənhalığı qovmağın əsas yolu ailəsinə, sevdiklərinə sığınmaqdı.

1941-ci ildə Rəsul Rza müharibəyə gedəndə Nigar Rəfibəyli ona “Yaxşı yol” yazdı, “Get, sevgilim, uğur olsun” - dedi və bir çox həsrət, ayrılıq şeirləri də məhz bu hadisədən yarandı. Amma şairənin gündəliklərində həmin günlərə aid qeydlərinə nəzər saldıqda onun təkəcə sənətkar kimi yox, həm də qadın, ana kimi müdrikliyini görürsən:

“1 yanvar, 1942.

*Səhər oyandıqım zaman Anar bəxtiyar bir təbəssümlə mənə baxırdı.
Anar!.. Anar!.. Hər dərdi bir təbəssümü ilə unutduran Anar.”*

“23 yanvar, 1942.

... Axsam o (Rəsul Rza - P.), gedərkən evimiz adamla dolu idi. O, qapıdan çıxarkən mən boğazıma bir şey tikilmiş kimi boğulub dayanmışdım. Aqlamaq istəyirdim. Göz yaşlarımı zorla saxlayırdım. O, getdikdən sonra Anarı qucağıma alıb yatdım...”

Əslində, çağdaş dünyada yazıçılığın, şairliyin “göstərici”lərindən biri də real həyatdan uzaqlıqdı. Ortabab istedadı, az-çox cizməqara qabiliyyəti olan biri tərki-dünya imici, yaxud təklik imitasiyaları ilə özünü fərqli göstərməyə, sənətkar obrazını yaratmağa çalışır. Sanki yazıçı, şair real həyat sevinciylə yaşaya bilməz, valideyn qayğısı çəkmək, yaxud övlad varlığından xoşbəxt olmaq ondan ötrü xırda işlərdir, çünki o “yazıçıdı, şairdi” və daha “qlobal” məsələlər haqqında düşünür. Bu mənada hər üç sənətkarın yaradıcılığında təklik, tənhalıq uydurulmuş, imic xətinə yaradılmış bir nəsnə deyil. Nigar xanımın isə təkliyi sırf qadın təkliyidir. Hansının ki, xilas ana sevincində, sevgili, xanım kimi öz yarına qovuşmaqdadı. Sevdiniyə “Ömrüm sənsiz olmasın, şeirim olmasın sənsiz...” deyən qadının başqa təmənnası da yoxdur. Çünki Nigar xanım sadəcə şairə deyil, övladının təbəssümündən dərini unudan anadı, həyat yoldaşının varlığı ilə bütün “darısqallıqlar”dan, çərçivələrdən xilas olan Qadındı... Və hətta yaşın, illərin gətirdiyi, ardıcıl itkilərin səbəb olduğu tənhalıq duyğusu da Nigar Rəfibəyli yaradıcılığında dərd kimi yox, şikayət kimi deyil, təəssüf, ağır kimi ifadə edilib. Onun “Rəfiqəm mənim”, “Musa”, “Müşkünaz xanımın əziz xatirəsinə”, “Mənim şair qardaşlarım” və b. şeirləri bu mənada diqqəti çəkir. Ancaq yenə də şeirlərindən birində Nigar xanım yaşla gələn, xəstəlikdən doğan təkliyini qızı ilə bölüşür və təsəllisini onda tapdığını deyir:

**“Ömrümün xəzan çağındayam,
Təranə.**

**Payız bağındayam...
Xatirəli günlər
Qızıl-qızıl yarpaqlar kimi tökülür.
Ömrümün çılpaq budaqlarından
Şəfəqli bir ümid gülür.
O, sənsən, Təranəm, O, sənsən..."**

Şeirin elə ilk misrasından ömrün xəzan çağının gətirdiyi xiffət, həsrət duyulur. Amma şairə yenə də o payız bağında şəfəqli bir ümid görür, Təranəni, qızını... Bu mənada Nigar xanımdan ötrü Qadınlığı, Analığı əlavə qayğı, çətinlik deyil, əksinə, bütün çıxılmazlıqlardan xilasdı.

Yaşın, geridə qalmış illərin, xatirələrin "yetişdirdiyi" tənhalıq Rəsul Rza və Anar yaradıcılığında daha ağırlı, daha kədərli görünür. Anar nəsrinin bir çox qəhrəmanları sadəcə tənha deyillər, həm də qocalığın, geridə qalmış xoş günlərin xiffətini, itkilərin əzabını çəkən insanlardı. Məsələn, "Dantenin yubileyi"ndə Kəbirlinski təkcə öz "qabında", mühitində olmadığı üçün tənha deyil, həm də gəncliyin, qastrolların, kənd-kənd gəzib oynadığı rolların (yaxşı, ya pis, fərqi yoxdu!) geridə qaldığı üçün təkdir. Yaxud "Ağ liman"da Səftər dayı və Məmməd Nəsir yalqızlığının əsas səbəbi yaşla bağlıdı həm də. Yazıçı bu insanların tənhalığını fərqli priyomlarla ifadə edir. Məsələn, Məmməd Nəsin qarşısına çıxan hər adama ötənlərdən-keçənlərdən danışması, sanki bununla bir az o gözəl günlərinə qayıtması, yaxud özünü nərd oynaması əsas detaldı... Müəllif "bir həsir, bir Məmməd Nəsir"ə ağırlarını unutmaq üçün vasitə də verir - içkini:

"Məmməd Nəsir otuz beş il idi bu idarədə korrektor işləyirdi. Amma deyirdi ki, üçüncü qədəhdən sonra oluram redaktor, beşincidən sonra şöbə müdiri, yeddincidən sonra idarənin müdiri. Sonra daha hesabı itirirəm. Ancaq bir vaxt görürəm ki, zammistrəm. Sonra ministr. Sonra Hindistan padşahı. Sonra Allah..."

Anar qələminə xas yumor bu məsələdə də, bir növ, kömək olur qəhrəmana. Hansısa zarafat, xəfif, hiss olunmayacaq dərəcədə yüngül ironiya göstərilən problemi rahat qavramağa kömək edir. Rəsul Rza isə bu məsələlərə xeyli dərəcədə ciddi yanaşır və deyək ki, elə bu yaşın, illərin gətirdiyi qəribəmə duyğusunu "Ömür yolu" şeirində nisgilli bir intonasiya ilə dilə gətirir:

**"Nə küçələr,
nə yarpaqlarında
gilə-gilə yağış puçurları ağaclar.
Yumşaq gecələr,
Dağınıq saçlar
Geridə qaldı.
Yuxulu ala gözlər,
Yanıqlı duzlu sözlər,
Mehriban üzlər
Geridə qaldı."**

Şair üçün bütün bu geridə qalanlarla bərabər, hələ də yaşaması, gələcəyə qalanların varlığı bir təsəllidir. Amma o itirilən sadəcə gənclik eşqi, yumşaq gecələr deyil axı. Dost itkiləri, mehriban üzlərin geridə qalması daha ağırdı, dözülməzdi bəzən... Telefon dəstəyindən eşitdiyın uzun səs kimi...

**"Bu adı, bu nömrəsi.
İndi bir yoxluq var,
Bir göynək,
Bir də qulağında**

**Onun xəyali səsi.
Dayandım, gözlədim əbəs.
Bir sükut vardı,
Bir də heç kəs!”**

Şeirdə artıq həyatda olmayan dostuna zəng edən və telefon dəstəyindən eşitdiyi uzun siqnallardan ürəyi sıxılan, özünü yalnız hiss edən insanın ovqatı təsvir olunub. Eynilə Anarın “Ağ liman”ında telefon kitabçasını qarşısına qoyub zəng etməyə adam tapmayan mühasib Səftər dayının halına bənzəyir, deyilmi?

“Birdən fikirləşdi ki, görəsən, adam öz telefonu ilə öz nömrəsinə zəng eləsə nə olar? Görək. Dəstəyi götürüb nömrəni çəkdi. 4, 1, 5, 2, 0... Aha. Tələsik, aramsız, kəsik siqnallar eşidilməyə başladı.

-Du, du, du, du, du, du, du...

Səftər dayı:

-Məşğuldur, danışır, - dedi. Güldü, sonra nədənsə bir az tutulan kimi oldu. Dinləməyə başladı. Bir xeyli qulaq asdı. Dəstəkdən zəhlətökən bir ardıcılıqla səslər eşidilirdi: du, du, du, du, du...

Elə bil payız günü evin damır...”

Yenə də həyatın qanunu, yalqızlığın qaçılmazlığı, təbiiyi önə çəkilən məsələdir. Yenə də təklif payız vaxtı evin damması qədər “gündəlik” bir işdir. Əlbəttə, Anardan ötrü. Rəsul Rza isə, “neçə belə sükutu dinləməyə çatar ömrümün günü” - deyər, düşünür.

...Anar Rəsul Rza yaradıcılığına həsr etdiyi “Mübarizə bu gün də var” kitabında yazır:

“Bütlər yıxıldı, ideallara inam qırıldı, uzaq gəncliklərində tapındıqları bir çox həqiqətlər bərbad olandan sonra bu aldanışların acısını yazmaq üçün tale Rəsul Rzaya daha artıq möhlət verdi - 71 illik ömrünün son gününə qədər qələmi əlindən qoymadı, həm özünün, həm çağdaşlarının, həm nəsildəşlərinin, həm də cəmiyyətin, quruluşun ziddiyyətli, müsibətli, əzab və izzət dolu yolundan, ayrı-ayrı insanların faciəsindən, nakam bəxtindən neçə-neçə əsər yazdı”.

Məncə, hər üç sənətkarın yaşadığı, duyduğu ağrıları, yalqızlığı, yaxud müşahidə etdiyi haqsızlıqları, qarşılaşdıqları ədalətsizlikləri ifadə etmək, əzablarını yüngülləşdirmək üçün əsas vasitəsi yazmaq idi. Bütün yaradıcı adamlarda olduğu kimi, sənət reallığın - həyatın ağır, izzətli tərəflərindən xilasdı, sadəcə... Həm də, axı, bütün bu sadaladıqlarım əsl ədəbiyyatın yaranması üçün lazımdı. Rəsul Rza demiş - axşamlar kədər gətirsə belə, qaranlıq gecə can sıxsın da, yenə vacibdi, yenə arzulanandı. Sadəcə, bu qaranlıqlara işıq salmağın yolunu hər kəs bir cür tapır. Rəsul Rzanın, Nigar Rəfibəylinin, Anarın işığı isə onların qələmindən gəlir!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Anar. Seçilmiş əsərləri (10 cildə), I cild. Bakı, “Nurlan”, 2003
2. Anar. Mübarizə bu gün də var. Bakı, “Elm və təhsil”, 2015
3. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri (3 cildə). Bakı, Letterpress, 2010
4. Rəfibəyli Nigar. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004

Vaqif YUSİFLİ

QƏZƏL DÜNYAMIZ

**Sözün mənşəyi. Qəzəl
necə yarandı? Qəzəlin tərifi**

Qəzəl ərəb sözüdür - «Ərəb və fars sözləri lüğəti»ndə (Bakı, 1967) oxuyuruq: «Qəzəl, ğəzəl (ərəb) 1) lirik şeir; 2) qadınlara nəvaziş etmə, eşqbazlıq, müəşiqə. Lüğətdə bu məfhumla bağlı daha iki sözə diqqət yetirək: Qəzəliyyat: 1) qəzəllər 2) bir şairin qəzəllər külliyyatı. Qəzəlخان: qəzəl oxuyan, məcazi mənada isə ahəngdar. Zənnimcə, sözün mənşəyi haqda bu qədər yetər.

Bəs qəzəl necə yaranıb? Məlumdur ki, onun vətəni Ərəbistandır.

Qəzəlin yaranması barədə Avropa və Şərqi alimlərinin, o cümlədən, bizim ədəbiyyatşünasların müxtəlif fikirləri ilə tanışlıq və bu fikirləri qıscaca da olsa, xatırlatmaq istərdik. Müraciət etdiyimiz əsas mənbə mərhum professor Azadə xanım Rüstəmovanın «Klassik Azərbaycan poeziyasında qəzəl» əsəridir ki, Azadə xanım özü də bu tədqiqatında ərəb, fars, rus, Avropa tədqiqatçılarının əsərlərinə istinad edib. Həmin mülahizələri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq.

1. Tədqiqatlardan məlum olur ki, VII əsrə qədərki ərəb poeziyasında qəzəl adlı müstəqil bir şeir növü olmayıb (İ.Y. Kraçkovski, İ.M. Filşminski). Qəzəlin qəsidədən «doğulduğunu» sübut edən mülahizələr ədəbiyyatşünaslıqda geniş yer alıb. Öncə qəsidədən başlayaq. Professor Əziz Mirəhmədovun tərtib etdiyi «Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti»ndə oxuyuruq: «Qəsidə Şərqdə çox geniş yayılmış lirik şeir formalarından biridir. Əsasən mədhiyyə məqsədilə yaradılır. Bir çox qəsidələrdə əsas mətləbə keçməzdən əvvəl müxtəsər müqəddimə verilir. Bu müqəddimə «afaqi», yəni bahar, xəzan və s. b. k. məzmununda olduqda Təşbib, aşiqanə məzmununda olduqda isə Nəsim adlanır». İran ədəbiyyatşünası Şibli Nəmani isə belə fərz edir ki, qəsidədən lirik hissə ayrılan kimi qəzəl oldu, sanki qəsidə ağacından cavan zoğu kəsib ayrıca əkdilər. Qəzəlin qəsidənin nəsim hissəsindən yarandığını digər alimlər də təsdiq edir. Ancaq bu mülahizəyə qismən əks olan başqa bir mülahizə də var - tacik alimi A. Mirzoyevin fikrincə, VII-VIII əsrlərdə ərəb poeziyasında müstəqil inkişaf yolu keçirməyə başlayan qəzəl ədəbiyyatı müəyyən mənada İran xalqları ədəbiyyatından qidalanmışdır. Bu fikri Y.E. Bertels, İ.Y. Kraçkovski və A. Rüstəmov da təsdiqləyir. Deməli, qəzəlin yaranmasında İran təsiri də olmuş...

2. A. Rüstəmov İ.Y. Kraçkovskiyə istinad edib yazır ki: «Ərəb ədəbiyyatında ilk qəzəlخان şair Ömər ibn Əbu Rəbiə (655-712) sayılır. Bu yalnız o mənada həqiqətə yaxın görünür ki, Ömər, yaradıcılığında qəsidəyə yer verməmiş, o, bütün istedadını gözəllərin və məhəbbətin vəsfinə həsr olunmuş yığcam, 6-8 beytlik qəzəllər qoşmağa sərf etmiş və ərəb qəzəl ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınmışdır».

3. Qəzəlin bütün dövrlərdə başlıca mövzusu məhəbbətin tərənnümü olmuşdur. Tədqiqatlarda orta əsrlərdə qəzələ verilən ilkin təriflərə müraciət edək. «Qəzəl-

bu, məhz məhəbbət deməkdir, qadınlara olan çılgın sevgi haqqında hekayətdir» (Qüdamə ibn Cəfər-«Nəqd-əş-şeyr» əsəri, IX-X yüzillik). «Bir çox şairlər sevgilinin gözəlliyinin təsvirini, məhəbbəti və eşq vəziyyətinin təsvirini qəzəl adlandırırlar... Qəzəldən məqsəd ruhun təskinliyi və xoş əhval oyatmaqdır. Ona görə də qəzəl ahəngdar vəznə, aydın və gözəl sözlərlə yazılmalı, nəcib fikirlər ifadə etməlidir» (Şəms Qeys Razi-XIII əsr). «Bil ki, qəzəl lüğəti mənada qadınlara məhəbbət izhar etməkdir» (Qəbul Məhəmməd (XV əsr).

Əlbəttə, sonrakı əsrlərdə qəzəl təkcə məhəbbət mövzusu ilə məhdudlaşmamış, dini, fəlsəfi, ictimai motivlərlə də zənginləşmişdir. Bunu klassik poeziyamızın timsalında daha bariz şəkildə izləyə bilərik - Nəsimi qəzəlləri hürufi-təsəvvüf, Xətai qəzəlləri şüalə-qızılbaş, Raci, Qumru qəzəlləri dini, Seyid Nigari qəzəlləri nəqşbəndlik-təriqət çalarları ilə köklənmişdi. Amma onların qəzəl yaradıcılığında məhəbbət mövzusu heç də ikinci dərəcəli mövzu olmayıb. Qəzəldə ürfani görüşlərin əksini isə Füzulidən başlamış Nəbatiyə qədər bütün klassik şairlərimizin yaradıcılığında izləyə bilərik.

4. Qəzəlin quruluşuna gəldikdə isə...hələ XV əsrdə Qəbul Məhəmməd yazırdı: «İstilah kimi isə - bu vahid vəzn və qəfiyə ilə birləşən bir neçə beytdir. Bu beytlərdə birincisində hər iki misra qəfiyələni və bu birinci beyt «mətlə», yaxud «məbdə» adlanır. İkinci beyt əgər onun hər iki misrası həm qəfiyədirsə, «gözəl mətlə» adlanır. Axırkı beyt «məqtə», yaxud «xatimə» adlanır (qəzəlin həcmi 12 beytdən yuxarı olmasın gərək)...Qəzəl (istər vüsal, istərsə də fəraq səhnəsini təsvir etsin)-bir mövzu ilə başlayıb, onunla bitməlidir. Qəzəldə süst beytlər olmamalıdır. Hər beyt özündən əvvəlkindən seçilməli və möhkəm fərqlənməlidir». Bir misal gətirək:

**Ya rəb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni!
Bir dəm bəlayi-eşqdən etmə cüda məni!
Az eyləmə inayətini əhli-dərddən,
Yəni ki, çox bəlalərə qıl mübtəla məni!
Olduqca mən götürmə bəladən iradətim,
Mən istərəm bəlanı, çü istər bəla məni!
Təmkinimi bəlayi-məhəbbətdə qılma süst,
Ta dust tən edib deməyə bivəfa məni!
Getdikcə hüsnün eylə ziyadə nigarımın,
Gəldikcə dərdinə betər et mübtəla məni!
Öylə zəif qıl tənimi firqətində kim,
Vəslinə mümkün ola yetirmək səba məni!
Nəxvət qılıb nəsib Füzuli kimi mənə,
Ya rəb, müqəyyəd eyləmə mütləq mana məni!**

Qəzəlin keçdiyi tarixi yol. Azərbaycan poeziyasında yeri, mövqeyi.

1. Əksər tədqiqatçılar Azərbaycan poeziyasında ilk qəzəl nümunələrinin yaranmasını XI əsrin görkəmli şairi - Qətran Təbriziyə (1012-1088) aid edirlər. Onun Azərbaycan dilində əsərlər yazması barədə Nasir Xosrov Ələvinin «Səfərnəmə» əsərində məlumat verilsə də, bu əsərlər elm aləminə məlum deyil. Qətran da bir çox müasirləri kimi fars-dəri dilində şeirlər yazmışdır və ümumiyyətlə, Azərbaycan poeziyasının XIII əsrə qədərki mərhələsi məhz fars və ərəb dillərində yazılan əsərlərdən ibarətdir. Ona görə də qəzəlin İzzəddin Həsənoğluya qədərki dövrünü «Fars-ərəb dilli qəzəl mərhələsi» adlandırmaq doğru olar. Qətran Təbrizinin qəzəllərinə gəldikdə isə bunlar bitkin, sırf qəzəl adlandırılmalı bilməz. Qətran qəsidə ustası idi, bu qəsidələrin əksəriyyəti mədhiyyələr idi. Bu qəsidələrin «nəsib» hissəsi ya təbiət təsvirləri, ya da məhəbbətin, gözəlin tərənnümü ilə bağlı idi. Deməli, XI əsrdə hələ qəzəl müstəqil, ayrıca bir şeir növü kimi formalaşmamışdı. Bunu bir də ondan bilirik ki, Qətranın qəzəl-nəsiblərində təxəllüs işlədilməmişdi.

Azərbaycan poeziyasında XII əsr qəzəlin inkişafında yeni üfüqlər açır. Nizami, Xaqani, Fələki, Mücirəddin Beyləqani, Qivami Mütərrizi, Əbülülə Gəncəvi fars

dilində gözəl qəzəllər yazır və bu şeir forması poeziyada tədricən aparıcı mövqeyə malik olur.

XII əsr poeziyası, bu poeziyanın görkəmli nümayəndələri haqqında yazılan tədqiqat əsərlərində qəzəldən də söz açılır, lakin Azadə xanımın tədqiqatı istisna olunmaqla qəzəlin nə tarixi inkişaf mərhələləri, nə də poetikası xüsusunda sanballı bir tədqiqata rast gəlmirik. Sadəcə olaraq ayrı-ayrı şairlərin qəzəlləri təhlilə cəlb edilir. Azadə xanımın tədqiqatında isə janrın tarixi və poetikası yalnız XII-XVI əsrləri əhatə edir.

XII əsr Azərbaycan qəzəli bir çox xüsusiyyətlərinə görə sonrakı inkişaf mərhələləri üçün stimula çevrilir. Qəzəlin texniki ünsürü - təxəllüs vermək (ilk dəfə Xaqanidə) artıq qanuni hala keçir. Amma, ilk növbədə, qəzəldə ifadə olunan məzmun-tematika genişliyini qeyd edə bilərik. Məhəbbətin, eşqin ali bir hiss kimi tərənnümü, romantik həyatın təsviri, fəlsəfi-ictimai motivlər qəzəlin başlıca mövzusunə çevrilir. Bununla bəhm, qəzəldə poetik ustalığ, klassik Şərq şeirinə məxsus obrazlılığın təcəssümü xüsusilə diqqəti cəlb edir. Azadə Rüstəmovanın belə bir fikri ilə razılaşıraq ki: «XIII-XIV əsrlərdə fars dilində yazılmış qəzəllərin ən böyük ustadlarından sayılan Sədi və Hafizdən hələ xeyli əvvəl qəzəl janrı «Azərbaycan məktəbi» şairlərinin yaradıcılığında öz inkişaf formasını tapmışdı. Nəinki Xaqani, onun digər müasirləri - Fələki Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Qivami Mütərrizi sənətində də qəzəl bir janr kimi bitkindir».

Fars dilində yazılsa da, istər Nizaminin, istərsə də Xaqaninin əksər qəzəlləri bizim mütərcimlər tərəfindən ustalılıqla tərcümə edilib və bu da onu sübut edir ki, orijinalın özü yüksək şeir nümunəsidirsə, onu istənilən dilə tərcümə etdikdə itkisi az olur, hətta ustad mütərcim qələmində orijinala bərabər olur. Məsələn, Nizaminin «Ay üzül nigarım, kimə mehman olacaqsan», «Gördün nə bəla çəkdi başım eşqin ucundan», «Hər gecəm oldu kədər, qüssə, fəlakət sənsiz», «Gözüm aydın, gözüme surəti-canan görünür», «Gecə xəlvətçə bizə sevgili yar gəlmiş idi», «Yol çətin, aləm qaranlıq, atını bir yana çək» (tərcümələr Cəfər Xəndanındır), «Hüsnün gözəl ayətləri, ey sevgili canan» (tərcümə Nigar Rəfibəylinindir), «Saçların dağınıqmıdır, dünyamı, ya karım mənəm», «Sərxoşluq edən dövlət, hüşyar olacaq bir cün» (tərcümələr Ə.Vahidindir) misraları ilə başlayan qəzəllər mütəxəssislərin fikrincə, Azərbaycan tərcümə sənətinin qiymətli inciləridir və bunların alternativi (ikinci tərcüməsi) yoxdur. Varsa da, bəlkə, o səviyyəyə çata bilməz. Eyni fikri biz müəyyən istisnalarla Xaqaninin qəzəllərinin tərcüməsi barədə də söyləyə bilərik.

Nizami və Xaqaninin qəzəlləri Azərbaycan şeir mədəniyyətinin o dövrdəki inkişaf səviyyəsini maksimum dərəcədə əks etdirir. Qəzəllərdə mövzu vəhdəti, bitkin kompozisiya, beytlərarası məntiqi bağlılıq, romantik pafos, reallıq hissi o qədər qüvvəlidir ki, bunların hər birini bir sevgi nağılı adlandırmaq olar. Azadə xanımın təbirincə desək, bu qəzəllərin hər birində «mən»in iç dünyası haqqında bir hekayət dinləyirik.

***Eşqiylə Məcnun etmiş məni bir huri misal,
Hər dəm onun əlindən görməkdəyəm min zaval.
Zülfünün hər kəməndi səbrimi saldı bəndə,
İmanı aldı əldən üzündəki qarə xal.
Ah, nə qədər ağırdır xasiyyəti dilbərin,
Doğrudan, çox pis oldu bizə üz verən bu hal.
Gəldi mənim yanına bu gün pərişan kimi,
Yandım ona ürəkdən, verdim belə bir sual:
-Ey nəzənin nigarım, bu ağlamaq nədəndir?
Dedi ki: sənsiz olmuş ürəyim pəjmürdə hal.
Ya rəbb, bu hal nə haldır, kim görsə bu camalı,
Hər gözdə ayrı rəngdə cülvələnər bir xəyal.
Xaqani, afərin de yaradana, gör necə
Sudan, torpaqdan belə yaratmış hüsnü-camal.***

Bu qəzəli Xaqani yaradıcılığının tədqiqinə bir ömür sərf etmiş Məmmədəğa Sultanov tərcümə etmişdir.

2. XIII əsrdə yazıb-yaratmış İzzəddin Həsənoğlu Azərbaycan dilində ilk qəzəlin müəllifidir.

Həsənoğludan ilk dəfə XV əsr təzkirəçisi Dövlətşah Səmərqəndi söz açmış, onun kifayət qədər məşhur bir şair olduğunu, farsca və türkcə (azərbaycanca) şeirlər yazdığını qeyd etmişdir. Elmi ədəbiyyatda isə Həsənoğludan bir şair kimi M.F.Köprülü söz açmışdır. Vaxtilə bütün tədqiqatlarda şairin ədəbi irsindən cəmi iki qəzəli haqqında danışılırdı. Biri azərbaycanca, digəri farsca. Aparılan axtarışlar onun ədəbi irsinin üç azərbaycanca, bir farsca dörd qəzəli olduğunu göstərir. Fars dilində yazılmış qəzəlini Azərbaycan dilinə bir çox klassik ədəbi nümunələri dilimizə uğurla tərcümə etmiş Böyükağa Qasımzadə (1916-1957) çevirmişdir. Budur həmin qəzəl:

***Rəhmsiz xəlq olunubdur o nigarım, nə edim?
Aparıb fikri bütün səbrü qərarım, nə edim?
El mənə tənə vurur-söylə tükənməzmi yasın?
Axı mən bağrıyanıq aşiqi-zarəm, nə edim?
Yar apardı canımı, olmadı dildar mənə,
Özü asudə gəzir, mən güli-xarəm, nə edim?
Saldı əldən qəmi-məşuqə məni, yoxmu dəva,
Eşqdən oldu pərişan səri-karım, nə edim?
Hər iki dünyada Allah gözəli dust tutar,
Mən ki Puri Həsənəm, yoxdu nigarım, nə edim?***

Həsənoğlunun Azərbaycan dilində ikinci qəzəlini çox-çox sonralar alman şərqşünası B.Fleminq elm aləminə tanıtmışdır.

Professor Nizami Cəfərov yazır: «Azərbaycan təfəkkürü XIII-XVI əsrlərdə türk (oğuz-səlcuq) dili mədəniyyətini yaradıb formalaşdırır. Həsənoğludan Füzuliyə qədərki dövrdə klassik poetik təfəkkür inkişaf edir...»

Bu mənada Həsənoğlu Azərbaycan poetik təfəkkürünün sübh şafəqi kimi işıq saçır. Onun dilində elm aləminə məlum olan qəizəlləri çox maraqlı bir mənşəni əks etdirir.

Birinci qəzəldə Azərbaycan, fars və ərəb sözləri çox qərribə bir tərzdə birləşib «qohum» olmuşlar. Bu, onu göstərir ki, ədəbi təfəkkür öz milli stixiyasını göstərməyə başlayır. Lakin bu milli stixiya hələ aparıcı mövqedə duran ərəb-fars poetikasının güclü təsiri altındadır.

***Apardı könlümü bir xoş qəməruz canfəza dilbər,
Nə dilbər? Dilbəri-şahid. Nə şahid? Şahidi-sərvər.
Mən ölsəm, sən büti-şəngül, surahi eyləmə qül-qül,
Nə qülqül? Qülqülü-badə. Nə badə? Badeyi-əhmər.
Başımdan getmədi hərgiz səninlə içdigim badə,
Nə badə? Badeyi-məsti. Nə məsti? Məstiyi-sağər.
Əzəldə canım içində yazıldı surəti-məni,
Nə məni? Məniyi-surət. Nə surət? Surəti-dəftər.
Şaha şirin sözün qılır Misirdə bir zaman kasid.
Nə kasid? Kasidi-qiyət. Nə qiyət? Qiyəti-şəkkər.
Tutuşmayınca dər atəş, bəlürməz xisləti-ənbər,
Nə ənbər? Ənbəri-suziş. Nə suziş? Suzişi-məcmər.
Həsənoğlu sənə gərçi duaçıdır, vəli sadıq,
Nə sadıq? Sadıqi-bəndə. Nə bəndə? Bəndeyi-çakər.***

Klassik poeziyamızın tədqiqatçılarından Xəlil Yusifli və Vəcihə Feyzullayeva Həsənoğlunun bu qəzəlini geniş şərh etmişlər. X.Yusifli yazır ki, bu qəzəl geniş fəlsəfi mənada aşiqanə qəzəldir - insanlığın, gözəlliğin, idealın təsdiqi, şərin, anti-idealın, sədaqətsizliyin isə inkarıdır. Qəzəldə sadədən mürəkkəbə, müəyyənlikdən mücərrədliyə, dünyəvi məhəbbətdəin fəlsəfi məhəbbətə doğru inkişafı vermək

baxımından isə ardıcılıq, qanunauyğunluq bu şeiri klassik şeirimizin ən yaxşı nümunələrindən biri kimi qiymətləndirməyə haqq verir. Vəcihə Feyzullayeva isə bu qəzəldə müəllifin sufi ideologiyası ilə yaxından bağlı olduğunu təsdiqləyir, şeirdə «vəhdəti-vücuda» təliminə işarə olduğunu göstərir. Amma ən çox qəzəlin sənətkarlıq xüsusiyyətləri üzərində dayanır.

İndi isə Həsənoğlunun azərbaycanca digər iki qəzəlinə müraciət edək:

***Necəsən, gəl, ey yüzü ağım bənim?
Sən əritdin odlara yağım bənim.
And içəram səndən artıq sevməyim,
Sənin ilə xoş keçir çağım bənim.
Hüsn içində sana manənd olmaya,
Əsli yuca, könlü alçağım bənim.
Al əlimi irəyim məqsudimə,
Qoyma yürəkdə yana dağım bənim.
Sən rəqibə sirrini faş eylədin,
Anun ilə oldu şıltağım bənim.
Bən ölücek yoluna gömün bənu,
Baqa dursun yarə toprağım bənim.
Toprağımda bitə həsrətlə ağac,
Qıla zari cümlə yarpağım bənim.
Bu Həsənoğlu sənin bəndəndurur,
Anı rədd etmə, yüzü ağım bənim.***

***Əcəb bilsəm bəni şeyda qılan kim?
Bana bu eşq odun peyda qılan kim?
Qamuşdan şəkəri, taşdan cavahir,
Ağacdan daneyi-xurma qılan kim?
Tənim yetmiş iki türlü tamardır,
Kimin ırmak, kimin dərya qılan kim?
Həsənoğlu, bu bir qətrə mənindən
Anun xub surətin ziba qılan kim?***

Diqqət yetirsək, görərik ki, Həsənoğlunun azərbaycanca ikinci və üçüncü qəzəlində birinci qəzəldən fərqli olaraq, Azərbaycan türkcəsinin meydanı daha genişdir. Bu qəzələrdə elə tərkiblər və ifadələr var ki, sonralar Nəsimi, Həbib və Xətaiyə daha bülur və şəffaflıqla poetik dil ərazisinə daxil olur.

Poetik dildə əsl azərbaycanlaşma prosesi sonralar Nəsiminin, Qazi Bürhanəddinin, Xətəinin, Həbibinin, Füzulinin şeir dilində başlanacaq. Təbii ki, hələ ərəb və fars dilindən gələn ifadələr, tərkiblər uzun müddət öz statusunu saxlayacaq. Amma Həsənoğludan başlanan yol «Türk-islam intibahının zirvəsi» (Yaşar Qarayev) sayılan Füzuli üçün poeziyada türkcəni hakim elitar-genel dil səviyyəsinə qaldırmaq işini asanlaşdırır.

Qəzəlin Həsənoğludan Füzuliyə qədərki dövrünü «Azərbaycan dilli qəzəlin təşəkkülü və formalaşması mərhələsi» kimi səciyyələndirə bilərik və bu mərhələdə qəzəl Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Hamidi, Xəlili, Bəsiri, Kişvəri, Cahanşah Həqiqi, Süruri, Şah İsmayıl Xətai kimi şairlərin yaradıcılığında Azərbaycandilli şeirimizin özəllikləri formalaşmağa başlayır.

Qəzəl artıq poeziyada qəsidəni və digər şeir formalarını qəti olaraq sıxışdırır və hökmran mövqeyə keçir. Akademik Həmid Araslı orta əsrlərdə qəzəlin şeir növləri içərisində xüsusi fərqləndiyini belə izah edirdi ki, mətbuatın olmadığı, nəqliyyat vasitələrinin ibtidai bir şəkildə mövcud olduğu bir dövrdə sənətkarın fikrinin geniş yayıla bilməsi üçün ən əlverişli bir janr idi. Çünki qəzəl tez əzbərlənir, hafizələrdə

yaşayır, dildən-dilə keçərək xalq içərisində yayılırdı. Eyni zamanda, qəzəl musiqi ilə əlaqədar olaraq xanəndələr vasitəsilə də yayıla bilirdi.

Həsənoğlu ilə Füzuli arasında, iki əsrdən artıq bir zaman məsafəsi var və bu dövrdə qəzəl, bizim fikrimizcə, altı böyük ustad şairin yaradıcılığında kamillik mərhələsinə yetmişdir. Bu şairlərdən üçü haqqında ayrıca söhbət açmaq istərdik. Üç hökmdar şair - Qazi Bürhanəddin, Cahanşah Həqiqi və Şah İsmayıl Xətai anadilli ədəbiyyatımızın inkişafında mühüm rol oynamışlar. Öncə Qazi Bürhanəddin (1344-1398) azərbaycanca qəzəl yazmadığı, bu qəzəllərdə gerçək duyğu və düşüncələri, insani məhəbbəti təbliğ etməyin, igidlik, bahadırlıq motivlərini şeirə gətirməyin, milli-bədii poetik ənənələrdən faydalanmadığı, canlı xalq dilinə arxalanmadığı, zəngin bədii təsvir ustalığının yollarını müəyyənləşdirdi. «Bütün bunlar göstərir ki, Qazi Bürhanəddinin şeirləri ideya-bədii baxımdan kamil, gözəl sənət əsərləridir» (Əlyar Səfəri).

**Heyva oldu bənizim dilbərin almasıyla,
Doğradı cigərimi qəməsi almasıyla.**

**Gəl, gəl görəlim, gül görəlim, gül görəlim biz,
Bir nəğmə gətür ortaya bülbül görəlim biz.**

**Totağun şəkərinin rəngini qızıl gördüm,
Çünki sordum ani qandan dedilər gerçəkmi?**

Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatını tədqiq edən alimlər nədənsə Cahanşah Həqiqinin (1405-1467) yaradıcılığından geniş söhbət açmamışlar. Əsərləri dilimizdə ilk dəfə 1986-cı ildə nəşr edilmiş bu hökmdar - şairin farsca mükəmməl qəzəl yazdığı iddia edilsə də, azərbaycanca yazdığı qəzəlləri öz bədii-sənətkarlıq vüsəti ilə o dövrün poeziyasında ayrıca bir səhifə təşkil edir. Cahanşahın qəzəllərində Nəsimidən gələn hürufilik təsiri duyulsa da, anadilli məhəbbət lirikamızın gözəl nümunələri ilə qarşılaşırıq. Gözəlin vəsfində real hisslərin, yaşanılan duyğuların tərənnümü o dövr üçün orijinal bədii təsvir vasitələri ilə təqdim olunur. Onun qəzəllərində də kifayət qədər ərəb-fars sözləri ilə qarşılaşırıq, amma yazıldığı dövr üçün azərbaycanca qəzəlin sadə bir nümunəsi idi.

**O rüxün şəminə çün canımı pərvanə dedim,
Yaxdı - yandırdı məni atəşi-hicranə dedim.
Neçə zahidləri pabəndi-bəla qıldı saçı,
Neçə aşüftələri çəkdi o zindanə dedim.
Yüzünün ayətinin əvvəli çün fatihədir,
Yaz onun hərfini sərnameyi-Quranə dedim.
Qədəmi xaki-dərindən yüzümü etmən iraq,
Zəhi dövlət ki, mən o razımı sultanə dedim.
İşveyi-qəmələri qarəti-din eylər iman,
Ki, mən ol eynə neçün kafəri-türkanə dedim.
Ey Həqiqi, bu məlahət ki, rüxi-yaridədir,
Yaxdı həsrət qəmilən bağrımı büryanə dedim.**

Müqayisə, bəlkə də, yerinə düşər, bu qəzəl elə bil XV əsrdə yox, XIX əsrdə qələmə alınıb.

Üçüncü hökmdar şair-Xətəinin qəzəllərinə keçməmişdən əvvəl qəzəlin Nəsimi zirvəsindən söz açmağı lazım bilirik. Çünki Nəsiminin qəzəlləri həm Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi abidəsidir, həm də ideya-sənətkarlıq baxımından poeziya tarixində yeni bir hadisədir. Nəsimi poeziyası öz təsir dairəsinə görə də Nizami və Füzulidən heç də geri qalmır. Professor M.Quluzadə haqlı olaraq yazırdı ki: «Onun tarixi xidməti sayəsində Azərbaycan dili ərəb, fars dilləri ilə yanaşı Yaxın Şərqi ən geniş yayılmış ədəbi dilinə çevrilmişdir. Nəsimi Azərbaycan dilində yaradılmış şeirin bünövrəsini işləyib divarlarını xeyli qaldırmışsa, Füzuli bu imarəti tamamlamaqla bərabər onun bütün zinətini vermişdir».

*Yanaram eşqindən, axər gözlərimdən yaşlar,
Firqətin dərdi çıxardı ürəyimdən başlar.
Müddəi tən edübən başıma qaxar eşqini,
Sınığa lazım deyildir bunca atmaq daşlar.
Xəstə olalı könül eşqindən, ey can parəsi,
İçirəm qəm mətbəxindən dürlü-dürlü aşlar.
Şölə yanır cigərimdə ey sənəm, eşqin odu
Kim, tutuşmuş şöləsindəin həm quru, həm yaşlar.
Taqətim taq oldu vallah, keçdi ömrüm ah ilə,
Dərdimə dərman bulunmaz, neyləyim yoldaşlar?
Olmuşam dərdi-fəraqından zəif ol həddə kim,
Gətirəməzlər xəyala nəqşimi nəqqaşlar.
Öldü eşqindən Nəsimi, üstə dünyadan gedər,
Sən murad ilə cahanda sür şəhim, çox yaşlar.*

Bu qəzəldəki poetik gözəllikləri saymaqla qurtara bilmərik. Şeir dilimizin o vaxta qədər xalq dili ilə, xalqdan gələn ifadələrlə yaxınlığı bu qədər hiss olunmamışdı. Dil faktoru bir yana qalsın, qəzəldəki məna incəlikləri, eşqin insan ürəyində oyatdığı fırtına elə poetik ustalıqla verilib ki, indi - XXI əsrdə bu səviyyədə az qala belə bir qəzəlin meydana gəlməsi qeyri-mümkündür,- deyirsən. Hərçənd ki, Nəsiminin dini-fəlsəfi üslubda yazdığı bir çox qəzəlləri var ki, onların dili ağırdır, hətta çətin başa düşülür. Bu da məlum məsələ, çünki Nəsimi hürufizmi təbliğ edirdi. Nəsimini klassik poeziyamızda fəlsəfi qəzəlin banisi hesab etmək olar.

Nəsimi qəzələ AZADLIQ RUHU bəxş elədi. İnsan Allah mərtəbəsinə yüksəlirsə, «ənəlhəqq» şüarını yaşadığı əsrin dini zehniyyətinə (Allaha, Qurana qarşı yox, məhz ehkamçı dini zehniyyətinə!) qarşı qoyursa, heç şübhəsiz, ruhən azad olmalıdır. Azərbaycan poeziyasında bu mənada insan köləliyinə qarşı ən kəskin etiraz səsinə Nəsimi ucaldı. İnsan fəal, yaradıcı qüvvədir və öz ağılı, kamalı, mənəvi keyfiyyətləri ilə Allaha bərabərdir - budur nəsimilik... Nəsimi qəzəli poetika baxımından da yenidir, bənzərsizdir. Zəngin təşbehlər, metaforalar, bədii təkrirlər, təzadlar, mübaligələrlə dolu olan bu qəzəllər bir əsr sonra Xətəinin, iki əsr sonra Füzulinin yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır.

*Allahü əkbər, ey sənəm, hüsnündə heyran olmuşam!
Qövsü qüzehdür qaşların, yayinə qurban olmuşam!
Üzün dürür cənnət gülü, boyun həqiqət sərvidir,
Eşqində mən bülbül kimi aləmdə dastan olmuşam!
Kövnü məkandan keçmişəm, məna şərabin içmişəm,
Cananə üzün görmüşəm, başdan ayağ can olmuşam!
Dəvi mənəm, qazi mənəm, münkir mənəm, razı mənəm,
Dağı mənəm, yazi mənəm, mən külli-dövran olmuşam!
Gah çıxmışam İsa kimi çərx üstünə oturmuşam,
Gah varmışam Yusif kimi ol Misrə sultan olmuşam!
Sərrafi-bəhri-qüdrətəm, yaquti-kani-vəhdətəm,
Şimdi gəlib Nəsimiyəm, xak ilə yeksan olmuşam!*

Karl Marks yazırdı ki, Şah İsmayıl Xətai on dörd ildə on dörd ölkə fəth elədi. Amma Xətai təkçə ölkələri deyil, Azərbaycan ədəbi dilini də fəth elədi, bu dili təkçə öz sarayında rəsmi dil səviyyəsinə qaldırmadı, həm də şeirlərində hamının anlayacağı, başa düşəcəyi bir səviyyəyə çatdırdı. Onun doğma ana dilimizdə yazdığı qəzəlləri belə bir həqiqəti sübut elədi ki, artıq Azərbaycan dili ərəb-fərs ifadələri, tərkibləri ilə qaynayıb-qarıssa da, mətndə «hökmranlıq» etməyə tam qadirdir. Nəsimidən sonra məhz Xətai bu «hökmranlığı» daha da qüvvətləndirdi. Hətta Nəsimi ilə müqayisədə Xətəinin qəzəl dili bir az da sadələşdi (amma təbii ki, Nəsimi qədərincə fəlsəfi yüksəkliyə qalxa bilmədi).

*Qızılgül, bağı-bustanım, nə dersən?
Fəda olsun sana canım, nə dersən?*

**Qərarü səbrü-aramım tükəndi,
Kəsildi külli-fərmanım, nə dersən?
Əridi iligim, qaldı sümügüm,
Bü tənı tərək edər canım, nə dersən?
Sənin məqsudin oldur ki, mən ölüm,
Halal olsun sana qanım, nə dersən?
Əgər yatsam min il topraq içində,
Dürüstdür əhdü-peymanım, nə dersən?
Xətai çün səni can ilə sevdi,
Sevən ölsünmi, sultanım, nə dersən?**

Həsənoğludan Füzuliyə qədərki mərhələdə Həbibü və Kışvəri kimi qəzəl ustadları da yetişir. Həbibü Nəsimi ilə Füzuli arasında müəyyən mənada bir körpü rolunu oynayır. Nəsiminin ədəbi təsirinə məruz qalan Həbibü Füzulinin sevdiyi şairlərdən biri idi və Füzuli Həbibinin məşhür müsəddəsinə və bir qəzəlinə nəzire də yazmışdır. Əksər təzkirəçilər Həbibidən ustad şair kimi söz açsalar da, təəssüf ki, onun əsərlərindən yalnız cüzi bir hissə bizim dövrə gəlib çatıb (Mərhum ədəbiyyatşünas Əzizağa Məmmədov şairin 47 şeirini müxtəlif mənbələrdən toplayıb nəşr etmişdir). Həbibü qəzəldə Nəsimi yolunu davam etdirmiş, qəzəllərində onun kimi insan gözəlliyinə himnlər oxumuş, hisslərini ifadə üçün zəngin poetik dilə, romantik üsluba meyl etmişdir. Təkcə aşağıdakı məşhur qəzəlini yazsaydı belə, Həbibü ədəbiyyat tariximizdə yaşayacaqdı:

**Gər səninçün qılmayam çak, ey büti-nazik bədən,
Gorum olsun bu qəba, əgnimdə pırəhən kəfən.
Çıxmaya sevdvyi-zülfin başdan, ey məh, gər yüz il,
Üstixani-kəlləm içrə dutsa əqrəblər vətən.
Düşdü şəbnəm bağə gəl,ta gül nisar etsün sana,
Səbzənin hər bərginə bir dür ki, tapşurmuş çəmən.
Ey könül, eşq əhlinə hər dəm gülərdin şamtək,
Mən deməzmiydim ki, bir gün ağlayasıdır gülən?
Necə dinlənsün Həbibin sənsiz, ey əndamı gül,
Çün batır cisminə təndə hər tük olmuş bir tikən.**

Professor Nizami Cəfərov yazır: «Əgər Nemətullah Kışvəri böyük Füzulidən sonra yaşamış olsaydı, dərhal deyəcəkdik ki, Füzulinin tələbəsidir: ona görə ki, Kışvəridəki obraz mükəmməliyini məhz Füzuli əndazəsi ilə ölçmək olar, başqa bir ölçü-biçi çətin ki, yaraya... Hər halda, Kışvərini Füzuli yetirib, o mənada ki, Kışvəri ədəbi-bədii təfəkkürümüzdə Füzuli rezonansının faktıdır-ümumiyyətlə, özündən öncəkilər Füzulinin təqdimində nüfuzludursa, onun orbitində qərar tutur, ondan asılı olur, get-gedə zaman fərqi silindikcə, Füzulinin, əlbəttə, müəyyən arenada, həm keçmişə, həm də gələcəyə müəllimliyini qərarlaşdır...» Çox maraqlı, həm də polemikaya meydan verən bir fikirdir. Çünki Kışvəridən söz açan əksər tədqiqatçılar «Füzuli də daxil olmaqla XV əsrin sonu, XVI əsrin ortalarında yaşayan bir çox şairlər Kışvəri yaradıcılığından öyrənmişlər» (H.Araslı) fikrini irəli sürmüşlər. Amma biz təəccüblü görünə də, hər iki fikirdə həqiqət olduğunu təsdiqləyirik. Bəli, Füzuli orbiti o qədər genişdir ki, özündən öncəkilər də bu orbitin cazibəsindədirlər, amma Füzuli həm də özündən öncəkilərdən öyrənmişdir. Qeyd edək ki, Nizami Cəfərovun Kışvəri yaradıcılığı ilə bağlı mülahizələri bizim ədəbiyyatşünaslıqda məlum standartlardan kənara çıxan orijinal mülahizələr kimi diqqəti cəlb edir. «Kışvəri sözlə ustalıqla davranır, çevik dil-üslub nümunəsi verir; onun təqdimində qəzəl standartı Azərbaycan dilinin sintaktik harmoniyasını, demək olar ki, pozmur, milli ahəngdən məhrum etmir...Kışvəri əsasən qəzəl ustasıdır... Kışvəri klassik poetik təfəkkürün hərəkatına təkən verdi, klassik üslubun formalaşmasında istedadını əsirgəmədi, eşq cəngavərinin fəaliyyət meydanını genişləndirdi-axşınca isə dilində «heyrət, ey büt!» nidası olan Füzuli gəlirdi» - bu mülahizələr də Nizami Cəfərova məxsusdur.

Kişvərinin qəzəllərindən gətirəcəyimiz bir nümunə ilə onun təşbeh və metafora ustalığını göz önündə canlandırmaq istədik:

***Xəttini səbzə oxurlar, yüzini yasəmən derlər,
Kətan könlək ki, geymişsən, anı bərgi-səmən derlər.
Yüzün üzrə qara xallar pərişan zülfün altında,
Sanasan aşıyan qılmış od üstündə səməndərlər.
Açubdur xəncərün köksümdə həzyan derlər istərmən
Ki, sınımış oxlarından tutubanə asəmən derlər.
Qəmindən Kişvərinin könli bir dəryaya-pürxundur,
İki çeşmi-dürəfşanidür ol dəryayə bən derlər.***

3. Böyük ədibimiz, professor Mir Cəlal Paşayev «Füzuli sənətkarlığı» monoqrafiyasını belə başlayır: «Belinski sənətkarların yaradıcılıq ilhamını təbiət hadisələri ilə müqayisə edərək bəzisini şampanski kimi köpüklənən qazlı suya, bəzisini yaşıl kənarlı arxlardan gülərək axan duru suya, bəzisini isə kükrək dalğalarla aşib-daşan Niaqara şlaləsinə, bir qismini isə sahilləri və dibi görünməyən, yeri-göyü əks etdirən mühit dənizlərinə bənzədir. Füzulinin sənəti, şübhəsiz ki, axırıncılardandır. Bu böyük şeir dühasının əsərlərlə dərinədən tanış olanda heyrət bizi götürür. Biz bu nadir və qadir şeir ustasının, qəlblər mühəndisinin, «könül mülkünün sultanının» hətta ayrı-ayrı lirik əsərlərinə səcdə etməkdən özümüzü saxlaya bilmirik».

Füzuli sənəti haqqında ən sanballı fikirlərə bir müqəddimə hesab etmək olar Mir Cəlal müəllimin bu mülahizələrini. Təbii ki, bu yazıda söhbət ancaq qəzəldən, onun bir şeir janrı kimi keçdiyi inkişaf yolundan gedir və o səbəbdən də dahi şairin Azərbaycan qəzəlinə gətirdiyi yeniliklərdən qısaca da olsa, söz açacağıq.

***Qəzəldir səfabəxşi-əhli - nəzər,
Qəzəldir güli-bustani-hünər.
Qəzəli-ğəzəl seydi asan deyil,
Qəzəl münkiri əhli-irfan deyil.
Qəzəl bildirir şairin qüdrətini,
Qəzəl artırır nazimin şöhrətini.
Könül, gərçi əşarə çox rəsm var,
Qəzəl rəsmi et cümlədən ixtiyar.
Ki, hər məhfili ziynətidir qəzəl
Xirədməndlər sənətidir qəzəl.
Qəzəl də ki, məşhuri-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.***

Füzulinin «Leyli və Məcnun» poemasının giriş hissəsində qəzələ məhz belə bir tərif verilir və bu tərif, tək-cə poetik tərif deyil, şairliklə alimliyi müstəsna dərəcədə özündə birləşdirən bir sənətkarın estetik görüşlərini əks etdirir. Mərhum füzulışünas Sabir Əliyevin «Şair Füzuli poeziyasında alimdir, alim Füzuli də elmi mülahizələrində şairdir» dəqiq hökmünü izah eləməyə ehtiyac duymuruq. Füzulinin qəzələ verdiyi bu tərif bütün ortaçağ Şərq qəzəli üçün səciyyəvidir.

Füzulinin klassik şeir şekillərinin əksəriyyətinə müraciət etdiyi məlumdur: tərcibəndlər, tərkibəndlər, müxəmməslər, müsəddəslər, mürəbbelər, qitələr, rübailər, qəsidələr, mərsiyələr də Füzuli qələmində öz klassik zirvəsinə yüksəlib. Ancaq Füzuli qəzəldə olduğu qədər heç bir digər şeir formasında sehr göstərməmişdir.

Azərbaycan qəzəli, hətta deyərdik ki, Şərq qəzəli məhz Füzuli nümunəsi ilə poeziyanın ən yüksək zirvəsinə fəth etmişdir. Xaqani Şirvani də, Nizami Gəncəvi də, Hafiz Şirazi də, Nəvai də, Cami də, Nəsimi də, Xətai də böyük qəzəl ustadlarıdır, lakin dünya ədəbiyyatında sonet deyəndə Şekspir, rübai deyəndə Xəyyam yada düşdüyü kimi, qəzəl deyəndə də Füzuli xatırlanır.

Uzun-uzadı təfərrüatlara yol verməyək. Füzuli və Qəzəl probleminə münasibətimizi bildirik.

A) Füzuli qitələrinin birində yazırdı:

***Ol səbəbdən farsî ləfz ilə çoxdur nəzm kim,
Nəzmi-nazik türk ləfz ilə ikən düşvar olur.
Ləhceyi-türki qəbuli-nəzmi-tərkib etməyib
Əksərən əlfazi namərbutü nahəmvar olur.
Məndə tovfıq olsa bu düşvarı asan eylərəm,
Novbahar olğac tikəndən bərgi-gül izhar olur.***

Füzuli, ilk növbədə, «düşvarı asan edib». Yaşar Qarayevin təbirincə desək, «Füzuli Dante, Şekspir və Puşkin işini milli ədəbiyyatımızda realizə etmişdir. Təsəvvür edin, o, türkçə yazmaya idi: tarix və şeir nə qədər kasıblaşardı». Tarixçi-şair (qəzəlxan) Şahin Fazil 2004-cü ildə «Füzulinin asanlaşdırma bilmədiyini çətin bir məsələ barədə» məqaləsində («Azərbaycan» jurnalı, № 1) yazırdı: «Məndə tovfıq olsa bu düşvarı asan eylərəm» deyən Füzuli, həmin düşvarı asan eləyə bilmir, yəni qəzəllərində çətin qavranılan, dərk edilən, indinin özündə də anlaşılmayan ərəb və fars sözləri, ifadələri işlədir». O zaman bu sətirlərin müəllifi hörmətli Şahin müəllimlə razılaşmayıb yazmışdı: «Təbii ki, Füzulinin dili ərəb və farsın ifadə və tərkiblərindən xilas ola bilməzdi. Birincisi, ona görə ki, o dövrün ədəbi dili hələ bu təsirdən xilas ola bilməmişdi. Sizin Füzulidən «asan» hesab etdiyiniz Həsənoğlu da, Bürhanəddin də, Həqiqi də, Seyid Əzimdən «asan» bildiyiniz Xətai də, Süruri də, Saib Təbrizi də, Vədadi də bu və ya digər dərəcədə ərəb və fars dillərinin təsiri altında olmuşlar. Bəs XX əsr şairi Məhəmməd Hadiyə nə deyirsiniz? Lap elə xalqın çox sevdiyi Sabir də ərəb və fars sözlərindən bol-bol istifadə etmişdir. ...Siz «Füzuli qəliz yazır» deyəndə, yəqin ki, «Füzuli XX və XXI əsr qəzəl şairləri kimi yazmalıydı» deyə düşünürsünüz. Axı, XVI əsrlə XX əsr arasında ədəbi dil nöqtəyindən nəzərdən eyniləşmə ola bilməz. Siz Nəsimini Füzulidən «asan» yazan şair hesab edirsiniz. Amma baxın Nəsiminin külliyyatına - hədis, əbəd, ərş, fərş, səlsəbil, sədiəkbər, ruhi-qüds, xəlveti-ərbəin kimi sırf dini-fəlsəfi söz və ifadələr azmi işlənilib? Siz XV əsr şairi Cahənşah Həqiqinin də şeirlərinin Füzuli şeirinə nisbətən sadə olduğunu iddia edirsiniz. Amma baxın C.Həqiqinin şeirlərinə - ülaikə, ayəti-vəşşəmsə, dami-zülfi-dust, nuri-ləmyəzəl, xaki-rahi-məqdəm, abidi-səccaf və s.».

Mətləbi uzatmaq istəmirəm. Füzulinin və eləcə də onun sələflərinin (Yusif Balasaqunlunun, Əlişir Nəvainin) türkçə yazmağın çətinliyini etiraf etmələri əbəs deyildi, çünki türkçə «tikansız çiçək» yaratmaq üçün böyük «bağban işi» görmək lazım idi, Nəsimi və Xətai bu missiyanı şərəflə yerinə yetirdilər, Füzuli isə bu ənənəni elitar ənənə səviyyəsinə qaldırdı. «Füzuliyə qədər çox uzun müddət bədii sözün bətninə və mətninə fars dilini ruh kimi daxil eləmişdilər. Füzuli yad ruhu doğma bədəndən qovdu və özü bu məkanda hakim Ruh oldu» (Yaşar Qarayev). Füzulidə doğrudan da çətin anlaşılan sözlər, ifadələr, söz birləşmələri az deyil, ancaq elə beytlər, elə misralar, hətta elə bütöv şeir mətni var ki, onları oxuduqca Füzuli ilə bizim aramızdakı beş əsrlik zaman məsafəsi bir andaca yox olur:

***Könüldə min qəmim vardır ki, pünhan eyləmək olmaz,
Bu həm bir qəm ki, el tənindən əfqan eyləmək olmaz.
Nə müşkül dərd olursa bulunur aləmdə dərmanı,
Nə müşkül dərd imiş eşqin ki, dərman eyləmək olmaz.***

B) Firidun bəy Köçərli yazırdı: «Füzulinin özü həqiqi aşiq olduğu üçün kəlamı dəxi başdan-ayağa aşiqanədir. O pakizəlik və lətafət və o naziklik və nəzakət ki, Füzulinin şeirlərində hiss olunur, heç bir şairin kəlamında o dərəcədə məhsus deyildir. Biləfərq Füzulinin hansı qisim kəlamını mütəliə etmək istəsəniz, mütəliə buyurun, onun hüsn-təsirini öz vücudunuzda dərk edəcəksiniz. Və bu təsirdən içəri aləminiz bir növ təmizlənilib paka çıxacaqdır, fikir və xəyalınız sizi başqa bir ali məqama-mənəviyyat aləminə tərəf çəkəcəkdir».

Füzulinin qəzəl dünyasında iki söz - EŞQ və AŞİQ daha çox hallanır və Füzulini «Leyli və Məcnun» poeması da daxil olmaqla bu iki söz olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Alimlər bir neçə əsrdir ki, Füzuli eşqinin real yaxud

qeyri-adiliyi barədə mülahizələr söyləmiş, bəzən bu eşqin sırf Tanrıya, bəzən də Yer gözəlinə aid edildiyini söyləmişlər. Hər iki mülahizədə şəxsiz ki, yalan yoxdu, lakin bunları bir-birindən təcrid etmək olmaz. Mir Cəlal müəllimin bu fikrinə tam haqq qazandırırıq ki: «Bu eşq, adi insanın deyil, çox yüksək, daxili aləmi etibarilə çox zəngin bir simanın, nadir bir şəxsiyyətin eşqidir. Füzuli lirikasında yüksək bir şəxsiyyətin dərin bir məhəbbətdə sanki «əridiyini» görürük». Bəs Füzuli qəzəllərində başlıca məsədər kimi diqqəti cəlb edən EŞQin mahiyyəti barədə nə deyə bilərik? Məncə, EŞQin mənasını Füzulinin özü qədər heç bir alim bu qədər doğru-dəqiq izah edə bilməyib:

**Qəd ənərəl-eşqü lil-üşşaqi minhacəl-hüda
Saliki-rahi-həqiqət eşqə eylər iqtida.
Eşqdır ol nəşeyi-kamil kim, ondandır müdam
Meydə təşviri-hərərət, neydə təsiri-səda.
Vadiyi-vəhdət həqiqətdə məqami-eşqdır,
Kim, müşəxxəs olmaz ol vadidə sultandan gəda.
Eyləməz xəlvətsərayi-sirri-vəhdət məhrəmi,
Aşiqi məşuqdan, məşuqu aşiqdən cüda.**

AŞİQ obrazı bütün klassik Şərq ədəbiyyatının əsas qəhrəmanıdır. Təsəvvüfdə rəmzlər və simvolik yozumlara müraciət etsək, Aşiqin - mürid, salik, dərviş, səyyar, arif və s. mənaları ifadə etdiyini görürük. Əlyar Səfərli «Divan ədəbiyyatı sözlüyü»ndə (Bakı, 2014) Aşiqə belə tərif verir: «Divan ədəbiyyatında aşiq həm də şairdir. Aşiq eşq ilə bağlıdır, aşiq sözü eşq sözündən eyni kökdən törəmişdir. Hər şair öz şeirlərində aşiqdən bəhs açarkən, özünü vəsf edir, öyünür, öz duyğu və düşüncələrini qələmə alır. Təsəvvüf şeirində aşiq Allaha qovuşmaq istəyən bir insandır, məşuqə isə Allahın timsalidir». Gənc füzulişünas Gülşən Əliyeva-Kəngərli isə füzuliyənə məhəbbətin səciyyəvi xüsusiyyətlərini, daha doğrusu, Aşiqin tam xarakteristikasını 21 bölgüdə şərh edir və bunun özü də onu sübut edir ki, Füzulinin qəhrəmanı Qəmin bütün mərhələlərini yaşayır (sevgilinin ilahiləşdirilməsi, qəmsevərlik-kədəre vurğunluq, sevgilinin zülmkarlığı və daşürəkliyi, hicranın və sevgilinin zülmünün şirinliyi, bəlaya sevinmək, taleyə boyun əymək, aşiqin ah-fəğanlığının göylərə ucalması, daha çox zahiri görünüşcə məcnunluq, divanəlik, əslində isə aqillik, rəqibin xoşbəxtliyinə qısqanmaq, eşqin günah sayılmasına etiraz və s.)

Biz Aşiq obrazı ilə bağlı füzulişünasların fikir və mülahizələrini burada təkrar etmək niyyətində deyilik. Yalnız bir fikri bu obraz üçün daha səciyyəvi hesab edirik: «Bütün klassik tarixi boyu, demək olar ki, ta XIX əsrə qədər poeziyamızın tipik tragik qəhrəmanı aşiqdir. Hakim ictimai normalara, adət və əxlaqa müxalifət təşkil edən aşiq cəmiyyətlə mənəvi mübarizədə eşqi və vəfanı da həqiqi bir qəhrəmanlıq, kamal və hünər səviyyəsinə qaldıra bilir» (Y.Qarayev).

Füzulin «aşiq» rədifli bir qəzəli var və bu qəzəldə aşiqin və aşıqlıyın mahiyyəti obrazlı şəkildə öz təcəssümünü tapır. Qəzəlin bir neçə beytinə müraciət edək.

**Mənə məqsud tərki-eşq idi, vəh kim məni hüsnün
Olub gün-gündən əfzun, qıldı gün-gündən betər aşiq.**

(Mənim məqsədim eşqi tərki etmək idi, ah ki, sənün gözəlliyin gün-gündən coxalıb, hər gün məni daha artıq aşiq etdi).

**Çəməndə paybusindən olubdur səbzələr xürrəm,
Haman bir səbzəcə olmağa aləmdə yetər aşiq.**

(Çəmənlikdə otlar sənün ayağını öpməkdən sevincək olmuşlar. Aləmdə həmin otlar qədər olmağa aşiq yetər. Yəni bütün aşıqlar o yaşıl otlar kimi gözəlin ayaqlarını öpmək arzusundadırlar)

**Qılırsan min cigər qan, hər yana baxdıqca, ey zalım,
Nə baxmaqdır bu, hərdəm qandan alsın bir cigər aşiq?**

(Ey zalım, hər yana baxdıqca min cigər qan edirsən, bu nə baxmaqdır, aşiq hər an bir ciyəri hardan alsın?)

**Nə pərvanə doyar bir şöləyə, nə şəm bir aha,
Füzuli, sanma kim, bənzər sənə aləmdə hər aşiq.**

(Pərvanə və şəm klassik şeirdə vəfa rəmzi, «sadiq aşiq» obrazlarıdır. Oda aşiq olan pərvanəni bir şölə yandırır. Yana-yana əriyən, ağlar bir aşiqi andıran şamı da xəfif bir meh, nəfəs söndürür. Təkcə həqiqi aşiq ah çəkə-çəkə göz yaşı tökür, ayrılıq oduna dözüür. Bu səbəbdən də ona heç kəs bənzəyə bilməz)

(Füzulinin «aşiq» rədifli bu qəzəlinin şərhçi füzulişünas Samət Əlizadənin «Şah beytlər» (Bakı, 1995) kitabından götürülüb)

S) Füzulini söz sənətinin mahir rəssamı adlandıranlar səhv etməmişlər. Şərqdə miniatür sənətinin yaratdığı möcüzələri xatırlayın. Əlyazma kitablarını bəzəmək üçün əlvan rənglərin yaratdığı o rəsm əsərləri, həcmnin kiçikliyinə baxmayaraq, indi də göz oxşayır. Təbrizdə, İsfahanda, Marağada, Qəzvinə Sultan Məhəmmədin, Mirzə Əli Təbrizinin, Sadiq bəy Əfşarın, Kəmaləddin Behzadın, Ağamirək İsfahaninin yaratdığı bu sənət inciləri təsviri sənət nümunələri kimi indi də heyranlıq doğurur. Füzulinin də qəzəlləri, bu qəzəllərin ayrı-ayrı beytləri və bu misralarda canlanan canlı insan münasibətləri, romantik səhnələr də həmin o miniatürləri xatırladır. Onun təşbihləri, istiarələri, mübaligələri, təlmihləri (şeirdə şairin müəyyən bir hadisəyə işarə etməsi) o qədər zəngin və orijinaldır ki, Füzulidən sonra gələn şairlər qəzəllərində bu məharəti göstərməyə can atmışlar. Cəfər Cabbarlının ifadəsiylə desək: «Şairlər, ədiblər Füzulini ötmək deyil, bəlkə, ona yetişmək və var qüvvələri ilə öz əsərlərini Füzulinin əsərlərinə bənzətmək və beləliklə, ədəbiyyatı qırıldığı nöqtəyə vaxtında qaytarmağa və orada bərkitməyə çalışırlardı».

**Bu qəmlər ki, mənim vardır, bəirin başına qoysan,
Çıxar kafər cəhənnəmdən, gülər əhli-əzab oynar.**

Füzuli deyir ki, mənim bu qəmlərim ki var, dəvənin başına qoysan, kafər cəhənnəmdən çıxar, orada əzab çəkənlər gülüb-oynarlar. Bundan böyük mübaligəyə rast gəlmisinizmi?

**Tabi-suzi-sinədən əskiltməsəydi göz nəmi,
Göz yumub açınca seylabə verərdim aləmi.**

Füzuli deyir ki, əgər aşiqin sinəsində yanan eşqin hərarəti gözlərindəki nəmi əskiltməsəydi, o, göz-yumub-açınca dünyanı selə qərq edərdi.

**Yerdən, ey dil, göyə qovmuşdu sirişkin mələki,
Anda heç qoymayacaqdır oları əfqanın.**

Füzuli deyir ki, ey qəlbim, sən o qədər göz yaşı tökdün ki, mələklər yerdə qala bilməyib göyə qalxdılar, amma göyə ucalan fəryadın onları orada rahat qoymayacaqdır. (Bu beytlərin şərhini də S.Əlizadənin «Şah beytlər» kitabından götürdük).

Bu sətirlərin müəllifi az-çox klassik poeziyamıza vurğun bir şəxsdi və Füzuli heyranıdır. Təkcə Füzulini deyil, klassik poeziya nümunələrinin əksəriyyətini (xüsusilə qəzəl ədəbiyyatını) dönə-dönə mütaliə edir, ən çox klassik poeziyada işlənən bədii təsvir vasitələrinə diqqət yetirir. Və etiraf edir ki, Füzuli qəzəllərində olan bu möcüzələrə heç bir şairdə təsadüf etməyib.

Beləliklə, biz Azərbaycan qəzəlinin «Füzuli mərhələsi»ni xüsusi qeyd etməliyik. Bu mərhələ hələlik qəzəl ədəbiyyatımızın zirvəsidir.

(Ardı var)

Paşa ƏLİOĞLU

Səməd Vurğun və Şəhriyar

XX əsrdə mürəkkəb olduğu qədər də şərəfli bir yol keçmiş Azərbaycan poeziyasını Səməd Vurğun və Məhəmmədhüseyn Şəhriyarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu iki böyük sənətkar misilsiz sənət inciləri yaratmış, ədəbiyyatımızı, ədəbi dilimizi dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etdirmişlər. Onlar bir-birindən tamamilə fərqli rejimlərdə yaşasalar da, xalq üçün, demək olar ki, eyni işi uğurla yerinə yetirmişlər. Səməd Vurğun şimalda, Sovet Azərbaycanında, Şəhriyar Cənubi Azərbaycanda əldə olan bütün imkanlardan istifadə edərək xalqın dilinin, milli şüurunun tərəqqisinə çalışmış, yeri gəldikcə ikiyə bölünmüş vətənin dərdlərindən danışmışlar. Bu iki şairin ali məqsədlərinə çatmaq üçün keçdikləri yol da bənzərdir. Səməd Vurğun, dövrünün bir sıra digər Şimali Azərbaycan şairləri kimi, əsərlərində Sovet rejimini öyməyə məcbur olmuş, hakim orqanların hörmətini qazanmış, xalq şairi adına, Stalin mükafatına layiq görülmüş, qazandığı nüfuzdan istifadə edərək, çap etdirdiyi əsərlərində ana dilimizin müqəddəsliyini, milli varlığımızın, tarixi keçmişimizin özünəməxsusluğunu təbliğ etmişdir. Şəhriyar yazıb çap etdirdiyi farsca divanları ilə İran ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi tanınmış, əvvəlcə XX əsr İran poeziyasında ənənəçi qəzəl ustası, Hafiz ənənələrinin davamçısı kimi, sonra eyni zamanda “şaire-nou” (“yeni şeir”) ədəbi cərəyanının banisi Nima Yuşicin ardıcılı, “şaire-azad” (“sərbəst şeir”) müəllifi kimi də məşhur olmuşdur. Şəhriyarın İranda populyarlığı o səviyyəyə çatmışdı ki, şah rejimi zamanı ona bu ölkənin birinci şairi adını vermək təklif olunmuşdur (şair bundan imtina etmişdir). İran İslam İnqilabından sonra da hakimiyyət nümayəndələri, İranın bütün xalqlarının ziyalıları yanında onun böyük nüfuzu olmuşdur. Şübhə yoxdur ki, əgər belə olmasaydı, Şəhriyar özünün xalq qarışısındakı böyük missiyasını yerinə yetirə bilməz, anadilli poeziyanın misilsiz nümunələrini yaradaraq İranda, dünyanın bir çox ölkələrində yaya bilməzdi.

Səməd Vurğun şeirlərində Şəhriyarın adını səkməsə də, Şəhriyar əsərində onun adını çəkmişdir. Ümumiyyətlə, Şəhriyar şeirlərində şimalı qələm qardaşlarının adını həvəslə çəkmişdir. 1969-cu ildə professor Rüstəm Əliyevə həsr etdiyi “Döyünmə və söyünmə” şeirində o, Şimali Azərbaycan şairlərinin sırasında Bəxtiyar Vahabzadə, Əliağa Vahid, Qabil, Sabir, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Osman Sarıvəlli, Nəbi Xəzri, Əliağa Kürçaylı, Rəsul Rza ilə yanaşı, Səməd Vurğunun da adını çəkmişdir. Şəhriyar Sabir, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm kimi şimalı sənətkarlara mənəvi borcu olduğundan danışır. Burada onun “vurğun” sözünün hərfi mənəsinə mənəvi borcu olduğunu istifadə etdiyini görürük:

***Şair olalı borcludu Sabirlərə könlüm,
Vurğundu Süleyman kimi Sahirlərə könlüm.***

“Qardaşım Süleyman Rüstəm” adlı şeirinin son bəndində şair ondan Bəxtiyar Vahabzadənin üzündən, artıq dünyadan köçmüş Səməd Vurğununsa sözündən öpməyi xahiş edir. Bu, əlbəttə ki, S.Vurğun yaradıcılığına, onun ədəbi irsinə dərin hörmət və ehtiramın əlaməti idi:

**Qardaşların üzündən öp,
Bəxtiyarın üzündən öp,
Səmədin də sözündən öp,
Mən də təkəm, sizə qurban,
Tək canım hamınıza qurban.**

Ayrı-ayrı məlumatlar, professor Rüstəm Əliyevin xatirələri əsasında deyə bilərik ki, Şəhriyar Şimali Azərbaycan şairləri, onların yaradıcılığı barədə kifayət qədər təsəvvürə malik olmuşdur. Cənubi Azərbaycanın görkəmli yazıçısı və maarif xadimi Səməd Behrəngi “Şəhriyarın “Heydərbaba”sını xatırlayarkən” adlı məqaləsində cənubda, Şəhriyarla bərabər, S.Vurğunun da əsərlərinin geniş yayılmasına ehtiyac olduğundan danışmışdır. Qeyd edək ki, hər iki sənətkar təxminən eyni vaxtda dünyaya gəlsələr də Şəhriyar anadilli poeziyamızın səmalarında parlamağa başlayanda Səməd Vurğun artıq Azərbaycanda, bir sıra türk məmləkətlərində tanınmış şair idi. Səməd Behrənginin məqaləsi, əslində, “Heydərbabaya salam” poeməsindən daha çox əsərin doğurduğu əks-sədaya, onun təsiri ilə yazılmış şeir və poemalara həsr edilmişdir. Bu şeir və poemaları bir-bir nəzərdən keçirən məqalə müəllifi göstərir ki, “Heydərbabaya salam”ın təsiri ilə yazılmış əsərlərin içində bir neçə dəyərli nümunə olsa da, onların əksəriyyəti sönük nəzirə, təkrardan başqa bir şey deyil. Çağdaş Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının müasir vəziyyətini, gələcəyini düşünən S.Behrəngini belə vəziyyət təmin edə bilməzdi. O, qeyd edir ki, “Heydərbabaya salam” poeması Cənubi Azərbaycanda anadilli poeziyanın inkişafına müsbət mənada təsir etsə də, eyni zamanda, epiqonçu poeziyanın inkişafına da səbəb olmuşdur. Məqaləsində çox ciddi məsələlərə toxunan S.Behrəngi belə bir acı həqiqəti açır: Şəhriyar poemasının təsiri ilə nəzirəçi epiqonçu şeirin belə genişlənməsinin əsas səbəbi ondadır ki, bu şairlər digər şairlərimizin-klassiklərin və müasirlərin əsərlərindən xəbərsizdirlər: “Burada bir sualı aydınlaşdırmağım çox yerinə düşərdi: nə üçün Şəhriyarın “Heydərbaba”sı, onda olan bütün çatışmazlıqlara baxmayaraq, bu qədər geniş şəkildə nəşr olunur və türk-azəri dilində danışanlara bu qədər təsir edir?

Bu suala cavab verməyin müfəssəl və hərtərəfli izaha ehtiyacı yoxdur. Mən yalnız bunu deyə bilərəm ki, ən böyük təsir ondan ibarətdir ki, Şəhriyardan əvvəl və sonra yazanların əsərləri kütlələrin əlində yoxdur və onları nəşr edib yaymağa imkan olmamışdır. Misal üçün mən soruşuram: əgər Vurğunun əsərlərinin “Heydərbaba” qədər çap və yayılmaq imkanı olsaydı, görəsən, bu qədər yazıçı Şəhriyarın ardınca gedər və onu təqlid edərdimi?. Burada bir məsələyə də aydınlıq gətirmək istərdik. S.Behrəngi “Heydərbabaya salam” poeməsindəki çatışmazlıqdan danışarkən, fikirimizcə, şairin əsərini Azərbaycan ədəbi dilindən daha çox cənub şivəsində yazdığını nəzərdə tutmuşdur. S. Behrənginin epiqonçular barədə dedikləri isə tamamilə həqiqətə uyğundur. Həmin dövrdə (məqalə 1969-cu ildə yazılıb) İranda, Təbrizdə Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri çox az çap edilirdi. Belə hesab edirik ki, Səməd Vurğunun, digər şimalı şairlərin əsərlərinin Cənubi Azərbaycanda nəşrinə indi də böyük ehtiyac vardır. Bu, oradakı anadilli poeziyanın inkişafına böyük təkan verə bilər.

Şəhriyar Şimali Azərbaycandan, oradakı qələm dostlarından həmişə böyük heyranlıqla yazmış, şeirlərində bu diyara xəyali səyahətlər etmişdir. Şimali Azərbaycanda mədəniyyətin, ana dilinin tərəqqisi onu ilhamlandırmışdır. Bakını “bizim qızıl Kəbə” adlandıran ustad sənətkar orada incəsənətin inkişafı ilə fəxr etdiyini bildirmişdir. Əbülfəzl Hüseyniyə həsr etdiyi “El bülbülü” şeirində o, yazır:

**Ora bizim qızıl Kəbə Bakıdı,
Şanlı bakçılar xaki-pakıdı,**

***İncəsənətlərin abü xakıdı,
Orda hünər mədənlərtək qazılır,
“Məşədi İbad”, “Arşın malçı” yazılır.***

Nikbin bir şair olan Şəhriyar belə hesab edir ki, İranla Azərbaycan yaxınlaşacaq və şimalı-cənublu qardaşlar bir-birinə daha çox yaxınlaşmaq imkanı əldə edəcəklər. Qələm sahiblərinin borcu həmin günü mümkün qədər yaxınlaşdırmaqdan ibarətdir:

***İndi bizim dövlətlər də yanlaşır,
Getbəgetdə çətinlər asanlaşır,
Sülhün yeli əsməyə sahmanlaşır,
Biz də xoruz vəzifəsin banlayaraq,
Son görüşmək səhmini sahmanlayaq.***

Səməd Vurğunun cənub mövzusunda yazdığı şeirlərində onun Təbriz həsrəti ilə bərabər xoşbəxt gələcəyə, şimalı-cənublu qardaşların birləşəcəklərinə inamı vardır. Onun tarixi qeyd edilməmiş “Təbrizin şairlər məclisinə” başlıqlı qəzəli, belə anlaşılır ki, 1945-1946-cı illərdə yazılıbdır. Çünki şairlər məclisi Təbrizdə həmin illərdə fəaliyyət göstərmiş, görünür, onlar S.Vurğuna poetik məktub yazmış, o da bu şeirini cənublu qələm yoldaşlarına cavab olaraq yazmışdır. Naməlum səbəbdən həmin şeir ilk dəfə 1982-ci ilin 26 martında “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çap ediləlibdir. Bu şeirində S.Vurğun Təbrizdən gələn məktubdan təsirləndiyini, cənublu qardaşlarla görüşə bilmədiyinə görə kədərləndiyini, xəyalən Təbrizi səyahət etdiyini, təbrizlilərin hünərini ürəkdən alqışladığını, onları hərarətlə salamladığını bildirir. M.Biriya, B.Azəroğlu, Ə.Fitrət kimi cənublu şairlərin adını çəkərkən Vurğun da Şəhriyar kimi onların təxəllüsünün hərfi mənasından istifadə etmişdir. Ümümiyyətlə, bu şeir müəyyən mənada ruhu, yazı təzi ilə Şəhriyarın Şimali Azərbaycana həsr etdiyi şeirlərə bənzəyir:

***Əzizlərdən gələn məktub dil açdı mehr-ülfətlə,
Onun hər sətirinə mən də baş əydim hüsn-hörmətlə...
Uçub səyyar xəyalımla dolaşdım xake-Təbrizi,
Hər üzdə bir boran gördüm döyür əflakı hiddətlə...
Var olsun məslək eşqilə qılınca qurşanan ərlər,
Vətən dünyası fəxr eylər bu gün bir şanlı millətlə.
Görün nazəndə bir məclis öz eşqim, Etimadımla
Mənim də Biriya qəlbim dil açdı bir məhəbbətlə.
Əzəldən loğman olmuşdur, sual et: Azərin oğlu,
Günəş Zərdüşt diyarından ucalmış ərşə Fitrətlə.
Düşər bir gün yolum şəksiz, düşər Təbrizə, qardaşlar,
Salamlar Vurğunun qəlbi sizi min sazla, söhbətlə.***

Şəhriyar Bakıya xəyali səfər etdiyi kimi, S.Vurğun da Təbrizi xəyalən ziyarət edir, Şəhriyar şimaldakı qardaşları alqışladığı kimi, S.Vurğun da təbrizlilərin hünərinə valeh olduğunu deyir, nəhayət, hər iki şair gələcəyə ümidə baxır.

Səməd Vurğun da, Şəhriyar da yaradıcılıqlarında gerçəkliyin əksinin romantik metoduna, tipinə üstünlük vermiş, bununla bərabər, həyatın realist təsvirinə də böyük əhəmiyyət vermişlər. Məlum olduğu kimi, romantiklər üçün mənəvi həyat əsas diqqət mərkəzində olduğu halda, realistlər mənəviyyata fikir verməklə yanaşı, həyatı olduğu kimi, konkret təzahür formalarında canlandırırlar, ictimai həyatı ön plana çəkirlər. Romantik yaradıcılıq tipində əsasən iqtisadi-ictimai səbəblər ya arxa plana çəkilir, ya da unudulur. Haqqında danışdığımız böyük söz ustalarının əsərlərində romantik vüsətlə həyat gerçəkliyinin, ictimai həyatın realistcəsinə təsvirinin birləşdiyini görürük. XX əsrin əvvəllərində, birinci yarısında təxəyyülə, fantastikaya, əfsanələrə geniş yer verən romantik poeziyaya Azərbaycan ədəbiyyatında da, İran ədəbiyyatında da rast gəlirik. S.Vurğun “Muğam” poemasında Hürmüzlə Əhrimən əfsanəsindən danışılır. Onun “Qız qayası”, “Aslan qayası”, “Bulaq əfsanəsi”, “Aydın əfsanəsi” əsərləri romantik

ruhdadır, əfsanələr əsasında yazılmışdır. Bu əsərlərdən ilk dəfə 1938-ci ildə "Revolyusiya və kultura" jurnalında çap edilmiş "Aslan qayası" poeması romantik dona bürüsə də, tamamilə real, konkret bir hadisəyə - 1806-cı ildə Azərbaycanı, Bakını işğal etməyə gələn çar Rusiyası qoşunlarının komandanı P.D Sisiyanovun Bakı xanı Hüseynqulu xanın əmisi oğlu İbrahimxəlil xan tərəfindən öldürülməsinə həsr edilib. Əsərdə əsl qəhrəmanlıq kimi təqdim olunan bu hadisənin xalqın nümayəndəsi Aslan tərəfindən həyata keçirildiyi göstərilir.

Şəhriyarın da "Gecənin əfsanəsi", "Dağın simfoniyası", "Dənizin simfoniyası" kimi romantik ruhlu əsərləri əfsanələrə, şair təxəyyülünə əsaslanır. "Dənizin simfoniyası" poemasının "Təxti-Cəmşid" adlı hissəsində konkret bir hadisədən - Makedoniyalı İskəndər tərəfindən İranın işğalından danışılır, möhtəşəm sənət abidəsi olan Təxti-Cəmşidin yandırılması vəhşilik kimi dəyərləndirilir.

Romantik pafos, nağıllar, əfsanələr aləminə, müxtəlif məkan və zamanlara xəyali səfərlər, ayrı-ayrı şəxslərlə qiyabi görüşlər hər iki şairin ədəbi irsində kifayət qədər mühüm yer tutur. Lakin bu cür əsərlərdə belə bu sənətkarlar həyat gerçəkliyini əks etdirməyi də unutmamışlar. Onların əsasən realist ruhlu əsərlərinə isə, bir sıra hallarda romantik lövhələrin uğurla salındığını qeyd etmək istərdik.

S.Vurğun da, Şəhriyar da bədii təsiri, emosionallığı artırmaq üçün xitab formasından məharətlə istifadə etmişlər. S.Vurğunun "Komsomol poeması", "Talistan", "Bakının dastanı", "Zəncinin arzuları" poemalarında, bir sıra şeirlərində xitab poetik fiquru mühüm yer tutur. Şəhriyar bir sıra əsərlərini təbiətə, insanlara, Heydərbabaya, Səhənd dağına, ayrı-ayrı şəxslərə müraciət formasında yazmışdır. Bu əsərlər içində "Heydərbabaya salam" və "Səhəndiyyə" poemaları daha çox diqqəti cəlb edir. Şair, sadəcə olaraq, təbiətə, dağa müraciət etmir, doğma yurduna, milli məniyyətinə üz tutaraq ürək sözlərini deyir. S.Vurğunun da bədii xitablarında səmimilik, etiraf ilkin diqqəti cəlb edən cəhətlərdəndir. Beləliklə, iki dahi sənətkarın həyata münasibətində, bədii metodunda, bir yaxınlığın olduğunu görə bilərik.

Səməd Vurğun da, Şəhriyar da XX əsr Azərbaycan poeziyasına dərin məzmun, ictimai mündəricə gətirməklə bərabər, maraqlı forma axtarışları ilə də tanınmışlar. Səməd Vurğun hər üç vəzndə - hecadada, əruzda və sərbəst vəzndə gözəl şeirlər yazmışdır. XX əsrin 20-illərində Azərbaycan sovet poeziyasında sərbəst şeir yayılmağa başlayanda, Süleyman Rüstəm, Mikayıl Rəfil, Rəsul Rza, Mikayıl Müşfiqlə bərabər, o da sərbəst şeirlər yazırdı. Professor Böyükağa Hüseynov göstərir ki, Güney Azərbaycanda bu proses daha öncə getmişdir: "Güney Azərbaycanda isə təcəddüd (müasirləşmə-çağdaşlaşma-yeniləşmə) adlanan bu hərəkət bir qədər də əvvəl, ötən əsrin əvvəllərində, yəni 1915-1920-ci illərdən, modernizm cərəyanının əsasən 1920-ci ildə Qərbi Avropanın bütün dövlətlərində, o cümlədən Amerikada yüksəlişi dövründə başlanmışdı. İran ədəbiyyatında forma islahatlarının, yeni şeirin, sərbəst şeirin banisi kimi Nima Yuşicinin adı çəkilir. O da bir faktdır ki, İran ədəbiyyatında sərbəst şeirin inkişafında klassik poeziyanın bilicisi, qəzəl ustası Şəhriyarın böyük rolu olmuşdur. Onun farsca və Azərbaycan türkəsində yazdığı sərbəst şeirləri məşhurdur. Məlum məsələdir ki, Şəhriyar da, N.Yuşic də şimalı qələm dostları kimi yüksək istedad sahibi və klassik irsin bilicisi olmasaydılar, sərbəst şeirləri ilə oxucuların diqqətini cəlb edə bilməzdilər. XX əsrin əvvəllərində İran və Azərbaycan poeziyasında gedən yaradıcılıq, forma axtarışları bir-birini xatırlatmaqdadır. İran ədibi Əbdül Dəstəqeyb həmin dövr İran şeirinin aşağıdakı özəlliklərini xüsusi olaraq nəzərə çatdırmışdır:

1. *Fikrin yığcam, mətləbin uzadılmadan ifadə edilməsi;*
2. *Şeirdə lüzumsuz sözlərin işlədilməməsi,*
3. *Təşbihlərdən geniş istifadə olunması;*
4. *Şeir kompozisiyasının kamilliyi;*
5. *Mədh, tərif və özünü alçaltma meyillərindən uzaq olması;*

6. Cəmiyyətin həyatına yaxınlıq;
7. Şairin ictimai hadisələri müstəqil surətdə qiymətləndirməsi;
8. Vəzn imkanlarının genişliyi;
9. Şeir dilinin sadəliyi.

Diqqətlə baxdıqda görürük ki, bu tələblərin əsas hissəsi Sovet Azərbaycanının həmin dövr tənqidçiləri tərəfindən də irəli sürülürdü. Şimali Azərbaycanda da şeirin ictimai məzmununa, dilin sadəliyinə, fikrin yığcamlığına, vəzn imkanlarının genişləndirilməsinə fikir verilirdi. Qeyd edilməyən əsas cəhət hər iki ölkədə güclü nəzarətin, senzuranın mövcudluğu idi. Səməd Vurğun, Şəhriyar kimi şairlər böyük istedadları hesabına senzuranın nəzarətindən yan keçərək oxucuya mətləblərini çatdırırdılar.

S.Vurğun yaradıcılığının bir özəlliyi də heca vəzni daxilində forma axtarışlarından, yeniliklərdən ibarət idi. Onun əsasən iki növ beşlikləri fikrin, duyğuların oxuculara mümkün qədər bütün əlvanlığı ilə çatdırılmasına xidmət edir. Şairin "Sevirəm" şeirində (və bir sıra digər əsərlərində) beşliyin aabb forması tətbiq edilmişdir:

**Mən də bir insanam, mən də canlıyam,
Mənim də qəlbimin arzuları var.
Deyirlər arabir dəliqanlıyam.
Çox da deyilməsin dalımca əğyar!
Mənim də qəlbimin arzuları var...**

Onun bir sıra digər əsərlərində, məsələn, "Muğam" poemasında beşliyin aaabb formasından istifadə edilib. Burada bəndin birinci üç misrasında deyilən fikirlər son iki misrada məntiqi, bədii yekununu tapır, bu iki misra mənə bütövlüyünə səbəb olur:

**Yenə də yamyaşıl geyinir dağlar,
Göz kimi durulur qaynar bulaqlar,
Əriyir güneylər döşündəki qar,
Yağış da isladır o göy çəmənini
Təbiət ilhama çağırır mənini.**

Maraqlıdır ki, bəlkə də, Səməd Vurğun əsərlərindəki bu forma yeniliyindən xəbərsiz olan Şəhriyar da "Heydərbabaya salam" poemasında, bir sıra başqa şeirlərində həmin formanı tətbiq etmişdir. Görünür ki, bu beşlik növü (aaabb) bir şair kimi Şəhriyarın daxili temperamentinə, onun fikir və hislər dünyasına ideal şəkildə uyğun gəlirdi:

**Bayram idi, gecəquşu oxurdu,
Adaxlı qız bəy corabın toxurdu,
Hər kəs şalın bir bacadan soxurdu,
Ay nə gözəl qaydadı şal sallamaq,
Bəy şalına bayramlığın bağlamaq.**

Son iki misra da əvvəlki üç misra kimi informasiya yükünə malikdir. Lakin son iki misra eyni zamanda yaratdığı fərqli ritmlə bəndi tamamlayır, ona bütövlük verir.

S. Vurğun kimi Şəhriyar da hər üç vəzndə gözəl şeirlər yazmışdır. Onun "Səhəndiyyə" poeması əruz, heca və sərbəst vəznlərdə yazılmışdır. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının iki böyük nümayəndəsi - Səməd Vurğun və Şəhriyar anadilli şeirimiz qarşısında misilsiz xidmətlər göstərmiş, onu əlçatmaz zirvələrə ucaltmışlar. Azərbaycan xalqı, Azərbaycan ədəbiyyatı, poeziyası mövcud olduqca, bu sənəkarların adı heç bir zaman unudulmayacaqdır.

Ülviyyə RƏHİMOVA

Midas effekti və Yusif Səmədoğlunun "Bayatı Şiraz " hekayəsi

Sinkretik səciyyəli mif dünyanın ritual və verbal vasitələrlə izahı kompleksidir. Bu sinkretiklik parçalananda, onun ritual funksiyasına, əsasən, din, verbal funksiyasına ədəbi-bədii fikir yiyələnmişdir. Buna görə də ədəbiyyat dünyanın dərki prosesində çətinliklərlə üzləşəndə, ilkin qaynağa - mifə müraciət edir. Ədəbiyyatın mifdən süjet, obraz, ideya mənimseməsi hələ antik dövrdən bu günə kimi davam edir.

Lakin ədəbi-bədii fikrin təşəkkülü və inkişafının bütün dövrlərində mifologiyaya yalnız material, xammal məqsədi ilə deyil, struktur-metodoloji problemlərin həlli ilə bağlı da müraciət edilmiş və edilməkdədir. Bu baxımdan o, təhkiyə-deyim prosesində də mifologiyanın prinsipləri ilə öz struktur - metodoloji problemlərini həll etməyə çalışmışdır. Professor Qorxmaz Quliyev tədqiqatlarının birində qeyd edir ki, "bir qayda olaraq, mifi zamanın və məkanın fəvqündə dayanan, daim təkrar olunan ritual və verbal hadisə hesab edirlər. Müəyyən görmə bucağından bu, əlbəttə ki, belədir. Lakin bundan çıxış edərək mif, pritça tipli bəzi janrlar istisna olmaqla, bir qayda olaraq, müəyyən bir məkanda və zamanda cərəyan edən hadisələri təcəssüm edir, ritual tərkib hissəsi isə, onu zaman-zaman təkrarlayır". Bu baxımdan mifdə öz əksini tapmış zamanla zamansızlığın, məkanla məkansızlığın sinkretik vəhdəti təhkiyənin bir sıra struktur xüsusiyyətlərini izah etməyə əsas verir. Narratologiyanın əsas problemlərindən olan təhkiyədə subyektivliyin obyektivləşməsi probleminin metodoloji izahı Frigiya çarı Midasla bağlı yunan mifi əsasında mümkün ola bilər. Rəvayətə görə, Dionisin şərəfinə keçirilən ziyafətdən qayıdan məhsuldarlıq demonu Silen yolu azır. Midas onu məhrabanlıqla qəbul edir və on gündən sonra Dionisə qaytarır. Sileni qaytardığına görə Dionis onun hər hansı istəyini həyata keçirəcəyinə söz verir. Var-dövlət hərisi olan çar toxunduğu hər bir şeyin qızıla dönməsini istəyir. Midasın toxunduğu hər şey, o cümlədən yediyi yemək də qızıla dönür. Bu epizodda, ümumiyyətlə, bütün yunan miflərinə xas olan ambivalentlik özünü büruzə verir. Mifin bir variantına görə Midas acından ölür, ikincisinə görə, Midas Dionisə yalvarır. Dionisin ona yazığı gəlir; ona Pakhol bulağında çimməyi əmr edir və çar toxunduğu şeyləri qızıla çevirmək qabiliyyətindən azad olur.

Midas haqqında mifin ambivalentliyi başqa bir cəhətdən də özünü göstərir. Bir tərəfdən, konkret bir şəxs - çar Midas nəyə toxunursa, o nəsnə dəyişir-qızıla, çarın fərdiliyinin bir hissəsinə dönür. Başqa bir tərəfdən isə, dünya fərdiliyini itirir, ümumiləşir, yəni Midas haqqında mif universumda subyektivliklə obyektivliyin bir-birinə çevrilməsinə bənzəyir. Pulun iki üzünü kimi bir-birindən fərqli olsa da, onları ayırmaq, aralamaq mümkün olmur.

Çox zaman oxucular bir yazıcının əsərini digərindən asanlıqla fərqləndirə bilsələr də, bunun təfərrüatına varmırlar. Yazıçı öz əsərinə “möhürü” necə vurur? Bu sualın cavabı narratoloji təhlil baxımından çox əhəmiyyətlidir. Ədəbiyyata verilən qısa tərifdə (“ədəbiyyat obyektiv gerçəkliyin subyektiv inikasıdır”) müəllif-gerçəklik problemi qoyulsa da mahiyyət açıqlanmır. Belə ki, əsərin yaradıcısı olan, daim hadisələrin gedişinə müdaxilə etmək, obrazların hərəkət və davranışlarını müəyyənləşdirmək zərurəti ilə üzleşən müəllif yaratdığı “ikinci dünya”nın bütün komponentlərini, yeni strukturunu, obrazlar sistemini, fabulasını və süjetini, istifadə etdiyi bədii vasitələri özünküleşdirir. Amma hər toxunduğunu qızıla çevirən Midasdan fərqli olaraq, bədii əsər müəllifi təhkiyəni yüzə yüz özünküleşdirə bilmir; bir tərəfdən, dar subyektiv çərçivəyə bütünlüklə sığmaq istəməyən obyektivliyin müqaviməti, digər tərəfdən, konnotativ mənaları ilə əsərin korpusuna daxil olunduğuna görə subyektivliyi təmsil edərək ümumiləşən sözlər və ifadələr buna mane olur. Nəticədə, müəllif yaratdığı “ikinci dünya”da inadkarlıqla öz fərdiliyini təsdiq etməyə, obyektiv gerçəklik isə, eyni inadkarlıqla öz obyektivliyini qoruyub saxlamağa nail olur. Bu meyillər bədii bütövün birləşib vəhdət təşkil etməyi ədəbi - bədii nümunənin strukturunu təşkil edir. Bu baxımdan ədəbiyyatın tərifində dəqiqləşmə aparılması zərurəti yaranır: “Ədəbiyyat obyektiv-subyektiv gerçəkliyin subyektiv-obyektiv inikasıdır”.

Müəllif əsərdə təhkiyəçi vasitəsilə təmsil olunur. Müəllif əsərin xaricindədir, o, əsər də hər şeyin, o cümlədən təhkiyəçinin də yaradıcısıdır. Təhkiyəçi, müəllifin bədii-estetik məqsədlərindən asılı olaraq birinci, yaxud üçüncü şəxsədir. Təhkiyəçi əsərdə müəllifin təmsilçisi olsa da, onun hiss və düşüncələrinin ifadəçisi ola bilmir. Bu baxımdan müəllif təhkiyəçini müstəqil düşüncəli, özəl dünyaduyumuna və və dünyagörüşünə malik bir şəxs kimi təqdim edir.

Müəllif bədii əsərin korpusuna daxil ola bilmir, amma xaricdən əsərin daxilində gedən proseslərə müdaxilə edir. Demiurq-yaradıcı qismində onun süjet xəttini, ideya məzmununu, personajların xarakterini, təhkiyəçi də daxil olmaqla, əsərdə istifadə olunan bədii vasitələr sistemini müəyyənləşdirir. Bu baxımdan əsərin hər bir komponentində müəllifin izi görünür.

Postmodernist konsepsiya baxımından ədəbi-bədii nümunə “boş işarələr sistemi” kimi qəbul edilərsə də, yenə müəllifin şifrələnmiş “kodları” əsərə öz “möhürünü” vurmaqdadır. Fransız filosofu M. Fuko müəllifi danışan, yazılı və ya canlı danışq dilini icad edən fərd kimi yox, “diskursların qruplaşması, onların mənalarının bütövlüyü və mənbəyi, onların bağlılığının mərkəzi kimi dəyərləndirir. Bu baxımdan müəllif yazının müəyyən vəhdəti prinsipidir”.

Təhkiyədə müəllif təhkiyəçi və personajlarla sıx əlaqə qurur; o hadisələrin inkişaf istiqamətlərindən gözlənilən və ya gözlənilməz dönəmlərindən, son nəticəsindən xəbərdar instansiya kimi hadisələrin axarını yönəldir, prioritetləri müəyyən edir. Sənətkarın ədəbi-bədii nümunədə təcəssüm niyyətində olduğu gerçəkliyi Midaslaşdırması-özünküleşdirməsi bir-biri ilə vəhdət təşkil edən iki - obyektiv və subyektiv faktor çulğalaşmasını tələb edir. Bizim yazımızda konkret olaraq gerçəkliyin yazıcının fərdi rakursuna uyğunlaşması yazıcının da gerçəkliyin mahiyyətinə varması özünküleşdirmənin mahiyyətini təşkil edir.

Təhkiyənin strukturunu müəyyənləşdirən iki faktor var: obyektiv faktor - gerçəklik, subyektiv faktor - obyektiv gerçəkliyi təcəssüm etdirmək istəyən yazıçı - Yusif Səmədoğlu. Yazıcının bu gerçəklikdə gördüyü nəsnənin özü də iki faktora əsaslanır; sənətkar burada nəyi görə bilər və nəyi görmək istəyir. Bu onu digər yazıçılardan fərqləndirən əsas cəhətdir. Təhkiyədə yazıçı - Yusif Səmədoğlunun öz istedadına və daxili imkanları hesabına mövcud gerçəklikdən “nəyi görə bilər?”. Digər tərəfdən, o “nəyi görmək istəyir” problemi də öz əksini tapır. İkincisi, gerçəkliyin özü yazıçıya təkə material vermir, həm də onun özünü dəyişdirir. Bu baxımdan yazıçı özü də gerçəkliyin tərkib hissəsidir. Yusif

Səmədoğlu, birincisi, bir fərd kimi özü nəyi isə seçir, ikincisi, onun özü gerçəkliyin tərkib hissəsidir, üçüncüsü, gerçəkliyin özü heç də passiv faktor deyil. Gerçəklik bir baxımdan müəllifə deyir ki, “mən miskinəm”, “mənim miskinliyimi təcəssüm et”, yeni gerçəklik saysız-hesabsız təcəssüm formaları olduğu halda sənətkar öz imkanlarından və özünün demək istədiyindən çıxış edərək danışır. “Bayatı - Şiraz” hekayəsində “Səbzəli dayı” sanki özü yazıçıya deyir ki mən miskinəm və sən mənim miskinliyimi təcəssüm etməlisən. Özünküləşdirmə təkəcə Yusif Səmədoğludan deyil, həm də gerçəklikdən asılıdır. Gerçəkliyin özündə yazıçının diqqətini cəlb edən problem, həmçinin bu problemi görüb üzə çıxara bilən yazıçı olmalıdır. Deməli, özünküləşdirmə dedikdə, heç də Yusif Səmədoğlunun passiv gerçəkliyinin materialının öz əsərində təcəssümü nəzərdə tutulmur, burada özü danışan, özü diktə edən, özü tələb edən gerçəkliyin müəyyən tələblərinin təcəssümü də ifadə olunur. Bu baxımdan, “Bayatı Şiraz” hekayəsinin təhkiyəsində Yusif Səmədoğlu ilə gerçəkliyin dialektik münasibətlərinə diqqət yetirək: maraqlıdır ki, müəllif Səbzəli dayının mənzilini təsvir etmir, onun yaşadığı otağı nə özü, nə də təhkiyəçi görür. Burada ancaq qabaq pəncərədən söhbət getsə də, onun özü təsvir olunmur. Yalnız Səbzəli dayının gözücü gördüyü ayı təhkiyəyə gətirmək üçün: “yumurta sarısı da üfüq xəttinin üzərində sallanıb durmuş taqətsiz Ay kimi adamın ürəyini sıxırdı.” Otağın miskinliyi birbaşa verilməyə də, yumurta sarısını və “taqətsiz Aya” bənzədildiyinə görə öz miskinliyini dolayısı ilə bürüzə verir. Müəllif sanki Səbzəli dayının yaşadığını yox, birtəhər mövcud olduğunu, mənzilin heç təsvir olmağa da dəymədiyini nəzərə çarpdırır. Mənzilin təsviri yoxdur, ancaq oxucu “dibi qapqara qaralmış, ortadan çatlamış tava”, “yumurta sarısı”, “taqətsiz Ay”, başlıcası isə, Səbzəli dayının əhval-ruhiyyəsi vasitəsilə miskin mənzili təcəssüm etməyi imkanı əldə edir. Təhkiyədə öz ifadəsini yalnız qabaq pəncərəsi ilə tapmış mənzil əsərin poetikasında böyük rol oynayır: “Yumurta sarısı”, “taqətsiz Ay” vasitəsilə təsvir olunmamış mənzil bütün kosmosun miskinləşməsindən xəbər verir. Oxucu təhkiyəçi ilə bərabər “cəhənnəmə ki!” deyə-deyə mənzilindən restorana qədər yolu qət edir. Yol boyu nə Səbzəli dayı, nə təhkiyəçi heç bir şeyi görmürlər. Bu oxucuya, təxəyyülünü səfərbər edib əldən düşmüş xəstənin ayaqlarını sürüyə sürüyə hərəkət edən Səbzəli dayı ilə yanaşı keçdiyi yola nəzər salmaq imkanı verir. Səbzəli dayının əhval-ruhiyyəsini bölüşən oxucu da diqqəti cəlb edən heç bir şeyə təsadüf etmir. Onun gəlib yetişdiyi restoran mənzilə nisbətən daha çox nəzərə çarpandır. Bunu iki səbəblə izah etmək olar: birincisi, restoranın təyinatı daha gözəgəlimli olmağı tələb edir. ikincisi, restoran mühiti (vur-çatlasın! ovqatı), bir növ, miskin Səbzəli dayının özündə də müəyyən dəyişikliyin baş verməsinə səbəb olur. Çoxdan dünya ilə fəal münasibətini pozmuş, əzgin, düşkün Səbzəli dayı dünyaya fərqli nəzərlə baxmağa başlayır: “vestibüldə güzgü qabağında dayanıb saçlarını darayan gözəl bir qadına müştəri gözü ilə baxıb köksünü ötürdü. Sonra zümzümə eliyə-eliyə yuxarı, ikinci mərtəbəyə qalxdı”.

Amma Səbzəli dayının əhval-ruhiyyəsindəki bu dəyişiklik - “cəhənnəmə ki!” əhval-ruhiyyəsinin optimizmlə əvəz olunması müvəqqəti xarakter daşıyır. Hadisələrin sonrakı gedişi onun birdəfəlik bədbinliyə qapılmasına şərait yaradır.

Əsərin korpusunda hər bir elementi dəyişdirmək səlahiyyətinə malik olsa da, müəllif əsərdə baş verən hadisələrə münasibətini birbaşa ifadə etməkdən çəkinir. Xüsusilə XIX və müəyyən mənada XX əsrlərdə müəllif yaratdığı dünyanın gerçək, həqiqətən baş vermiş illüziyasını oxucuya sübut etməsi üçün öz fərdi münasibətlərini gizlətməyə çalışır. Bu da oxucularda rəğbətlə qarşılanır. Bu baxımdan müəllif əsərdə baş verən hadisələrdəki dəyişikliyi obyektiv faktorlarla izah edir.

Konkret təhkiyədə müəllifin “möhürü”nün parametrləri müəyyən olunduqda bir məqamı da qeyd etmək yerinə düşər: yazıçı yaratdığı hər hansı bədii əsəri

özünün ümumi yaradıcılığı kontekstində fərdiləşdirə bilir. Hər bir müəllifin əsərinin özünəməxsusluğu yalnız onun ümumi yaradıcılığı kontekstində müəyyənləşir. Təhkiyəçi əsərin daxilindədir, əsərin içində o, müəllifin əvəzçisi rolunda çıxış edir, lakin müəllifdən fərqli olaraq, hadisələrin gedişatından xəbərdar deyil və ona müdaxilə edə bilmir. Deməli, təhkiyəçi yalnız əsərin kontekstində təcəssüm tapdığından, əsərin içində, təhkiyənin gedişini ifadə etdiyinə və ona müdaxilə edə bilmədiyinə görə ondan kənardadır. Bu baxımdan təhkiyəçinin də əsərdə özünəməxsus şəkildə “möhürü” mövcuddur. Belə ki, təhkiyəçi də öz dünyaduyum səviyyəsindən asılı olaraq əsərə müdaxilə edir. Baş verən hadisələrə münasibəti gizli və ya açıq şəkildə öz əksini tapır.

Təhkiyənin idarə olunması prosesində personajlar həm müəllifdən, həm də təhkiyəçidən fərqli rol oynayırlar; əsərin personajları tamamilə əsərin daxilindədir, virtual səciyyə daşıyırlar və verbal vasitələrlə ifadə olunurlar. Şəxssiz təhkiyəçidən fərqli olaraq, əsərdə baş verən hadisələrə müdaxilə edə bilirlər və fəal iştirak edirlər.

Beləliklə, təhkiyə prosesində iştirak edən instansiyaların “möhürləri” eyni olmadığı üçün “qızılşdırma” səviyyələri də müxtəlifdir. XX əsrin görkəmli sənətkarlarından biri Yusif Səmədoğlunun “Bayatı-Şiraz” hekayəsində də müəllifin izi bütün hekayənin süjetində göründüyü kimi ayrı ayrı personajların nitqində, təhkiyəçinin təqdimatında da özünü büruzə verir. 60-cı illərdə “buzqıran” (ottepel) dövrünün nümayəndələrinin, həmçinin Yusif Səmədoğlunun yaradıcılığında da ideoloji sərtliyin yumşalması baxımından sosial problematika ön plana çəkilmişdir. Bu baxımdan ideoloji şərtlərin dəyişməsi yaradıcılıq prosesinə, o cümlədən təhkiyənin yenidən qurulmasına təsir edir.

Yusif Səmədoğlunun yaradıcılığı təhkiyə nəzəriyyəsi baxımından əsas problemləri həll etməyə imkan verir. Məlumdur ki, hər bir yazıçının deyim tərzini, təhkiyəsi onu təşkil edən ədəbi-bədii nümunələri bütöv bir yaradıcılığı təmsil edir. Qorxmaz Quliyevin “Yanıram, a dağlar” adlı məqaləsində yazır: “Yusif Səmədoğlunun bütün yaradıcılığı dialektik vəhdət təşkil edir: onun müxtəlif illərdə yazdığı hekayələr, bir tərəfdən, “Qətl günü” romanına məqsədyönlü hazırlıqdır, digər tərəfdən gerçəkliyin müxtəlif aspektlərini özümlü şəkildə işıqlandıran tam müstəqil ədəbi-bədii nümunələrdir. “Qətl günü”, öz növbəsində, bir tərəfdən hekayələrin ideya məzmununu, deyim tərzini ehtiva edir, digər tərəfdən, nəinki sənətkarın yaradıcılığı üçün, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün tamamilə yeni bədii-estetik hadisədir”. Bu baxımdan Yusif Səmədoğlunun yığcam yaradıcılığında hekayələr müstəqil ədəbi nümunələr olsa da, müəyyən nəzər-nöqtəsindən sənətkarın zirvə əsəri “Qətl günü” nə hazırlıqdır. “Bayatı - Şiraz” hekayəsində təhkiyəçinin aparıcı cəhətlərindən biri özünü göstərir: bu, müəllifi ədəbi-bədii nümunədə əvəz edən şəxssiz təhkiyəçinin plastiklidir. Hekayədə təhkiyəçi intellektual baxımdan qeyri-adi, cismani cəhətdən gözəgəlimli bir adamın deyil, fiziki keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb etməyən, “xırda”, ölüvay adamın qiyafətinə girir.

Dünya ədəbiyyatında “xırda” adam mövzusu, XIX əsrin ortalarından başlayaraq, həyatın dibində olan insanların təcəssümü ön plana çəkilmişdi. Xüsusilə Çexov, Mopassan bu mövzuda əsərlər yazmışlar. Azərbaycan ədəbiyyatında isə bu mövzu, ilk növbədə, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Bu mövzuya müraciət edən yazıçılar, bir tərəfdən, cəhrəmanın halına acıyır, o biri tərəfdən, onunla özü arasında istehzaya köklənmiş məsafə saxlayır. Yusif Səmədoğlunun əsərində isə, təhkiyəçi ilə personaj arasında belə bir məsafə yoxdur. Bu əsərdəki təhkiyəçi elə ilk sözlərdən, ilk cümlələrdən Səbzəli dayının yanındadır. Müəllif buna təhkiyə qısaqapanması nəticəsində nail olur. Bir baxımdan danışmadan-dinmədən özünü büruzə verməyə nail olur.

Təhkiyəçi artıq Səbzəli dayının adət etdiyi, fikir vermədiyi “qapqara qaralıb ortadan çatlamış tava”ya diqqət yetirir, ona əvvəlcə tavaya yağ, sonra yumurta qoymağı məsləhət vermək istəyir. Amma o, Səbzəli dayı üçün virtual olduğundan, bunu edə bilmir. Daha sonra şikayətlənərək “Yumurta yeyirəm, ajoq oluram, ət yeyirəm, ajoq oluram, Allahın quru çörəyini yeyirəm, genə ajoq oluram. Mənim işim qalıb Allaha. Gətirməyəndə gətirmir, buna deyiblər!” - deyən Səbzəli dayı dərini onunla bölüşür. Bu baxımdan təhkiyəçinin personajın daxilində yer tutması ilə yanaşı, həm də ondan kənar mövqedə dayanaraq xırda adamın durumunu izah etməsi labüddür. “Əli heç vaxt böyük pullara dəyməmiş” Səbzəli dayının pulla bağlı düşüncələri təhkiyə baxımından diqqəti cəlb edir. Müəllif personajla təhkiyəçi arasındakı dialektikanı psixi mexanizmin fəaliyyəti ilə bağlı Səbzəli dayıda gedən dəyişikliyi incələmək üçün sözü təhkiyəçiyə verir: “Bir milyon iki yüz min. Səbzəli dayının ajoqu qurtardı”. İlk baxışdan personajın ruhi vəziyyətində baş verən bu kəskin dəyişiklik real səbəblərə söykənən pessimizmdən virtual, gəlişigözəl sözlərdən doğan optimizmə sıçrayış bütünlüklə Səbzəli dayını müşahidə və təsvir edən təhkiyəçiyə aiddir. Amma diqqətlə nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, personaj “ajoq” sözü ilə təhkiyəçinin tək-cə deyim tərzinə deyil, həmçinin düşüncəsinə və hadisələri dəyərləndirməsinə təsir edir. Səbzəli dayının pul düşünməsinə təsvir edərkən onun yanında, digər tərəfdən, Səbzəli dayı özü təhkiyəçinin “sözünü kəsir”, onun nitqinə müdaxilə edir: “Fikirleşdi ki, onun bir milyon iki yüz mini olsa, neylər?! Heç nə!” birinci cümlə təhkiyəçinin dili ilə söylənilsə də, sonrakı durğu işarələri və ikinci nida cümləsi (“Heç nə!”) xəyalən şəkildə pulların qarşısında heykələ dönmüş personaja məxsusdur. Sonra “donu açılan” Səbzəli dayının pulla bağlı birinci şəxsdə düşünməyə cürəti çatmır. Sanki özünü kənardan seyr edir. “Bir belə pulu xərcləyib qurtarmaq olmaz ki! Yox, niyə? Xərcləyərsən, lap canını da alarsan!”.

Özünə ürək-dirək verdikdən sonra Səbzəli dayı birinci şəxsə keçir: “Əvvəlcə otağı əməlli-başlı düzəldərəm, dəlmə-deşiyini tutaram. Divarları eləyərəm aboy, sarı rəngdə. Bir taxta çarpayı alaram, əlasından, importni. Bir dənə də samovar alaram, dədə-baba samovarından, iki vedrəlik...”. Təhkiyəçi Səbzəli dayıya qoşularaq, onun daxili monoloqunu davam etdirir və bir milyon iki yüz mini xərcləyəcəklərini təsvir edir: “Səbzəli dayının gözləri qabağına təzəcə təmir olunmuş «kukla» kimi göyçək otaq gəldi. Taxta çarpayını da gördü...” dirnaq içində yazılmasından məlum olur ki, “kukla” ifadəsi Səbzəli dayının sözüdür. Burada artıq təhkiyəçinin əsərin qəhrəmanına münasibətində dəyişikliklərin gəlməsi hiss olunur. Bu ana qədər təhkiyəçi şəxssiz-bigənə instansiya qismində öz funksiyalarını ideal şəkildə yerinə yetirirdi; Səbzəli dayının daxili vəziyyətini, ağrılarını, hiss və düşüncələrini olduğu kimi təsvir edirdi. Bu andan başlayaraq, təhkiyəçinin deyimində yeni intonasiya meydana gəlir. “Kukla” sözündə təhkiyəçinin çox zəif, güclə seziləcək istehzası hiss olunur. Bu söz keçən əsrin 60-80-ci illərində Bakı sakinlərinin müəyyən dairələrində işlənən varvarizm (müəllif bir qədər yuxarıda elə həmin qəbildən olan “importni” sözünü də işlətməmişdi. Lakin bu söz Səbzəli dayının dilindən verilmişdi. “Kukla” sözünü isə təhkiyəçi personajla birlikdə, bir növ, “xorla” deyir) miskin Səbzəli dayının iç aləminin dərin qatlarında potensial meşşanlıqın gizlənməsini büruzə verir. Bununla yanaşı, həm də onun gözəllik, rahat və gözəl həyat haqqında təsəvvürlərini verir. Əsərdə pula münasibət Səbzəli dayının başına gələn bütün qəzavü-qədərin mərkəzində durur. Təhkiyəçi pulla bağlı Səbzəli dayının həyatında baş verəcək dəyişikliyi təsvir etmək üçün ikinci xeyali dünya yaradır: “Əvvəla, orda, keçmişdə adamı «ajoq» eləyən yumurtanın qayğanağı yox idi. Orda təzə qoyun ət, qatıq vardı, süd vardı. Orda qaz yanmırdı. Quyunun yanında, meh tutan yerdə balaca ocaq qalanmışdı.”

Real gerçəkliklərin eybəcərlikləri Səbzəli dayının iç dünyasında qəribə bir psixoloji mexanizm formalaşdırmışdır: böyük pullardan söhbət düşən kimi məbləğdən asılı olaraq onun keçmişini müəyyən edən qatı-epizod, məsələn: “İlk dəfə milyonları, yüz minləri, yeşiklə qızıl onluqları xatirələrə xırdalamağa da Səbzəli dayı qazamatda, yerinin içində adamın qulaqlarında cingilti qoparan sakitlik xəyallara daldığı vaxtlar başlamışdı. Odessada yüz min - xalasının səsi, Batumda beş yüz min - nənəsinin səsi, Bakıda bir milyon - anasının səsi. Bir dəfə Cəbi o qədər pul saydı ki, Səbzəli dayı gecə yuxuda anasının məmələrini gördü, əmdiyi südün qoxusunu duydu”.

Səbzəli dayının iç dünyasında insan həyatında ən prozaik element hesab olunan pul (pul əl çirkidir!) ən yüksək və məlhəm insani hisslərlə uyuşur.

Əsərdə “cəhənnəmə ki” ifadəsinin işlənmə məqamları da çox maraqlıdır.

Artıq səhər yuxudan duran Səbzəli dayı əvvəlcədən bütün gününün ağır keçəcəyini, onu xoşagəlməz insanlarla görüş gözlədiyini bilərək öz “etirazını” bildirir. Hələ yumurtanı yeməmişdən əvvəl artıq o, “ajoq”a məhkumdur. Tezliklə cismani etiraz mənəvi üsyanın əsasını qoyur və öz ifadəsini “cəhənnəmə ki” sözündə tapır. Burada üsyan əhval-ruhiyyəsinin ilkin hədəfi hələ məhduddur, ilk baxışdan düzgün hazırlanmamış qayğanağa yönəlib. Amma oxucu hiss edir ki, bu adamın dünyadan narazılığının ifadəsidir.

Musiqi nəzəriyyəsində bir əsərin bəzi yerlərində səsin intensivliyinin yeni tutumun mərhələli olaraq yüksəlməsi tələb olunarkən, kreşendo (ital. Crescendo) adlı işarə ilə qeyd olunur.

Bu baxımdan mətndə “cəhənnəmə ki” ifadəsi məhz kreşendo ilə Səbzəli dayının içindəki üsyanı bəzirləyir. Əvvəlcə düzgün bişməyən yumurtaya etiraz kimi səslənən “cəhənnəmə ki” ifadəsi əsərdə bir neçə dəfə təkrarlanır: “Gəlib restorana çatana qədər yolboyu azı beş dəfə «cəhənnəmə ki!» dedi”.

Səbzəli dayının bu ifadəsi birbaşa olmasa da, bütün əsər boyu onu təqib edir. O, qarşısındakı iki əllilik - yüz manatı görərkən “Bayatı Şiraz” muğamatını kontrabasda ifa edərkən də oxucu onun sanki “cəhənnəmə ki” ifadəsini “eşidir”. Əsərin sonunda qəhrəmanın gözəl həyat haqqında düşüncələri ovcundakı iki əllilikdə bitir. “Dayanıb, əlləri cibində doyunca tamaşa elədi. Birdən Səbzəli dayını ağlamaq tutdu. Ta ürəyi boşalanacan ağladı...”

Bütün komponentlərini “qızılşdırın”- özünküləşdirən yeganə instansiya müəllif deyil. Oxucu da bu universal missiyanın həyata keçirilməsində iştirak edir: bir Midas-sənətkar çoxlu Midas-oxucuların meydana gəlməsinə səbəb olur. Lakin bəlli mifdən fərqli olaraq, ədəbi-bədii nümunələrin müəllif tərəfindən təkrar yaradılması prosesinin “qızılşma” - özünküləşməsi ədəbi-bədii nümunənin ölümü ilə deyil, yaşaması, yayılması, zaman və məkanı dəf etməsi ilə nəticələnir.

◆ S Ö Z X Ə Z İ N Ə M İ Z D Ə N

Əlyazmalar İnstitutunun yeni nəşrləri

Tariximizi əks etdirən məktub və sənədlər

Mirzə Mehdi xan Astrabadi. İnşa.

Bakı: “Elm və təhsil”, 2016

XVIII əsrdə yaşamış görkəmli Azərbaycan alimi, Nadir şah Əfşarın münşisi, məşhur “ Tarixi-Nadir ” əsərinin müəllifi Mirzə Mehdi xan Astrabadinin “İnşa” adı altında tərtib etdiyi məktublar və sənədlər toplusu Azərbaycanın, bütövlükdə geniş bir bölgənin tarixinin araşdırılması baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Buraya Nadir şahın məktubları, Əmir Teymurun Osmanlı imperatoru İldırım Bəyazidə, Babur şahı Seyid Məhəmməd Nurbəxşə, I Təhmasibin Osmanlı imperatoru I Sultan Süleymana məktubları, bir sıra başqa məktub və sənədlər daxildir. Əsəri fars dilindən tərcümə edən Rauf Şeyxzamanlıdır.

Kitabın redaktoru və ön sözün müəllifi filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimovdur.

Tibb tarixinə dair dəyərli əsər

Zeynəddin ibn Əbu İbrahim İsmail əl-Cürcani. Xəfi-əlayi. Xəstəliklər və onların müalicəsinin müxtəsər şərhi.

Bakı: “Elm və təhsil”, 2016

Vaxtı ilə Zeynəddin Cürcani dövrünün hökmdarı Qızıl Arslan Əbu Əl-Müzəffər ibn Xarəzmşahinin (1186-1191) sifarişi ilə tibbə dair “Zəxiyyə-i Xarəzmşahi” adlı əsər yazmışdı. Bu əsəri çox bəyənən hökmdar onun qısa variantını da sifariş verir və beləliklə, “Xəfi-əlayi” əsəri meydana çıxır. Əsərdə insan sağlamlığının qorunması və müxtəlif xəstəliklərin müalicəsi üsullarından bəhs edilir.

Fars dilindən tərcümə edən, ön söz, izah və şərhlərin müəllifi Əlyazmalar İnstitutunun elmi işçisi Zemfira Məmmədovadır. Elmi redaktorları filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov və tarix elmləri doktoru Fərid Ələkbəridir.

Novbəri divanının ilk nəşri

Novbəri. Divan. Nəşrə hazırlayan, ön söz və lüğətin müəllifi: Tahirə Nurəliyeva.

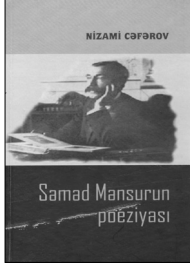
Bakı: “Elm” nəşriyyat və poliqrafiya idarəsi, 2016

XIX əsrin sonları - XX əsrin birinci yarısında yaşamış, Qori müəllimlər seminariyasında təhsil almış, “Novbəri” təxəllüslü Kərbəlayi Qara Əliyevin Əlyazmalar İnstitutunda iri həcmli Füzuli qəzəllərinə təxmislər toplusu və divanı saxlanılır. Şairin təxmislər toplusu 2012-ci ildə C.Nağıyeva və T.Nurəliyeva tərəfindən çap etdirilmişdir. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Tahirə Nurəliyeva şairin divanını da müasir əlifbaya transliterasiya edərək nəşr etdirmişdir. 848 səhifəlik kitabda Novbərinin Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısı kimi təqdim edir.

Kitabın redaktoru Hacı Mustafa Mailoğludur.

Paşa KƏRİMOV

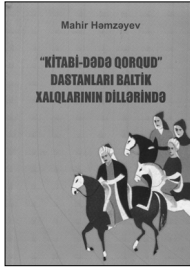
◆ K i t a b r ə f i

NİZAMİ CƏFƏROV
SƏMƏD MƏNSURUN POEZİYASI
BAKI, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2017

Professor, görkəmli dilçi və ədəbiyyatşünas, tənqidçi Nizami Cəfərovun bu kitabında XX əsr Azərbaycan poeziyasının tanınmış nümayəndəsi - Səməd Mənsurun həyatı, ədəbi fəaliyyətindən söz açılır. Müəllif S.Mənsurun poeziyasında nəzərə çarpan ən mühüm xüsusiyyətləri - satirik əsərləri, qəzəlləri, dünyaya, millətə, cəmiyyətə baxışlarını ifadə edən ciddi şeirləri haqqında fikir və düşüncələrini oxucularla bölüşür.

Kitaba Xalq yazıçısı Anar "Səməd Mənsurun qayıdışı" adlı ön söz yazmışdır. Elmi redaktoru professor Kərim Tahirovdur.

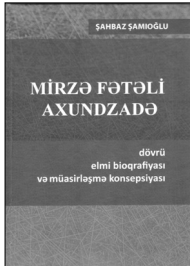

MAHİR HƏMZƏYEV
"KİTABI-DƏDƏ QORQUD" DASTANLARI
BALTİK XALQLARININ DİLLƏRİNDƏ
BAKI, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2017

Mahir Həmzəyev Litvada yaşayır, uzun illərdir Litva azərbaycanlıları cəmiyyətinə başçılıq edir, Azərbaycan ədəbiyyatının Baltikyanı ölkələrdə təbliği ilə bağlı faydalı işlər görür. Yeni kitabında "Dədə-Qorqud dastanlarının Baltik xalqlarının - Litva, latış və eston xalqlarının dillərində tərcümələri və nəşri haqqında məlumat öz əksini tapmışdır.

Kitabın elmi redaktoru və ön sözün müəllifi akademik İsa Həbibbəyliyidir.

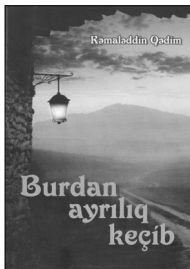
Kitabı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Ağahüseyn Şükürov çapa hazırlamışdır.

ŞAHBAZ ŞAMIOĞLU
MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ
BAKI, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2016

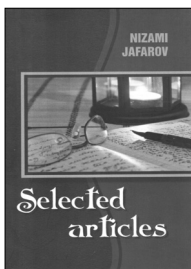
Monoqrafiyanın birinci fəslində görkəmli mütəfəkkir, ilk ədəbiyyat nəzəriyyəçimiz Mirzə Fətəli Axundzadənin dövrü, onu əhatə edən ictimai-siyasi mühit, ikinci fəsilə böyük ədibin elmi bioqrafiyası ilə bağlı yeni faktlar, üçüncü fəsilə bədii və fəlsəfi yaradıcılığında, zəngin epistoliar irsində cəmiyyətin müasirləşməsi məsələsi araşdırılır.

Kitab Azərbaycan MEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunmuşdur.

KƏMALƏDDİN QƏDİM
BURDAN AYRILIQ KEÇİB
BAKI, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2017

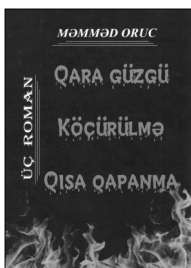
Kəmaləddin Qədim ədəbiyyata səksəninci illərdə gəlib, indiyə kimi 10-dan artıq şeir kitabı çapdan çıxıb. 60 yaş ərəfəsində K.Qədim "Burdan ayrılıq keçib" kitabı ilə oxucuların görüşünə gəlib. Topluda müəllifin son illərdə yazdığı, müxtəlif mövzularda (həyat, gözəllik, sevgi, yurd - Vətən sevgisi) qələmə aldığı şeirləri toplanıb.

**NİZAMİ CƏFƏROV
SEÇİLMİŞ MƏQALƏLƏR (İNGİLİS DİLİNDƏ)
BAKİ, "AzAtaM", 2016**

Akademik Nizami Cəfərovun ingilis dilində nəşr olunan bu kitabında onun müxtəlif illərdə qələmə aldığı məqalələri toplanıb. Bu məqalələrin mövzusu müxtəlifdir: klassik ədəbiyyat problemləri, ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlər, müasir poeziya və nəsrə bağlı məqalələr.

Kitabın redaktoru Dəyanət Osmanlıdır.

**MƏMMƏD ORUC
ÜÇ ROMAN
BAKİ, "NƏRGİZ" NƏŞRİYYATI, 2016**

Bu kitabda Məmməd Orucun üç romanı təqdim olunur: "Qara güzgü", "Köçürülmə", "Qısa qapanma" və "Qara güzgü". "Köçürülmə" romanlarında keçən əsrdə - əsrin iyirminci və əllinci illərində azərbaycanlıların öz doğma yurdlarından - sonralar Ermənistan adlandırılan ərazilərdən deportasiya olunması və yurddaşlarımızın çəkdiyi əzablardan söz açılır. "Qısa qapanma" romanında isə xalqlar arasındakı münafişə fonunda insanların dostluğundan bəhs olunur.

Akademik Nizami Cəfərov kitaba "Məmməd Orucun Vedibasara dastanı" adlı ön söz yazmışdır.

Nəşrin redaktoru Südəbə Ağabalayevadır.

**QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ
ÇİÇƏKLI XALÇA
BAKİ, TEAS PRESS nəşriyyatı - 2017**

Şair Qəşəm Nəcəfzadənin uşaqlar üçün yazdığı "Çiçəkli xalça" şeirlər kitabı "TEAS PRESS" nəşriyyatında rəngli illüstrasiyalarla çap olunub. Ön sözün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor, görkəmli uşaq yazıçısı Zəhid Xəlil, illüstrasiyaların müəllifi rəssam Asəf Kərimovdur. Kitaba kiçik yaşlı uşaqlar üçün yazılmış şeirlər toplanıb. Təbiətə, bitkilərə, canlılara həsr olunmuş kiçik şeirlərdə uşaqların ətraf mühiti necə kəşf etməyi, bütün gördükləri ilə maraqlanmağı və böyüklər üçün adi görünən hər şeye diqqətlə yanaşmağı öz əksini tapıb.

**MƏHƏMMƏD BƏYLƏR ARANLI
ÖMÜRDƏN DÜŞƏN YARPAQLAR
BAKİ, «ECOPRINT» NƏŞRİYYATI, 2017**

İmişli rayonunda yaşayıb-yaradan Məhəmməd Bəylər Aranlıın «Ömürdən düşən yarpaqlar» kitabı onun oxucularla altıncı görüşüdür. Bundan əvvəl müəllifin «Ürəyimin harayı», «Gözümün qarası», «Sevgim, taleyim», «Sənli günlərimin təşnəsiyəm mən», «Külək döyür qapımı» şeirlər kitabları çap olunub. Yeni kitabında müəllifin həyat haqqında düşüncələri öz əksini tapır.

Tənqidçi V.Yusifli kitaba ön söz yazmışdır. Tərtib edən və çapa hazırlayan şairə-publisist Mayisə Əsədullaqızıdır.

SABİR YUSİFOĞLU
DÜNYA İLƏ HEÇ-HEÇƏYƏM
BAKI, "ADİLOĞLU" NƏŞRİYYATI, 2016

Sabir Yusifoğlunun "Dünya ilə heç-heçəyəm" şeirlər kitabı onun oxucularla 4-cü görüşüdür. Kitabda müəllifin həyat, gözəllik, sevgi, insan və dünya mövzusunda yazdığı şeirləri toplanıb.

Toplunun redaktoru Qulu Ağsəs, ön sözün müəllifi isə İbrahim İlyaslıdır.

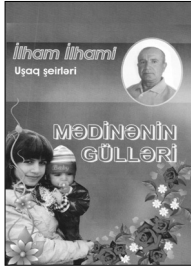

MƏTANƏT ULU ŞİRVANLI
İT KƏLLƏSİ
BAKI, "AZƏRBAYCAN" NƏŞRİYYATI, 2016

Kitabda bir şairə kimi tanıdığımız Mətanət Ulu Şirvanlının nəsr əsərləri toplanıb. Oxucular müəllifin "İt kəlləsi" romanı, "Babadağ", "Leysan yağışları", "Təkgöz gəlincik", "Onun ana ürəyi", "Nərgiz" və "Yuxu" povestləri ilə tanış ola bilərlər.

Bu əsərlərdə real həyat hadisələri əks olunur. Yazıların pəhrəmanları insanları şərə, mənfiliyə qarşı mübarizəyə səsləyirlər.

Kitabın redaktoru şair-publisist Hikmət Məlikzadədir.

İLHAM İLHAMİ
MƏDİNƏNİN GÜLLƏRİ
BAKI, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2016

Şair İlham İlhami Astara rayonunun Təngərüd kəndində yaşayır. Dövrü mətbuatda müntəzəm çıxış edir. Şairin indiyə kimi "Sözdən bina tikdim", "Sevgilimə hədiyyə", "Sevirəm səni", "İzsiz itmərəm", "Çətin sual" və başqa şeir və hekayələr kitabı nəşr olunub. Şairin bu günlərdə "Elm və təhsil" nəşriyyatında uşaqlar üçün yazdığı "Mədinənin gülləri" kitabı işıq üzü görüb. Kitabın redaktoru və ön sözün müəllifi Qəşəm Nəcəfzadədir.

Kitabdakı yanılmaclar uşaqların nitq qabiliyyətinin formalaşmasına, riyazi dillə yazılan şeirlər isə uşaqların elmi təfəkkürünə müsbət təsir göstərmək baxımından əhəmiyyətlidir.

